Міністерство освіти і науки України
Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Галина ВАТАМАНЮК

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ СОЦІАЛЬНИМ ДОВКІЛЛЯМ У ЗДО

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Електронне видання

Кам’янець-Подільський
2025

УДК 373.2.015.3:[9+3]](075.8)
ББК 74.1я73
В21

Рекомендувала вчена рада Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, протокол № 7 від 26 червня 2025 року

Рецензенти:

Бахмат Н. В. – доктор педагогічних наук, професор, декан педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Дуткевич Т. В. – кандидат психологічних наук, професор, професор кафедри психології освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Тесленко С. О. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти Миколаївського національного університету кораблебудування ім. адмірала Макарова;

Жиго О. О. – старший вихователь-методист Довжоцького ЗДО «Веселка» Кам'янець-Подільської міської ради, Хмельницької області.

Ватаманюк Г. П.

В21 **Теоретико-методичні основи ознайомлення дітей із соціальним довкіллям у ЗДО:** навчально-методичний посібник [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025. 326 с.

У навчально-методичному посібнику висвітлюються сучасні підходи до формування уявлень про суспільне довкілля в дітей раннього та дошкільного віку. У І частині висвітлено методологію і ключові принципи процесу ознайомлення дітей із довкіллям, напрями і зміст освітньої діяльності, загальний педагогічний інструментарій соціалізації дитини через взаємодію її з довкіллям. У ІІ частині описано методику ознайомлення дітей із особистістю, взаєминами, предметним світом і явищами суспільного життя та виховання в них емоційно-ціннісного ставлення до соціального довкілля. Розглянуто можливості використання елементів інноваційних педагогічних практик в ознайомлювальному процесі. Представлені в посібнику матеріали сприятимуть засвоєнню майбутніми вихователями знань та умінь з організації пізнавальної діяльності в суспільному довкіллі, формуванню громадянської свідомості та соціальної компетентності.

Матеріали посібника будуть корисними для здобувачів освіти педагогічних спеціальностей, викладачів і фахівців дошкільної освіти, батьків вихованців.

УДК 373.2.015.3:[9+3]](075.8)
ББК 74.1я73

Електронна версія посібника доступна за покликаннями:

URL: http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9483

© Ватаманюк Г. П., 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 9

ЧАСТИНА 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ СОЦІАЛЬНИМ ДОВКІЛЛЯМ 11

Тема 1.1. Методологія ознайомлення дітей із соціальним довкіллям в умовах ЗДО 11

1.1.1. Наукові підходи до ознайомлення дітей із соціальним довкіллям у ЗДО 11

1.1.2. Міжгалузева цілісність процесу пізнання довкілля 14

1.1.3. Ознайомлення дітей із соціальним довкіллям як умова їх соціалізації 18

1.1.4. Принципи і педагогічні умови ознайомлення дітей із довкіллям .. 21

1.1.5. Предмет і завдання роботи з ознайомлення дітей із довкіллям... 22

Тема 1.2. Зміст та планування ознайомлення дітей із соціальним довкіллям у ЗДО *25*

1.2.1. Нормативні вимоги дошкільної освіти до ознайомлення дітей із соціальним довкіллям 26

1.2.2. Зміст знань дітей про соціальне довкілля 33

1.2.3. Вікові особливості засвоєння дошкільниками знань про соціальне довкілля 37

1.2.4. Планування роботи вихователя з ознайомлення дітей із соціальним довкіллям ... 41

Тема 1.3. Засоби ознайомлення дітей із соціальним довкіллям ... 44

1.3.1. Середовище як загальний предмет ознайомлення дітей із довкіллям ... 44

1.3.2. Світ природи ... 47

1.3.3. Предмети побуту і праця ... 48

1.3.4. Художня література, усна народна творчість ... 49

1.3.5. Українське народознавство ... 49

1.3.6. Традиційні та національні свята ... 50

1.3.7. Гра та іграшка ... 50

1.3.8. Сімейні стосунки – перша школа взаємин ... 53

1.3.9. Відображення довкілля у мистецтві ... 53

1.3.10. Наочні засоби ознайомлення з довкіллям ... 56

1.3.11. Технічні засоби навчання ... 58

Тема 1.4. Методи та прийоми ознайомлення дітей із соціальним довкіллям ... 60

1.4.1. Загальна характеристика методів і прийомів ознайомлення дітей із довкіллям ... 60

1.4.2. Безпосередні й опосередковані методи навчання (за А. Богуш, Н. Гавриш) ... 61

1.4.3. Методи підсилення пізнавальної активності дітей ... 75

1.4.4. Методи емоційного залучення дітей ... 78

1.4.5. Методи і прийоми встановлення зв'язку між різними видами діяльності дітей ... 79

1.4.6. Методи корекції й уточнення уявлень дітей про соціальний світ ... 80

Тема 1.5. Форми освітньої діяльності з ознайомлення дошкільників із соціальним довкіллям ... 83

1.5.1. Поняття про форму освітньої діяльності ... 83

1.5.2. Заняття як основна форма ознайомлення дітей із соціальним довкіллям, види занять ... 84

1.5.3. Екскурсії та їх види 90
1.5.4. Спостереження дітей у довкіллі. Вимоги до їх проведення 92
1.5.5. Гра-стратегія як інтерактивна форма навчання дошкільників 95

ЧАСТИНА 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПРАКТИКИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ СОЦІАЛЬНИМ ДОВКІЛЛЯМ У ЗДО 100

Тема 2.1. Формування соціально-громадянської компетентності дитини 100

2.1.1. Поняття про соціально-громадянську компетентність дошкільника 101
2.1.2. Світ людей як напрям ознайомлення дітей із соціальним довкіллям та формування соціально-громадянської компетентності 105
2.1.3. Методика формування уявлень про людську спільноту 106
2.1.4. Ознайомлення зі світом дорослих 110
2.1.5. Ознайомлення з працею дорослих, різними професіями 112
2.1.6. Формування уявлень про відпочинок людей 123
2.1.7. Формування уявлень про людину-творця 124

Тема 2.2. Ознайомлення дитини зі своєю особистістю 127

2.2.1. Формування у дитини образу свого фізичного «Я» 127
2.2.2. Ознайомлення з психологічною складовою особистості дитини 130
2.2.3. Гендерний компонент у формуванні уявлень дитини про себе як частину соціального світу 134
2.2.4. Формування уявлень дитини про свої права 137
2.2.5. Предметно-практична складова особистісного становлення дошкільника 140

Тема 2.3. Ознайомлення дошкільників із взаєминами у дитячому колективі. Запобігання булінгу в ЗДО 146

2.3.1. Роль спілкування між дітьми в ознайомленні з соціальним довкіллям 146
2.3.2. Ознайомлення дітей із людськими взаєминами 147

2.3.3. Взаємини у дитячому колективі та вікові особливості їх формування в дошкільників 149
2.3.4. Лідерство в дитячому колективі 152
2.3.5. Закладання основ конфліктологічної культури 158
2.3.6. Булінг серед дітей: види, причини, наслідки, протидія 163

Тема 2.4. Ознайомлення дітей раннього і дошкільного віку з явищами суспільного життя 168

Тема 2.4.1. Методика формування в дітей уявлення про рідний край, місто, батьківщину 168

2.4.1.1. Ознайомлення з рідним краєм, Батьківщиною – складова патріотичного виховання дошкільників 169
2.4.1.2. Педагогічний інструментарій виховання любові до Батьківщини 170
2.4.1.3. Вікові особливості засвоєння змісту патріотичного виховання 171
2.4.1.4. Методика ознайомлення з близьким оточенням 172
2.4.1.5. Ознайомлення з національною символікою 174
2.4.1.6. Ознайомлення з народними символами українців 175
2.4.1.7. Ознайомлення з народними традиціями, святами 176
2.4.1.8. Ознайомлення дошкільників з національним одягом та кухнею українців (із врахуванням регіонального аспекту) 177
2.4.1.9. Побут українців та інтер'єр української хати 180

Тема 2.9.2. Методика ознайомлення дітей з економічною реальністю 184

2.4.2.1. Ознайомлення дітей з економічною реальністю як складова соціалізації 184
2.4.2.2. Мета і завдання економічного виховання в ЗДО 189
2.4.2.3. Принципи ознайомлення дітей з економічною реальністю 191
2.4.2.4. Наукові підходи до ознайомлення дітей з економічною реальністю 191

2.4.2.5. Форми, методи і прийоми ознайомлення дітей з економічною реальністю 193
2.4.2.6. Організаційні аспекти економічного виховання в ЗДО 198

Тема 2.4.3. Ознайомлення дошкільників із транспортом та правилами дорожнього руху 202
2.4.3.1. Транспорт як явище суспільного життя й елемент предметного довкілля 202
2.4.3.2. Мета, завдання, зміст ознайомлення дітей із транспортом 204
2.4.3.3. Методи та прийоми роботи з дошкільниками з ознайомлення з транспортом 205
2.4.3.4. Вікові особливості ознайомлення дошкільників з правилами дорожнього руху безпечної поведінки на дорогах, у транспорті 207
2.4.3.5. Методи і прийоми роботи з дошкільниками з ознайомлення з правилами дорожнього руху 211

Тема 2.4.4. Формування уявлень дітей про війну як соціальне явище 216
2.4.4.1. Дитина у площині воєнних подій 216
2.4.4.2. Освітнє середовище ЗДО в умовах війни 220
2.4.4.3. Методичні аспекти ознайомлення дошкільників із війною 222
2.4.4.4. Організація освітньої роботи з дошкільниками в умовах війни 228

Тема 2.4.5. Формування у дошкільників основ безпечної поведінки 233
2.4.5.1. Формування у дітей уявлень про безпечну поведінку 233
2.4.5.2. Зміст ознайомлення дошкільників із правилами пожежної безпеки 238
2.4.5.3. Форми і методи роботи ознайомлення дітей із правилами пожежної безпеки 241
2.4.5.4. Безпечна поведінка з незнайомими предметами 243

2.4.5.5. Забезпечення особистої безпеки дитині дошкільного віку та профілактика побутового травматизму 246
2.4.5.6. Безпечна поведінка в умовах війни 248

Тема 2.5. Інноваційні практики ознайомлення дітей із соціальним довкіллям 252
2.5.1. Методика «Лялька як персона» 253
2.5.2. Освітні можливості технології «Storytelling» в ознайомленні дітей із соціальним довкіллям 259
2.5.3. Інновації у патріотичному вихованні дошкільників: портфоліо, мультимедіа 263
2.5.4. Проєктна технологія як спосіб засвоєння соціальних ролей ... 272
2.5.5. Музейна педагогіка в ознайомленні дітей із предметним довкіллям 283
2.5.6. Методика ознайомлення дітей із соціальним довкіллям як складова освіти сталого розвитку 287
2.5.7. Соціальний розвиток дошкільника у контексті програми «Крок за кроком» 292
2.5.8. Соціально-розвивальний компонент технології Self-Esteem 294
2.5.9. Розвиток соціальних навичок та ефективної взаємодії дітей дошкільного віку за проєктом «Вчимося жити разом» (Т. Піроженко, О. Хартман) 299

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ 304

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 318

ПЕРЕДМОВА

Сучасні трансформаційні процеси у суспільстві та системі освіти зумовлюють необхідність переосмислення змісту, форм і методів виховання та навчання дітей дошкільного віку. Заклад дошкільної освіти виступає першою ланкою цілісної освітньої системи, в якій закладаються основи соціалізації, світоглядних уявлень і ціннісних орієнтацій особистості. Саме у цьому віковому періоді формуються базові соціальні компетентності, що визначають готовність дитини до подальшого життя в соціумі.

Ознайомлення із соціальним довкіллям – важлива складова освітнього процесу, що сприяє збагаченню уявлень дітей про навколишній світ, розвитку їхніх комунікативних здібностей, формуванню в них морально-етичних норм поведінки, вихованню почуття належності до рідної культури та спільноти. Завдяки систематичному ознайомленню з предметним, природним і соціальним середовищем у дітей виробляються практичні навички взаємодії з людьми, предметами та явищами суспільного життя. Особливої актуальності проблема ознайомлення дошкільників із соціальним довкіллям набуває в умовах воєнного стану та глобальних викликів сучасності. Сьогодні перед педагогами стоїть завдання не лише дати дитині знання про навколишній світ, а й сформувати у неї відчуття безпеки, громадянської відповідальності, толерантності, патріотизму, готовності до співпраці й мирного співіснування.

Пропонований навчально-методичний посібник спрямований на розкриття теоретичних та методичних засад ознайомлення дітей із соціальним довкіллям у закладі дошкільної освіти. У *першій частині* викладено

основні методологічні положення: наукові підходи до соціалізації дошкільника, принципи, педагогічні умови, зміст та планування роботи вихователя, педагогічний інструментарій формувального процесу. *Друга частина* має практичне спрямування. У ній висвітлено вимоги, методичні поради, алгоритми педагогічних дій щодо формування в дітей соціально-громадянської компетентності на різних етапах дошкільного дитинства; ознайомлення зі своєю особистістю та її місцем у соціумі, налагодження позитивних взаємин в дитячому колективі незалежно від віку, статі і статусу його членів; патріотичного й економічного виховання, формування уявлень про працю дорослих, транспорт, безпеку життєдіяльності. Також тут висвітлено інноваційні практики соціалізуючого навчання.

Матеріали посібника можуть бути використані у професійній діяльності вихователів, методистів, практичних психологів закладів дошкільної освіти, а також у процесі підготовки здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей. Є сподівання, що посібник стане корисним інструментом для педагогів, які прагнуть створити умови для гармонійного входження дитини в соціум, формування активної громадянської позиції, поваги до традицій і культурних надбань свого народу, а також відкритості до діалогу з іншими культурами.

ЧАСТИНА 1.
ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ СОЦІАЛЬНИМ ДОВКІЛЛЯМ

Тема 1.1. МЕТОДОЛОГІЯ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ СОЦІАЛЬНИМ ДОВКІЛЛЯМ В УМОВАХ ЗДО

Ключові поняття: об'єкт, предмет ознайомлення дошкільників із соціальним довкіллям, категорія, соціалізація, методологія науки, принципи, педагогічні умови, міжпредметні зв'язки.

План

1.1.1. Наукові підходи до ознайомлення дітей із соціальним довкіллям у ЗДО.

1.1.2. Міжгалузева цілісність процесу пізнання довкілля.

1.1.3. Ознайомлення дітей із соціальним довкіллям як умова їх соціалізації.

1.1.4. Принципи і педагогічні умови ознайомлення дітей із довкіллям.

1.1.5. Предмет і завдання роботи з ознайомлення дітей з довкіллям.

1.1.1. Наукові підходи до ознайомлення дітей із соціальним довкіллям у ЗДО

Наукові підходи в освіті – це цілісне, систематизоване застосування наукових знань, методів та принципів у педагогічній діяльності для ефективного формування особистості, її компетентностей, знань, умінь і навичок, а також для досягнення визначених освітніх цілей. Це спосіб мислення та

пізнання, що базується на високому рівні знань і професійної підготовки, спрямований на раціональне удосконалення освітнього процесу.

Основні аспекти наукових підходів в дошкільній освіті: *системність,* що передбачає організований процес, де кожен елемент освітнього процесу (зміст, методи, форми) пов'язаний з іншими і спрямований на спільний результат; *цілеспрямованість,* що визначає діяльність окремого педагога та педагогічних колективів, спрямовану на досягнення конкретних цілей освіти, таких як всебічний розвиток дітей, формування їх світогляду та підготовку до життя; *цілісність* (організація досліджень (спостереження, експериментування) як провідного методу ознайомлення дітей із довкіллям (природнім, предметним, соціальним) через розмаїття способів життя в конкретному середовищі, пізнати яке дитина може тільки в безпосередній взаємодії з ним); *використання знань* **(**наукові підходи ґрунтуються на наукових знаннях, здобутих у результаті досліджень у різних галузях (педагогіці, психології, природничих та соціальних науках); *професійна підготовка* (вихователі мають високий рівень знань і навичок, що дозволяє їм аналізувати, планувати та ефективно реалізовувати педагогічні завдання; *формування особистості* (це не лише передача знань, а й розвиток розумових, фізичних здібностей, формування моралі, поведінки та пізнавальних інтересів).

Наукові підходи в дошкільній освіті (основні): компетентнісний системний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, етнопедагогічний, інтегрований. Компетентнісний підхід фокусується на формуванні та застосуванні компетентностей дітей, які є сукупністю знань, умінь і навичок, що забезпечують їхню готовність до вирішення життєвих завдань; системний підхід розглядає освіту як єдину систему, аналізуючи її взаємозв'язок з іншими соціальними системами та враховуючи різні компоненти освітнього процесу; особистісно-орієнтований підхід ставить у центр особистість дитини, її індивідуальні потреби, здібності та інтереси, створюючи умови для його саморозвитку; цілісний підхід фокусується на єдності пізнавальної, емоційної та практичної сторін соціального досвіду дитини, що сприяє формуванню багатогранних уявлень про соціальне середовище; діяльнісний підхід акцентує увагу на провідній ролі діяльності (гри, праці, спілкування) у процесі засвоєння соціальних норм, правил та взаємин; етнопедагогічний підхід використовує національні традиції, народну мудрість та багатство української культури для виховання соціально активних, цілеспрямованих та моральних особистостей; інтегрований підхід (що пе-

редбачає процес цілісного об'єднання та взаємопроникнення різних освітніх галузей (напрямів, предметів, видів діяльності) з метою формування у дітей цілісної картини світу, забезпечення системності знань та умінь, а також цілісного розвитку дитини). Усі ці підходи відіграють важливу роль в організації освітнього процесу в ЗДО. Усі вони тісно пов’язані між собою і тому реалізуються в освітньому процесі комплексно.

Впроваджуються ці наукові підходи через використання ігрових методів і прийомів (гра є основним засобом, що дозволяє дитині проживати соціальні ролі та засвоювати правила поведінки); організацію цілеспрямованої праці (залучення до дитячої праці в дитячому садку та вдома допомагає формувати почуття відповідальності та колективізму); розвиток комунікативних навичок, що сприяють розвитку мовлення та уміння спілкуватися (бесіди, розповіді, читання художньої літератури та спостереження за соціальними ситуаціями); створення умов для взаємодії (організація спільної діяльності дітей, спілкування з дорослими та однолітками, що формує соціальні знання та навички); використання сучасних технологій (інтерактивні засоби, відеоматеріали та цифрові ігри можуть бути ефективним доповненням до традиційних методів).

Найбільш дієвими в організації пізнання довкілля є інтегрований, діяльнісний та особистісно-орієнтований підходи. *Інтегрований підхід* як природний динамічний процес реалізується через інтегровані заняття (провідна форма організації, де одна тема розкривається через взаємодію різних видів діяльності та освітніх галузей, наприклад, заняття про космос може включати елементи малювання, музики, конструювання та пізнання довкілля); тематичні дні (весь день дитини може бути присвячений одній великій темі, що сприяє її глибокому осмисленню через різні види активностей); інтегровані цикли (це серія пов'язаних між собою занять та активностей, що дозволяють більш послідовно та поглиблено вивчити певну тему). Ключові аспекти інтегрованого підходу: цілісність замість фрагментарного вивчення окремих тем (інтеграція дозволяє побачити взаємозв'язок явищ та процесів, що сприяє формуванню цілісної картини світу); ***взаємозв'язок*** (елементи різних освітніх напрямів (наприклад, мова, малювання, музика, рух, пізнання довкілля) тісно переплітаються та доповнюють один одного в рамках однієї теми або заняття); природність (інтеграція наближає освітній процес до реального життя, де знання не поділені на предмети, а використовуються комплексно для розв'язання різних завдань); цілеспрямованість (підхід спрямований на до-

сягнення комплексних завдань розвитку дитини – як розумового, так і творчого, а також формування світогляду). *Переваги* інтегрованого підходу: формування у дітей цілісного сприйняття світу та гармонійний розвиток; підвищення інтересу та мотивації до навчання через різноманітність та природність процесу. Застосування наукових підходів дозволяє перейти від традиційних методів навчання до інноваційних форм, що робить освітній процес більш ефективним, глибоким та спрямованим на сучасні вимоги суспільства.

1.1.2. Міжгалузева цілісність процесу пізнання довкілля

Процес пізнання дітьми довкілля інтегральний за своєю суттю не тільки за об'єктами пізнання, а й за галузями науки, які він поєднує у процесі цього пізнання (філософія, психологія, соціальні та педагогічні науки). Тому разом із науковими підходами важливо враховувати й наукові засади цих наук, що створюватиме умови для його ефективного розвитку.

Філософські засади. Віддзеркалення концепту цілісності у змісті ОДД (взаємодія та взаємозалежність об'єктів дійсності, відношення між сукупністю предметів і зв'язком, який об'єднує ці предмети, поява нової якості у цілісності порівняно з її складниками, що не були притаманними предметам у їх відокремленості); системність та інтегрованість як прояви цілісності. Єдність предметного й соціального довкілля із природнім; організація досліджень (спостереження, експериментування) як провідного методу ознайомлення дітей із довкіллям (природнім, предметним, соціальним) через розмаїття способів життя в конкретному середовищі, пізнати яке дитина може тільки в безпосередній взаємодії з ним (Едвард Рід: екологічний реалізм).

Психологічні засади. Кожна дитина є індивідуальністю від народження. Особистість формується в результаті спілкування і співпраці з навколишніми. Людина народжується з притаманним їй генотипом, що у процесі соціалізації перетворюється на фенотип. Під впливом соціального довкілля відбувається соціалізація (прилучення дитини до соціального світу), що відбувається завдяки її активності у предметному і соціальному довкіллі, набуттю соціального досвіду у процесі навчання.

У процесі пізнавальної діяльності дітей під керівництвом педагога у природному, предметному і соціальному довкіллі формується цілісна картина дійсності. У пізнанні провідну роль відіграють пізнавальні психічні процеси (відчуття, сприйняття, мислення, мовлення, уява). У немовлячому віці закладаються передумови мислення, у ранньому і середньому з'являється наочно-дієве мислення. у старшого дошкільника – наочно-образне, яке є провідним і для молодшого школяра, у якого при переході до підліткового віку з'являється теоретичне мислення. Дошкільник оволодіває важливими операціями мислення аналізом, синтезом, порівнянням, узагальненням, класифікацією тощо. Можливості пізнавальних процесів дошкільника у зв'язку з накопиченням чуттєвого досвіду та під впливом навчання зростають з віком, посилюється їх довільність, регульованість, позаситуативність. Чим активнішою буде пізнавальна діяльність дітей, тим точнішою та більш цілісною буде сформована у них картина світу і довкілля.

Пізнання довкілля дитина спрямовує на його розуміння (розкриття суттєвих властивостей, зв'язків, причин і наслідків, закономірностей). Вихователю необхідно спрямувати пізнавальну діяльність дітей на розуміння конкретного об'єкта (предмета, явища), а для цього показати цей об'єкт у його істотних зв'язках з іншими об'єктами, утворити певне уявлення/поняття про нього. Дітей потрібно вчити спостерігати, порівнювати і зіставляти факти, знаходити в них схоже і відмінне, виокремлювати істотне від другорядного, піддавати об'єкти своєї думки аналізу, синтезу, абстрагуванню, доходити висновків на основі фактів, здобутих у процесі пізнавальної діяльності в довкіллі, застосовувати їх до нових об'єктів і явищ.

Соціологічними засадами методики ознайомлення дітей із соціальним довкіллям є закономірності, умови та чинники соціалізації особистості. Соціалізація – тривалий та безперервний процес входження людини в соціум. Це – тривалий процес адаптації індивіда до навколишнього світу (соціальна адаптація); сукупність соціальних процесів, завдяки яким індивід засвоює і відтворює певну систему знань, норм і цінностей, що дозволяють функціонувати в якості повноправного члена суспільства (І. Кон). Соціалізація дошкільника – це процес, під час якого дитина поступово вчиться жити в суспільстві, засвоює норми поведінки, цінності, правила та навички, необхідні для взаємодії з іншими людьми. Це комплексний процес, що охоплює формування особистості дитини, її здатність взаємодіяти з навколишнім світом та адаптуватися до нього. Здійс-

нюється соціалізація, головним чином, через спілкування, а оскільки перша людина, з ким дитина починається спілкуватися і відчувати в ньому потреба – це мама (або людина, яка її замінює), то сім'я виступає першим і головним інститутом соціалізації.

Чинники соціалізації особистості дитини-дошкільника: зовнішні і внутрішні. Зовнішні чинники (мікро-, мезо-, мега чинники) визначають зміст і форму соціалізації дошкільників, вектори їх подальшого розвитку. *Мікрочинники* – сім'я, дитячий колектив, припустимо, у дворі, центри раннього розвитку, гуртки за інтересами, дитячі дошкільні установи, а також культура і релігія соціальної групи. Зміст і характер цього соціального досвіду залежать від духовного багатства батьків, від моральних і життєвих цінностей усієї сім'ї, від розуміння батьками відповідальності перед малюком за «якість соціалізації», яку вони йому забезпечать. Механізми соціалізації в сім'ї – виховання. Тут відбувається і статева ідентифікація: дитина співвідносить себе з одним з батьків своєї статі і привласнює властиві жіночій або чоловічій статі форми і способи поведінки. Сім'я грає кардинальну роль у соціалізації особистості дитини, задовольняючи її потребу в емоційній захищеності, довірі, первинній інформації. У дитячих групах дитина спілкується і взаємодіє з іншими, отримуючи таким чином інформацію про соціальний світ і набуває практичних навичок поведінки в ньому, стосунків, почуттів.

До *мезочинників* належать етнокультурні умови (етнос – сукупність людей, яка історично склалася, що мають єдину культуру, спільні традиції, схожий психологічний склад). Люди, що живуть в одній етнокультурі, як правило, володіють однією і тією ж мовою. Отже, кожен етнос має свої специфічні риси, які і складають його національний характер, менталітет. Людина привласнює саме той етнічний характер, в якому проживає своє дитинство. Тому відрізняються один від одного діти, що ростуть в різних етнічних умовах, в різній етнокультурі. Кожен народ має свої уявлення про виховання, свою концепцію виховання, на яку відповідно й орієнтуються представники етносу, залучаючи таким чином дитину до своєї субкультури. Також на характер соціального досвіду впливають клімат, географічне розташування поселення, традиційна їжа, яку споживають представники етносу. Механізмом соціалізації тут виступає передача національної культури через соціальний досвід батьків та інших родичів, близьких дитині людей, які й самі є продуктом цієї культури та носіями її характерних особливостей. На характер соціального досвіду впливає і міс-

це проживання дитини (в місті чи селі), оскільки життєвий устрій великого або маленького міста, селища різний, і це віддзеркалюється на соціалізуючій особистості.

До *макрочинників* відносимо космос, планету, суспільство, які є вони об'єднуючим початком у вихованні молодого покоління, незалежно, де б не проживала дитина. Саме вони визначають те, що являє схожість між людьми, притаманність як з точки зору біологічної будови, так і з позиції загальнолюдських цінностей, провідних напрямів розвитку культури, науки тощо. Ці чинники створюють об'єктивну передумову для виховання планетарного мислення і толерантного ставлення людей один до одного на планеті Земля. Соціалізація людини значною мірою залежить і від того, який історичний період вона переживає. Цей процес впливає на соціалізацію поколінь через різноманітні демографічні, економічні, екологічні, політичні та інші процеси, які відбуваються не лише в певних регіонах, а й характеризують життя людей у конкретний історичний період. Взаємодія народів, що мешкають на Землі безперечна незважаючи на спроби деяких країн відокремитися від решти світу. Таким чином, на становлення дитини як істоти соціальної, влиття її в суспільство впливає безліч умов, які вихователю необхідно знати і враховувати при організації педагогічного процесу.

Внутрішні чинники соціалізації – індивідуальні особливості дитини, які безпосередньо впливають на формування у неї картини світу і визначають стиль переживання міжособистісних відносин. Від ступеня соціалізації залежить те, наскільки гармонійно розвиненим буде дошкільник, засвоюючи на початкових етапах процесу соціалізації норми та установки, необхідні для того, щоб стати повноцінним і рівноправним членом свого соціального середовища.

Педагогічні засади ознайомлення дітей із суспільним довкіллям передбачають формування в них цілісної картини світу та розуміння свого місця в ньому через пізнавальну діяльність, що базується на чуттєвому досвіді та взаємодії з навколишнім світом. Основними науковими принципами є пізнавальна спрямованість, системність, цілісне сприйняття, активне включення дитини, ігровий та практичний методи, а також наочність. Науковою основою освітньої роботи з дошкільниками є те, що методика ознайомлення дітей із суспільним довкіллям є частиною педагогічних наук, яка вивчає процес формування у дітей системи знань та уявлень про світ, а також їхній розвиток і виховання у процесі цього ознайомлення.

Ключові аспекти наукових засад: пізнавальна діяльність, як процес через який дитина отримує знання та формує уявлення про суспільне довкілля; формування цілісного уявлення (важливо дати дитині не окремі знання, а сформувати цілісну картину світу, де людина є частиною суспільства та природи); основою для формування реалістичних уявлень є чуттєве сприйняття, яке забезпечується безпосереднім контактом з об'єктами довкілля); взаємодія з соціумом (соціальне довкілля – це система взаємин, яку створюють люди, тому ознайомлення має включати спілкування та взаємодію з іншими людьми).

1.1.3. Ознайомлення дітей із соціальним довкіллям як умова їх соціалізації

Дитина отримує знання про довкілля у процесі спілкування та включення її у різні види активності. *Пізнавальна діяльність* – це організований, цілеспрямований процес засвоєння дитиною нових знань, набуття нових умінь і навичок; уточнення й закріплення знань, умінь і навичок, набутих у попередньому досвіді з допомогою дорослих чи самостійно. Джерело пізнавальної діяльності дитини – її пізнавальна активність (інтерес, цікавість, допитливість) як потреба організму в пізнанні довкілля та самого себе. Пізнавальна діяльність у дошкільному дитинстві здійснюється у двох напрямах: стихійно (в різних формах життєдіяльності вона складає основний її зміст) та цілеспрямовано (у процесі спеціально організованого навчання). Послідовні форми навчання дошкільників: пізнавально-ігрова, пізнавально-ігрова з елементами навчання, пізнавально-навчальна. Етапи у розвитку пізнавальної діяльності дітей: орієнтувально-дослідницька поведінка немовлят; дитяче експериментування у ранньому і дошкільному віці (співставлення, порівняння, співвідносення елементів спостережень, намагання їх інтерпретувати); пізнавально-навчальна діяльність дошкільників.

Навчально-мовленнєва пізнавальна діяльність – організований, цілеспрямований процес використання мови задля передавання та засвоєння суспільно-історичного досвіду, оволодіння суспільними способами дій у сфері наукових понять, встановлення комунікацій та планування своїх дій. Структура – говоріння (запитання, відповіді, розповіді, описи,

переказ тощо) та слухання (слухання мовлення товариша, вихователя; слухання казки, оповідання, розповіді, аудіозапису). Мовленнєва діяльність є умовою подолання ситуативної залежності пізнання, що дозволяє пізнавати через розповідь, опис тощо. Спеціально організована робота з ознайомлення дошкільників із соціальним довкіллям дає можливість систематично збагачувати словник дітей. Формуючи елементарні уявлення про соціум, в якому живе дитина, вводимо в її словник такі поняття, як багатонаціональність, українці, білоруси, німці, болгари тощо. Ознайомлюючи дошкільників з українськими традиціями, обрядами, звичаями, збагачуємо їх словник такими словами, як оглядини, сватання, родини, хрестини тощо. Привчаючи дітей до виконання правил поведінки, вводимо у їхнє активне мовлення фрази ввічливості. Розглядаючи картини, обговорюючи літературні твори, вихователі навчають дитину, як правильно поводити себе у суспільстві, як спілкуватися з однолітками та старшими, збагачують їх світогляд щодо соціального довкілля, ознайомлюють з правильними моделями поведінки.

Спілкування – особлива форма активності людини, що має провідне значення для соціалізації дитини, її прилучення до людської культури. *Форми спілкування дитини з дорослим*: ситуативно-особистісна (до року), ситуативно-ділова (1-3 роки), позаситуативно-пізнавальна (3-5 років), позаситуативно-особистісна (6-7 років). Позаситуативно-пізнавальне спілкування дитини з дорослим особливо сприяє пізнанню природного і предметного довкілля, розкриттю цілісності та взаємозалежності явищ дійсності. Позаситуативно-особистісне спілкування дитини з дорослим спрямоване на пізнання соціального світу, норм і правил взаємовідносин між людьми. Особливий різновид спілкування дитини з дорослими – педагогічне спілкування вихователя з дітьми. Вплив на дитину з допомогою комунікативних засобів, спрямованих на досягнення освітніх цілей (збільшення ефективності навчання, встановлення гуманних відносин між дітьми, створення сприятливого мікроклімату у групі).

Форми спілкування між дітьми: емоційно-практична, ситуативно-ділова, позаситуативно-ділова. Під час цих форм пізнається світ партнерських стосунків, дружби, розширюється репертуар соціальних ролей, формується самооцінка та уявлення про власну особистість, формується комунікативна компетентність як вміння застосовувати мовні і немовні засоби з метою комунікації, спілкування у конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватись у ситуації спілкування, ініціювати спілкування.

Діяльнісний підхід до організації життєдіяльності дітей у довкіллі. Діяльність – необхідна умова розвитку психіки й особистості дитини. Як особлива, специфічно людська форма активності, вона визначається постановкою мети та полягає у цілеспрямованих впливах її суб'єкта на об'єкт, що дозволяє задовольняти потреби суб'єкта. Дитина включається у різні види діяльності, завдяки чому у неї відбувається психічний (збагачення форм пізнання довкілля) і особистісний (засвоєння суспільного досвіду, норм і правил взаємин між людьми, соціалізація) розвиток. З розвитком дитини розвивається і сама діяльність, з'являються нові, більш складні її види. *Провідна діяльність* – характеристика активності дитини на певному віковому етапі, що становить собою умову для найважливіших змін у розвитку психіки дитини та для її переходу на новий, вищий щабель розвитку. Зміна провідних видів діяльності дитини відбувається в такій послідовності: безпосередньо-емоційне спілкування дитини з дорослим – немовлячий вік; предметно-маніпулятивна гра (1-3 роки); сюжетно-рольова гра (3-6 роки); навчальна діяльність (7-11 років); предметно-маніпулятивна гра як основа для формування інших видів дитячої діяльності (трудової, пізнавальної, продуктивної тощо).

Розвиток *ігрової діяльності* відбувається так: від елементарного маніпулювання предметами в немовлячому віці через розвиток гри з предметами (іграшками) до колективної сюжетно-рольової гри з однолітками у старшому дошкільному віці. Акценти у дитячій грі змінюються від предметної дії до ролі, від практичних до уявних дій. У результаті засвоєння предметної гри формується перша ступінь самосвідомості особистості дитини – усвідомлення себе як діючого самостійного суб'єкта. Сюжетна-рольова гра – «школа людських взаємин», де формуються норми поведінки, спілкування, підпорядкованість мотивів («треба «важливіше за « хочу»), довільність (діяти так, як від неї вимагають правила).

Поряд з ігровою діяльністю, інші види діяльності дитини роблять свій внесок в ознайомлення з довкіллям. *Побутова діяльність* дає можливість засвоїти назви і функції побутових предметів, сформувати вміння їх використовувати, засвоїти культурно-гігієнічні навички, правила поведінки.

Трудова діяльність розкриває перед дітьми способи перетворення довкілля в інтересах людини, створення суспільно-корисного продукту. Ускладнення видів праці здійснюється через: самообслуговування, доручення, чергування, господарсько-побутову працю, працю у куточку природи, працю у природі, ручну працю. Роль праці для розвитку особистос-

ті дитини полягає у формуванні суспільних мотивів, елементарних трудових умінь і навичок, уявлень про працю дорослих, почуття відповідальності і самостійності, бережне ставлення до результатів праці тощо).

Продуктивні види діяльності (образотворча і конструктивна) спрямовані на моделювання предметів довкілля у реальному продукті (малюнку, конструкції, об'ємному зображенні), дозволяють розвивати творчі здібності (вміння створювати і втілювати свої задуми за допомогою засвоєних специфічних виразних засобів), знаково-символічну функцію (здатність моделювати предмети і явища довкілля), уявлення і мисленнєві операції (виділяти частини, їх поєднання, співвідношення у розмірі, формі, просторовій орієнтації), вміння планувати, контролювати, передбачати можливі результати.

У процесі різних видів діяльності та спілкування з дорослими і однолітками відбувається всебічне пізнання дитиною довкілля, чим забезпечується соціалізація її особистості (входження в соціальне середовище, оволодіння уміннями і навичками практичної діяльності в довкіллі, засвоєння системи взаємин).

1.1.4. Принципи і педагогічні умови ознайомлення дітей із довкіллям

Принцип навчання (від лат. principium – основа, початок) – керівне положення, дотримання якого підвищує ефективність освітнього процесу. Загальнодидактичні принципи, яких слід дотримуватись, ознайомлюючи дітей із соціальним довкіллям: науковості, послідовності, систематичності, наочності, демократичності, індивідуального підходу тощо.

Специфічні принципи: інтеграції знань (взаємозв'язок завдань із різних розділів програми на інтегрованих заняттях у ЗДО); цілісності і системності (озброєння дітей цілісною системою знань про довкілля, формування цілісності особистості, свідомості, світосприймання); діяльнісного опосередкування (формування картини дійсності через залучення дітей до різних видів активності – пізнавальної, ігрової, продуктивної, комунікативно-мовленнєвої), діадичної взаємодії (формування цілісної особистості в системах «організм-середовище», «особистість-довкілля», «дитина-соціум», «педагог-дитина», «діти-довкілля»), ізоморфізму (опора

на взаємодію кожної дитини із зовнішнім світом, сприяти утворенню «особистісного світу дитини», її цілісного «життєдіяльнісного простору»), забезпечення позитивного емоційного тла життєдіяльності дитини в довкіллі, врахування культурно-етнографічних особливостей краю, єдності зовнішніх впливів довкілля і внутрішніх умов (врахування індивідуальних особливостей сприймання, уявлення, переживання, розуміння, усвідомлення кожної дитини), наочності й об'єктивності (накопичення чуттєвого досвіду в єдності різних видів відчуття і сприймання у процесі безпосереднього сприймання предметів і явищ довкілля або їх замінників, наочності), екологізації і валеологізації (формування у дітей екологічного ставлення до довкілля і до самого себе, виховання екологічного мислення, озброєння їх екологічними взаєминами організму з довкіллям), поєднання пізнавальних і виховних завдань (озброювати не лише знаннями й уявленнями, а й формувати ставлення до них, виховувати особистість).

Педагогічні умови ознайомлення дітей із довкіллям у ЗДО:

– готовність вихователів до змістової, насиченої, різноманітної діяльності з дітьми в довкіллі;
– програмно-методичне і дидактичне забезпечення освітнього процесу;
– створення розвивального середовища у ЗДО;
– залучення дітей до активності з елементами дослідження.

1.1.5. Предмет і завдання методики ознайомлення дітей із соціальним довкіллям

Предмет – формування (зміст, форми, методи) у дітей системи знань та цілісних емпіричних уявлень про довкілля, цілісну картину світу, місце людини в ньому й соціально прийнятних навичок її поведінки.

Об'єкт – пізнавальна діяльність дітей у довкіллі, спрямована на засвоєння й узагальнення цілісних емпіричних уявлень та знань, через що відбувається процес входження дитини в соціум.

Мета методики ознайомлення дітей із довкіллям – професійна підготовка майбутніх вихователів до освітньої роботи з дітьми з ознайомлення їх із довкіллям.

Мета освітньої роботи вихователя ЗДО з ознайомлення дітей із соціальним довкіллям: формування соціально-громадянської компетентно-

сті дошкільника (освітній напрям «Дитина в соціумі»), що передбачає здатність до прояву особистісних якостей, соціальних почуттів, любові до Батьківщини; готовність до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються у дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення спільного життя. Результат сформованості соціально-громадянської компетентності засвідчує ціннісне ставлення дитини до себе, своїх прав і прав інших, наявність уявлень про правила і способи міжособистісної взаємодії з членами сім'ї, родини, іншими людьми та вмінь дотримуватись цих правил в соціально-громадянському просторі, а також ціннісне ставлення та повагу до культурних надбань українського народу, представників різних національностей і культур (БКДО).

Реалізації мети сприятиме виконання таких *завдань*:

- ✓ засвоєння дитиною узагальнених цілісних емпіричних уявлень та знань про соціальне довкілля (середовище, категорії людей у ньому, суспільний устрій, Батьківщину, її історію й духовну та культурну спадщину; символи, обереги, традиції; взаємозв'язок культур у багатонаціональній державі);
- ✓ розвиток сенсорної сфери дитини, відчуття насолоди від спостережень і результатів взаємодії із соціумом, стійкий інтерес до соціальних явищ, науковий світогляд, прагнення до активного пізнання свого предметного та соціального довкілля, самовизначення в ньому; первинних ціннісних орієнтацій в різних галузях суспільного життя, особистої культури в довкіллі, соціальних емоцій та мотивів поведінки, бажання допомогти іншим, виявити увагу до старших, однолітків; вміння взаємодіяти з дорослими та дітьми, дотримуючись норм етики; усвідомлення свого «Я» (фізичного, психічного, соціального), свого місця серед інших людей;
- ✓ виховання соціально активної творчої особистості, здатної дбайливо ставитися до природи, світу речей, самої себе, інших людей, розуміти значення життя як найвищої цінності; відповідально ставитися до виконання власних обов'язків і поважати права та свободу інших людей, толерантно та чуйно ставитися до всіх членів суспільства, виховання у дитини власного « Я «, свого місця серед інших людей, віри у свої сили та здібності; любові до рідної землі, краю, Батьківщини, її минулого і сьогодення; повагу до державних символів, українського народу, мови, культури, традицій, батьків, родини; патріотизм, громадянськість, моральну, духовну, фізичну, психічну культуру, культуру пізнання, почуттів і спілкування.

Змістові лінії (напрями), за якими ознайомлюють дітей у ранньому і дошкільному віці: я – моє ім'я – особистість – громадянин України – землянин (житель планети Земля як світової спільноти); моя сім'я – мої родичі – мої друзі – мої знайомі – люди навколо мене; моя кімната (дитячий куточок) – мій дім (квартира) – моя вулиця – мала Батьківщина (місце, де я живу) – Україна (велика Батьківщина) – Земля (спільна домівка людства); усі різні – усі рівні; предмети найближчого оточення. Єдність зазначених ліній забезпечує розуміння дитиною різноманітності світу й людських стосунків у ньому, а також сприяє усвідомленню власного статусу в динамічній системі стосунків.

Запитання та завдання для самоперевірки і самоконтролю

1. *Поясніть сутність понять «соціалізація», «соціальне довкілля», «ознайомлення дітей з довкіллям».*
2. *Аргументуйте, чому ознайомлення з довкіллям є умовою соціалізації дитини.*
3. *Сформулюйте основні, на вашу думку, завдання з ознайомлення дітей із довкіллям.*
4. *Назвіть основні наукові підходи до організації роботи (особистісно орієнтований, компетентнісний, діяльнісний).*
5. *Розкрийте сутність діяльнісного підходу до ознайомлення дітей із соціальним довкіллям.*

6. *Відтворіть у схемі або малюнку чинники впливу на соціалізацію дошкільника.*
7. *Змоделюйте схему «Принципи і педагогічні умови ознайомлення дітей із соціальним довкіллям у ЗДО».*

Тема 1.2. ЗМІСТ ТА ПЛАНУВАННЯ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ СОЦІАЛЬНИМ ДОВКІЛЛЯМ У ЗДО

Ключові поняття: Державний стандарт дошкільної освіти, компетентність, зміст освітньої роботи, вікові особливості, програмові завдання, позиція дорослого, перспективне планування, календарне планування.

План

1.2.1. Нормативні вимоги дошкільної освіти до ознайомлення дітей із соціальним довкіллям.

1.2.2. Зміст знань дітей про соціальне довкілля.

1.2.3. Вікові особливості засвоєння змісту знань дошкільниками про соціальне довкілля.

- завдання виховання та особливості роботи у перший рік життя дитини;
- завдання з ознайомлення дітей із соціумом у ранньому віці (другий, третій роки життя);
- завдання і зміст роботи в молодшій та середній групі (четвертий і п’ятий роки життя);
- вимоги до роботи та результатів з ознайомлення дітей із соціальним довкіллям у старшій групі (шостий рік життя).

1.2.4. Планування роботи вихователя з ознайомлення дітей із соціальним довкіллям.

1.2.1. Нормативні вимоги дошкільної освіти до ознайомлення дітей із соціальним довкіллям

Державний стандарт дошкільної освіти визначає кінцеві результати навчання: узагальнення найкращого, що напрацьовано у науці та практиці, і є на часі, а також концентрування уваги на найважливіших компетенціях дитини з метою уникнення її перевантаження і здійснення різнобічного розвитку відповідно до віку.

Освітній напрям «Дитина в соціумі» передбачає розгляд змісту соціально-громадянської компетентності як здатності до прояву особистісних якостей, соціальних почуттів, любові до Батьківщини; готовності до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються у дитячих осередках, громаді, суспільстві, спрямовані на покращення спільного життя. Результат сформованості соціально-громадянської компетентності засвідчує ціннісне ставлення дитини до себе, своїх прав і прав інших, наявність уявлень про правила і способи міжособистісної взаємодії з членами сім'ї, родини, іншими людьми та вмінь дотримуватись цих правил в соціально-громадянському просторі, а також ціннісне ставлення та повагу до культурних надбань українського народу, представників різних національностей і культур.

Емоційно-ціннісне ставлення: демонструє інтерес до загальнолюдських цінностей (здоров'я, сім'я, повага і любов до батьків, роду, держави, Батьківщини, дружба, мир, доброта тощо), громадянських цінностей (обов'язки перед іншими людьми, повага прав, честі та гідності інших людей), цінностей спілкування, діяльності. Проявляє особистісні якості (самостійність, відповідальність, працелюбність, лідерство, людяність, спостережливість, справедливість, ініціативність, активність, креативність та інші) у взаємодії з іншими людьми. Виявляє зацікавленість до спілкування із знайомими дорослими, однолітками, молодшими та старшими за себе дітьми; проявляє обачливість до незнайомих людей. Демонструє інтерес до національних культурних цінностей свого народу та інших культур. Виявляє зацікавленість культурою українського народу, його історичним минулим, мовою, звичаями, традиціями. Емоційно реагує на власну участь та участь інших у різних видах діяльності: вміє співпереживати та співчувати, оптимістично ставитися до труднощів та визначати шляхи їх подолання. Виявляє почуття власної гідності як представника українського народу; демонструє дружнє та неупереджене

ставлення до дітей з особливими освітніми потребами. Демонструє відповідальність за свої вчинки.

Сформованість знань: має уявлення про місце кожної людини в соціальному середовищі; уявлення про себе як члена громади, суспільства; уявлення про свою сім'ю, родину, рід, рідну домівку, заклад дошкільної освіти, Батьківщину; знає і розповідає про державні та національні символи України, звичаї, традиції сім'ї та українського народу. Усвідомлює свою роль (у сім'ї, групі однолітків, місцевій громаді). Знає, що прізвище вказує на належність дитини до свого роду, родини, а ім'я – на її індивідуальність та неповторність, знає про окремі традиції і звичаї попередніх поколінь. Усвідомлює необхідність дотримання соціальних норм моралі й виявляє повагу до прав і свобод людини. Розуміє переваги розв'язання конфліктів, суперечок мирним шляхом. Демонструє відкритість до спілкування та взаємодії з представниками різних національностей і культур.

Навички: ідентифікує себе та діє відповідно до соціальної ролі: донька / син, брат / сестра, онука / онук, друг / подруга тощо; демонструє елементарні навички емоційної саморегуляції, виражає почуття за допомогою слів, міміки, жестів; пояснює причину своїх емоцій, усвідомлює те, що інші люди переживають різні емоційні стани, їм буває радісно, боляче, образливо тощо. Звертається по допомогу до однолітків та знайомих та/або надає її, вміє отримувати задоволення від надання допомоги іншим. Дотримується соціальних правил та норм поведінки, домовленостей у щоденній життєдіяльності; бере участь у визначенні та прийнятті правил співжиття в родині, групі закладу дошкільної освіти, колі друзів. Уміє порозумітися, домовитись з іншими в конфліктних ситуаціях, вживає у спілкуванні з дорослими й однолітками ввічливі слова. Пропонує ідеї для гри, долучається до різних видів діяльності, бере участь у прийнятті рішень щодо особистих питань та життя колективу. На рівні можливостей дошкільного віку визнає цінності демократії (готовність брати на себе відповідальність, вміння висловлювати власну думку та приймати думку іншого, вміння розв'язувати конфлікти шляхом діалогу; вміння слухати й спостерігати).

Участь батьків. Підтримка батьками процесу формування соціально-громадянської компетентності може відбуватися шляхом:

- ✓ реалізації в родині принципів демократії, що ґрунтуються на повазі до особистості дитини та її прав; створення умов для вибудовування міжособистісної, продуктивної і толерантної дитячо-батьківської взаємодії;

✓ розмов про права дитини, моделювання відповідної поведінки та висловлювання особистих поглядів і думок задля набуття соціального досвіду; залучення дитини відповідно до її вікових можливостей до участі в житті сім'ї / родини, закладу дошкільної освіти, громади в різних формах дозвілля, спільних подорожей, прогулянок тощо;

✓ залучення дитини до спостереження за об'єктами соціального довкілля у повсякденному житті та у процесі ігор, прогулянок, екскурсій, дозвілля, соціальних і благодійних акцій, проєктів тощо; розповідання дитині про важливі події в житті сім'ї / родини, міста, громади;

✓ обговорення різних прикладів і моделей поведінки, зокрема з власного досвіду про взаємини з іншими людьми, про повсякденну діяльність та значущі події, у яких доведеться брати участь дитині;

✓ заохочення дитини до спілкування й участі в спільних справах, наприклад, пошук інформації, відповідей на запитання, врахування дитячих інтересів та побажань у плануванні родинного дозвілля;

✓ надання дитині права вибору способів діяльності, дій, висловлювання власної думки тощо;

✓ моделювання життєвих ситуацій для формування готовності дитини до посильної участі в демократичних процесах, що відбуваються у дитячих осередках, громаді, суспільстві.

Освітній напрям «Мовлення дитини» передбачає формування комунікативної компетентності як здатності дитини до спілкування з однолітками і дорослими у різних формах конструктивної взаємодії; здатності підтримувати партнерські стосунки, заявляти про свої наміри і бажання, узгоджувати свої інтереси з іншими, домовлятися, за потреби аргументовано відстоювати свою позицію.

Емоційно-ціннісне ставлення: виявляє інтерес до активного спілкування з іншими людьми; у різних повсякденних ситуаціях, і при безпосередньому контакті, і в телефонній розмові або спілкуванні в інтернеті. Цінує гарні стосунки з рідними, знайомими, друзями, тому намагається не конфліктувати, враховувати інтерес інших, узгоджувати з ними свої дії, діяти разом, злагоджено.

Сформованість знань: знає і володіє етикетними комунікативними формулами (привітання, звертання, прохання, висловлення подяки, вибачення тощо); різні форми мовленнєвих висловлювань відповідно до ситуацій. Має початкові уявлення про способи, переваги і недоліки цифрової комунікації.

Навички: вільно й невимушено вступає в розмову з дітьми і дорослими, використовуючи різні форми звертання та репліки; виявляє ініціативу в спілкуванні, будує різні типи діалогу між двома-чотирма дітьми; виявляє здатність домовлятися («Нумо так…), звертатися по допомогу («Допоможіть мені, будь ласка»), пропонувати допомогу («Я можу вам допомогти»); використовує різні вербальні та невербальні засоби для привітання, висловлення подяки тощо; володіє різними формами мовленнєвих висловлювань (питання, зустрічне питання, згода, уточнення, заперечення, сумнів, прохання, вимога, ігрова вимога, дозвіл, порада, відмова, спонукання, задоволення, здивування, вдячність, жаль, невдоволення, вдячність, пояснення, міркування, доказ тощо) відповідно до різних ситуацій спілкування з дорослими та однолітками. Може проаналізувати та пояснити причини виникнення суперечливих чи конфліктних ситуацій, виявляє суперечності (невідповідності) та аргументи «за» і проти, висуває версії можливого розгортання подій («Що б сталося, якби…?», «Слід вчинити так… тому, що…»). Бере участь у перемовинах. Тримається в діалозі невимушено, розмовляє тактовно.

Участь батьків: нагадування дитині про необхідність дружнього спілкування (привітання, прохання про допомогу, пропонування допомоги чи підтримки, висловлення подяки), демонстрації власного позитивного прикладу такої поведінки; демонстрації їй способів комунікації за допомогою гаджетів, обговорення їхніх переваг і недоліків порівняно з живим спілкуванням; надання можливості дитині брати участь у розмові з близькими чи знайомими по телефону, допомоги в засвоєнні базових мовних формул телефонної розмови; вправляння дитини у вживанні етикетних комунікативних формул з різними категоріями людей (діти/дорослі, знайомі / незнайомі), різних за статусом у різних життєвих ситуаціях; обговорення з дитиною конфліктної ситуації, що трапилась, того, як можна було б їй запобігти, полегшити, якщо б побудувати суперечливий діалог по-іншому.

Освітній напрям «Дитина в соціумі. Соціально-фінансова грамотність». Прояв соціальної компетентності й навичок фінансової грамотності означає здатність дитини усвідомити, хто вона є і як потрібно взаємодіяти з іншими людьми. Це надихає дитину вивчати свої права і обов’язки, планувати бюджет, раціонально використовувати ресурси, заощаджувати, оцінювати наявні можливості, формує розвиток лідерських якостей. Формується у предметно-практичній, предметно-ігровій, ігровій з

правилами (дидактичні ігри), комунікативній, господарсько-побутовій, пізнавальній діяльності дитини.

Емоційно-ціннісне ставлення: має інтерес до дослідження соціально-фінансових взаємозв'язків, виявляє інтерес до грошей. Мотивована на цінності відповідального (бережливого) ставлення до себе, до інших людей та природного оточення, цінує і захищає як матеріальні, так і нематеріальні цінності. Має пізнавальну потребу у використанні грошових коштів. Виявляє повагу до соціальних та природних ресурсів, емоційно реагує на нецільове використання природних ресурсів, демонструє інтерес до світу фінансів, визначає ціннісну перевагу у виборі заощаджувати над витрачанням тощо.

Сформованість знань: має особистісне розуміння соціально-фінансових взаємозв'язків, має уявлення про планування бюджету в родині, демонструє сформованість уявлень про заощадження. Правильно називає та аналізує витрати, знає походження та назви грошових одиниць. Свідомо використовує доступні ресурси. Встановлює залежності між витратами та грошовими коштами, усвідомлює важливість ощадливості, практичності, дбайливості. Розуміє необхідність заощаджувати.

Навички: здатна брати участь у плануванні бюджету родини, дотримується економічно доцільної поведінки, культури споживання доступних ресурсів, раціонально використовує кошти та виявляє вміння поміркована їх витрачати. Може вибирати між витрачанням та заощадженням грошових коштів. Самостійно (у присутності або із незначною допомогою дорослого) робить невеликі покупки, вміє планувати власний бюджет.

Участь батьків. Підтримка батьками процесу формування соціальної компетентності й навичок соціальної та фінансової грамотності у дитини може відбуватися шляхом: спонукання дитини до більшого самопізнання і впевненості у собі, власних можливостях; використання різних виховних дій з метою навчання дитини цінувати і захищати матеріальні та нематеріальні цінності, виховання заощадливості; залучення дітей до планування витрат, сімейного бюджетування як засобу формування свідомого і відповідального ставлення до фінансів; проведення розмов, бесід, спрямованих на розвиток дитячої соціальної і фінансової ініціативності та лідерських якостей.

Освітній напрям «Дитина в природному довкіллі». Природничо-екологічна компетентність – це здатність дитини до доцільної поведінки в

різних життєвих ситуаціях, що ґрунтується на емоційно-ціннісному ставленні до природи, знаннях її законів та формується у просторі пізнавальної, дослідницької, трудової, ігрової діяльності.

Емоційно-ціннісне ставлення: виявляє інтерес до пізнання природи рідного краю, близького оточення, своєї держави України, цікавиться об'єктами і явищами планети Земля і видимих об'єктів Космосу. Емоційно реагує на природне довкілля; демонструє повагу до різних форм життя; позитивно реагує на ситуації взаємодії з різними об'єктами природи.

Сформованість знань: володіє знаннями про основні властивості неживих об'єктів природи (повітря, вода, пісок, глина, каміння), які може виявляти під час елементарних дослідів; усвідомлює значення назв-характеристик окремих властивостей об'єктів та фізичних явищ навколишнього світу (твердість, м'якість, сипучість, в'язкість, плавучість, розчинність; швидкість, напрямок тощо); володіє назвами штучних матеріалів, виготовлених людиною із природної сировини (метал, гума, тканина, пластик, папір тощо).

Навички, орієнтовані на сталий розвиток, виявляються у сформованості в дітей початкових уявлень про сталі дії і поведінку, усвідомленні необхідності збереження ресурсів планети й особистої причетності до цього; розвиненості ефективних звичок соціальної поведінки, економного споживання ресурсів та збереження природи.

Емоційно-ціннісне ставлення: дитина мотивована на цінності сталого розвитку (дружні стосунки між людьми, раціональне використання природних ресурсів тощо). Виявляє небайдужість до природоохоронної діяльності дорослих, бажання брати участь у проведенні заходів, спрямованих на підтримку цінностей сталого розвитку. Виявляє дружнє ставлення до близьких і знайомих, що проявляється у дотриманні мовленнєвого етикету, наданні допомоги тим, хто її потребує, тощо.

Сформованість знань: має початкові уявлення про дії та поведінку, орієнтовані на сталий розвиток, в екологічній, економічній та соціальній сферах повсякденного життя; знає про необхідність зменшення марних витрат сировини й кількості відходів. Знає і називає різні формули звернення, вітання, подяки і вміє обирати одну з них у залежності від ситуації спілкування. Співвідносить жести з добрими словами.

Участь батьків – формування у дитини поняття про себе як про мешканця планети Земля, від якого також залежить життя всього живого.

Освітній напрям «Гра дитини». *Емоційно-ціннісне ставлення:* виявляє стійкий інтерес та захоплення ігровою діяльністю, зацікавленість до реальних та уявлюваних ігрових подій, ігрового перевтілення та створення ігрових задумів, ситуацій, сюжетів та ігрових ролей. Мотивована на цінності групової солідарності у грі (людяність, відповідальність, справедливість, самовладання, дружність, позитивне спілкування, терпимість). Відповідально ставиться до вибору та виконання ігрової ролі; відтворює свої життєві враження у рольовій грі, використовуючи виразні засоби; виявляє повагу до думки іншого, емоційно реагує на зміни у правилах гри, демонструє інтерес до ігор інших дітей.

Сформованість знань: демонструє сформованість рольових способів поведінки; свідомо використовує норми та етикет спілкування в іграх; розуміє, як використовувати предметно-ігрове середовище для гри; знає ігри та іграшки в садочку та вдома, використовує їх у самостійних іграх; втілює свої життєві враження; встановлює причини та наслідки вдалої та невдалої гри; усвідомлює себе активним учасником ігрової діяльності.

Навички: ініціює організацію ігор з іншими дітьми за власним вибором. Уміє налагоджувати партнерські стосунки завдяки діалогічному спілкуванню на основі ігрового задуму, рольової взаємодії або особистих уподобань, проявляє товариськість, толерантність, зважає на думку інших, стримує агресивні прояви, конструктивно розв’язує конфлікти, радіє спільному успіху, дотримується норм та етикету спілкування, висловлює у делікатній формі своє непогодження з пропозиціями ровесника, його діями із розподілу ролей, іграшок, обов’язків. Для реалізації ролі широко використовує різні засоби виразності (емоційно-виразні рухи, міміка, пантоміміка, тембр голосу, рольове мовлення), ділиться з дорослими та однолітками враженнями після гри. Виявляє взаємну прихильність при оцінюванні результатів гри, здатна гратися з однолітками, виявляє вміння залучити до гри партнерів.

Участь батьків: організація спільної з дитиною гри, придумування нових ігор з іграшками; підтримки бажання дитини грати з іншими дітьми, створення ситуацій для ігор у колі інших дітей, збагачення емоційної сфери дитини враженнями від театральних, літературних творів з подальшим відображенням їх у грі; підтримки традиції радитися з дитиною про придбання нових іграшок.

Освітній напрям «Дитина у світі мистецтва». *Навички:* володіє доступними техніками та відображає ними життєві враження та почуття. Виявляє вміння використовувати техніки художньо-продуктивної та декоративно-ужиткової діяльності, експериментує з зображувальними матеріалами, створює художні образи. Має найпростіші навички виконавської культури (декламує, передає рухами характерні ознаки персонажу) та культури глядача (володіє елементарною культурою поводження під час свят, концертів в освітніх та мистецьких закладах).

1.2.2. Зміст знань дітей про соціальне довкілля

Я і моя Україна. Моє рідне довкілля – стежинки і вулиці рідного краю. Ознайомлення з рідним містом (історія, пам'ятники, підприємства і установи, музеї, школи, заклади освіти, вулиці, рідна вулиця, вулиці рідних людей, вулиця ЗДО, проспекти, площі, майдани та бульвари, сквери, парки, транспорт, тощо). Знати назву рідної області/району, чим вони славляться, на що багаті, найвідоміші споруди, підприємства, пам'ятники, заказники, видатні події, національні герої. Знати, що наша Батьківщина – Україна, 24 серпня – День утворення незалежної самостійної держави України, столиця – місто Київ, де працює Український Уряд, Верховна Рада України, президент. Головна вулиця Києва – Хрещатик. У Києві багато парків, пам'ятників, проспектів, є метро. Україна багата хлібом, вугіллям, цукром. В Україні вирощують льон. Найбільші міста (Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Львів, Донецьк, Запоріжжя), заказники (Асканія Нова, Софіївський парк, Хортиця, кримські, карпатські ліси), гори (Кримські, Карпатські), моря (Чорне, Азовське), ріки (Дніпро, Дністер, Південний Буг, Тиса, Черемош, річки рідної місцевості).

Символи України. Державні та національні народні символи України. Прапор (жовто-блакитний, синьо-жовтий – символ державності та національної незалежності), герб – символ держави, влади (золотий тризуб на блакитному полі), герб міста (рідного регіону), гімн – символ державної єдності («Ще не вмерла Україна», сл. П. Чубинського, муз. М. Вербицького).

Національні символи українського народу: вінок – оберіг (оберігає людину, знімає біль, заспокоює); рушник – символ хатнього інтер'єру, гостинності («Рушник на кілочку – хата у віночку»); калина, верба – рос-

линні фольклорні символи («Без верби та калини нема України»); калина – символ нескореності, вірності Україні, верба – символ рідної домівки, близьких людей, тополя – символ людської вроди, оберіг хати, подвір'я; чорнобривці, мальва, ружа, червона рута – символи подвір'я українського мешканця.

Правила дорожнього руху. Поняття шлях, дорога, проїжджа частина, бруківка, тротуар, пішохідна доріжка, світлофор (червоне, жовте, зелене світло); регулювальник, перехрестя; елементарні правила дорожнього руху і дорожні знаки.

Правила пожежної безпеки. Уявлення про вогонь, його користь і небезпеку, джерело, причини пожежі, знання елементарних правил поведінки під час пожежі; професія і праця пожежників, пожежна машина. протипожежний інвентар (багор, шланг, сокира, протигаз, каска, лопата, відро, драбини, костюм, піка), протипожежний куточок ЗДО; обережне користування електроприладами. 101 – виклик пожежної служби.

Праця дорослих. Праця вихователя і працівників ЗДО (помічник вихователя, завідувач, медична сестра, двірник, кухар); вчителя; професії батьків (робітник, лікар, будівельник, бухгалтер, поліцейський, інженер, водій, льотчик, конструктор, шахтар, продавець, тракторист, доярка, агроном, механізатор тощо).

Основи економічної грамотності, економічної культури (кошти, коштовність, гроші, грошовий обіг в Україні, банк, гривня, долар, валюта, грошові купюри і монети, картки). Виховувати заощадливість, бережливість, діловитість, економічність, дбайливість, розвивати економічне мислення.

Свята і розваги. Уявлення про свята, дозвілля, розваги, вихідні дні (відпочинок, театри, циркові вистави, кінотеатри тощо), святкові дні (День Конституції, День незалежності, День Козацької слави, День Захисника Вітчизни), сімейні свята і традиції (дні народження, весілля, хрестини тощо). Національні традиції і свята – Святвечір (24 грудня), Різдво (25 грудня), Водохреща (6 січня), Стрітення (2 лютого), Масляна, Великдень, Радуниця (поминальний день), Трійця (Зелені свята), Косовиця, Івана Купала (23 червня), зажинки, обжинки.

Образотворче мистецтво. Залучати до культури українського народу, учити милуватися і захоплюватися нею, емоційно сприймати твори мистецтва; розвивати здатність естетичного сприймання, вчити

розповідати, давати свою оцінку (зміст і засоби виразності картин, ілюстрації, скульптури декоративно-ужиткового мистецтва); знайомити з видами образотворчого мистецтва (живопис – пейзаж, портрет, натюрморт, побутовий, маріністичний, фантастичний, батальний, казковий жанри; графіка, скульптура, українське народне декоративно-ужиткове мистецтво – вишивка, ткацтво, килимарство, кераміка, розписи, писанкарство); учити розрізняти зображально-виражальні засоби.

Народно-декоративне мистецтво та промисли. Види народно-декоративного мистецтва, різні промисли України. Вишивка хрестиком, гладдю – сорочки, рушники, скатерки, фіранки, одяг, наволочки, простирадла (кольорова гама, орнамент, візерунки відповідно до регіону). Художня обробка металу (мосяжництво – металеві предмети побутово-господарського вжитку на Буковині та Гуцульщині). Кушнір виготовляє вироби зі шкіри (Гуцульщина, Буковина, Закарпаття) – кожухи, кептарі, побутові речі (сідла, ремені, упряж, гаманці, торбинки, паски, обкладинки для книг, футляри). Техніка оздоблення шкіри – тиснення, розпис, аплікація, плетення, різьба). Килимарство та художнє ткацтво (Прикарпаття, Закарпаття, Буковина, Сумщина, Київщина, Чернігівщина, Черкащина). Різьба по дереву (Буковина, Галичина, Прикарпаття, Закарпаття) та вироби – столи, ліжка, мисники, дерев'яний посуд. Лозоплетіння (кошики, кошелі, тарелі, хлібниці, валізи, шкатулки, футляри для бутлів, підставки для квітів, меблі, люстри, тин, перелаз). Вироби із соломи, очерету, початків кукурудзи – кошики, сумочки, іграшки, килимки. Кераміка – посуд, іграшки, вироби декоративного призначення. Художній стінопис, мальовки (Південь, Дніпропетровщина, Поділля тощо) – малюнки на стінах хат, на папері, сволоках, коминах печей, навколо вікон. Писанкарство – розписування писанок.

Основи суспільствознавства. Поняття про «людство» (сукупність усіх людей, які населяють нашу планету), про суспільствознавство; уявлення про соціум, різні народи, нації, мови; державна мова України, Україна –багатонаціональна держава (українці, росіяни, білоруси, молдавани, євреї, німці, болгари, греки тощо); уявлення про українську націю і культуру (письменники, поети, художники, музиканти), про культури народів України та інших держав, їх традиції, звичаї, обереги, обряди тощо. Виховання почуття любові до своєї Батьківщини і української мови, почуття громадянськості; поваги й інтересу до інших культур національностей.

Родовід. Сім’я, родина. Ознайомити з родоводом, сім'єю, родиною. Сім'я (батько, мати, діти, родичі, які живуть під одним дахом). Рід (батьки, дідусь, бабуся, онуки, прадід, прабабуся, правнуки, родичі). Мати – берегиня роду, продовжувачка роду, виношує, народжує, виховує дитину, ніжна, турботлива, ласкава. Батько – піклується про дітей, жінку-матір. Від слова « батько» походить слово «Батьківщина» (Вітчизна) та «батьківщина» (спадщина від предків). Батьки, діти, прабатьки – це рід, а рід з усіма родичами – родовід (історія, «родинне деревце» роду). Виховання ставлення до родоводу (знати, вивчати, шанувати). Брати, сестри – рідні по крові, піклуються одне про одного, допомагають батькам. Народження дітей, жінка стає матір’ю, а чоловік – батьком. Народження дитини – радість, сімейне свято. Зорин – дитина дістає ім'я. Хрещені батьки, куми, побратим, посестра (щирі, добросердечні, допомагають у її зростанні й вихованні).

Поняття друг (взаємна довіра, відданість, любов); товариш (спільні погляди, партнер), знайомі (сусіди, співробітники, працівники дошкільних закладів, інші люди, які знають одне одного); чужі (незнайомі). Правила поведінки, мовленнєвого етикету з дорослими (знайомими, незнайомими).

Уявлення про вікові відмінності (новонароджений, немовля, дитина, дошкільник, школяр, підліток, юнак; доросла людина, людина похилого віку), життєві періоди (дитинство, отроцтво, юність, зрілість, старість); про статеві відмінності (чоловік, жінка, хлопчик – син, брат, племінник, онук, дівчинка – донька, сестра, племінниця, онука). Соціальні ролі жінки (дружина, мати, господиня); чоловіка (батько, господар, захисник сім’ї і Батьківщини).

Уявлення про фізичні і психічні властивості (своє ім'я та по батькові, прізвище, ласкаві прізвиська, свої досягнення, позитивні й негативні якості, вчинки, свої права і обов'язки; минуле, сьогодення і майбутнє). Основні емоції (інтерес, радість, подив, горе, гнів, огида, презирство, страх, сором, провина); вчити стримувати (чи виявляти) свої емоції у відповідних ситуаціях, у спілкуванні з іншими.

Соціальне «Я». Пристосування до нових соціальних умов, усвідомлення своєї соціальної ролі в сім’ї, закладі дошкільної освіти, школі. Основні моральні цінності та правила поведінки, навички їх дотримання; уміння діяти спільно, злагоджено в дитячому колективі, доброзичливо ставитися до однолітків, зважати на їх інтереси, співпереживати, допомагати, уникати конфліктів, справедливо їх розв'язувати. Поняття про пози-

тивні (чесність, правдивість, ввічливість, скромність, справедливість, доброта, дружба й товаришування, людяність, совість) та негативні моральні якості (хитрощі, жадібність, егоїзм, брехня, жорстокість, лінощі, боягузтво). Виховання емоційної, моральної, духовної, етичної культури та культури спілкування; негативне ставлення до аморальних якостей; вміння об'єктивно оцінювати власні якості, вчинки, дії; відчувати задоволення від належної поведінки та почуття сорому через порушення норм і правил.

1.2.3. Вікові особливості засвоєння змісту знань дошкільниками про соціальне довкілля

Перший рік життя дитини (немовлячий вік). *Кінцеві результати навчання*: розрізнення в довкіллі знайомого й незнайомого, реакції на нове (концентрація уваги, завмирання, подив, вигуки, вказівні жести), орієнтувальні дії, дії елементарного експериментування та цілеспрямовані дії, здатність знаходити предмет у довкіллі, коли дорослий вимовляє його назву, маніпулятивні дії з різноманітними предметами, поява предметної дії, здатність варіювати дії з предметами (іграшками) у різних ситуаціях, потреба у спілкуванні з навколишніми (близькими дорослими), інтерес до інших дітей, реагування на емоції/дозвіл/заборону дорослих, адекватні голосові, жестові й мімічні реакції, поява перших слів на позначення предметів, «хочу» і «не хочу» як перший прояв самосвідомості дитини.

Ранній вік (1-3 роки). Зростання самостійності (самостійне ходіння), розширення кола і ситуацій спілкування, ускладнення потреби у спілкуванні (у доброзичливій увазі, турботі, взаємодії з дорослим), бажання погратися поруч з іншими дітьми, наслідує дорослих та однолітків, прагне до схвалення, розрізняє свою статеву належність; по-різному емоційно реагує на успішні (радіє) й неуспішні (засмучується) дії; прагне до самостійності, вживає займенник «Я» (ознака самосвідомості), усвідомлює себе як діяча («Я сам!»).

Програмні завдання: сприяти переходу потреби дитини у спілкуванні з дорослим від доброзичливого ставлення до взаємодії; учити розрізняти «добре» і «погано» у поведінці; формувати елементарні способи спілкування та етикету; вправляти у веденні діалогу, ініціюванні встановлення

контактів з однолітками; формувати навички самообслуговування, предметні дії. Допомагати засвоїти елементарні норми поведінки (культурно звертатися, дякувати, просити, вислуховувати, запитувати, висловлювати власні бажання та інтереси, виконувати вимоги дорослих). Організовувати ігрову співпрацю з дитиною, спрямовану на оволодіння предметними діями (ігри з іграшками), виступати діловим партнером та джерелом емоційної підтримки. Вчити розпізнавати та реагувати на людські емоції, використовуючи реальні життєві ситуації, художню літературу, музику, відео- та аудіозасоби. Надавати дитині можливість ініціативи (визначати свою гру, обирати дітей, дорослих, необхідні атрибути для гри, допомагати іншим), вчити відстоювати власні інтереси. Забезпечувати життєрадісний настрій дитини, її оптимістичний погляд на себе, на свої можливості та результати діяльності, на особистісні якості. Підтримувати прагнення дитини діяти самостійно, досягати успіху.

Програмні результати (компетентності) дитини: ставиться до дорослого як організатора співпраці, ділового партнера і взірця для наслідування; розрізняє належну і неналежну поведінку; вибірково ставиться до інших, по-різному поводиться зі знайомими та незнайомими; має елементарні моральні почуття; встановлює контакт, знайомиться; виконує спільні дії з однолітками, змінює поведінку залежно від ситуації; використовує мовлення у спілкуванні (вітається, прощається, відповідає на привітання, ввічливо звертається, запитує, дякує, вибачається); використовує замінники у грі, володіє побутовими предметами задля самообслуговування, виконує вимоги дорослих, предметна дія варіюється і враховуються властивості предмета, намагається впливати на інших, домагатись бажаного.

Молодший і середній дошкільний вік. Спілкування з дорослим набуває пізнавальної спрямованості, посилюється потреба у спілкуванні і співпраці з однолітками, виникає спільна гра зі співвідношенням ігрових ролей, що привчає дитину орієнтуватись на інших дітей, враховувати їх інтереси, поведінку. Дорослий – джерело різноманітної інформації про світ речей і природи. Дізнається про різні країни, про свою Батьківщину, види праці людей, державну символіку, національні традиції та свята. Оволодіває більш складними навичками самообслуговування, елементами довільності. Зростає самостійність, ініціативність.

Програмні завдання: формувати навички поведінки вдома, на вулиці, в ЗДО, в суспільних місцях; охайність і акуратність (споживання їжі, догляд за зовнішнім виглядом, користування засобами гігієни); сприйнят-

ливість до звернень і вимог дорослих; мовленнєвий етикет; формувати гуманність (доброта, чуйність, товариськість, уважність); вдосконалювати способи спілкування (виявляти привітність, ввічливість, стриманість, називати інших дітей на ім'я, відповідати на їхні запитання, відстоювати свої інтереси і права); поповнювати знання про природу, місце проживання (місто, село, країна), про народні звичаї і свята.

Програмні результати (компетентності): дотримується правил співжиття в родині, орієнтується на фізичні стани, почуття і обов'язки кожного члена сім'ї; втримується від дій, що викликають незадоволення і осуд батьків, допомагає їм; дотримується норм культури спілкування; враховує інтереси інших, проявляє чемність; з чужими поводиться ввічливо, стримано, обачно, невимушено і природно; радиться з рідними щодо можливості і доцільності контактування з чужими; зважає на вік партнера по спілкуванню (з молодшими і старшими дітьми, однолітками, дорослими, старими людьми); доброзичливо спілкується з однолітками, до дітей різної національності, кольору шкіри, статі, прагне їм допомогти, домовляється; говорить правду, поводиться совісно, намагається бути справедливою. Включається у спільні ігри і заняття; не свариться, не б’ється; самостійно займається цікавою діяльністю; пишається своїми успіхами, прагне визнання, наслідує позитивні вчинки, намагається утриматися від негативних; уважно слухає промови інших; бере активну участь у розподілі ролей, іграшок; відстоює себе у спірних ситуаціях, але не ображає і не застосовує фізичної сили.

Позиція дорослого. Сприяти формуванню моральної свідомості, ставлень і діяльності (знання, почуття, дії), вміння керуватись моральними нормами, співчувати й співрадіти, робити щось приємне для інших, здійснювати вибір на користь добра, дотримуватися вимог дорослих. Виховувати бажання бути доброзичливим, привітним, чемним, рахуватися з іншими. Навчати розрізняти своїх і чужих людей і відповідно коригувати свою поведінку (з рідними та близькими – довірливо, щиро, відверто; з чужими – привітно, стримано, відкрито-обережно), дотримуватись соціально прийнятної поведінки. Заохочувати самостійні позитивні вчинки дитини за відсутності контролю з боку дорослого.

Старший дошкільний вік. Спрямування пізнання дитини на соціальний світ взаємин, його норм і правил. Дорослий сприймається як носій соціальних функцій та вимог. Виникає потреба досягати взаєморозуміння з іншими, співпрацювати з ними. Відтворює уявлення про взаємини до-

рослих у сюжетно-рольовій грі. Зростають вимоги дорослих щодо дитини (постійні обов'язки; самостійне виконання доручень, вказівок дорослого; елементи систематичного навчання). Утворення стійких дитячих об’єднань, поява постійних друзів, дитячої субкультури. Зростає незадоволення грою як способом входження у світ дорослих, виникає розуміння навчання як серйозної «дорослої» справи, формується усвідомлення свого соціального «Я» (моральна позиція і оцінка, ієрархія мотивів з перевагою соціального над особистісним, моральні цінності і поведінка). Розрізняє і узгоджує позицію власну та інших дітей.

Програмні завдання: сприяти становленню соціальної компетентності (соціальні емоції, мотиви, поведінка); навчати орієнтуватися у реаліях суспільного світу, пристосовуватися до нових вимог, відстоювати власні інтереси, поважати інших; виховувати потребу в спілкуванні з однолітками, формувати комунікативно-мовленнєві вміння (підтримувати діалог, бесіду; враховувати особливості партнера – вік, стать), підтримувати ініціювання контактів, прояви дружби, відповідальності, партнерства дії, на користь інших; розширювати уявлення про людські чесноти, цінності; учити розуміти інших та рахуватися з ними, бути справедливим, уникати конфліктів і проявів егоїзму; спонукати діяти по совісті.

Програмні результати: дотримується моральних норм і правил за відсутності прямого контролю дорослого; намагається бути справедливим, відповідальним, ввічливим, толерантним; робить внески у спільну роботу; дає моральну оцінку вчинкам інших; надає/приймає допомогу; стримує прояви егоїзму, агресії; вирізняє і визнає чесноти інших, виходить з конфліктної ситуації, домовляється. Спокійно приймає і виконує нові вимоги дорослих, виявляє самостійність (самоорганізація, вибір, рішення, зайняття справою, уподобання, відповідальність); володіє комунікативно-мовленнєвими вміннями (підтримує діалог, бесіду, слухає і говорить, ініціює і підтримує контакти); адекватно поводиться з різними людьми (рідними, знайомими, чужими; різного віку і статі); керується груповими інтересами; прагне до високого групового статусу; розрізняє і порівнює позиції власну і інших; утримується від агресивних та руйнівних дій; визнає помилки, вибачається, вчиняє совісно.

Позиція дорослого. Дорослий вправляє дитину в умінні дотримуватися слова, виявляти відповідальність, підтримувати слабшого, культурно поводитися, аналізувати свої «хороші» й «погані» думки. У дитини розвивається почуття солідарності, відчуття причетності до спільноти лю-

дей, бажання співробітничати з дорослими чи однолітками. Розвитку соціальної інертності запобігатимуть спільні творчі справи. Важливо забезпечити соціальний обмін, розвивати смак до соціального зближення (загальні турботи задля спільної справи, спільність радісних і сумних переживань), уміння встановлювати контакти з людьми й дорожити дружбою, первинно формувати дух солідарності. Дорослий забезпечує рівновагу розвитку обох сторін дитячої особистості – соціальної та індивідуальної.

1.2.4. Планування роботи вихователя з ознайомлення дітей із соціальним довкіллям

Перспективний і календарний план – основні документи, які ведуть вихователі. Перспективне планування складає методист або вихователь на місяць (рік, півріччя, квартал) у формі сітки. Календарний план складає вихователь на основі перспективного плану на тиждень, або ж на один чи декілька днів.

Принципи планування: послідовність у викладенні матеріалу, чіткість завдань, відповідність форм роботи віковим та індивідуальним особливостям дошкільників, системність в роботі, різноманітність видів діяльності тощо. Вихователь має право проявляти творчість, ініціативу, враховувати особливості групи, сучасні вимоги до дошкільної освіти.

Правила планування роботи вихователя:

1) у першій половині дня не перевантажувати дітей заняттями, рівномірно розподіляти види активності за основними лініями розвитку протягом дня в залежності від бажань та інтересів дітей;

2) визначення організованих видів дитячої діяльності та самостійної (продуктивна праця, художня діяльність, ігри, спілкування та ін.);

3) проведення індивідуальної роботи з тими, хто багато пропускає, погано засвоює матеріал або, навпаки, демонструє яскраво виражені задатки);

4) на початку кожного місяця в календарне планування слід внести комплекс ранкової гімнастики на два тижні (з ускладненням на другий тиждень), гігієнічну гімнастику, роботу з батьками;

5) надання переваги одній сфері життєдіяльності або освітній лінії на тривалий період (тиждень, місяць) є нераціональним, бо не забезпечує цілісного, системного підходу до життєдіяльності дітей;

6) беруть участь обидва вихователя, які працюють на групі;

7) робота музичного керівника, інструктора з фізкультури, вихователів з образотворчої діяльності, з іноземної мови тощо планується окремо для кожної вікової групи, їхні плани узгоджуються з планами роботи вихователів.

Форма планування: сітка, текстове, комбіноване.

Принципи планування:

1) за сферами життєдіяльності (щодня реалізується завдання однієї зі сфер і всі освітні лінії (метод занурення); п'ятниця – день узагальнення);

2) за режимними моментами з урахуванням сфер життєдіяльності та ліній розвитку;

3) за видами діяльності (ігрова, трудова, комунікативна, пізнавальна, рухова, навчальна, продуктивна);

4) за інтегрованими блоками – завдання художньо-естетичного, соціально-морального, мовленнєвого розвитку та інших, розв'язуються через усі сфери життєдіяльності;

5) за освітніми лініями – кожного дня домінує одна лінія розвитку у взаємодії з іншими, з урахуванням змісту усіх сфер життєдіяльності.

Блочно-тематичний принцип планування передбачає інтегрований підхід до організації життєдіяльності дітей, забезпечує змістову цілісність, системність, послідовність, ускладнення та повторення програмового матеріалу.

Запитання та завдання для самоперевірки і самоконтролю

1. *Поясніть зміст компетентнісного підходу у дошкільній освіті.*
2. *Які вікові особливості засвоєння знань про соціальне довкілля характерні для дітей 3-4, 5-6 років?*
3. *Складіть орієнтовний перелік знань про соціальне довкілля, якими має оволодіти старший дошкільник.*

4. *Розробіть план заняття з ознайомлення дітей із найближчим соціальним оточенням для дітей середнього/старшого дошкільного віку.*
5. *Змоделюйте фрагмент заняття з ознайомлення дітей молодшої групи з соціальним довкіллям.*
6. *Складіть каталог дидактичних ігор для 1-2 тем для будь-якого віку дітей.*

Тема 1.3. ЗАСОБИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ СОЦІАЛЬНИМ ДОВКІЛЛЯМ

Ключові поняття: засоби, середовище, іграшки, праця, усна народна творчість, народні ремесла, свята, література, наочні засоби, технічні засоби.

План

1.3.1. Середовище як загальний предмет ознайомлення дітей із довкіллям.
1.3.2. Світ природи.
1.3.3. Предмети побуту і праця.
1.3.4. Художня література, усна народна творчість.
1.3.5. Українське народознавство.
1.3.6. Традиційні та національні свята.
1.3.7. Гра та іграшка.
1.3.8. Сімейні стосунки – перша школа взаємин.
1.3.9. Відображення довкілля у мистецтві.
1.3.10. Наочні засоби навчання.
1.3.11. Технічні засоби навчання.

1.3.1. Середовище як загальний предмет ознайомлення дітей із довкіллям

Засіб – спосіб, прийом, захід, якась спеціальна дія, що дає можливість досягти бажаного, мети; всі об’єкти і процеси (матеріальні і матеріалізовані, що слугують джерелом навчальної інформації та інструментами для засвоєння змісту навчального матеріалу, розвитку і виховання тих, хто навчається).

Основні засоби ознайомлення дітей з довкіллям (середовище, ігри, предмети побуту, народні традиції і звичаї, свята, народно-декоративне мистецтво, художня література, усна народна творчість, технічні засоби навчання, образотворче мистецтво). Найбільш впливовим стихійним засобом виховання і навчання дитини є середовище, у якому проходить усе життя людини.

Середовище (природне, штучне, соціальне) – сукупність умов, що оточують дитину і взаємодіють з нею як з організмом і особистістю. Природне середовище – фауна і флора, водойми, річки, море, заказники, космос, що оточують дитину і впливають на її розвиток. Предметне середовище – єдність виробів людської культури, що створюють штучне середовище життєдіяльності людини. Середовище розвитку дитини (простір життєдіяльності дитини; умови, у яких відбувається навчання і виховання дитини в ЗДО) поділяється на предметне розвивальне (система предметних середовищ, обладнана іграшками, іграми, посібниками, обладнанням і матеріалами для організації самостійної творчої діяльності дітей) і предметно-просторове (організація простору і використання обладнання відповідно з цілями безпеки, психологічного благополуччя дитини, її розвитку). Створення розвивального просторового і предметного середовища у ЗДО передбачає обладнання приміщень, створення інтер'єру групових кімнат на наукових основах за сучасним дизайном з урахуванням « ергономіки дитинства». Критерії створення предметного середовища ЗДО (варіативність, гнучкість, відповідність потребам дитини, забезпечення психічного благополуччя і комфорту, вільний доступ до них, безпека для життя і здоров'я). Середовище може бути стихійним та організованим, близьким та далеким, гальмівним і розвивальним, пасивним і активно стимулюючим.

Соціальне середовище – це суспільні, матеріальні і духовні умови існування і життєдіяльності дитини (стихійне і організоване, близьке і далеке, пасивне і активно-стимульоване, гальмівне і розвивальне, зовнішнє і внутрішнє). Соціальне середовище виконує дві функції:

1) передача дитині досвіду діяльностей, поведінки, правил співжиття серед інших;

2) допомога дитині зайняти своє місце в суспільстві, бути значимим для нього, бажаним, прийнятим, корисним, перетворювачем, щасливим серед інших.

Не всі події, які відбуваються в соціальному світі, є зрозумілими для дитини, тому не всі мають виховний, соціалізуючий вплив. Наприклад, дитина в 1 рік орієнтується тільки на добре знайомих, рідних людей. І тому пізнання соціуму здійснюватиметься нею опосередковано через емоції, слова близьких людей, спілкування, яке спрямоване безпосередньо на дитину. Все інше буде поза її сприйняттям, не буде для неї існувати, тому і не виступатиме засобом виховання. Отже, соціальна дійсність є засобом виховання в тому випадку, коли об'єкти, факти, явища, події, з якими зустрічається дитина, є зрозумілими, доступними, особово значимими для нього. З віком межі соціуму розширюються, коло спілкування дитини зростає, її пізнання виходить за межі домівки і кола рідних людей, доступним стає встановлення і розуміння причинно-наслідкових зв’язків, усвідомленими стають власні почуття та емоції інших людей. Як наслідок – на дитину впливає більша кількість об'єктів, подій, фактів, отже, соціальна дійсність в більшій мірі починає бути засобом виховання. Перед вихователем постає завдання влучно відбирати із соціальної дійсності ті події, факти, які можуть бути осягнуті розумом дитини, будуть нести розвивальний потенціал і виступатимуть засобом залучення дошкільника до соціального світу. Для цього можна скласти « соціальний портрет» оточення, в якому знаходиться ЗДО (магазин, бібліотека, кінотеатр, поліклініка, музей, театр, школа, пошта); перелік найближчих вулиць, площ, скверів, парків; знаменні дати міста (селища), які будуть відзначатися в поточному році, в яких діти можуть взяти участь (День міста, День вишиванки, свято Івана Купала, День незалежності України тощо); перелік подій, які матимуть місце в закладі дошкільної освіти («день народження» дитячого садка, зустріч птахів, свято осені, День землі, день волонтера, театру, музики, книжки тощо). Надалі вихователь розподіляє, який матеріал буде доступним і доцільним для молодшої, середньої, старшої групи, і планує в перспективному плані відповідну роботу.

Предметне середовище – система матеріальних об’єктів діяльності дитини (іграшки, ігри, посібники, обладнання і матеріали) для організації самостійної творчої діяльності дітей. Дитина постійно стикається з предметами рукотворного світу, в яких закладений соціальний досвід людства, відображений рівень розвитку суспільства, технічного прогресу. Предмети, які оточують дитину, повинні бути різноманітні за своїми функціями, якостями, властивостями. Іноді предмети, навіть якщо знаходяться в полі зору дитини, можуть не потрапляти в поле її уваги, аж поки дорос-

лий не зверне на них увагу і не введе їх у дитячу діяльність. Тому не всі оточуючі предмети є засобами пізнання соціального світу. Предметний світ, в якому проживає дошкільник впливає на формування сфери його потреб, на цінності і смаки.

Мовленнєве середовище визначає мову, якою буде спілкуватися дитина, рівень культури її оволодіння, багатство лексики, відсутність чи наявність діалектів, жаргонних слів, образних виразів, усної народної творчості в мовленні дитини.

Середовище ЗДО в єдності складників має бути розвивальним, принципи його створення: дотримання дистанції і позиції у взаємодії, активність, самостійність, креативність і творчість; стабільність і динамічність, комплексування і зонування; емоційна виразність, індивідуальна комфортність й емоційне благополуччя кожної дитини і дорослого; принцип відкритості і закритості; врахування статевих і вікових відмінностей.

1.3.2. Світ природи

Природа є першою і найближчою реальністю, з якою дитина вступає у контакт. Вона виступає джерелом знань (уявлення про рослини, тварин, явища, сезони) та засобом виховання (формування емоційної чутливості, любові до живого). Через спостереження дитина вчиться бачити зв'язки і закономірності у довкіллі. Через чуттєвий досвід (дотик, запах, звук, колір) діти засвоюють особливості навколишнього світу. Спостереження за природними процесами сприяє розвитку допитливості та мислення. Практична діяльність у природі (догляд за рослинами і тваринами, праця на ділянці) допомагає виховувати відповідальність, працелюбність, колективістські почуття.

Ознайомлення з природою формує базові екологічні уявлення: цикли пір року, зміна станів води, вплив сонця, взаємозалежність організмів. Природа є мостом до розуміння явищ неживої і живої природи, а також місця людини у світі. Дитина поступово осягає єдність природи та суспільства. Виховний потенціал природи полягає у вихованні естетичного смаку (милування красою квітів, пейзажів, звуків); формуванні моральних якостей (дбайливе ставлення, гуманність, відповідальність); розвитку емоційної чутливості і почуття гармонії.

Основними методами ознайомлення дітей з природою є: безпосередні спостереження (прогулянки, екскурсії, догляд); дидактичні ігри та вправи; моделювання і досліди (спостереження росту насіння, догляд за кімнатними рослинами); використання художнього слова, малюнків, мультимедіа як допоміжних засобів.

1.3.3. Предмети побуту і праця як засоби ознайомлення дошкільників із довкіллям

Предмети побуту як складові предметного середовища, що оточує дитину, яке вона бачить щодня і щоденно взаємодіє з ним безпосередньо чи опосередковано (посуд, меблі, їжа, одяг, взуття, постіль, хатній інвентар, холодильник, телефон, телевізор, плита, пічка, пральна машина, комп'ютер, транспорт тощо). Пізнання будови і функцій побутових предметів, засвоєння вмінь і правил їх використання. Заняття у ЗДО з ознайомлення з предметами побуту (обстеження, формування навичок самообслуговування, техніка безпеки).

Праця як важливий вид діяльності людини, значення праці для людського суспільства, для розвитку дітей (пізнання властивостей предметів і явищ, навчання елементарних трудових навичок і вмінь; виховання поваги та інтересу до праці, формування працелюбності, самостійності, відповідальності). Складові ознайомлення дітей з працею – розкриття особливостей праці дорослих, використання предметів у праці, залучення до посильної праці у природі, в побуті, ручної праці).

Види праці дітей: самообслуговування, господарсько-побутова праця, праця у природі і продуктивна праця. Форми організації праці дітей – доручення, чергування, заняття, спостереження за процесом праці. Сутність процесу праці – послідовне корисне перетворення вихідних матеріалів на продукт праці, що має суспільне значення. Причинно-наслідкові зв'язки у праці як джерело пізнавального ставлення дитини до предметів і явищ довкілля (запитання, здогадки, умовисновки дітей).

Пізнати довкілля у процесі праці дітям допомагає вихователь (дає назву новим предметам, явищам, називає новими для дітей словами їх властивості, ознаки, призначення: діти набувають нових уявлень, знань про довкілля, у них формуються перші наукові поняття, дитина починає виокремлювати суттєві ознаки від несуттєвих, а це, у свою чергу, стиму-

лює розвиток мисленнєвих процесів: аналізу, синтезу, абстрагування, здатності передбачати, прогнозувати, доходити певних висновків).

1.3.4. Художня література та усна народна творчість

Художні твори (оповідання пізнавальної і морально-етичної спрямованості; байки, легенди, вірші, авторські твори письменників) та усна народна творчість (казки, загадки, прислів'я, приказки, мирилки, забавлянки тощо) у своєму змісті відображають життєві процеси в конкретних формах, допомагають дитині пізнавати всі сторони життя і впливати на нього, дають можливість дитині виходити за межі безпосередньої ситуації і дізнаватись про те, чого самі не мають можливості спостерігати (працю людей різних професій, життя в різних куточках світу; екзотичних тварин і рослин, Космос, транспорт тощо). Художня література та усна народна творчість є джерелом уявлень дитини про людину, її внутрішній світ, властивості її характеру, моральність її вчинків, справедливість, правила поведінки у соціумі; збагачує уявлення і поняття дітей про різноманітні явища соціального і предметного довкілля через сприймання і розуміння змісту творів художньої літератури та усної народної творчості.

1.3.5. Українське народознавство

Рідний край – найближче довкілля, з яким діти контактують щодня, перший об'єкт пізнання, ознайомлення з яким збагачує знання дітей про природа України, її столицю – Київ, інші міста, державні символи (герб, прапор, гімн); їх історію та значення, народні національні обереги (калина, верба, тополя, віночок, рушник; українські іграшки, національний одяг, посуд, їжа, житло, предмети інтер'єру, подвір'я тощо). У дітей формуються перші наукові народознавчі та історичні поняття, закладається підґрунтя наукового мислення, національної свідомості, самосвідомості. Народні художні промисли та ремесла України, декоративно-прикладне мистецтво, пам'ятки народного мистецтва (вишивка, одяг, декоративне ткацтво, художня кераміка, різьблення, вироби зі шкіри, художня обробка металу) є засобом ознайомлення з предметним світом, якостями і властивостями певних матеріалів.

1.3.6. Традиційні та національні свята

Відзначення свят (традиційних, обрядових, національних, державних) як засіб розширення і закріплення знань дітей про природне і соціальне довкілля. Ознайомлення дітей з порами року за допомогою народних свят: весна (зустріч весни, свято жайворонка, хороводи, веселки, гаївки, Великдень, Свято Матері); літо (Зелені свята (трійця), косовиця, Івана Купала, обжинки, Спас (маковій, яблучний, горіховий), осінь (свято врожаю, Покрови), зима (Андрія (Калита), Святого Миколая, Різдво, Водохрещення), зустріч зими і весни (Стрітення). Інші свята (день 8 березня, Новий рік, «Здрастуй, школо!», дні народження, день Українського війська, день рідного міста тощо) дають дітям змогу практично пізнавати звичаї, обряди, традиції свого народу, національний культурологічний досвід, бути продовжувачами справи батьків і дідів.

1.3.7. Гра та іграшка

Пізнання довкілля дитиною відбувається у процесі гри. Гра є формою активної пізнавальної діяльності, у процесі якої діти під керівництвом вихователя оволодівають новим досвідом, переходять від незнання, неточного знання до повного знання, освоюють довкілля. Суть гри – творче відображення дітьми діяльності та взаємин людей у довкіллі (природному, предметному, соціальному). Гра має самодіяльний характер, діти самі є творцями гри, вони відтворюють те, що вже знають, бачили, чули і виявляють своє ставлення до довкілля. Основні види ігор: предметно-маніпулятивні, сюжетно-рольові, з правилами, рухливі, режисерські, ігри-драматизації, будівельні, дидактичні.

Предметно-маніпулятивна гра переважає у віці до 3 років (ігри з іграшками). Сюжетно-рольова гра, режисерська гра, ігри-драматизації розкривають для дітей світ людських взаємин, сутність соціальних ролей та їх взаємозв’язок, сприяють засвоєнню різних соціальних ролей, дають уявлення про соціальне довкілля. Будівельні, конструкторські ігри з блоками, деталями розкривають предметне довкілля через світ речей, способи їх використання, працю людей та її результати.

Використання вихователем дидактичних сприяє збагаченню і закріпленню знань дітей про довкілля. Особливості дидактичної гри полягають у

тому, що вони розробляються дорослим з навчальними цілями. Дидактична гра виконує навчальну та ігрову функцій, пізнання здійснюється через ігрові дії. Структура дидактичної гри: ігровий сюжет і зміст, дидактичні завдання). Пізнавальний компонент дидактичної гри передбачає постановку дидактичних завдань перед дітьми в ігровій формі, що приваблює дитину, і вона виконує їх заради досягнення ігрових цілей та у процесі ігрових дій (хування і пошук, загадування і відгадування, складання і розбирання, елементи змагання тощо). Дитину мотивує до виконання не пряма вказівка вихователя, а бажання досягти ігрової мети, виграти.

Дидактичні завдання зумовлені метою навчального і виховного впливу. Ігрове завдання пов'язане з ігровим задумом і уявною ситуацією (немов би), що викликають активність, бажання і потребу дітей розв'язати його. Ігрові завдання гри в лото – першому закрити всі клітинки великої картки, гри з пірамідкою – зібрати її так, щоб ребро становило рівну лінію, гри « Чарівна торбинка» – навпомацки відгадати предмети. Правила визначають характер і спосіб дій дитини, організовують і спрямовують її стосунки з іншими, розвивають її довільність (вольові зусилля, стриманість емоцій, рухів), виступають критерієм оцінки ігрових дій.

Види дидактичних ігор: за характером ігрових дій – ігри-доручення (добирати, складати, роз'єднувати, з'єднувати, нанизувати тощо); на відшукування предметів, що викликають інтерес дітей; на відгадування загадок («Впізнай», «Відгадай», «Що змінилось?»); сюжетно-рольові дидактичні ігри (зображення різних життєвих ситуацій, виконання ігрових ролей – покупця, продавця, вовка, гусей тощо); фанти або «заборонений предмет (слово, картинка)» (скинути картку, утриматися, не сказати забороненого слова тощо).

Діти можуть самостійно ініціювати та гратись у дидактичну гру, якщо вона їм добре відома (засвоїли правила та ігрові дії). У інших видах гри діти мають можливість застосовувати свої знання про предмети і явища довкілля для вирішення ігрових завдань

Особливе місце у предметному світі, який оточує дитину, займає *іграшка* – сполучна ланка між грою і реальним життям. Гра та іграшка відображають рівень розвитку суспільства, економічні та політичні явища, події, що відбуваються, провідні цінності, навіть ідеологію. Завдяки іграшці дитина пізнає різні грані людського життя. Найбільш сприятливою для соціального розвитку дитини є лялька, яка в грі замінює іншу людину, комунікує взаємодіє з нею. Дошкільник моделює різні ситуації з ляль-

кою, які можуть мати місце в реальному житті (лялька захворіла, годуємо ляльку, ідемо на прогулянку, в гості, навчання в школі, відвідування крамниці, перукарні, театру тощо). Гра з лялькою сприяє розвитку в дитини емпатії, навчає допомагати іншому, турбуватися про когось і любити.

Особливий ефект в роботі педагога і грі дитини має лялька-персона («маленька людина»), яка стає уявним членом дитячого колективу. Лялька спілкується з дітьми через вихователя, розповідаючи на вухо педагогу свої історії, ставить запитання, а вихователь транслює її думки дітям. У такий спосіб діти обговорюють будь – які питання. Ляльку-персону позиціонують як дитину, що має свою історію життя. Як і дитина, вона має власне ім'я, батьків, місце проживання, уподобання, інтереси, що вказано у її соціальному паспорті. Робота з такою лялькою вчить позитивно сприймати себе в різних ситуаціях, шанувати свою родину та родини інших, співчувати, чути інших і вчитися одне в одного, стояти за себе в ситуаціях несправедливості й упередження, переносити навички у спілкуванні з лялькою на реальні життєві ситуації, дозволяє дитині відчувати себе захищеною, щоб виражати власні почуття та ділитися своїми переживаннями. Поява довіри до ляльки як доброго друга й співрозмовника сприяє готовності моделювати реальність, долати стереотипи. У розмовах із лялькою дитина ніби піднімається вище себе само.

Починаючи працювати з лялькою слід використовувати історії з радісними подіями, і лише згодом переходимо до сумних історій чи складних ситуацій. Подальше щасливі історії чергуються з історіями про емоційні та соціальні проблеми. Самі історії можуть стосуватися проблемних питань, які вже виникали. Якщо історія складається на основі реального випадку, доречно вибрати ляльку іншої статі, з іншим складом родини, щоб малюк не впізнав себе і щоб його не впізнали інші діти. Ведеться запис про кожний персонаж, який створюється, обов'язково фіксуються усі деталі, які додаються під час заняття з дітьми, коли лялька розповідає свої історії, цікавитися життям дітей, просить поради у них.

Народні іграшки (це переважно іграшки з природного матеріалу: соломи, глини, лози, дерева, тканини, тіста, квіток) залучають до пізнання національних коренів, традицій, історії життя народу. Іноді такі іграшки роблять діти самі для себе та для своїх молодших сестричок і братиків (мотанки, свищики, жайворонки, ляльки, коники, баранці, пташки, свистульки, іграшковий посуд, вітрячки, човники, візочки, дзиґи, фуркальця).

Технічна іграшка копіює сучасні технічні засоби, ознайомлює з винаходами людства, досягненнями технічної думки, зі способами управління

предметами, зі здатністю людини впливати на навколишній світ, навчає поводитися з технічними побутовими предметами, тобто стає незамінним засобом ознайомлення дітей із предметним світом.

1.3.8. Сімейні стосунки – перша школа взаємин

Сім'я, родинні стосунки є важливим засобом уведення дітей у соціальне і предметне довкілля. Сім'я – перше і найбільш впливове мікросередовище виховання дитини, «джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави» (В. Сухомлинський). У сім'ї закладаються базові якості людини як громадянина, трудівника, культурної особистості, формуються уявлення про найближче предметне і соціальне довкілля), взаємини між близькими членами родини, певне ставлення до довкілля. У ЗДО ознайомлення дітей із сімейними стосунками (батьків, сестер і братів; інших родичів), з родоводом здійснюється під час занять із ознайомлення з довкіллям.

1.3.9. Відображення довкілля у мистецтві

Мистецтво – це вища форма естетичного ставлення людини (митця) до світу. Через систему художніх образів, використовуючи специфічні засоби і прийоми, мистецтво інтерпретує, осмислює, пізнає світ. Специфіку пізнання у мистецтві визначають суб'єктивний характер відображення, метафоричне ставлення до дійсності, активне використання емоційно-чуттєвого начала, що сприяє створенню художньої картини світу.

Людина з давніх часів прагнула зобразити навколишній світ: природу, людей, тварин, оточуючі предмети (знаряддя праці, посуд, одяг тощо), події, які відбуваються навколо неї тощо. Наслідки її творінь ми бачимо як графічні зображення на стінах печер, на кам'янистих скелях, на художньому полотні (картинах), на будинках, плакатах тощо, посуді, знаряддях праці тощо; читаємо у билинах, казках, сучасній різножанровій літературі; світ почуттів спостерігаємо у музиці через уявні образи, які вона навіює, пластичні образи відтворюємо у рухах (хореографія, художні види гімнастики тощо), світ взаємин митцями відображено у художніх фі-

льмах, операх, балетах, музичних казках, мультфільмах. Результати творчої праці бачимо у народних ремеслах (вишивка, гончарство, лозоплетіння, різьбярство, писанкарство, витинанка, ткацтво тощо). Усе це свідчить про те, що мистецтво є *віддзеркаленням довкілля,* але не механічним, а творчим. Через емоції, символи, художні образи, наполегливу працю і прагнення донести оточенню своє бачення довкілля, інтерпретувати його різноманіття, воно допомагає людству зрозуміти, що у світі є добро і зло, милість і знущання, гарне і потворне, матеріальне і духовне.

Вихователю важливо розуміти, як мистецтво допомагає дитині не лише пізнавати природу й суспільство, оцінювати довкілля у всіх його проявах, а й творити в міру своїх можливостей, формувати естетичне ставлення до світу природи, явищ суспільного життя, людських взаємин, через мистецтво усвідомлювати взаємозв'язок людини і всесвіту.

Приклади відображення довкілля в різних видах мистецтва.

Образотворче мистецтво: пейзажі – передають красу природи, зміну пір року; буття українців (сільське подвір'я, вулиця, інтер'єр хати? Якщо там є люди зображені, то і стосунки між ними, економіку буття (працю, знаряддя для неї, одяг тих, хто працює тощо). Натюрморти – відображають предмети довкілля (квіти, фрукти, побутові речі). Портрети – взаємодію людини з середовищем (етнографічні костюми, національні образи, емоції, епоху).

Література та усна народна творчість (казки, легенди, прислів'я) відображають народне бачення природи, соціальні статуси (багаті і бідні; дорослі і діти, молоді і старі, стосунки між ними), ознайомлюють з історією краю, із різними життєвими ситуаціями в тому числі і проблемними та шляхами виходу із них, виховують толерантність у стосунках, інтерес до праці повагу до різних професій, ознайомлюють із різними іменами людей, з чеснотами і цінностями українців.

Українські поети (Т. Шевченко, І. Франко, Л. Костенко, Л. Українка та інші) часто використовують образи степу, річок, неба; ситуації буття (… на панщині пшеницю жала…, рученьки терпнуть, злипаються віченьки), палку любов до батьківщини, вчать робити добро.

Музика вчить дослухатися і відчувати звукове оточення, без якого цей світ був би недосконалим. Це: спів пташок, шум вітру, дзюрчання води, звучання різних інструментів (під час ознайомлення з ними в тому числі – народними музичними та інструментами праці). Соціальна при-

рода музики полягає у зближенні однодумців на основі смаків, почуттів, у підсиленні чи послабленні емоційного напруження (в кіно, опері, балеті). Музика інформує про веселі чи сумні події (весільна і похоронна). У піснях оспівується краса рідного краю, народні символи, побутові сцени, українські страви, менталітет українців, ставлення до батьків та інших членів родини, події воєнного стану тощо. Наприклад, («Ой у лузі червона калина» – символіка природи), «Пливе кача», «Стефанія», «Вареники з сиром», «Козацький марш» тощо.

Театральне мистецтво як синтез музики, образотворчого й літературного і хореографічного мистецтва є найбільш соціальним видом мистецтва, оскільки на основі літературних сюжетів в ньому розігруються різноманітні життєві ситуації, що спонукають дитину до виведення моральних правил, розуміння емоційних станів, збагачення словникового багажу й розвитку експресивного мовлення, засвоєння правил мовленнєвого етикету й різних моделей поведінки. Використання декорацій, ігрових атрибутів, масок, одягу дійових осіб символізують природу та середовище, в якому відбувається подія.

Танці-обряди, пов’язані з циклами природи (веснянки, купальські жниварські пісні і хороводи) ознайомлюють дітей із святами і традиціями їх провадження в Україні. Їх можна віднести і до літературного і до музичного і до хореографічного мистецтва. У таких танках часто оспівується краса дівчини, вправність парубкам, працелюбність українців, рухами демонструються види сільськогосподарської праці. Завдяки обрядовим танкам і пісням діти пізнають дух української нації, її минуле і теперішнє.

Педагогічне значення відображеного довкілля в різних видах мистецтва для дошкільної освіти крім пізнання довкілля і збагачення життєвого досвіду, полягає у: розвитку естетичного смаку (вміння бачити красу у звичайних речах); емоційному розвитку (природа у мистецтві викликає захоплення, спокій, радість); розвитку творчих здібностей (діти самі відтворюють довкілля у малюнках, аплікаціях, піснях, театралізованих дійствах).

Отже, мистецтво – це художнє відображення довкілля, допомагає людині зрозуміти й переосмислити навколишній світ. Для дошкільної освіти воно є засобом виховання любові до природи, розвитку емоційної чутливості та творчості дітей. Вихователь повинен уміти інтегрувати засоби мистецтва у роботу з дітьми, сприяти цікавому і захопливому пізнанню довкілля.

1.3.10. Наочні засоби ознайомлення дітей із соціальним довкіллям

Картина – один з важливих атрибутів освітнього процесу на етапі дошкільного дитинства, що дає можливість розвивати спостережливість, розумові процеси, збагачувати чуттєвий досвід, долаючи його ситуативну залежність, формувати конкретні уявлення і поняття (С. Русова). «Учить дитину будь-яких п'яти невідомих їй слів, і вона буде довго й даремно мучитися над ними, а пов'яжіть із картинками двадцять таких слів – і дитина засвоїть їх на льоту… Спробуйте одну й ту саму подію розповісти двом дітям, однаково здібним: одній – за картинками, другій – без картинок, – і тоді ви оціните все значення картинок для дитини» (К. Ушинський).

Картини, картинки, ілюстрації до літературних та фольклорних творів застосовують в освітньому процесі як засіб розумового (збагачення знань про довкілля, розвиток пізнавальних процесів, формування інтелектуальних здібностей та інтересів), естетичного (розвиток художньо-естетичного сприймання, емоційно-чуттєвої сфери, формування емоційної чутливості) та комунікативно-мовленнєвого виховання (розвиток художньо-комунікативних здібностей, стимулювання ініціативи висловлювання, опанування різних типів зв'язного мовлення).

Класифікація картини як дидактичного засобу:

– за форматом: демонстраційні й роздаткові;
– за змістом: дидактичні (предметні і сюжетні) і художні;
– за характером: реальні, фантастичні, символічні, проблемно-загадкові, гумористичні;
– за способом функціонального застосування: атрибут гри, предмет обговорення, джерело натхнення творчості, дидактичний матеріал;
– за тематикою: світ природи, світ стосунків, світ предметів, світ мистецтва.

У практиці ЗДО використовують репродукції художніх картин. Репродукція (художні листівки, репродукції на окремих аркушах, комп'ютерні роздруківки тощо) – відтворення оригіналу картини в багатьох примірниках друкарським способом – найдоступніша для ознайомлення дітей з мистецтвом живопису.

У ЗДО має бути у наявності «банк» картин і репродукцій різноманітних жанрів, довідкова й методична література з мистецтва, естетичного

й художнього виховання, матеріали з досвіду роботи. Кожну картину бажано оформити в раму, наклеїти або вставити в паспарту. Рама – не тільки прикраса для картини, вона ніби відокремлює картину від довкілля. Завдяки рамі ми залишаємось віч-на-віч з картиною, художником, його думками і почуттями. Для більшості картин найкращою буде позолочена рамка, оскільки вона не зливається з жодним із тонів картини, надає їй певну урочистість, святковість. Картинам, у яких розповідається про повсякденне життя, краще підходить планка світлого тону, паспарту краще виготовити з цупкого паперу чи картону.

Врахування вікових можливостей дітей у сприйманні картин – етапи називання або перелічення, опис та інтерпретації. Чинники розуміння дитиною картин – рівень художньо-естетичного сприймання дитини, її життєвий та художній досвід, доступні для розуміння зміст і тематика картини, правильно організований процес розглядання.

Організація обговорення картини з дітьми: правильна постановка запитань із застосуванням ігрових прийомів, емоційно-образних пластичних етюдів, творчих завдань, що активізує процес сприймання, сприяє підвищенню його результативності. Важлива не кількість, а різноманітність питань. Рекомендовано 3-4 питання у молодшому віці та 8-10 у старшому дошкільному віці. Питання слід спрямовувати на пробудження мисленнєвої активності, розкриття якихось таємниць, пошук. Дітям подобається відчувати себе кмітливими, їм до вподоби всілякі несподіванки, загадки. Саме пошукова діяльність є більш природною для дошкільного віку. Отже, не слід надавати перевагу запитанням про очевидне навіть у молодшому віці. Питання можуть вимагати перелічити зображення лише для найменших дітей, для старших питання мають бути пошукового характеру.

Інтелектуальна карта – структурно-логічна схема змістовно-процесуальних аспектів вивчення певної теми, у якій зображено зв’язки ключового поняття, що розташовується у центрі, з іншими поняттями цієї теми (проблеми). Складання інтелектуальних карт відтворює уявлення дитини щодо міжсистемних зв’язків ключового поняття з іншими, формує узагальнену схему логічної послідовності пошуково-орієнтувальних дій, необхідну для здобуття нових знань. Така карта складається за активною участю дітей на їхніх очах, коментується дітьми, багаторазово вдосконалюється, доповнюється у різних формах життєдіяльності. Карта є динамічним засобом, вона постійно змістовно змінюється у кожній конк-

ретній навчальній ситуації, відповідно тому, як змінюватиметься логіка самого заняття, організація процесу пізнання. Наприклад, карта, складена дітьми середньої групи разом з вихователем, у наступному навчальному році може бути оглянута цими самими дітьми, проаналізована та доповнена чи навіть суттєво змінена.

Карта-схема надає дитині життєвих компетенцій, орієнтує на різнобічне пізнання і освоєння конкретних життєвих ситуацій, що мають соціально-культурне значення. Так, ключове поняття «гості» має зв'язки з поняттями: свята (причина для гостювання), традицій гостинців, очікування господарями, приготування, привітання, пригощання, розваги гостей, культури гостювання тощо. За кожним із названих складових стоїть також певна сукупність інших уточнюючих понять. Усвідомлення сутності ключового поняття вимагає визначення важливих його ознак, якими гість відрізняється від не гостя (святкове вбрання і настрій, наявність гостинця тощо).

Відмінність інтелектуальних карт від концептуальних карт, як інструменту методичної роботи педагога, що дає змогу вибудувати логіку вивчення певної теми (цикл тематичних занять, що максимально повно розкривають тему), враховуючи різні її аспекти, реально інтегруючи зміст освіти. Взірець карти подано у *додатку.*

1.3.11. Технічні засоби навчання (ТЗН)

ТЗН – комплекс різноманітних пристроїв, світлотехнічних, звукових посібників та апаратури, що використовуються в освітньому процесі з метою передавання і збереження навчальної інформації, контролю за ходом її засвоєння, формування і закріплення знань, умінь і навичок.

Класи ТЗН: візуальні (екранні: кінофільми, відеофільми, діапозитиви, кінофрагменти, кінокільцівки), аудіальні (радіо, CD-плеєр, диктофон; звукозаписи, магнітні записи, грамзаписи, радіопередачі тощо), аудіовізуальні (телевізор, DVD-плеєр; відео-записи, телепрограми тощо), маніпуляційні (тренажери), автоматичні (комп'ютерна техніка з носіями матеріалів).

У ЗДО використовуються звукозаписи, грамзаписи, магнітні записи, платівки, радіопередачі і телепередачі для дітей, відеозаписи, кінофільми. Провідну роль відіграє комп'ютерне забезпечення зі спеціальними ігровими і навчальними програмами. Обладнані приміщення (комп'ютерні,

лінгафонні, інші кабінети). Потрібно дотримуватися вимог до дотримання техніки безпеки і безпеки життєдіяльності дітей, попередження шкідливих впливів ТЗН на органи чуття (зір), та самопочуття дітей.

Запитання та завдання для самоперевірки і самоконтролю

1. *Класифікуйте засоби ознайомлення дітей із довкіллям за тематичними напрямами (природа, предмети побуту, мистецтво тощо).*
2. *Як формувати у дітей уявлення про предмети побуту та їхнє призначення?*
3. *Чому важливо знайомити дітей із працею дорослих?*
4. *Які методи і засоби найчастіше використовують у дошкільних закладах для ознайомлення дітей із соціальним довкіллям?*
5. *Які вікові особливості варто враховувати при виборі засобів ознайомленні дітей із навколишнім світом?*
6. *Як сучасні технології (мультимедіа, інтерактивні дошки, відео, VR) можуть доповнити традиційні методи навчання?*
7. *Які труднощі можуть виникати у вихователя під час вибору / використання засобів навчання?*
8. *Які народні традиції та українські звичаї можна використовувати для глибшого ознайомлення дітей із соціальним довкіллям?*
9. *Порівняйте роль безпосередніх спостережень та використання ілюстративного матеріалу.*
10. *Наведіть приклади використання художньої літератури та усної народної творчості для ознайомлення дітей із соціальним світом.*
11. *Доберіть приклади наочних і технічних засобів навчання, які можна використати під час занять з ознайомлення дітей з соціальним довкіллям.*
12. *Відтворіть матеріал параграфу у схемі.*
13. *Створіть інтелектуальну карту на одну із тем ознайомлення з довкіллям.*

Тема 1.4. МЕТОДИ І ПРИЙОМИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ СОЦІАЛЬНИМ ДОВКІЛЛЯМ

Ключові поняття: методи, прийоми, класифікація методів; безпосередні методи, опосередковані, пізнавальна активність, емоційна активність, діяльність, соціальне довкілля.

План

1.4.1. Загальна характеристика методів і прийомів ознайомлення дітей із довкіллям.

1.4.2. Безпосередні й опосередковані методи навчання (за А. Богуш, Н. Гавриш).

1.4.3. Методи підсилення пізнавальної активності дітей.

1.4.4. Методи емоційного залучення дітей до пізнання довкілля.

1.4.5. Методи і прийоми встановлення зв'язку між різними видами діяльності.

1.4.6. Методи корекції й уточнення уявлень дітей про соціальний світ.

1.4.1. Загальна характеристика методів і прийомів ознайомлення дітей із довкіллям

Метод – спільна діяльність вихователя і дітей, спрямована на досягнення певного освітнього результату, шлях (спосіб) набуття дитиною знань, умінь і навичок під керівництвом дорослого; спосіб упорядкованої,

взаємопов'язаної діяльності вихователя та дітей, спрямованої на засвоєння вихованцями системи знань, набуття умінь і навичок, їх виховання і загальний розвиток.

Методи ознайомлення із довкіллям – способи організації дорослим пізнавальної діяльності дошкільника в довкіллі, яка веде його від незнання до знання, від відсутності вміння чи навички до їх сформованості, від розрізнених знань до їх системи, від життєвих уявлень до наукових понять.

Складники методу: мета навчання, спосіб засвоєння знань (умінь, навичок), характер взаємодії суб'єктів діяльності.

Прийом – це елемент (деталь), окремий крок, окрема операція чи практична дія методу або його доповнення. Від методу відрізняється тим, що вирішує невелике завдання незначного часу тривалості, це спосіб для зосередження уваги на якомусь питанні. Якщо ж спосіб навчання використовується для з'ясування суті питання, для розкриття змісту матеріалу, то це вже буде не прийом, а метод. Метод є способом діяльності, що охоплює весь її шлях.

1.4.2. Безпосередні й опосередковані методи навчання (за А. Богуш і Н. Гавриш)

Групи методів ознайомлення дітей із довкіллям (за А. Богуш, Н. Гавриш): безпосереднього ознайомлення на основі чуттєвого досвіду дитини (наочні, практичні, ігрові), опосередкованого ознайомлення (словесні, вербально опосередковані).

Методи безпосереднього ОДД: спостереження, практичні методи (вправ, проєктів, моделювання; досліди й експериментування), екскурсії-огляди, розглядання предметів та бесіди про них, екскурсії на підприємства, установи, за межі дошкільного закладу; розглядання та бесіда за змістом дидактичних картин чи репродукцій художніх картин, дидактичні ігри з предметами, іграшками, картинами, перегляд кінофільмів, телепередач, комп'ютерні ігри, відеопрограми. Дитина прямо контактує з предметом, має можливість сама побачити, доторкнутись, понюхати, обстежити предмет чи явище, безпосередньо діяти з ним, перетворювати його, одержувати конкретний результат. Слово вихователя відіграє допоміжну роль.

Методи опосередкованого ОДД: читання художніх творів (оповідання, вірші, легенди) пізнавальної спрямованості, розповідь вихователя, словесні дидактичні ігри, бесіда, усна народна творчість (загадки, прислів'я, приказки), метод уявлюваних ситуацій, моделювання.

Метод вправ – це багаторазове повторення дитиною дій (розумових чи практичних) певного змісту, у ході яких вона оволодіває вміннями і навичками, що пов'язані з пізнанням і діяльністю у довкіллі; проводяться в ігровій формі, в емоційно насиченій, цікавій для дітей активності.

Типи вправ: наслідувальні (переважно у роботі з молодшими дітьми), конструктивні (вправи з різним матеріалом, які діти виконують після пояснення вихователя та аналогічні тим, які вони виконували спочатку під керівництвом вихователя), творчі (вимагають від дітей нового самостійного комбінування раніше засвоєних знань, умінь і навичок), аналітичні (на виділення співвідношень, властивостей).

Аналітичні вправи-завдання поділяють на п'ять груп:

1) встановлення причинно-наслідкових відношень («Що трапиться, якщо яйце кинути на підлогу?», «Тато прийшов і сказав: «Сьогодні нам знову не принесли пошту. Як він про це дізнався?», «Якими речами ви не зможете скористатися, якщо вимкнуть електрику?», «Що міцніше: зубочистка чи цвях?»);

2) встановлення часових відношень («Що ти можеш змінити, а що змінити не в силах: час початку весни; час, який ти проводиш біля телевізора; час заходу сонця; час, який витрачаєш на їжу?», «Що довше: написати листа чи прочитати?», «Що займе більше часу: виростити дерево чи зрубати його?», «Як ти вважаєш, що тобі швидше набридне робити: їсти морозиво, малювати, прибирати іграшки?»);

3) аналіз відчуттів («Чи дихаєш ти, коли спиш?, « Ти нюхаєш язиком чи носом?», «Що важче: рукавичка чи черевик?», «Ти можеш так швидко повзати, як ходити?», «Чи падав ти будь-коли в калюжу? Що найбільше тебе засмутило, було неприємним?»);

4) оцінка емоційного стану («Ти почуваєшся щасливим, коли виграєш чи програєш?», «Чи сваришся ти, якщо перебуваєш у кімнаті один?», «Чому тобі подобається, коли настає твій день народження?», «Як ти вважаєш, чому діти тримають у своєму домі собаку: тому, що собаці ніде жити, тому, що люблять доглядати за собаками чи тому, що їм подобається грати з собаками?», «Назви три неспокійних тварини у зоопарку і три найбільш спокійних»);

5) усвідомлення соціальних відносин («У Михайлика одна сестра, а у неї – брат. Скільки дітей у них в сім'ї?», «У Петрика два брати. Скільки хлопчиків у сім'ї Петрика?» тощо).

Метод привчання полягає у навчанні дітей діяти означеним чином за певних обставин (схема: стимул – реакція). Наприклад, привчаємо вранці дітей вітатися, а залишаючи дитячий садок, – прощатися, дякувати після їжі, пропускати дівчаток вперед, вибачатися, якщо провинився).

Моделювання **–** це наочно-практичний метод навчання через дослідження об'єктів на їх моделях. Модель – узагальнений образ суттєвих властивостей об'єкта, що моделюється (схема, макет, глобус, географічна карта, план ділянки тощо). Модель відображає оригінал, замінює його і дає можливість досліджувати оригінал через модель

Моделі можуть бути:

1) предметними (модель машини, органу тіла, перехрестя доріг тощо), де відображені механізми і устрій оригіналу, що дає можливість знайомити дітей з їх будовою та принципом дії;

2) предметно-схематичні моделі (діти ведуть календар природи з допомогою символів, значків, моделюють схеми-маршрути руху від домівки до ЗДО, за викрійками шиють ляльковий одяг, за допомогою піктограм зображають зміст казки тощо).

Моделювання сприяє розвитку спостережливості, уяви, просторового мислення, операцій мислення, дитина вчиться обстежувати предмети шляхом умовних знаків, символів, які в доступній наочній формі допомагають пізнати приховані властивості і зв'язки змодельованого об'єкта. Наприклад, у темі «Світ стосунків» можна запропонувати скласти модель соціальних стосунків дитини з іншими людьми. Для цього вихователь відмічає у концентричних колах людей, які оточують дитину (рідних, друзів, знайомих, сусідів, чужих) *(рис.1.1).*

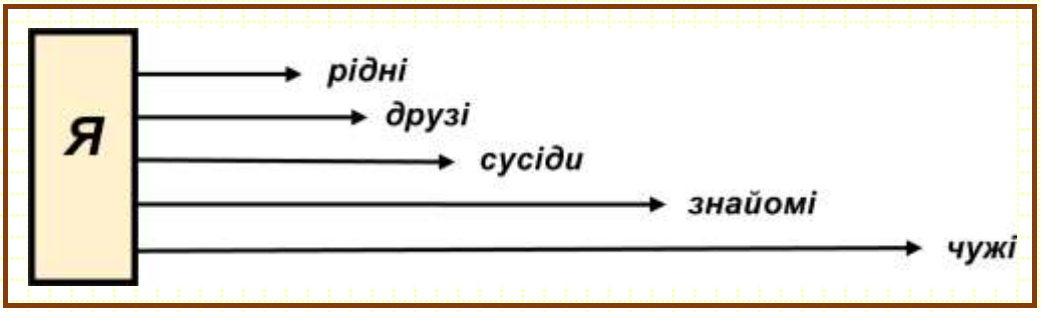

Рис. 1.1. ***Модель соціальних стосунків дитини з іншими людьми***

На моделі дитина бачить різницю у відстані між нею і рідними (коротка), чужими (довга), відстань між нею та батьками чи іншими членами родини – коротка. Близькі люди – поруч, завжди прийдуть на допомогу, а чужі – далеко і у них немає впевненості, довірятися сторонній людині не варто. Моделювання допомагає усвідомити правила поведінки в сім'ї, характер взаємовідносин з сусідами, незнайомими людьми. Моделювання може стосуватись комунікативних ситуацій та взаємин у них. Складається своєрідний «словник ситуацій»: знайомство, сварка, пробачення, прохання, заблукав, бійка, погоня, прохання, подяка, привітання, до яких діти мають змоделювати способи поведінки зі знайомими, друзями, рідними, із незнайомими людьми. Особливе значення це має у роботі з дітьми груп, які не відвідують постійно освітній заклад, для засвоєння способів поведінки в елементарних ситуаціях.

Сутність *дослідницького методу* полягає в умінні дітей самостійно вирішувати пізнавальні і практичні завдання шляхом дослідів та експериментування при керівній ролі педагога. Елементи дослідницької діяльності, експериментування при ознайомленні з довкіллям розглядаються як форма пошуково-пізнавальної діяльності, яка має значний вплив на розвиток мислення і творчості дітей. Наприклад, досліди з матеріалами і речовинами (вода, глина, пісок, сіль, бурулька, папір), що розкривають їх корисні/шкідливі властивості. Однією з форм дитячих досліджень є спостереження за різними об'єктами, явищами довкілля.

Метод проєктів – це метод проблемного навчання, спосіб організації поетапної практичної діяльності на основі взаємодії педагога з дітьми задля досягнення мети, визначеної проблемою цього проєкту; це організація навчання, за якою діти набувають знань і навичок у процесі планування і виконання практичних завдань. Основне завдання методу – озброєння дітей інструментарієм для вирішення проблем, пошуку і дослідів у різних ситуаціях ознайомлення з довкіллям заради спільної мети. Проєктна діяльність стимулює інтерес дітей до різних проблем, розв'язання яких потребує певних знань і експериментально-пошукових дій. У роботі над проєктами можна вдало поєднувати різні методи й форми діяльності дітей, такі як: ТРВЗ; рефлексія; моделювання; спостереження; експериментування; гра тощо.

Чинники успішного впровадження проєктної діяльності: урахування вікових особливостей пізнавальних психічних процесів дітей; психоло-

го-педагогічні умови, які є основою для співпраці між педагогом і дітьми; співпраця та співтворчість вихователів, дітей, батьків, а інколи й усього колективу закладу дошкільної освіти; побудова освітнього процесу не так на логіці галузі знань, як на логіці діяльності дитини, що має особистісний сенс для неї, підвищує мотивацію в навчанні; застосування проблемних запитань, що спонукає дітей до пошуку відповідей на них; облаштоване середовище для самостійної творчої діяльності дітей, яке створює педагог; відсутність змагання задля збереження пізнавальної активності, саморозвитку, реалізації змістової мети діяльності; отримання учасниками проєкту задоволення від відчуття впевненості в собі, спілкування одне з одним і від спільного розв'язання завдань проєкту. Етапи проєкту та зміст діяльності дітей і дорослих подано в *таблиці 1.1.*

Таблиця 1.1.

Етапи проєкту	**Діяльність педагога**	**Діяльність дітей**	
Перший	Формулює проблему, мету і кінцевий результат (продукт). Вводить в ігрову сюжетну ситуацію. Формулює завдання	Входження в проблему. Вживання в ігрову ситуацію. Прийняття завдання. Доповнення завдань проєкту.	
Другий	Допомагає планувати діяльність. Організовує діяльність	Об'єднання дітей в робочі групи. Розподіл ролей.	
Третій	Допомагає у вирішенні завдань, виконанні задач. Спрямовує і контролює виконання проєкту	Формування специфічних знань, умінь, навичок.	
Четвертий	Підготовка до презентації проєкту. Презентація.	Підготовка до презентації продукту діяльності. Представлення продукту діяльності.	

Алгоритм організації проєктної діяльності

1. Обираємо тему проєкту на основі вивчення інтересів дітей.
2. Виявляємо проблему, формулюємо мету й завдання проєктної діяльності.
3. Визначаємо кінцевий продукт проєкту та форму його презентації
4. Розробляємо орієнтовний хід проєкту, визначаємо роль усіх учасників освітнього процесу в його реалізації.

5. Запрошуємо батьків до участі у проєктній діяльності, ознайомлюємо їх із темою та завданнями проєкту.

6. Працюємо над реалізацією проєкту.

7. Презентуємо продукт діяльності.

8. Аналізуємо результативність проектної діяльності та визначаємо нову проблему.

Рекомендації щодо підготовки до реалізації проєкту: визначити тему проєкту на основі вивчення інтересів дітей; розробити орієнтовний хід проєкту, визначивши роль усіх учасників освітнього процесу в його реалізації; ознайомити батьків із темою проєкту; створити умови для постановки проблеми, необхідної для організації проєктної діяльності; організувати збір інформаційного матеріалу з теми проєкту. За необхідності залучити фахівців (музичного керівника, практичного психолога тощо до реалізації проєкту); визначити кінцевий продукт проєкту та форму його презентації.

Проєкти можуть бути короткотривалі (1-3 дні), середньої тривалості (до місяця) і довготривалі. Приклад проєкту з ознайомлення дітей із довкіллям дивись за покликанням – https://surl.li/uvsyhd

Ігрові ситуації та інсценування дають дітям можливість виступати в різноманітних соціальних ролях і зіставляти їх із ситуаціями зі свого життя. Дієвим щодо ознайомлення дошкільників з сім'єю та родиною є наочно-практичний метод – складання родового дерева. Завжди зацікавлюють малюків і розгляд сімейних фотографій, документів, листів та інших родинних реліквій.

Наочні методи. Складання цілісного поля чи картини) – це колективна робота, яка полягає у наочному втіленні уявлень дітей про різноманітні явища чи об'єкти дійсності (місто, мій садок, іграшки, музей, професії наших батьків тощо). Розміри поля залежать від теми, віку дітей, реальних можливостей. Вихователь попередньо обговорює з дітьми зміст майбутнього поля, діти пригадують всі можливі компоненти, пропонують, де краще їх розмістити, як відобразити найкращим способом той чи той момент. Наприклад, під час обговорення поля «Мій садок» вихователь обговорює з дітьми який садок, де знаходиться, що є на його території, у приміщенні, як краще розмістити деталі зображення, що можна намалювати, а що виконати способом аплікації. Після обговорення діти під керівництвом вихователя відбирають, вирізають та розміщують і при-

клеюють деталі. У процесі виконання роботи діти охоче спілкуються, а потім готове поле демонструють батькам. Цілісне поле виконується протягом кількох днів і знаходиться у груповій кімнаті протягом двох тижнів. Вихователь може використовувати його в навчальній діяльності як наочність на занятті відповідної тематики. Така робота стимулює активність дітей, сприяє прояву дитячої творчості. Метод цілісного поля нагадує інтелектуальні карти, але має свої особливості.

Використання *інтелектуальних карт* є ефективним методом для будь-якого виду заняття, що дозволяє осмислити та систематизувати навчальний матеріал. Особливо доречним метод є на заняттях інтегрованого типу (ключове слово схеми становить смисловий стрижень, навколо якого і відбувається об'єднання різних видів діяльності та галузей знань).

Підготовка педагога до використання карт-схем на занятті (обрання теми-образа, виявлення багатоманітності його значень і аспектів, складання концептуальної карти, визначення її частини для зображення на інтелектуальній карті, виготовлення заготівок, демонстраційного та роздаткового матеріалу, продумування варіантів імпровізації за логікою міркувань дітей).

Початок заняття: вихователь повідомляє дітям ключове слово, пропонує висловитись щодо його розуміння, з'ясовує, з якими словами воно «дружить». На аркуші (ватман, старі шпалери) посередині педагог друкує (дає картинку, малює) ключове слово, від якого проводить лінії-стежинки в різні боки. Діти можуть допомагати вихователю зобразити ключове поняття слово, сприймають його цілісний образ, що полегшує його запам'ятовування, готує до оволодіння читанням. Кожна стежинка закінчується словом, логічно пов'язаним із ключовим. До кожного цього слова діти можуть намалювати картинку-ілюстрацію чи інший смисловий образ. Відтак, схема стає живою, наочною, а сам процес її складання надає ходу заняття динамічного та діалогічного характеру.

Етап роботи зі схемою є гнучким і визначається інтересами дітей (саме вони вирішують, якою стежинкою на мапі-схемі можна рухатися далі), можливостями конкретної групи та тим робочим змістом, яким насичує заняття вихователь. Наприклад, можна застосувати кілька кроків: термінологічний, художньо-лексичний, тілесно-орієнтований або руховий, продуктивний чи проектувальний.

Термінологічний крок: зосередити увагу дітей на ключовому слові, презентувати його та те (ті) поняття, що за ним стоїть, як об'єкт роздумів

та спостережень, разом з дітьми сформувати понятійне поле, насичене численними словами, що утворюють різні смисли ключового поняття. Впродовж заняття схема може доповнюватися, тобто перше коло слів може розростатися, збільшуватися за рахунок уточнень. Основні методи: бесіда, полілог, гра «запитання-відповіді», малювання символічних зображень названих слів, застосування інших способів їх втілення (наприклад, показати пальчиками, зобразити в русі, жестах, знайти серед інших відповідну картинку тощо). Діти можуть малювати по черзі на самій мапі або на невеличких аркушиках, які приклеювати на загальну схему. Результат: готовий перший варіант мапи-схеми.

Художньо-лексичний крок: розгортання смислового поля на якомога ширшому матеріалі, уточнення значень слів-понять, вправляння дітей у складанні словосполучень, фраз, пошук відповідних прикладів у художніх (літературних та фольклорних) творах. Методи: читання та розповідання, хорове промовляння чистомовок, коротких віршів, текстів, що супроводжуються пальчиковими рухами, загадування загадок, лексико-граматичні вправи. Результат: вдосконалення першого варіанту мапи-схеми, розширення кола слів-малюнків. За словом «погода» можуть з’явитись слова дощ, вітер, сонце (інший варіант: тепла, холодна, морозна, спекотна тощо), за словом «дощ» – парасолька, калюжі, хмарки, плащі, гумові чобітки до слова « дощ», яке вже було на схемі.

Тілесно-орієнтований крок: використання рухливих вправ, ігор, розвантаження психоемоційної напруги дітей. Доречно поєднати рухи дітей із темою заняття, виокремленими поняттями, у рухових вправах діти за допомогою власного тіла можуть відобразити певні смисли (зображають погодні явища – дощ, вітер, сніг, протягнути руки до сонечка тощо). Результат: підтримання динаміки заняття, забезпечення працездатності дітей.

Продуктивний чи проєктувальний крок: створення спільного кінцевого продукту, включення дітей у взаємодію з однолітками та дорослими, вправляння дітей в ініціюванні власних ідей, дій. Методи: невеличка інсценівка, виготовлення колажу, заповнення групового часопису, соціально-ігрове проєктування тощо. Результат: отримання підсумку роботи, його роздивляння, переживання радості від спільно створеного продукту.

Технологія створення інтелектуальних карт в освіті – https://vseosvita.ua/c/pedagogy/post/37694. Приклади інтелектуальних карт з ознайомлення дітей із довкіллям – https://surli.cc/zcpkbv; https://surl.li/slvlac

Робота з дидактичними картинами (предметними і сюжетними). Якщо є можливість познайомити дитину з реальним предметом чи об'єктом (кішкою, цуценям, пташкою, квіткою, машиною тощо), слід показати дитині ці предмети, а потім уже закріпити їх сприймання через картинку. Перше знайомство з предметом за допомогою картинок рекомендоване для об'єктів та явищ, які є недосяжними для сприймання дітьми (дикі тварини, транспорт, пальма, вулкан тощо). Сама по собі картинка не навчає дитину, тому слугує матеріалом, за яким вихователь проводить цікаву і зрозумілу для дітей бесіду. Дидактичні картини об'єднують за темами (життя дітей у грі та праці, ігри та іграшки, дошкільний заклад, дитячі розваги, праця дорослих, будівництво, життя людей, побут, транспорт тощо).

Дидактична картина повинна бути графічно грамотною, правдиво відображати реальну дійсність, не спотворювати колір, форму, композицію, просторові відношення. Своїм змістом вона повинна не тільки збагачувати й уточнювати знання дітей та словник а й сприяти патріотичному, морально-етичному й естетичному вихованню. Зміст картини має відповідати віку дитини (у кожній серії картин, які видаються для дошкільників, є відповідні методичні вказівки з рекомендаціями). На заняттях з ОДД картину показують дітям тільки після повідомлення теми і мети, щоб не зник інтерес до змісту картини. Під час розгляду картини дітей краще посадити півколом, показувати зображене на картині указкою, а не пальцем. За допомогою предметних картинок дітей знайомлять з назвами предметів, їх частинами, діями, якостями; вчать дітей описувати картинки, зіставляти, порівнювати, систематизувати (групувати, класифікувати) їх. Заняття з використанням картинок проводять у вигляді дидактичних ігор («Підбери картинку», «Що схоже, а що різне?», «Лото», «Доміно», «Загадки»).

*Робота із сюжетними демонстраційними картинами***.** Коротка вступна бесіда готує дітей до сприймання зображеного. Для цього використовуються такі прийоми: постановка запитань (перед тим, як розглянути картину « Зимові розваги», вихователь запитує у дітей: Яка зараз пора року? Яка погода взимку надворі? Чим зайняті діти взимку? Як ви розважаєтесь взимку?); звернення до минулого досвіду дітей (діти напередодні заняття були на екскурсії на будівництві, перш ніж показати картину « Будівництво», вихователь запитує дітей, куди вони ходили, що бачили, з ким познайомились). Заняття можна почати із загадки, з читання уривків вірша чи оповідання, які допоможуть зрозуміти зміст картини, з розглядання наочності.

У роботі з сюжетними картинами важливу роль відграють запитання вихователя. Запитання: для з'ясування загального змісту картини (Про що ця картина? Яку пору року зображено на картині?), констатувального характеру (Хто? Що? Який? Де?), спрямовані на опис предметів, дієвих осіб (Який? Що робить? На що схожий?), причинового характеру (Чому? Для чого? Навіщо?), стимулювального характеру (стимулюють підбір синонімів, епітетів, Якими словами ще про нього можна сказати?), оцінювального характеру (Як можна оцінити поведінку хлопчика?). У бесіду за запитаннями рекомендують вводити елементи змагання (Хто більше предметів побачить на картині?). Наприклад, робота за картиною « У місті». Мета: Уточнити й закріпити уявлення дітей про транспорт та його призначення. Виховувати уважність. Словник: транспорт, бруківка, тротуар, площа. Хід заняття: Вихователь: « Ми з вами гуляли по вулиці. Пригадайте, що ви бачили? Який транспорт їздить по вулиці? Де їздить транспорт? Де ходять люди? Як можна перейти вулицю?». Вихователь вивішує картину й запитує: «Що зображено на картині? Які види транспорту ви бачите? Покажіть. Де ходять люди? Де переходять вулицю? Як дізнаються люди, що можна перейти вулицю? Хто зупиняє транспорт? У що вдягнені люди? Яку пору року зображено на картині? Що ви ще бачите на картині? Де відбувається дія?».

Розповідь за картиною вихователя: «На картині зображено міську площу і вулицю. На міських вулицях і площах багато людей. Люди легко вдягнені, надворі тепло, світить сонце. Дорослі і діти йдуть тротуарами, переходять вулицю на зелене світло. Регулює рух світлофор. Вулицями і площами міста їдуть легкові й вантажні машини, автобуси, трамваї, тролейбуси. Пасажирський транспорт зупиняється на визначених зупинках».

У старшій групі можна давати дітям на одному занятті порівнювати зміст декількох картин. Наприклад, бесіда порівняльного характеру за картинами «В аеропорту», «На залізниці» спрямована на уточнення знань дітей про повітряний та водний транспорт, професії людей, які там працюють; на узагальнення знань про транспорт (наземний, водний, повітряний; пасажирський, вантажний, спеціальний); виховання сміливості, поваги до працівників транспорту. Словник: наземний, підземний, вантаж, трап, аеропорт. Запитання до розглядання картини «В аеропорту»: Що зображено на картині? Що відбувається в аеропорту? Хто стоїть біля трапа? Що вона робить? На чому підвезли багаж? Чим піднімають багаж? Хто готує літак до вильоту? Як навивають цей транспорт? Запитан-

ня до розглядання картини « На залізниці»: Як називають цей транспорт? Що зображено на цій картині? Як називають людину, яка стоїть біля вагона? А як називають людину, яка стоїть біля трапа літака? Як називають людей, які летять у літаках і їдуть у потягах? Хто веде потяг, а хто літак?. Транспорт: різні види транспорту: повітряний, водний, наземний, пасажирський, вантажний, спеціальний.

На заняттях з ОДД діти не складають розповідей за картиною. Вже знайома картина використовується на заняттях з розвитку мовлення, де дітям пропонують складати різні види розповідей (описові, сюжетні, творчі).

Опосередковані методи (друга група). Щоденно використовуваним опосередкованим методом ознайомлення дошкільників із суспільним довкіллям є *читання художніх творів*, за допомогою яких дітей знайомлять з предметами і явищами далекого довкілля, які вони не бачили і не можуть побачити у своїй місцевості, а також закріплюють набуті у процесі спостережень, екскурсій, розглядання картин знань. Методика використання художніх творів наступна: вихователь читає оповідання один чи два рази і проводить за його змістом бесіду відтворювального характеру. Емоційну сприйнятливість художного твору підвищує показ ілюстрації.

Бесіда – організована цілеспрямована розмова вихователя з дітьми з певної теми, що складається із запитань та відповідей. Бесіда може бути проведена як самостійне заняття з ознайомлення з довкіллям, якщо її метою є узагальнення знань з певної теми, а може бути і частиною заняття (вступна, супроводжувальна бесіди). Бесіда вимагає від дитини вміння активно відтворювати свої знання, порівнювати, розмірковувати, робити певні висновки. Під час бесіди діти цілеспрямовано засвоюють відомості про конкретні події, явища, вчаться словом передавати ознаки предметів, дії з ними, активізують мовлення. Змістом бесід є програмовий матеріал з ознайомлення дітей із суспільним довкіллям: з побутом і працею людей, з суспільним життям, зі святами, зі світом взаємин, з навчанням і працею дітей у ЗДО. Зміст бесіди може складати обговорення прослуханих казок, оповідань, віршів, розглянутих картин, фільмів, телепередач. Щоб бесіда проходила активно, збуджувала думку дитини, її зміст повинен бути посильним, психологічно близьким дошкільнику. Вона повинна будуватись на основі життєвого досвіду і знань дітей.

Структура бесіди: вступ, основна та прикінцева частини, висновок. Її початок має бути емоційним, образним, щоб привернути і сконцентру-

вати увагу дітей. З цією метою можна використати загадку, вірш, іграшку, картинку тощо. Питання, які можна поставити в ході бесіди, поділяють на дві групи:1) вимагають від дітей простої відповіді чи опису предметів, явищ (Хто? Який? Куди?); 2) вимагають деяких логічних узагальнень, умовисновків, встановлення причинових зв'язків (Для чого? Чим схожі? Чому? Як дізнатися?). Питання другої групи повинні відігравати провідну роль у бесіді, особливо в старшій групі. У прикінцевій частині бесіди вихователь пропонує дітям прочитати знайомий вірш, заспівати пісню, близьку за змістом до теми бесіди, читає художнє оповідання, проводить дидактичну гру.

Різновидом бесіди є *бесіда за змістом картини*. Дидактичні картини, які використовуються у ЗДО, об'єднуються за такими темами: суспільно-політичні, життя дітей у грі та праці, ігри та іграшки, дошкільний заклад, дитячі розваги, праця дорослих, будівництво, життя людей, побут, транспорт, відпочинок, свята. При проведенні бесіди за картиною використовуються різні запитання: для з'ясування загального змісту картини (Яку пору року зображено на картині?), запитання констатувального характеру (Хто? Що? Де?), запитання, спрямовані на опис предметів, дійових осіб (Який? Що робить? На що схожий?), запитання причинового характеру (Чому? Для чого? Навіщо?), запитання, що стимулюють словникову роботу (підбір синонімів, епітетів: якими словами можна ще про нього сказати?), запитання оцінювального характеру (як ви ставитесь до вчинку хлопчика?). Іноді доцільно в бесіду за картиною вводити елементи змагання: хто більше побачить предметів? Дітям старшої групи можна запропонувати придумати назву картини, розділити на частини і придумати до кожної назву. Після бесіди вихователь узагальнює відповіді дітей у формі короткої розповіді за змістом картини.

З метою формування інтересу дітей до курсу, розвитку комунікативних умінь і більш глибокого розуміння матеріалу важливо також використовувати *обговорення в групі*, під час якого діти ознайомлюються із загальнолюдськими та національними цінностями й поняттями, набувають уміння формулювати й аргументовано висловлювати власні думки. Якщо діти зустрічаються вперше з якимсь явищем, поняттям, то вихователь вдається до *пояснення* його суті. В разі необхідності потрібно розкрити дітям алгоритм дій, сформувати уявлення про послідовність кроків, які вони мають засвоїти й використовувати в житті, проводиться також й *інструктаж.*

Щоденно в роботі з дітьми використовується і *розповідь* – жвава, образна, форма усного монологічного викладу навчального матеріалу (опис явищ природи, предметів, суспільного життя, повідомлення цікавих фактів з історії міста, країни тощо), тобто повідомлення про певні події, що відбуваються в часі. Вона повинна бути короткотривалою, щоб не стомити дітей, емоційною, доступною їх розумінню. Структура розповіді така: початок, розвиток подій та кінцівка.

Дидактична гра дозволяє поповнювати, закріплювати і уточнювати знання дітей про довкілля, формувати пізнавальні інтерес, навички і вміння. Дидактичні ігри створені дорослим з певною педагогічною метою (сенсорного/розумового виховання, мовленнєвого розвитку, ознайомлення з довкіллям тощо), їх супроводжує наочність (іграшки, предмети, речі, картинки тощо), вони поєднують навчальний (пізнавальний) та ігровий (розважальний) компоненти. Вони можуть бути одним з методів у комплексі методів на заняттях у ЗДО, або виступати їх провідним методом.

У дидактичних іграх використовують сюжетну наочність (ляльки, іграшкові машинки, предмети побуту, овочі тощо) і безсюжетну (кулі, циліндри, пірамідки тощо). Дидактична гра з безсюжетною наочністю дозволяє ознайомлювати дітей з властивостями та ознаками предметів, порівнювати, класифікувати, визначати послідовність. Дітям дають завдання: визначити предмет за однією чи кількома ознаками, об’єднувати предмети за певною ознакою (кольором, формою, призначенням тощо), що сприяє розвиткові логічного мислення; запам’ятати кількість та розташування предметів, знайти відсутню іграшку тощо.

Дидактичні ігри з предметами та іграшками проводять у всіх вікових групах. Види цих ігор за метою: на уточнення і закріплення назв предметів («Чарівна торбинка», «Посилка», «Чого не стало?», «Що змінилося?» «Виставка», «Подорож по кімнаті», «Що в торбинці?»), на формування знань про якості, властивості, ознаки предметів («Назви який», «Впізнай предмет», «Вгадай на дотик», «Знайди такий предмет», «Крамниця», ігри з лялькою та образними іграшками); на закріплення матеріалу («Що з чого зроблено?», «З чого шиють одяг (взуття)?», «Погодуємо ведмедика», «Назви матеріал» тощо); на закріплення знань про професій дорослих («Хто де працює?», «Кому що потрібно для роботи?», «В ательє», «На фабриці», «У крамниці», «Лікарня»); зіставлення і порівняння предметів («Що схоже, а що відмінне?», «Червоні килими», «Хто помітив?» тощо).

До проведення дидактичної гри слід підібрати набір предметів та іграшок. Так, для ігор «Чарівний мішечок», «Цікава торбинка», «Посилка»

використовують різнокольорові кільця, дерев'яні кульки, грибки, гумові м'ячики різних кольорів, плетений кошик, розмальований барабан, жовтеньке курчатко, зелений огірок та інші овочі з пап'є-маше, гумові качечка та собачка, пляшечки, баночки, ляльковий посуд, предмети туалету (зубна щітка, рушничок, мило, гребінець), навчальне приладдя (зошит, олівець, ручка, гумка), ножиці, моток ниток, ґудзики; стрічки різної довжини, прапорці, клаптики, цвяхи, молоток тощо. Предмети добираються відповідно до знань дітей кожної вікової групи.

Дидактичні ігри з лялькою («Зустріч нової ляльки», «На гостинах у ляльки», «Нагодуємо ляльку», «Навчимо ляльку готувати стіл до чаю», «Влаштуємо ляльці кімнату», «Одягнемо ляльку на прогулянку», «Попрасуємо ляльці одяг», «Викупаємо ляльку», «Покладемо ляльку спати», «День народження ляльки»). Використовують дидактично обладнані ляльки – дівчинку і хлопчика (розмір 40-50 см для демонстрації, ляльковий одяг і взуття для різних пір року і погоди, лялькові меблі, постіль, посуд). Наприклад, у молодшій групі проводять дидактичну гру « Навчимо ляльку готувати стіл до чаю», спрямовану на уточнення й закріплення назв чайного посуду і їжі до чаю (чашка, блюдце, чайна ложка, печиво, цукор, тістечко). Перед дітьми розміщено іграшковий стіл, засланий скатертиною із розставленими блюдцями, поруч знаходяться лялька, зайчик, ведмедик. Вихователь розповідає, що сьогодні лялька Олена хоче навчитись, як треба готувати стіл до чаю. Ось бачите, вона вже блюдця розставила. А що далі треба зробити, вона забула. Давайте їй допоможемо. Що потрібно поставити на блюдця? Скільки потрібно чашок? Скільки потрібно ложечок? Перевіряє, як діти виконали завдання. Уточнює назву чайного посуду, закріплює узагальнювальну назву «чайного посуду». Лялька запрошує «гостей» – зайчика, ведмедика на чай.

У настільно-друкованих іграх діти діють не з предметами, а з їх зображеннями («Парні картинки», «Склади картинку», «Розрізні картинки та кубики», «Лото», «Ляльчин посуд», «Геометричне доміно», «Доміно предметів, «Інструменти», «Одяг», «Одягни ляльку»). Вони передбачають такі завдання, як добір картинок за схожістю та іншими ознаками (деякі види лото, парні картинки), складання цілого з окремих частин (розрізні картинки, кубики), визначення шляху у лабіринті тощо. Ці ігри використовують переважно з невеличкими групами дітей (по п'ять-шість учасників), що формує здатність діяти за чергою, розуміти та враховувати дії інших дітей, взаємодіяти.

Метод інтерв'ювання дає можливість посилити і збагатити діалог батьків і дітей, показує внутрішній світ дітей, виховує прагнення до самостійного мислення, почуття довіри і поваги до цінності, важливості своєї власної думки, розвиває уміння висловлюватись, зрозуміло для слухача формулювати своє судження Пропонуються запитання, що пов'язані з темами, які важливі для формування громадянської позиції, самостійності, етичної культури, виховання милосердя. Наприклад, «Три бажання у день святого Миколи: чого я побажав собі, своїй родині, своєму дитячому садку; «Дорослі і малі: чим вони відрізняються, що в них спільного, що для кожного з них найважливіше, про що вони мріють»; «Якби я міг стати квіткою, якою б квіткою я міг стати і чому»; «Я в тата і матусі просто скарб, тому що...»; «Самопрезентація – найголовніше про мене» тощо.

1.4.3. Методи активізації пізнавальної діяльності дітей

Існують різні підходи до класифікації методів ознайомлення дітей із суспільним довкіллям. Один із них такий: методи, які підвищують пізнавальну активність дітей; методи впливу на емоційну сферу, методи встановлення зв'язку між різним видами діяльності, методи корекції знань, уявлень дітей про соціум. До методів, що розвивають пізнавальний інтерес у дітей, належить *класифікація,* яка доступна дітям уде з середньої групи. Діти групують предмети потрібні для лікаря, перукаря, кухара, будівельника, відповідно до професій. Ускладнюємо завдання шляхом збільшення предметів, а також пропонуючи за основу інший критерій для класифікації (серед предметів вибрати ті, що знадобляться взимку, влітку, восени і обґрунтувати свій вибір). Далі з цих же предметів пропонуємо обрати ті, які можна використати для гри, відпочинку, які допоможуть зберегти здоров'я. Результат буде більш успішним, якщо класифікація використовується не як самоціль, а в контексті життєвої ситуації: відібрати ялинкові прикраси для свята, листівки для привітання матусь з 8 Березня, картинки для тематичної виставки тощо. Тоді дошкільники усвідомлюють практичну потребу виконання завдання.

Моделювання та конструювання навчають орієнтуванню в просторі і на площині (скласти план-карту нашого садочка, імітувати пошук скарбів за картою-схемою). Важливо навчити дітей і створювати схеми, кар-

ти, і «читати» їх. *Конструювання* може бути з будівельного, покидькового, природного матеріалу, з паперу. Крім впливу на емоційну сферу, розвитку пізнавального інтересу, конструювання сприяє глибшому ознайомленню дітей з предметами, довкілля, допомагає розібратися з їх особливостями і внутрішньою будовою, осягнути працю щодо їх створення, розвиває мислення, уяву, творчість і відчуття успіху при отриманні продукту, зробленого своїми руками. Результати як моделюючої роботи, так і конструювання можна потім використовувати в іграх.

Активізації пізнавальної діяльності сприяють і правильно поставлені запитання як дорослого, так і дітей, що змушують дитину замислитися. Природно, що дитина ставить багато питань насамперед дорослому, бо вона сприймає його як всезнаючого, мудрого. А невеличкий життєвий досвід і природня допитливість підштовхують її до найлегшого шляху пізнання: через запитання-відповідь. За характером питань можна зробити висновок про спрямованість інтересів дитини. Вихователь має продумувати постановку не тільки репродуктивних питань, що передбачають відтворення пройденого матеріалу, а й таких, які підштовхують дитину до активного пошуку на основі свого досвіду, до аналізу, порівняння і синтезу, до створення нового. Щоб стимулювати дітей до постановки запитань, можна їх ненав'язливо до цього спонукати, пропонуючи цікаву тему. Наприклад: «Ви хочете дізнатися, що таке цукор? Запитайте мене, я спробую відповісти». Цікаве і правильно сформульоване дитяче запитання варто відзначити, похвалити, заохотити дитину. Гарна традиція – залишити наприкінці заняття 2-3 хвилинки на дитячі запитання. Якщо це робиться систематично, то діти звикають і працюють. Може виникнути ситуація, коли запитань забагато, тоді вихователю їх треба правильно відсортувати. Наприклад, якщо запитання по темі заняття – відповідаємо одразу, якщо стосуються іншого – сказати, що це ще будемо згодом розглядати, якщо можна знайти відповідь під час спостереження чи проведення досліду – організовуємо це під час прогулянки. Важливо привчати дитину шукати відповіді на запитання і самостійно, наприклад, подивитися ілюстрації в книжці, поспостерігати за поведінкою тваринок, пташок.

Повторення. Без повторення неможливо досягти міцності знань. Повторити просимо дитину те, що вона засвоїла, відтворити матеріал (переказ казки, відповіді на репродуктивні питання, декламування вірша), проте творчого ставлення до матеріалу тут не передбачається. Повторення має місце через застосування знань у схожій ситуації. Наприклад,

на що схожий цей предмет? Про якого ще казкового героя ми можемо сказати, як про сильного, сміливого, мужнього? Така робота навчає дітей порівнювати, проводити паралелі, узагальнювати, самостійно робити висновки. Найвищого рівня досягає повторення на опосередкованому рівні: до засвоєних знань дитина звертається в ситуації, коли треба спертися не на конкретний засвоєний раніше матеріал, а на ті узагальнення і висновки, які були зроблені на основі його опрацювання. Наприклад, коли вирішуються задачі: у Тетянки є два брати і одна двоюрідна сестра. Скільки дітей у Тетянчиних батьків?; у двох сестер по одному брату. Скільки всього дітей в сім'ї? – дітям потрібно пригадати родинні зв'язки, ті узагальнення, які були ними зроблені до цього часу про сім'ю, родину.

Логічні задачі – інформативний засіб для розвитку мислення, кмітливості, допитливості, розминка для мозку в будь-якому віці. Вони змушують думати, розмірковувати, аналізувати, робити умовисновки. На відміну від математичних задач, що спрямовані на пошук кількісних характеристик об'єкта, логічні передбачають визначення й аналіз взаємозв'язків між усіма елементами в завданні, змушують дитину концентруватися, зосереджуватися на предметі уваги, поки не знайдеш відповідь. Уміння мислити нестандартно – шлях до раціонального вирішення різних життєвих завдань. Дітям можна пропонувати такі логічні задачі: Жили-були 3 дівчинки: Женя, Марійка і Оля. Женя була вища за Марійку, Марійка вища за Олю. Хто з дівчаток найнижчий, а хто найвищий? У семи сестер по одному брату. Скільки всього хлопчиків у сім'ї? Петрик, Сашко і Микита читали книжки. Один хлопчик читав про війну, інший – про спорт, третій – про подорожі. Хто про що читав, якщо Петрик не читав про війну і про спорт, а Сашко не читав про спорт? Тетянка сумніша, ніж Антон. Антон сумніший, ніж Олексій. Хто з них веселіший? Ліза охайніша, ніж Катя. А Катя охайніша, ніж Світлана. Хто з дівчаток найохайніший?

Досліди й експериментування використовуємо під час ознайомлення дітей з різними технічними пристроями, демонструючи їх призначення і можливості (проведемо дослід з цукром та кавомолкою: на що він перетвориться?). Важливо те, що дитина має можливість самостійно знаходити рішення проблеми, висувати гіпотези та перевіряти їх істинність на практиці.

1.4.4. Методи емоційного залучення дітей до пізнання довкілля

Емоційна активність дитини – це ступінь прояву та вираженості її емоцій у взаємодії з навколишнім світом, що виявляється у швидкості виникнення емоцій, їхній інтенсивності, тривалості та здатності впливати на поведінку й навчання. Вона охоплює: чутливість до подій (наскільки легко дитина реагує емоційно); інтенсивність переживань (сила радості, образи, захоплення тощо); схильність ділитися емоціями (словами, мімікою, діями); емоційну ініціативність (прояв почуттів без зовнішнього стимулу). Це показник того, наскільки активно емоційна сфера дитини « включається» у її пізнавальну, ігрову та соціальну діяльність. Емоційна активність дітей на занятті – важлива умова успішного навчання і виховання; зацікавлене сприйняття матеріалу, вираження співчуття, співпереживання, співрадості, бажання взяти участь у подіях, висловити своє ставлення, оцінити героїв. Вона проявляється в експресивному забарвленні мовлення, в яскравій міміці, пантоміміці, жестикуляції. Післядія також може мати місце: у вільній діяльності дитина захоче повернутися до почутого, пережитого в образотворчій, ігровій діяльності, в спілкуванні з іншими. Емоціями дитину може «заразити» і сам вихователь, адже він є зразком для дошкільників в усьому, з його допомогою формується і їх емоційна сфера. Тому важливо, щоб вихователь умів передавати своє ставлення до змісту знань.

Методи і прийоми, які допоможуть вихователю активізувати емоції дітей: гра та ігрові прийоми, дитячий гумор.

Гра та ігрові прийоми – безпрограшний варіант викликати у дітей позитивні емоції. Наприклад, працюючи над темами «Місто», «Моя країна», можна вдатись до *уявних подорожей, уявних ситуацій, до зустрічі з уявними героями* (А давайте уявимо, що до нас в гості завітала людина з іншої країни. Що б ми могли розповісти їй про нашу Україну? Завтра до вас приїде ваш гарний друг, він ніколи не був у нашому місті. Куди б ми могла його повести, що показати, що цікавого про наше місто розповісти? Давайте уявимо, що ми на ракеті полетіли в космос і залетіли на іншу планету. Там неземні істоти захотіли більше дізнатися про Землю. Що ми їм розповімо? Гра розкріпачує дітей, це їх «природнє середовище», в якому вони себе почувають компетентнішими, ніж дорослі. Близький до цього прийому і прийом «*придумай (продовж) казку*». Наприклад,

давайте придумаємо казку про країну доброти, про країну дітей, про країну дорослих, про місто ледарів, нечупар, про будинок доброти, гостинності тощо. Допоможуть підвищити емоційну активність *ігри-драматизації,* які можна проводити після опрацювання художнього твору, при підготовці до свята.

Початок заняття повинен бути завжди емоційним, щоб привернути увагу дітей, мотивувати, налаштувати на роботу, викликати бажання розгадувати, досліджувати, пізнавати, дивуватися і творити. Ефект новизни можна досягти за допомогою зміни традиційної форми проведення заняття, наприклад, діти порадіють екскурсії, умовній подорожі, вікторині, розвагам, зустрічі з цікавими людьми тощо. Новизну створить і *сюрпризний момент* – поява нової іграшки, показ слайдів, мультфільму, поява дорослого чи іншої дитини в новому незвичному образі, лист тощо.

Гумор, доброзичливий жарт. Якщо в групі панує така атмосфера, то діти швидше відгукнуться на пропозицію займатися, працювати, грати. Заняття, де вдало використаний гумор, буде веселим і пам'ятним для дітей. Веселинки, смішні історії, забавлянки, кумедні розповіді створять атмосферу емоційної близькості між вихователем і дітьми, невимушеності. Важливою умовою є використання тільки доброзичливого жарту, без скривдження якоїсь дитини. Також і діти хочуть часто розповісти, які смішні історії з ними або з їхніми батьками траплялися. Потрібно заохочувати дітей до використання жартів у побутовому житті і їх розуміння.

1.4.5. Методи і прийоми встановлення зв'язку між різними видами діяльності

Зв'язки між різними видами діяльності мать різну спрямованість в залежності від мети. Наприклад, ознайомлюючи дитину з різною технікою, емоційно розповідаючи про великих винахідників, вихователь викликає бажання у дошкільників і самим створювати, винаходити, експериментувати. В трудовій діяльності або в продуктивній діти намагаються апробувати свої сили. Вихователю бажано підбадьорювати дітей, висловлювати віру в їх можливості, допомагати при потребі, навчати загальновідомим способам діяльності. Ефективним методом у встановленні зв'язку між діяльностями буде *перспективне планування*. Дітям пропо-

нується поміркувати, де вони зможуть використати набуті знання, уміння. Наприклад, навчаючись ліпити овочі та фрукти, діти приходять до розуміння, що вони зможуть використати отримані макети під час гри в магазин. А саме уміння ліпити знадобиться, коли будуть з мамою ліпити пиріжки чи вареники або ж ліпити сувенір для подарунку близькій людині. Збагачуючи знання дітей про різні професії, надаємо їм матеріал для ігор. Займаючись продуктивною діяльністю, звертаємось до знань, які вони здобули в процесі спостереження, дослідження, маніпулювання предметами тощо.

Доцільним в ознайомленні з довкіллям буде прийом недоведення до кінця до кінця справи (у психології це ефект Зейгарник), що змусить розмірковувати над нею, втілюючи те, що встигли дізнатися, в різних видах діяльності. Таким чином дія, яка була цікавою і залишилась незавершеною, краще запам'ятовується. Пояснення: інтерес, який виник на початку діяльності до процесу і результату, які перервались, не були досягнуті, провокує людину все ж продовжити дію і отримати бажане. Тому виникає мотивація до продовження розпочатої діяльності або до втілення цієї ідеї, дії в іншій діяльності, яка б задовольнила потребу в отриманні бажаного результату. Наприклад, після прочитання частини художнього твору у дітей виникає бажання інсценізувати його в грі, намалювати персонажів, купити книжку і дочитати з мамою тощо. Сполучною ланкою, своєрідним « дидактичним містком» може бути бесіда з дітьми про те, як можна « в це» пограти, де втілити. Ефективно спрацьовують і такі методи, як прохання навчити іншого тому, що вмієш сам, пропозиція перевірити припущення, здогадку (гіпотезу), привернення уваги до нових предметів і діяльність з ними.

1.4.6. Методи корекції та уточнення уявлень дітей про соціальний світ

Корекція і уточнення знань відбуваються на заняттях і в повсякденному житті. Методи, які при цьому використовують дорослі – *бесіди, роз'яснення, вправи, спостереження, досліди, експериментування, повторення.* Завдяки їм можна уточнити, що залишилось поза межею розуміння дитини, і за допомогою практичних дій, вправлянь допомогти правильно зрозуміти явища, події, предмети оточуючого довкілля. На-

приклад, діти не зрозуміли, як працює механічний годинник, доречно дати дитині його в руки і повправлятися з відліком часу, порівнюючи з пісочним годинником. Важливо вчасно виявляти прогалини в знаннях дітей і ліквідувати їх, а також розуміти причини їх незасвоєння. Також є інформація, яка буде надто складною для дитини дошкільного віку, в такому випадку краще дати узагальнюючу відповідь на запитання, не вдаючись до недоступних дитячому розумінню деталей.

Після *уточнення*, до якого вдався вихователь, можна запропонувати *повторне виконання завдання* (ще раз зроби, ще раз намалюй, ще раз розкажи). Ситуації вибору теж дають можливість уточнити і відкоректувати знання дошкільників: наприклад, як би ти вчинив на місці хлопчика? Що треба було відповісти бабусі? Зворотній зв'язок забезпечується і завдяки проведенню контрольних занять, які демонструють загальну картину засвоєння дітьми програмного матеріалу. При цьому використовують метод бесіди, спостереження за дітьми в процесі діяльності, спілкування, проблемні ситуації, дидактичні ігри.

Запитання та завдання для самоперевірки і самоконтролю

1. *Що розуміють під поняттями «методи» та «прийоми» у процесі ознайомлення дітей із соціальним довкіллям?*
2. *У чому полягає відмінність між безпосередніми та опосередкованими методами (за А. Богуш, Н. Гавриш)? Наведіть приклади.*
3. *Які методи найчастіше використовуються для підвищення пізнавальної активності дітей?*
4. *Як можна активізувати емоційне ставлення дитини до соціального довкілля через методи навчання?*
5. *Які особливості мають методи корекції та уточнення уявлень дітей про соціальний світ?*
6. *Як класифікуються методи ознайомлення дітей із соціальним довкіллям? Чим зумовлена така класифікація?*
7. *Які методи більш ефективні у формуванні емоційної активності, а які – пізнавальної?*
8. *У чому полягає значення ігрових методів у пізнанні суспільного довкілля дітьми дошкільного віку?*

9. *Як ви вважаєте, чому важливо поєднувати різні методи та прийоми в роботі з дітьми?*
10. *Порівняйте методи пояснення і показу. Визначте їхні сильні та слабкі сторони.*

11. *Складіть схему класифікації методів і прийомів ознайомлення дітей із довкіллям.*
12. *Наведіть 3 приклади безпосередніх методів і поясніть, у яких педагогічних ситуаціях вони будуть найефективнішими.*
13. *Доберіть ігрову вправу як метод емоційного залучення дітей до вивчення суспільного світу.*
14. *Проаналізуйте одну конкретну педагогічну ситуацію (наприклад: ознайомлення дітей з роботою поштаря, лікаря, продавця). Які методи і прийоми ви б застосували?*
15. *Складіть порівняльну таблицю: методи для підсилення пізнавальної активності ↔ методи для емоційного залучення.*
16. *Запропонуйте приклади діяльності (гра, бесіда, екскурсія, малювання тощо), які допомагають встановити міжпредметні зв'язки.*
17. *Розробіть корекційне завдання для уточнення уявлень дітей про працю дорослих у суспільстві.*
18. *Визначте, які методи найкраще поєднати для роботи з дітьми: молодшого дошкільного віку, середнього, старшого.*
19. *Складіть міні-проєкт «Дитина і суспільне довкілля»: доберіть методи і прийоми, які забезпечать як пізнавальну, так і емоційну активність дітей.*

Тема 1.5. ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ СОЦІАЛЬНИМ ДОВКІЛЛЯМ

Ключові поняття: форми (традиційні та інноваційні) заняття та їх види, екскурсія, спостереження.

План

1.5.1. Поняття про форму освітньої діяльності.

1.5.2. Заняття як основна форма ознайомлення дітей із соціальним довкіллям, види занять.

1.5.3. Екскурсії та їх види

1.5.4. Спостереження дітей у довкіллі. Вимоги до їх проведення.

1.5.5. Гра-стратегія як інтерактивна форма навчання дошкільників.

1.5.1. Поняття про форму освітньої діяльності

Форми організації навчання дошкільників – це зовнішнє вираження способу організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти, яке визначає, як, де, коли і з ким відбувається навчально-пізнавальна діяльність дітей; інакше – зовнішнє вираження узгодженої діяльності вихователя та вихованців, що здійснюється у визначеному порядку і в певному режимі. Сутнісними компонентами форми є:

– кількісний склад учасників (індивідуальні, підгрупові, фронтальні заняття);
– місце проведення (групова кімната, ігровий майданчик, музей, парк);

– короткотривалі або тривалі заняття, інтегровані в повсякденну діяльність;
– характер взаємодії (безпосереднє навчання педагогом, самостійна діяльність, спільна діяльність з дорослими чи однолітками).

У педагогіці дошкілля до основних форм організації навчання відносять:

– заняття (предметні, інтегровані, тематичні);
– заняття-бесіди;
– ігрову діяльність (сюжетно-рольові, дидактичні ігри);
– екскурсії та спостереження**;**
– практичні роботи (виготовлення поробок, досліди);
– свята, розваги, театралізовані дійства;
– зустрічі з цікавими людьми;
– цільові прогулянки;
– чергування, доручення.

Усі ці форми сприятливі для ознайомлення дітей із соціумом і вважаються традиційними. До нетрадиційних форм відносять: заняття Добра і Краси, робота з етичними казками, подорожі до Країни Милосердя; психотренінги та гімнастика почуттів, енергетичні вправи («Жива вода», «Серце на долоні», «Тепло рук друга»), ситуації морального вибору (порівняльні, оцінювальні, проблемні); діагностичні методики (малюнок «Моя сім'я», «Дім, дерево, людина», «Дорога до садочка і назад додому» тощо), театралізовані вправи («Прихід у гості», «Знайомство», «Допоможу мамі вдома»).

1.5.2. Заняття як основна форма ознайомлення дітей із соціальним довкіллям

Заняття – основна форма навчання дошкільників у ЗДО. Вони бувають предметні, тематичні й інтегровані. Предметні заняття – це ті, зміст яких стосується певної галузі знань (математики, природи, мовлення тощо). Перевага занять у тому, що з їх допомогою формується система знань, умінь і навичок в межах окремих освітніх галузей, недоліки – подання теми з погляду окремої галузі знань, домінування пояснювально-

ілюстративного методу навчання. Предметне заняття може бути тематичним (всі завдання вихователь підпорядковує розкриттю певної теми засобами конкретної діяльності, наприклад, тема «Моя сім'я»), а може бути і таким, на якому вирішуються чергові програмні завдання відповідно до виду заняття (наприклад, формування в дітей уміння поводитися ввічливо в різних ситуаціях). Зважаючи на те, що в сучасній освіті основним принципом є інтеграція (процес взаємодії, ущільнення, уніфікації знань, процес, який об'єктивно детермінований взаємопроникненням різних видів матеріально-виробничої та громадсько-політичної діяльності людей, а в своїх більш глибоких засадах – матеріальною єдністю світу, загальним зв'язком, ізоморфізмом структур у якісно різноманітних об'єктах») в ЗДО проводять інтегровані (різні галузі знань та види діяльності об'єднуються) і комплексні заняття (одна діяльність чи галузі знань змінює іншу: прочитали оповідання, обговорили його, а потім діти малюють за сюжетом оповідання). Інтегроване чи комплексне заняття завжди тематичне.

Види занять за: дидактичними цілями – з формування, закріплення, контролю (підсумкові); за характером діяльності – навчально-ігрові, навчально-пізнавальні, сюжетно-ігрові, ігрові, заняття-змагання, заняття-шоу.

Вимоги до занять з ознайомлення дітей із соціальним довкіллям (А. Богуш, Н. Гавриш):

– попередня підготовка (вибір теми, формулювання завдань, підбір наочного матеріалу, складання плану-конспекту);
– поєднання програмових завдань заняття з ознайомлення з довкіллям з розвитком мовлення, ознайомленням дітей з природою, з художньою літературою, сенсорним вихованням, образотворчим мистецтвом тощо;
– активізація пізнавальної діяльності та дій дітей у довкіллі, стимулювання мисленнєвих процесів, постановка вихователем запитань причинного характеру (Чому? Для чого? Як це сталося? З якої причини?);
– домінування ігрових методів та прийомів;
– невимушеність і розкутість дітей;
– емоційна насиченість (сюрпризні моменти, цікаві розповіді, загадки, прислів'я тощо, яскрава наочність тощо);
– наявність проблемних ситуацій, елементів дослідницької діяльності;
– зростання інтегрованої спрямованості занять.

Заняття-розглядання предметів доцільне для ознайомлення дітей з широким колом навколишніх предметів, що передбачено у програмах дошкільної освіти. У процесі екскурсій-оглядів і розглядання предметів комплексно вирішуються завдання із розумового, сенсорного, мовленнєвого розвитку дітей. Вихователь показує предмет, звертається із запитаннями, викликає інтерес, стимулює пізнавальну активність дітей. Текст, яким вихователь залучає дітей до розглядання має бути змістовним, логічним й емоційно виразним, підготовленим заздалегідь (« Подивіться, яке прозоре скло в буфеті! Блищить, мов дзеркало!») Чіткою дикцією, посиленою артикуляцією вихователь привертає увагу дітей до нового слова: прозоре. Нових назв повинно бути для молодших дошкільників не більше чотирьох-п'яти, для старших – 6-7. Називаючи нові предмети, дії, якості, треба пояснювати значення слова: це автобус, автобус перевозить людей; це цукерниця, у ній цукор; це бавовна, вона біла, м'яка, пухка, росте на півдні.

Заняття-розглядання розширюють кругозір дітей, навчають їх спостерігати, виділяти суттєві ознаки, частини, особливості предмета чи явища. До бесіди залучають дітей. Наприклад, розглядають у спальній кімнаті постіль. Вихователь: « Це подушка. Вона м'яка. Всередині подушки пух. Він легкий, м'який. Чому вона так називається – подушка? Мабуть, тому, що кладуть її під вушко. А звідки беруть пух? Наталка сказала правильно: з курей, качок, гусей. Спостережливість розвивається ефективніше за умови, коли діти порівнюють явища, предмети, що розглядають. «Матрац, як і подушка, також постіль. На ньому сплять. Він так само м'який, пухкий? Ні, він не такий. А що в матраці? Вовна. Якого вона кольору? Подивіться. А пух якого кольору? Пух може бути різний, а бавовна тільки біла. Вовна не така пухка, як пух». У старшому дошкільному віці діти, розглядаючи предмети, спостерігаючи явища, навчаються встановлювати причинні зв'язки, доходять висновків. Поступовий розвиток здатності послідовно спостерігати дозволить дитині самостійно визначати доступні дитячому розумінню закономірності довкілля.

Заняття-бесіда – організована, цілеспрямована розмова вихователя з дітьми з певної теми, що складається із розповідей вихователя, запитань і відповідей. Бесіда є одним з найбільш поширених методів ознайомлення дітей з довкіллям, яка дозволяє поповнити і систематизувати уявлення дітей, здобуті ними у повсякденному житті і на заняттях. Бесіду проводять з урахуванням життєвого досвіду і знань дитини. Доречно провести бесіду за

наслідками екскурсій, спостережень, розгляду картин, перегляду відеофільмів, телепередач тощо. Наприклад, бесіду з теми « Професії моїх батьків» можна проводити тільки тоді, коли діти вже ознайомились із ними із відеоматеріалів, відвідували об'єкти, де працюють хтось із батьків чи інші люди, слухали відповідні оповідання і вірші. Зміст бесід повинен бути педагогічно цінним, сприяти здійсненню завдань всебічного виховання дітей і водночас бути посильним, психологічно близьким дошкільнику. Вихователь глибоко продумує зміст бесід, відбирає ті факти та явища, які підводять дітей до узагальнювальних висновків і водночас потребують додаткових пояснень, відомостей, щоб діти повніше і глибше осмислили матеріал спостережень. Бесіда дозволяє зосередити увагу дітей на суттєвих ознаках предметів і явищ, осмислити й систематизувати свої враження від прогулянок та екскурсій, збагатити знання про довкілля, у тому числі далеке. Бесіда спрямовує пізнавальну діяльність дитини, формує її довільність (здатність зосереджувати думку на одному предметі, пригадувати, логічно мислити), здатність чітко висловлювати свої думки, вміння слухати і розуміти запитання, правильно формулювати відповіді.

Забезпечення активності кожної дитини у бесіді. Вихователь підтримує активність дітей упродовж заняття, мобілізуючи їхню увагу і мислення. Участь у бесіді вимагає від дитини: 1) складної розумової діяльності, вміння активно відтворювати свої знання, порівнювати, розмірковувати, доходити висновків, використовувати мовлення; 2) певного рівня самовладання (стежити за ходом бесіди, не відволікатись від теми, слухати своїх товаришів, пригадувати, узагальнювати, бути готовою відповідати, водночас стримувати себе від виступу, коли не запитують). Вихователь повинен підводити дітей до розгорнутих відповідей, у яких дитина осмислено і зрозуміло передає свої судження, користується різноманітними мовленнєвими засобами («Що вам найбільше запам'яталося з літнього відпочинку? Розкажіть про це» або «Чому Сашко так зробив?»). Треба долучати кожну дитину до висловлювання, враховуючи при цьому індивідуальні особливості. Соромливих – підбадьорити, надто жвавих – стримувати, терпляче вислуховувати відповіді млявих дітей. Не варто довго розмовляти з однією дитиною (решта пасивні), багато говорити про добре відоме дітям, без потреби повторювати, що говорять діти. Важливо стимулювати доповнення і уточнення дітей до відповідей товаришів.

Тематика бесід. Бесіди проводять задля засвоєння дітьми програмного матеріалу з ознайомлення дітей з предметами побуту, праці, з по-

бутом і працею людей, явищами природи, суспільним життям, святами, з іграми, навчанням і працею дітей у дошкільному закладі. Тематика для бесід з дошкільниками: «Київ – головне місто України», «Наше місто», «Ми любимо своє село», «Що ми бачили в бібліотеці?». Бесіди, присвячені праці, трудовому процесу, трудовим справам самих дітей: «Хліб – усьому голова», «Професії твоїх батьків», «Як шиють одяг?», «Про будівництво», «Ми – чергові», «Що ми виростили на городі, в саду» тощо. Майже кожну тему з ОДД можна розкрити з використанням методу бесіди. Так, проводяться бесіди про машини, які допомагають дорослим у праці («Що машини допомагають робити в дошкільному закладі і дома?», «На чому люди їздять?», «Які машини допомагають селянам вирощувати врожай?» тощо), про предмети, з якими діти зустрічаються кожного дня («Наші іграшки», «Про одяг і взуття», «Про посуд» тощо). Вихователь планує проведення бесід у певній послідовності, забезпечує зв'язок їх між собою. Наступні бесіди є складнішими за попередні, вони ставлять нові розумові завдання, підвищують вимоги до мовлення дітей.

Структура бесіди (початок бесіди, основна та прикінцева частини) залежить від теми, змісту, віку дітей. Початок: опис конкретних образів, емоційно яскравих спогадів дітей на задану тему, актуалізація в пам'яті дітей цілісного образу явища, пробудження емоційного відгуку і бажання брати участь у бесіді. Прийоми: згадування, розповідь, розгляд картинки, іграшки, предмета, загадування загадки, читання вірша. Основна частина: розкриття конкретного змісту теми за попереднім планом (виділення етапів, основних понять та їх суттєвих ознак, орієнтовних питань), постановка послідовних запитань для спрямування дитячої активності, надання пояснень, схвалення, уточнення і узагальнення дитячих відповідей, демонстрація наочності тощо. Бесіда повинна бути емоційною, жвавою, підвищувати активність дітей. Прийоми: запитання, пояснення, показ наочного матеріалу, прийоми словникової роботи (пояснення вихователем значення окремих слів, повторення слова хором разом з вихователем).

Вимоги до запитань вихователя під час бесіди. Запитання повинні розкривати зміст теми і спрямовувати думку дітей на правильну відповідь, формулюватися чітко, конкретно, коротко (Які машини допомагають будівельникам будувати будинки? Де роблять іграшки?); викликати у дітей різні образи – зорові, слухові тощо («Що ви чули, (бачили, куштували), коли були на набережній?»).

Основні різновиди запитань вихователя: 1) вимагають від дітей простої відповіді чи опису предметів, явищ (що? хто? який? куди?) – доречні на початку бесіди, щоб відновити в пам'яті дитини її уявлення; 2) пошукового та проблемного характеру – вимагають від дітей деяких логічних узагальнень, умовисновків, встановлення причинних зв'язків, розкриття змісту теми (для чого? чому? навіщо? чим схожі? як дізнатися?); 3) навідні питання (« А що ще у нас є цікавого в місті? Яка річка? Як вона називається?») – активізують пам'ять і мислення, уважність до окремих деталей, наштовхують на правильну відповідь, дають можливість самостійно відповісти; 4) запитання-підказки («А ти бачив пам'ятник на площі?») – містять у собі готову відповідь, відповідаючи на них діти повинні тільки ствердити чи заперечити.

Провідну роль у бесіді, особливо у старшій групі, відіграють пошукові і проблемні запитання. Навідні питання здебільшого ставляться після того, як у пам'яті дитини відновилися знання, образи, і на основі аналізу вона може сама дійти висновку. Питання-підказки ставлять дітям, які не впевнені у своїх силах, повільно думають. Відповівши на таке запитання, дитина сміливіше відповідатиме на наступні. Ці запитання не можна застосовувати часто, бо це привчає дитину до відповідей без роздумування, гальмує її розумовий розвиток.

Доречно використати заздалегідь підготовлену наочність (картини, іграшки, моделі, предмету), яка викликає зацікавленість, мовленнєву активність дітей, дає чуттєву опору для висловлень дітей. Дрібні предмети (квіти, насіння, листя, предметні картинки) роздають усім дітям. Наочність слід правильно розмістити під час бесіди, не демонструвати передчасно, продумати методику пояснення.

Наприклад, заняття-бесіда з теми «Одяг і взуття» спрямована на систематизацію знань дітей про одяг (зимовий, осінній, літній) і взуття (його виготовлення, призначення, матеріал), забезпечує активну участь дітей, виховує у них акуратність, повагу до батьків, до праці кравців, ознайомлює зі словами (одяг, взуття, швець, швачка). На початку проводять вступну бесіда (Де ми були на екскурсії? Що ми бачили там? Хто шиє одяг? Де його купують?). Діти розглядають одяг ляльки. (Що це? Із якого матеріалу пошито сукню? Якого вона кольору? Що потрібно для пошиття сукні (пальта, шапки, сорочки)?). Відгадування загадок («Лежить свинка, в неї поколена спинка» – наперсток; «Два кінці, два кільця, а посередині цвях» – ножиці). З якої матерії шиють літні плаття? Сорочки? Зимові сукні? Пальта?

Розповідь вихователя під час розглядання альбому «З чого шиють одяг». Розглядання картини «Швачка», «Ким бути?» (автори Л. Мусякіна, В. Червякова. Запитання: що зображено на картині? Де відбувається дія? Що роблять швачки? Чим вони шиють? Що ще ви бачите на картині? Розповідь вихователя. Бесіда за запитаннями про взуття: яке ви знаєте взуття? З чого шиють взуття? Хто шиє взуття? Де його ремонтують? Як потрібно доглядати за взуттям? Дидактична гра з картинками « Хто виготовив нам одяг і взуття?».

1.5.3. Екскурсії та їх види

З дошкільниками проводять екскурсії, які можна класифікувати за різними *критеріями.*

За змістом: природознавчі екскурсії (ознайомлення з природою, рослинним і тваринним світом, явищами природи). Наприклад, екскурсії до лісу, парку, скверу, водойми, на город, у сад); сільськогосподарські екскурсії (ознайомлення з працею людей у сільському господарстві). Наприклад, екскурсії на поле, ферму, у сад; історичні екскурсії: ознайомлення з історичними подіями та пам'ятками), наприклад, екскурсії до музеїв, історичних місць; літературні екскурсії (ознайомлення з життям і творчістю письменників, місцями, пов'язаними з літературними творами); мистецтвознавчі екскурсії (ознайомлення з творами мистецтва, відвідування музеїв, виставок, театрів); екологічні екскурсії (ознайомлення з проблемами екології, охорони природи); виробничі екскурсії (ознайомлення з процесом виробництва на підприємствах); екскурсії до навчальних закладів (ознайомлення зі школою, дитячим садком, бібліотекою, будинком культури), екскурсії до об'єктів соціальної сфери (ознайомлення з лікарнею, поштою, магазином, банком тощо).

За складом учасників: індивідуальні екскурсії (проводяться для однієї дитини або групи дітей); групові екскурсії (проводяться для певної групи дітей); за місцем проведення: у ЗДО (екскурсії-огляди) та поза його межами, – це міські (проводяться в межах міста), заміські екскурсії (проводяться за межами міста); музейні екскурсії (проводяться у музеях, які можуть бути у ЗДО, у місті чи селі, за містом).

За способом пересування: пішохідні екскурсії: транспортні екскурсії.

Приклади екскурсій у ЗДО: екскурсія до парку (ознайомлення з деревами, квітами, птахами; до магазину (ознайомлення з професією продавця, асортиментом товарів); до лікарні (ознайомлення з роботою лікарів та медсестер, медичним обладнанням); до музею (ознайомлення з експонатами (предмети побуту українців, вишиванки, відомими людьми краю, історією музею тощо.

Екскурсії-огляди (у ЗДО) є провідними формами ознайомлення дітей з предметами побуту і найближчого довкілля. Це так звані «місцеві екскурсії». Діти ознайомлюються з садком, працівниками (професіями), технікою, яка допомагає обслуговувати, різними приміщеннями, їх назвами та призначенням. Тематика екскурсій-оглядів – буфет, плитка, ванна, ліжко, опалення, телефон, рояль, радіо) з поступовим ускладненням програмного матеріалу в кожній віковій групі. У молодшій групі проводять екскурсію-огляд «Групова кімната», під час якої діти отримують уявлення про групову кімнату та її ознаки (світла, простора, великі вікна, багато квітів), облаштування (столи і стільці, іграшковий куточок, шафи з іграшками, книжкові шафи, вітрина, стіл для розгляду книжок, акваріум тощо). Засвоюють слова: групова кімната, іграшки, книжкова шафа, займатися, гратися, акваріум тощо. Завдяки екскурсії-огляду «Умивальна кімната»: діти дізнаються про те, що є спеціальна кімната, в якій діти миють руки, їм розповідають про зовнішні ознаки умивальної кімнати (стіни білі, викладені білими кахлями, біля раковини – рушники, все чисте), поруч є туалет. В ній є умивальники (раковини), кран, душ, гаряча і холодна вода. Умиватись і мити руки потрібно з милом, витирати обличчя і руки рушником. Дітей знайомлять з картинками-позначками предметів індивідуальної гігієни, з порядком миття рук. Діти засвоюють слова: умивальна кімната, раковина, кран, мило, мильниця, душ, рушник, туалет, намилити, витерти, кахлі. Під час екскурсії-огляду «Роздягальна кімната» дітям повідомляють, що це невелика кімната, у якій роздягаються і одягаються на прогулянку. Уздовж стін стоять шафи для одягу з картинками-позначками. У кожній шафі дві полички, верхня – для головних уборів, нижня – для взуття. На гачок вішають верхній одяг. Для зручності в роздягальній кімнаті є ослінчики, килимки.

Екскурсії за межами ЗДО (на будівництво, до магазину, в аптеку, до бібліотеки, на фабрику, на пошту, до пам’ятника загиблим воїнам) проводять у середній та старшій групах. Проводять екскурсію з підгрупами з 12-15 чоловік, щоб діти могли добре роздивитися предмет, засвоїти потрібні знання. Якщо екскурсія з усією групою, тоді слід залучити і дру-

гого вихователя або помічника вихователя. Екскурсія має проходити жваво, цікаво, захоплювати дітей, надавати можливість дітям не лише дивитись і слухати, але й рухатися, діяти, гратися.

На *підготовчому* етапі: домовитися з керівництвом установи чи підприємства про екскурсію, продумати, де й як поставити дітей, щоб нічого їм не заважало, не відволікало їхньої уваги. Сформувати маршрут до місця екскурсії. Підібрати загадки, прислів'я, вірші та інший ілюстративний матеріал. Визначити слова, які дитина почує вперше, а також ті, які вимагають уточнення.

Екскурсія розпочинається (у груповій кімнаті (дітям повідомляють мету, завдання екскурсії, нагадують, як поводитись дорогою та на місці. Наприклад, «Екскурсія до бібліотеки» спрямована на те, щоб дати поняття про бібліотеку (на полицях, у шафах зібрано багато цікавих книжок, якими можуть користуватись усі), бібліотекаря (допомагає підбирати книжки, видає їх додому, влаштовує виставки), читальну залу (місце у бібліотеці, де можна читати книжки), книжку та бережливе ставлення до неї (над створенням книжок працює багато людей: письменники, редакційні працівники, художники, друкарі). Діти оволодівають словником (бібліотека, бібліотекар, читальна зала, вітрини, стенди, друкарі). Проводиться вступна бесіда і повідомляється тему екскурсії (Хто з вас бував у бібліотеці? Де зберігаються книжки? Де можна взяти дорослим і дітям книжки для читання?). Діти переходять до місця екскурсії, знайомляться з бібліотекарем, слухають розповідь вихователя, оглядають бібліотеку, слухають розповідь бібліотекаря, з'ясовують для себе такі питання: Як називається це приміщення? Де стоять книжки? Хто видає книжки? Як бібліотекар знаходить потрібну книжку? Що потрібно для того, щоб взяти книжку? Читання вірша про бібліотеку. Огляд читальної зали. Що роблять відвідувачі в читальній залі? Хто пише книжки? Як потрібно поводитися з книжками? Розглядання книжок у читальній залі. Розповідь вихователя. Загадка: «Не кущ, а з листочками, не сорочка, а зшита, не людина, а розказує».

1.5.4. Спостереження дітей у довкіллі

Спостереження – цілеспрямований і організований процес, спрямований на пізнання, уточнення і закріплення знань про довкілля. Під час спостереження формуються вміння дитини вдивлятись у довкілля, бачити і помічати ознаки, властивості, виокремлювати в них суттєве, відзна-

чати зміни, що відбуваються у довкіллі, встановлювати причини, доходити узагальнень, висновків. Спостереження – складна психічна діяльність, у якій відчуття, сприймання, мислення і мовлення об'єднуються у єдиний цілісний акт розумової діяльності. У процесі спостереження беруть участь усі аналізатори дитини (зоровий, слуховий, дотиковий, кінестетичний, смаковий, нюховий), що допомагає пізнати предмет з різних боків, краще запам'ятати його назву. Спостережливість – уміння підмічати у предметах і явищах те, що є істотним, але малопомітним. Залежить від допитливості та довільності людини. Завдяки спостереженню та спостережливості діти засвоюють систему знань про довкілля, конкретні об'єктивні уявлення про предмети довкілля, їх властивості, призначення.

Види спостережень. За пізнавальним завданням: ознайомлювальні (діти ознайомлюються з новими для них предметами і явищами чи їх будовою, ознаками, властивостями – в усіх вікових групах); за змінами або перетворенням предметів і явищ (вимагає розвиненої спостережливості, мислення, встановлення причин змін і перетворень – старший дошкільник); порівняльне – передбачає зіставлення і порівняння дітьми двох близьких об'єктів чи предметів (праці вихователя, помічника вихователя, завідувача і педагога-методиста; порівняння різних видів транспорту: тролейбус і трамвай; автобус і тролейбус; повітряний, наземний і підземний транспорт тощо); репродуктивне спостереження проводять у всіх вікових групах з метою уточнення і закріплення знань про довкілля.

За часом: короткотривалі, довготривалі, повторні. Короткотривалі спостереження – найбільш уживані в роботі з дітьми. Це можуть бути спостереження за новорічною ялинкою на вулиці, за працею двірника, за транспортом, за пішоходами тощо. Довготривалі – упродовж тривалого часу діти спостерігають за змінами і перетворенням в об'єкті, предметі. Вони мають можливість порівнювати і зіставляти різні стани об'єкту, їх зміну. Сприяють розвитку мислення (розмірковування, зіставлення, умовисновки тощо). Наприклад, діти можуть спостерігати за будівництвом якогось об'єкта поблизу ЗДО, ремонтом дороги тощо. Повторні спостереження проводять для закріплення, розширення і уточнення знань про предмети і явища довкілля.

Спостереження проводять як самостійне заняття у молодшій та середній групах. У старшому дошкільному віці спостереження проводять у повсякденному житті (у ранкові години, на прогулянці у другій половині

дня). Це спостереження за працею дорослих, транспортом, святково прикрашеними вулицями. Спостереження рекомендують проводити з невеличкими групами, щоб дітям було добре видно певне явище чи предмет, щоб кожна дитина мала можливість висловитися, закріпити нові слова і знання.

Спостереження (як на занятті, так і в повсякденному житті) вимагає серйозної підготовки вихователя до його проведення. Необхідно заздалегідь оглянути об'єкт спостереження, продумати, як і де краще поставити (чи посадити) дітей; продумати запитання (констатувальні, причинові, допоміжні), дібрати загадки, вірші, прислів'я, ігри та ігрові вправи. Необхідно продумати, які слова потребують пояснення. Наприклад, спостереження за працею помічника вихователя у молодшій групі. Програмний зміст (ознайомити дітей з працею помічника вихователя, виховувати повагу до праці помічника вихователя, уміння додержуватися чистоти). Словник (помічник вихователя, прибирає, підмітає, роздає, миє, стелить, піклується, їжа, чисто, старанно).

Хід заняття. Давайте поспостерігаємо: Що робить наша Галина Миколаївна? Хто підмітає підлогу? Що ще Галина Миколаївна робить? Для чого вона прибирає посуд? Що вона робить, щоб у кімнаті було чисте повітря, багато сонячного світла, не було пилу? Хто приносить їжу дітям? Що робить Галина Миколаївна у спальні? Як допомагає вона дітям? А вихователеві? Діти спостерігають за працею помічника вихователя. Вихователь зосереджує увагу на тому, що Галині Миколаївні треба допомагати, шанувати і поважати її працю. У процесі спостережень за працею дорослих і дітей вихователь підкреслює суспільне значення праці, виховує інтерес до професії дорослих людей, бажання працювати.

Вимоги до проведення спостереження. Об'єкт спостереження цікавить дітей, викликає інтерес, бажання його розглядати. Проводити спостереження у природних умовах (за працею дорослих на їхньому робочому місці, за предметами, явищами, об'єктами за місцем їх розташування тощо). Вихователь визначає мету спостереження, які нові слова дитина повинна засвоїти, яким чином їх пов'язати з попереднім досвідом дитини, підбирає загадки, вірші, прислів'я, ігрові прийоми; дає дітям чітку вказівку, що робити під час спостереження (ви, діти, будете спостерігати за роботою трактора і тракториста, а потім розкажете про нього). Знання, які одержали діти під час спостережень, потрібно використати в інших видах діяльності (у процесі бесід, малювання, в іграх тощо). Супроводжувати спостережен-

ня точними і конкретними словами; називати предмет (об'єкт, явище), його ознаки, властивості; звертатися до дітей із запитаннями різного характеру (констатувальні, причинові, додаткові, уточнювальні тощо).

1.5.5. Гра-стратегія як інтерактивна форма навчання дошкільників

У пізнанні соціального довкілля значну роль відіграє гра як провідна діяльність. Вона дає можливість розвивати пізнавальні здібності, мислення пам'ять, увагу, просторову уяву, фантазію, допомагає дитині оволодіти загальноприйнятими у суспільстві формами поведінки, скоректувати небажані особистісні риси тощо. Соціальне довкілля дитина відображає у сюжетно-рольовій грі, у якій діти беруть на себе роль дорослих і в узагальненій формі у створених ними ігрових умовах відтворюють діяльність дорослих і їхні взаємовідносини, тобто моделюють явища соціального довкілля і переживають їх як у справжньому житті.

Гра-стратегія передбачає усвідомлення не тільки ігрового задуму, сюжетної лінії, а й певну послідовність спрямованих дій усіх учасників гри, які здатні передбачити можливі наслідки своїх дій, готові до планування послідовних кроків, уміють визнавати свої помилки та коригувати їх, знаходити нестандартні способи розв'язання проблеми. Структура гри-стратегії така як і в звичайної гри: задум, ігрові ролі, сюжет, ігрові дії, результат гри. В основу гри-стратегії покладено реальну проблему та визначено мету, для реалізації якої потрібно об'єднати спільні зусилля, обговорити і узгодити подальші дії, спланувати їх послідовність, передбачати можливі їх результати, знайти нестандартні способи розв'язання проблеми, визнавати помилки та вчасно коригувати їх. Отже це не звичайна сюжетно-рольова або дидактична гра, а прикметна в основу якої покладено інтригу, реальну проблему, рішення якої потребує спільних зусиль, вона не лімітована в часі і може тривати впродовж кількох днів, причому гравці повертаються до самого початку, змінюючи деякі обставини, обігруючи нові конструктивні способи розв'язання проблем, що виникають У процесі гри вихователь ускладнює завдання – «чинить» перепони, які діти мають долати. Так, у грі «Відпустка на безлюдному острові, діти спочатку вирішують, в який спосіб вони дістануться до острова, домовляються, які речі треба взяти із собою обов'язково. Кожна пропозиція

аргументується, обговорюється. Педагог із самого початку гри ускладнює завдання – загальна кількість багажу не може бути більшою, наприклад, за дванадцять одиниць. По ходу гри виявляється, що з різних причин від частини багажу треба звільнитися (перевантаження в літаку; проблема з рятувальним човном; зустріч з піратами тощо). І кожного разу діти мають визначити, від яких речей вони відмовляться, чим зможуть замінити їх на острові. На прикінцевому етапі гри, «опинившись» на острові, «мандрівники» оцінюють значення, функціональні можливості кожної речі, планують способи, організації процесу харчування, побутових справ, розваг, дозвілля тощо. Отже ця гра віртуальна, уявна. Обговорюючи кожний свій крок, діти міркують, роблять припущення, обстоюють правильність власної думки, вчаться сприймати позицію іншого, підкорятися загальному рішенню. Нерідко буває так, що після закінчення гри діти, усвідомивши власні помилки, пропонують: «Давайте почнемо спочатку, тільки тепер не братимемо дрібниць, візьмемо тільки найпотрібніше».

Прикладом такої гри може бути гра «Великий гаманець». Розглянемо, як тут відбувається взаємодія учасників гри. Гра складається з двох частин: перша – заробляння «грошей» (бонусів, балів) завдяки виявленню власної ініціативи та активній розумовій діяльності, дотепним міркуванням, друга – витрачанням зароблено. В першій частині вихователь пропонує дітям завдяки складній інтелектуальній роботі заробити гроші. За кожну правильну аргументовану відповідь дитина має можливість отримати грошик (фішку). Таку ж можливість має і той, хто уважно слухає відповіді та істотно доповнює їх. Якщо спочатку якась кількість дітей не брала участі у процесі « заробляння грошей», відмовчувалася, то перед початком другої частини гри, коли виявилось, що ті, в кого є гроші, можуть витрачати їх, ці діти просили повернутися до початку, дати їм можливість виправитися. Перед початком другої частини гри педагог пропонує дітям зробити вибір – як витрачати гроші: а) утворити великий спільний гаманець й довірити вихователеві визначитися з покупками; б) кожному витрачати власні зароблені гроші; в) об'єднатися для здійснення покупок, якщо одному-двом не вистачає грошей. В останній частині гри діти діяли відповідно до власного вибору, обговорюючи доцільність тієї чи іншої покупки, висловлюють свої міркування. Розглянемо перебіг варіантів гри.

Робимо покупки. Мета – створити ситуацію необхідності самостійного вибору на основі визначення значущості предмета. Вправляти в умінні домовлятися, переконливо доводити власну думку Іншим, толерантно

сприймати позицію іншого, що відрізняється від власної. Гру можна проводити на різноманітному матеріалі, тобто діти можуть «купувати» книжки, іграшки для групи, продукти на сніданок або вечерю для групи чи сім'ї, подарунки на день народження тощо. Оскільки суть гри полягає у можливості вибору, то вихователь має надати дітям такий вибір. Ситуація вибору ускладнюється обмеженою купівельною спроможністю дітей. Пояснимо це на прикладі. 1. Етап – орієнтація у завданні. На початку гри вихователь пропонує дітям зробити покупки. Для цього треба взяти гроші в банку. За гроші правлять фішки, наприклад, жовтого кольору. Педагог пояснює, що в банку є гроші більшої вартості – так, синя фішка коштує 5 фішок жовтого кольору, а вартість червоної фішки дорівнює вартості 2 фішок синього кольору. У крамниці також можна придбати товар різної вартості –дешевший і дорожчий. Проте, попереджає педагог вихованців, треба зважати не тільки на ціну товару, а й на його потрібність, актуальність покупки. Треба запитати у себе: «Чи справді мені це потрібно саме зараз? Якщо це не потрібно мені, чи хочу я придбати це для моїх близьких або знайомих?».

Ознайомлення з можливостями вибору. У зручному місці вихователь розташовує «крамницю», яку можна подати у вигляді предметних картинок із зображенням предметів-товарів, іграшками та предметами, муляжами; для дітей, які вже вміють читати, назви товару можна надрукувати на окремих картках чи на дошці. Біля кожного товару є цінник, на якому зображено кольорову фішку або кілька фішок та цифри. Товар може коштувати, наприклад, три, п'ять жовтих фішок, або одну червону, дві сині фішки (їх можна обміняти в банку за певну кількість жовтих фішок). Розглядання «товару» супроводжується обговоренням його вартості, можливостей його застосування тощо.

Етап вибору. Роль банкіра та продавця бере на себе дорослий. Кожна дитина отримує у банкіра, наприклад, по сім (п'ять, десять) фішок жовтого кольору. Вихователь пропонує дітям самостійно розглянути товар і вирішити, що вони можуть і хочуть купити. Деякі тривожні і несамостійні діти не хочуть брати на себе відповідальність за власний вибір, тож намагаються віддати «гроші» вихователеві, товаришеві, об'єднатися з іншими, І навіть відмовляються від гри: «Мені тут нічого не потрібно». Важливо підтримати таку дитину в момент вибору, запропонувати їй допомогу: «Хочеш, ми разом вирішимо, що ти купуватимеш?». Здебільшого діти спочатку орієнтуються лише на «хочу», потім починають розуміти,

що бажання мають відповідати можливостям, і починають шукати вихід із складного становища. Так поступово виникає складна, багатовекторна ситуація вибору: а) вибрати те, що коштує дешевше, але мені не зовсім потрібне. І це буде лише моя покупка; б) домовитися з іншими, об'єднати гроші й придбати дорогу й потрібну річ. Проте вона належатиме всім; в) попросити у товаришів гроші, яких не вистачає на покупку; г) випросити, обміняти щось на фішки, яких не вистачає, або відняти. Дітям, які вирішили об'єднати свої кошти, треба домовитися, що вони купуватимуть. Адже разом із зростанням купівельної спроможності зростає також варіативність вибору.

Підсумок гри. Вихователь, не нав'язуючи дітям свого рішення, пропонує оцінити правильність вибору, переконатися, що було куплено потрібну річ. Нерідко діти саме на цьому етапі висловлюють бажання почати ще раз з початку, жалкують, що поспішили з вибором, намагаються якось виправдати його, висловлюють бажання виправити помилки.

При проведенні гри-стратегії вихователь має змогу спостерігати за процесом збагачення соціального досвіду дітей, їхніми ціннісними пріоритетами, особистісними проявами у різних ситуаціях, здатністю дітей до конструктивних рішень, до самостійного вибору. Такий вид ігор навчає дітей планувати власні дії, передбачати їх можливі наслідки, враховуючи зовнішні обставини, що можуть впливати на розвиток подій; вправляє в умінні домовлятися, переконливо доводити власну думку іншим, терпляче сприймати позицію, що відрізняється від власної, співпрацювати з однолітками.

Запитання та завдання для самоперевірки і самоконтролю

1. *Що таке форма освітньої діяльності у дошкільній педагогіці?*
2. *Які фактори впливають на вибір форми ознайомлення дітей із соціальним довкіллям?*
3. *Чим відрізняється форма від методу?*
4. *Чому заняття вважають основною формою освітньої діяльності?*
5. *Які види занять використовуються для ознайомлення дітей із соціальним довкіллям?*
6. *Яке значення мають екскурсії у формуванні уявлень дітей про суспільство?*

7. *Які бувають види екскурсій для дошкільників?*
8. *Які етапи підготовки до екскурсії виділяють педагоги?*
9. *Яке місце посідає спостереження у розвитку пізнавальної активності дітей?*
10. *Які основні вимоги висуваються до організації спостережень?*
11. *Чим відрізняється цілеспрямоване спостереження від епізодичного?*
12. *Що таке гра-стратегія і які її головні риси?*
13. *У чому полягає інтерактивний потенціал гри-стратегії?*
14. *Які приклади ігор-стратегій можна використати для ознайомлення дітей із соціальним довкіллям?*

15. *Складіть схему форм освітньої діяльності у дитячому садку та наведіть приклади для кожної.*
16. *Розробіть план-конспект короткого заняття на тему: «Люди, які допомагають нам щодня» (пожежник, лікар, продавець).*
17. *Доберіть приклади 3 різних видів екскурсій для дітей середнього дошкільного віку та поясніть, чому саме ці об'єкти варто відвідати.*
18. *Опишіть послідовність організації спостереження за працею дорослих (наприклад, у бібліотеці, магазині, на пошті).*
19. *Складіть алгоритм проведення спостереження в довкіллі (етапи, завдання, методичні поради)*
20. *Створіть приклад гри-стратегії, яка сприятиме розвитку соціальної компетентності дітей (наприклад, «Місто майстрів», «Магазин»).*
21. *Порівняйте заняття й екскурсію як форми ознайомлення дітей із соціальним довкіллям (зробіть у вигляді таблиці «спільне ↔ відмінне»).*
22. *Проаналізуйте: яку роль відіграє гра-стратегія у розвитку умінь співпраці й колективного вирішення проблем у дітей.*

ЧАСТИНА 2.
МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПРАКТИКИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ СОЦІАЛЬНИМ ДОВКІЛЛЯМ

Тема 2.1. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДИТИНИ

Ключові поняття: люди, людська спільнота, планета Земля, права людини, праця людей, відпочинок, ставлення дітей до дорослих, людина-творець.

План

2.1.1. Поняття про соціально-громадянську компетентність дошкільника.

2.1.2. Світ людей як напрям ознайомлення дітей із соціальним довкіллям та формування соціально-громадянської компетентності дитини.

2.1.3. Методика формування уявлень про людську спільноту:

- ознайомлення з поняттям «планета Земля»;
- формування планетарної і національної свідомості;
- формування уявлень про різні країни та національності;
- ознайомлення з правами людей;
- формування уявлення про житло.

2.1.4. Ознайомлення зі світом дорослих.

2.1.5. Ознайомлення з працею дорослих, різними професіями.

2.1.6. Формування уявлень про відпочинок людей.
2.1.7. Формування уявлень про людину-творця.

2.1.1. Поняття про соціально-громадянську компетентність дошкільника

Соціально-громадянська компетентність дитини – здатність виявляти особистісні якості, соціальні почуття, любов до Батьківщини; готовність до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються в дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на поліпшення спільного життя»; ціннісне ставлення до себе, до своїх прав та прав інших, уявлення про правила і способи взаємодії з різними людьми, дотримання цих правил; ціннісне ставлення до культури українського народу, традицій; до представників різних національностей).

Ознаки (зміст): 1) пізнавальна (знаннєва) – знання про людину, близьких та далеких дорослих, людей різного віку, статі, професії; уявлення про місце кожної людини в соціальному середовищі, про себе як про члена певного колективу (сім'ї, групи), про свою родину, рід, ЗДО, Батьківщину; знання про норми моралі; знання і вміння розповідати про державні та національні символи України, звичаї, традиції сім'ї та українського народу; відкритість до спілкування та взаємодії з представниками різних національностей і культур тощо; усвідомлення необхідності дотримання соціальних норм моралі й виявлення поваги до прав і свобод людини; знання про те, як вирішувати конфлікти, суперечки мирним шляхом.

2) емоційно-ціннісна – виявлення почуття власної гідності як представника українського народу та громадянина; інтерес до національних культурних цінностей свого народу та інших культур; інтерес до загальнолюдських та громадянських цінностей, цінностей, спілкування, діяльності; дружнє та неупереджене ставлення до дітей з особливими освітніми потребами; зацікавленість культурою українського народу, його історичним минулим, мовою, звичаями, традиціями; особистісні якості у взаємодії з іншими людьми; відповідальність за свої вчинки; оцінна реакція на власну участь та участь інших у різних видах діяльності; зацікавленість до спілкування зі знайомими дорослими, однолітками, молодшими та старшими за себе дітьми, ставлення до людського життя як до найвищої цінності, визнання прав, свобод, гідності кожного, інтерес до загальнолюдських цінностей (сім'я, здоров'я, дружба, мир, доброта, чесність);

3) оцінна – об'єктивно оцінювати поведінку, вчинки людей, їх взаємини, виявляти справедливість;

4) поведінкова (навички): ідентифікація себе відповідно до соціальної ролі та норм моралі (донька, сестра, онучка, вихованка, подруга, покупець); демонстрація елементарних навичок емоційної саморегуляції; уміння пояснити причини своїх емоцій, усвідомлення, що інші люди переживають різні емоційні стани; уміє звертатися по допомогу до однолітків та знайомих або надає її, вміє отримувати задоволення від надання допомоги іншим; дотримання соціальних правил та норм поведінки, домовленостей у щоденній життєдіяльності; участь у визначенні та прийнятті правил співжиття в родині, групі закладу дошкільної освіти, колі друзів.

Соціально-громадянська компетентність реалізується через участь у формувальному процесі дітей, педагогів, батьків. *Роль вихователя* у формуванні соціально-громадянської компетентності дітей полягає в: організації розвивального простору; ознайомленні дітей із правами та обов'язками, що застосовуються в демократичному суспільстві; наданні можливості вибору власної участі у вирішенні питань, що стосуються життя групи; підтримці дітей, коли вони ініціюють взаємодію, висловлюють свої думки, демонструють товариські стосунки; створенні умов для набуття дитиною соціального досвіду; підтримці ініціативності дитини щодо участі у різних видах діяльності; сприянні формуванню лідерських якостей у дітей; взаємодії з батьками щодо набуття соціально-громадянської компетентності; поясненні норм взаємодії і спонуканні до їх розробки; підтримці дітей, коли вони ініціюють взаємодію, висловлюють свої думки, демонструють товариські стосунки.

Роль батьків у формуванні соціально-громадянської компетентності зводиться до реалізації принципів демократії у родині, розповіданні дитині про важливі події в житті сім'ї, міста, громади, створенні умов для вибудовування міжособистісної, продуктивної толерантної дитячо-батьківської взаємодії; залученні дитини до спостереження за об'єктами соціального довкілля у повсякденному житті та у процесі; розмові про права дитини, моделюванні відповідної поведінки а висловлювання особистісних поглядів і думок для набуття соціального досвіду; залученні дитини відповідно до її вікових можливостей до участі в житті сім'ї, З ДО, громади в різних формах дозвілля; моделюванні життєвих ситуацій для формування готовності дитини до посильної участі в демократичних процесах, що відбуваються у дитячих осередках, громаді, суспільстві.

Організація освітнього простору передбачає активну участь дітей, педагога батьків, що характеризується єдністю виховних впливів на підростаюче покоління. Особливого значення набуває розвивальне соціальне середовище, яке має сприяти демократії та бути інклюзивним, де кожному дозволено висловлювати свою думку, бути почутим та брати участь у різних видах діяльності. Сприятливими видами діяльності для формування соціально-громадянської компетентності є пізнавально-дослідницька, комунікативна, художньо-естетична, здоров'язбережувальна.

Форми формувальної роботи: гра (завдяки імітації та ролі перевтілення можуть проектуватися ситуації, у яких розкриваються норми й моделі поведінки, а також особливості взаємин дітей і дорослих тощо); заняття (початкові уявлення закладаються на заняттях – комплексні, інтегровані, предметні), які проводяться в ігровій формі); колективні справи, спільна пошукова діяльність, де діти набувають: індивідуального досвіду в спільній життєдіяльності; уміння співпрацювати; відстоювати власну позицію, домовлятися; узгоджувати особисті потреби з потребами інших; участь у розробленні правил/повсякденних практик співжиття; набуття досвіду культури демократії, що є необхідними для встановлення подальших соціальних контактів для взаємодії в колективі, громаді, суспільстві та ін.

Методи формування соціально-громадянської компетентності: *наочні* методи (спостереження, ілюстрація, демонстрація, відеометод); застосування комплексу наочних методів, які сприяють візуалізації соціальних явищ і процесів, у яких діти старшого дошкільного віку можуть брати посильну участь (демонстрування соціальних правил та норм поведінки, домовленостей у щоденній життєдіяльності, засвоєння зразків демонстрації відкритості до спілкування та взаємодії з представниками різних національностей і культур тощо); *словесні* методи (бесіда, розповідь, читання/слухання дітьми художньої літератури), спрямовані на формування в дітей умінь виражати почуття за допомогою слів, міміки, жестів; вміння пояснювати причини своїх емоцій, звертатися по допомогу до однолітків та знайомих, використовувати в перебігу спілкування ввічливі слова, вчитися висловлювати власну думку та приймати думку іншого, вирішувати конфлікти шляхом діалогу; *практичні* методи (вправи, прості досліди, дидактичні ігри, моделювання): в ході практичних дій діти набувають досвіду дотримання соціальних норм моралі, виявляють повагу до прав і свобод людини, вчаться поводитися відповідно до соціальної ролі (донька/син, брат/сестра, онук/онука, друг/ подруга); долучаються до різ-

них видів діяльності, беруть участь у прийнятті рішень щодо особистих питань та життя колективу тощо; проблемний метод (постановка і вирішення завдань), який дозволяє зробити пізнавальну задачу актуальною для кожної дитини в групі, вирішувати пізнавальні завдання, пов'язані з необхідністю дати оцінку подіям і персонажам, соціальним явищам і фактам, сприяє формуванню емоційно-ціннісного ставлення до них; *дослідницький* метод (організація пошукової, творчої діяльності дітей), і задовольняє потребу дітей набувати досвіду соціальної поведінки, творчо його використовувати в щоденній життєдіяльності.

Засоби навчання: інтелектуальні карти або ти розумових дій, дитячі тематичні телепередачі, художні засоби (листівки, світлини, добірка музичних та відеотворів тощо), розвивальне соціальне середовище, звичаї, сімейні традиції українського народу, приклади і моделі поведінки, іграшки, художня література, дизайн групи, віртуальні подорожі.

Результатами сформованості соціально-громадянської компетентності є: ціннісне ставлення та повага до культурних надбань українського народу, представників різних національностей і культур; ціннісне ставлення дитини до себе, своїх прав і прав інших; уміння дотримуватися цих правил у соціально-громадянському просторі; наявність уявлень про способи міжособистісної взаємодії із членами сім'ї, родини та іншими людьми.

Зміст сформованої соціальної компетентності старшого дошкільника: 1) знає і шанує свій родовід, пам'ять і честь роду, родинні традиції і реліквії, підтримує стосунки з родичами; 2) має уявлення про якості людини, необхідні для встановлення взаємин (чесність, доброту, гуманність, щирість); про справедливість (здатність давати правильну оцінку вчинкам людей); 3) усвідомлює свою індивідуальність, право на самовираження, що виявляється у самостійності, відповідальності, працелюбності, повазі до інших та самоповазі; 4) розуміє і поділяє стан і почуття інших, виявляє повагу до почуттів інших, розуміє їх право бути такими, як вони є; 5) чуйно ставиться до інших, розуміє їх ставлення людей до себе, поводиться природно у товаристві знайомих і незнайомих людей, реагує на несправедливе ставлення до себе, прагне толерантних взаємин і мирного вирішення конфліктів.; 6) залюбки товаришує і дружить з однолітками; 7) має уявлення про Батьківщину, її символи, особливості українців, знає національні пам'ятники, найбільші міста, річки, гори, вшановує національні святині; розуміє поняття «людство», поважає інші народи.

Отже, соціально-громадянська компетентність дитини старшого дошкільного віку – це комплексна характеристика її особистості. Виявляється вона у готовності оволодіння соціальною реальністю й здатності активно брати посильну участь в соціальних подіях, в основі яких лежать загальнолюдські якості особистості, що допомагають реалізувати громадянські цінності, соціальні правила та норми поведінки у щоденному житті. Формування соціально-громадянської компетентності старшого дошкільника – процес складний і тривалий що вимагає усвідомлення та засвоєння цінностей, звичаїв, традицій українського народу, ознайомлення із державною і національною символікою України; цілеспрямовану роботу з формування громадянських поглядів, переконань, на основі яких виховується емоційно-ціннісне ставлення дошкільника до себе, до життя в товаристві однолітків, в соціальному оточенні та в державі в цілому. Також формувальний процес передбачає усвідомлення своєї ролі в сім'ї, групі однолітків, громаді, уявлення про себе як члена суспільства.

2.1.2. Світ людей як напрям ознайомлення дітей із соціальним довкіллям довкіллям та формування соціально-громадянської компетентності дитини

Мета ознайомлення дітей із соціальною дійсністю – формування етично спрямованої особистості, виховання шанобливого ставлення до дорослих, безконфліктної поведінки. Дитинство – закладання основ особистості (оволодіння діяльністю як специфічно людською формою активності, засвоєння норм моралі, суспільних цінностей, еталонів поведінки і оцінок). Допитливість дітей, емоційна чутливість, бажання наслідувати і отримувати схвалення дорослих – умови для формування основ моральної свідомості (культури взаємин, толерантності, поваги, моральних цінностей і ставлень, соціально-спрямованої поведінки, працелюбності). Знання моральних норм мають втілюватись у поведінці дитини.

Людина, людство на планеті Земля – центральний об'єкт дитячого пізнання, завдяки якому дитина стає соціально компетентною – вміє орієнтуватися у світі людей (рідні, близькі, знайомі, незнайомі; люди різної статі, віку, професії тощо); розуміє іншу людину, її почуття, настрій, бажання, потреби, особливості поведінки; поважає інших, пропонує допо-

могу, дбає про них; включається у співпрацю, взаємодіє, ефективно спілкується. Умови сучасної соціалізації: доступність знань з інтернету (у т.ч. антигуманного змісту), розрив між молодим і старшим поколіннями, зниження поваги до старших як джерела знань і життєвої мудрості, зниження ціннісного сприйняття сім'ї. Соціалізація дошкільника передбачає формування відкритості до світу людей, виховання навичок соціально прийнятної поведінки, свідомого ставлення до себе як особистості, прийняття кола своїх обов'язків у системі взаємин з іншими, виховання співчуття, співпереживання, бажання пізнавати людей, чинити добро.

2.1.3. Методика формування уявлень про людську спільноту

Послідовність формування залежить від віку: дітей раннього і молодшого дошкільного віку знайомимо з найближчим довкіллям, яке вони можуть сприймати у своєму оточенні, через емоційну сферу насичуємо досвід дитини конкретним матеріалом. Середній дошкільник спрямований на пізнання широкого довкілля, що виходить далеко за межі його безпосереднього середовища проживання – формуємо уявлення про планету Земля, різні країни, народи. Старший дошкільник найбільше цікавиться світом людських взаємин, питаннями моралі – даємо уявлення про права і обов'язки, рівність прав усіх людей, незалежно від їх національності, поглядів, статі, віку, професії тощо.

Ознайомлення з поняттям «планета Земля». Діти розглядають глобус, уточнюють значення кольорів на глобусі (синій, білий, зелений, жовтий, коричневий), показують океан, море, річку, гори, рівнину, пустелю, полюси. Висловлюють припущення, чому немає зеленого кольору вгорі (на полюсах) глобуса, а білого – посередині. Вихователь демонструє, як Сонце обігріває Землю, пояснює, чому на полюси нашої Землі попадає мало тепла, чому відбувається зміна дня і ночі, пір року. Знайомство з фізичною картою світу. Рекомендовані дидактичні ігри: «Розмісти тваринок по Землі»; «З чого побудувати будинок жителям пустелі, Півночі?»; «Які рослини ростуть в різних куточках Землі?». Бесіда під час роздивляння глобусу: Яку форму має Земля? Як люди дізналися, що Земля має форму кулі? Раніше люди вважали, що Землю тримають

три величезних кити. Але з часом люди зрозуміли, що насправді Земля кругла, а коли придумали ракету і полетіли у космос, то змогли сфотографувати нашу планету (показати фото Землі, зроблені з космосу). Дуже давно наша планета була заселена лише рослинами і тваринами (серед них і ті, яких вже не існує сьогодні – динозаври і мамонти). А потім на Землі з'явилася людина.

Формування планетарної і національної свідомості. Звідки ж людина з'явилась на Землі? Поки що не знаємо, різні люди думають по-різному. Кожну гіпотезу можна обговорити, продемонструвати відповідні картинки. Потім діти обговорюють цю інформацію один з одним, відтворюють в іграх, в образотворчій діяльності. Знайомимо з відмінностями і подібністю людей на нашій планеті. Запитуємо, чим всі люди схожі? Як можна відрізнити людину від тварини? Демонструємо картинки з зображеннями жінок, чоловіків, дітей, дорослих, людей різних рас і пропонуємо розкласти картинки на 2 купки (чоловіки і жінки, або дорослі і діти, або люди з темним кольором шкіри і світлим тощо). Даємо різні завдання, щоб звернути увагу дітей на відмінності між людьми (у зовнішності, роді діяльності, у думках, поглядах, почуттях тощо). Узагальнююча бесіда про те, що на нашій планеті живуть люди різних рас (відрізняються за кольором шкіри, волосся, за розрізом очей). Але всі ми є людьми. Ми належимо до білої раси, європеоїдної. Більшість людей негроїдної раси живе в Африці (демонструємо на глобусі), а монголоїдної – в Азії, але в будь-якій країні можна зустріти представників різних рас. Формуємо розуміння, що люди є погані, хороші, добрі, злі, розумні і не дуже серед представників будь-якої раси. Але цим ми і цікаві, що різні.

Формування уявлень про різні країни і національності. З раннього віку вихователі виховують доброзичливі взаємини між дітьми, пробуджують бажання грати разом, навчають не сваритися, домовлятися, якщо виникає конфлікт. Педагоги організовують змістовну діяльність дітей, забезпечують затишний, веселий клімат у групі, створюючи умови для об'єднання дітей, їх спільної діяльності, ефективного спілкування, емоційного благополуччя.

На часі не рідкість присутність у групі дитини іншої національності, іншої раси. Вихователь однаковим ставленням до всіх дітей подає приклад і навчає своїх вихованців приймати, товаришувати і лагодити з різними дітками, не зважаючи на відмінності, які вони можуть мати. Расове розходження не має стати перепоною для доброзичливих відносин між дошкіль-

никами. Бажано наповнити предметне оточення дітей зразками національної культури інших народів, розповідати про них цікаві факти. Можна розучувати пісні, потішки не тільки свого народу, а й інших народів світу, враховуючи принцип доступності за змістом. Цікавим дітям буде знайомство з національними стравами різних народів, їх національними традиціями, музичними інструментами, іграми, національними костюмами.

Використовуємо глобус і політичну карту. Всі разом знаходимо нашу країну та країни, які дітям знайомі. Чим же відрізняються країни одна від одної? (мова, культура, гроші, державні символи) І що таке країна? (відмінність міста від країни, відмінні ознаки країни). Робота триває на заняттях, на прогулянках, під час розгляду ілюстрацій, книг, роликів, предметів, які є символами інших країн. Діти діляться враженнями від подорожей. Доречним є знайомство зі стравами, костюмами, традиціями різних країн, промовляння декількох слів іншої мови (привітання чи подяки). Україна – багатонаціональна країна, тут проживають, українці, греки, болгари, євреї, росіяни, білоруси, поляки, азербайджанці, грузини…), однак усіх жителів України називають українцями. Жителі Японії – японці, Китаю – китайці, Англії – англійці, Франції – французи тощо. Всі національності рівні. У разі відвідування ЗДО дітьми інших народів, облаштувати, окрім куточка української культури, куточки і цих народів.

Робота проводиться не тільки на заняттях, а й у повсякденному житті (на прогулянках, під час розгляду ілюстрацій, книг, роликів, предметів, які є символами інших країн). Після подорожей з батьками діти можуть ділитися своїми враженнями. Можна влаштувати знайомство з національними стравами, національними костюмами, традиціями різних країн, вивчити декілька слів іншої мови (наприклад, привітання чи подяку). В результаті такої роботи у дошкільників складається уявлення: всі люди і країни мають спільні риси, пов’язані між собою; кожна людина, як і країна, – особлива, відрізняється від іншої, але всі вони повновартісні, рівноцінні.

Ознайомлення з правами людей проводиться під час різних видів діяльності дітей. Щоб жити в мирі і злагоді, люди придумали різні правила життя, які не можна порушувати. Кожна людина має багато прав, які ніхто не може в неї забрати («Декларація прав людини»). Окремо визначено права дітей (Конвенція ООН «Про права дитини»). Права дітей: на життя, на охорону здоров'я, на соціальне забезпечення і рівень життя, необхідний для їх розвитку, на користування рідною мовою і культурою, на гру, на навчання, на відпочинок, на дозвілля, на захист і опіку з боку

дорослих, на фізичне ненасилля. Обговорення випадків порушення прав людини і покарання за це. На базі отриманих дітьми знань вирішуємо головне завдання: формування моральних рис зростаючої особистості (чесність, доброта, повага, доброзичливість, толерантність) та послуговування моральними цінностями в поведінці.

Права людини і громадянина – це фундаментальні свободи та юридичні можливості, які обумовлені людською гідністю та гарантуються міжнародним та національним законодавством. Вони охоплюють широкий спектр можливостей, таких як право на життя, свободу, повагу до гідності, а також політичні, економічні, соціальні та культурні права.

Основні поняття: права людини (універсальні, невід'ємні та непорушні права, які належать кожній людині від народження); права громадянина: (надаються громадянам певної держави і можуть відрізнятися від прав, що надаються іноземцям, які перебувають на її території); особисті права і свободи (право на життя, недоторканність, свободу пересування, вільний вибір місця проживання, повагу до гідності, свободу думки і слова, недоторканність житла та інше); політичні права і свободи (право на свободу об'єднань, доступ до державної служби, звернення до органів влади, судовий захист, участь у виборах та референдумах; економічні, соціальні та культурні права (право на працю, освіту, охорону здоров'я, достатній життєвий рівень, участь у культурному житті та інше).

Важливість прав людини і громадянина: забезпечують гідне існування людини, Є основою для розвитку демократичного суспільства, Захищають людину від свавілля влади, Сприяють соціальній справедливості та рівності. Конституційне закріплення прав і свобод в Україні: Конституція України (статті 21-68) закріплює основні права і свободи людини і громадянина, визначаючи їх як невід'ємні та непорушні. Зокрема, в розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» передбачено захист прав на життя, повагу до гідності, свободу, недоторканність, таємницю листування, свободу пересування, власність, освіту, охорону здоров'я, працю.

Механізми захисту прав і свобод: захист прав і свобод людини і громадянина в Україні забезпечується: Конституційним Судом України, Судовими органами, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Іншими державними органами та громадськими організаціями.

Обов'язки громадян: неухильно дотримуватися Конституції та законів України, Захищати суверенітет і територіальну цілісність України,

Шанувати державні символи, Не допускати порушень прав і свобод інших осіб. Декларація прав дитини –
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text

Формування уявлення про житло (будинок – місце, в якому проживають люди). Під час прогулянок розглядаємо різні будинки, обговорення їх призначення, розповіді дітей про своє житло (будинок, квартиру, кімнату), порівняння з житлом тваринок (дупло, нірка, гніздо, барліг, мурашник, хлів, будка тощо). Засобами образотворчої, побутової, ігрової, словесної діяльності формуємо дбайливе ставлення до свого житла (берегти і прикрашати, утримувати в порядку). Бесіда за питаннями: Чому кожному потрібен будиночок, квартира? Як потрібно ставитись до свого житла? Що означає берегти свою домівку? А тваринки бережуть свій будинок? А з чого роблять люди свої будинки тваринки? Переходимо до роботи над темами «Моя, наша вулиця», «Наше місто», «Наша країна».

2.1.4. Ознайомлення зі світом дорослих

Сукупність контактів дитини з дорослими за ступенем їх близькості: 1) сімейне коло спілкування (найближчі родичі); 2) добре знайомі дітям люди (сусіди, друзі сім'ї, вихователі в ЗДО); 3) знайомі (далекі родичі); 4) незнайомі. Ставлення до дорослих у своїй сім'ї та до добре знайомих дорослих відзначається емоційною близькістю, а провідним методом виховання слугує залучення до спільної діяльності та спілкування між дорослими і дітьми. Різновиди співпраці: праця в природі, господарсько-побутова (прикрашання інтер'єру, ремонт речей, книжок, іграшок); спільна художня діяльність (майстерня «Умілі рученята», підготовка концерту, вистави, подарунків); святкування різних подій (дні народження, Новий рік, Різдво, Великдень, День міста, свято врожаю, спортивні та інші свята); спільні ігри (настільні, сюжетно-рольові, рухливі, ігри-драматизації, жартівливі ігри-шаради). Спілкування дорослих з дітьми проходить як самостійна форма, або під час спільних справ (довірливі розмови на «секретні» теми, спогади про минуле, розповіді про своїх близьких, мрії про майбутнє, придумування казок, читання художніх творів, бесіди («Хто як любить свою маму», «Як ти допомагаєш вдома», «Що може порадувати твоїх батьків»). Найближче оточення вправляє дитину у проявах турботи

до людей старшого віку. Важливу роль відіграє приклад, який надають дітям значущі дорослі. До дорослих мало знайомих або незнайомих навчати дітей виявляти ввічливість, але без зайвої довірливості. Провідним є метод спостереження під час прогулянок, екскурсій, у спеціально створених ситуаціях, коли діти знайомляться з діяльністю дорослих. Додаткові методи: малювання на теми спостережень, ігри, праця за аналогією зі спостережуваним.

Дитина сприймає дорослого як особистість (своїх рідних) або як діяча (чужих). Мама – добра, ласкава, ніжна, красива. Незнайомий водій – веде автобус, возить пасажирів, видає квитки. Варто доповнювати образи дорослих: звернути увагу на роботу мами, на особистісні якості водія (уважний, ввічливий, акуратний). Дитина здатна диференційовано ставитись до дорослих (з одними хоче спілкуватись, а з іншими – ні). Важливо звернути увагу дітей на те, які риси дорослих приваблюють, а які їх відштовхують; розповідати про гідні і негідні вчинки дорослих, вчити давати самостійні оцінки діям дорослих, розрізняти добро і зло у їх поведінці. Глибшому розумінню сприяє порівняння дорослих і дітей за допомогою бесід, оповідань, читання художньої літератури, спостережень, дидактичних ігор – виокремлення спільного і відмінного. У 3-4 роки діти розкладають картинки на дві групи (дорослих і дітей), пояснюють, чому саме це мама, а не донечка, тато, а не мама. Головна вікова ознака, яку називають діти – зріст (діти маленькі, дорослі великі), а статева ознака – вбрання, зачіска, прикраси, наявність бороди, вус у чоловіків. У 5-6 років діти розуміють внутрішні відмінності між дорослими і дітьми (знання, досвід, уміння) – на питання, хто смачніший зварить борщ: дівчинка на картинці чи її мама? діти дають відповіді на користь дорослих.

Вчити дітей розуміти особистісні ознаки чоловічої (мужність, стійкість, незламність) і жіночої статі (лагідність, ніжність, турботливість). Формувати шанобливе ставлення до протилежної статі за допомогою спостереження, прикладів найближчих людей, бесід, вправляння, читання художньої літератури. Педагог має доводити явища вікових змін (дорослі були дітьми, а діти стають дорослими), залучати до обговорення перспектив майбутнього (якою дитина хоче бачити себе у дорослому віці). Узагальнити знання дітей з цієї теми допомагає створення казок «Країна дорослих», «Країна дітей».

2.1.5. Ознайомлення з працею дорослих і професіями

Праця – відіграє важливу роль у житті людини, є основою її існування. Феномен праці діти відкривають для себе, спостерігаючи за тим, як працюють дорослі. Це породжує у них бажання наслідувати старших, брати участь у їхній діяльності. Із працею дорослих діти ознайомлюються у процесі демонстрації різних видів праці, пояснення їх значення (спеціально організовані спостереження, бесіди, екскурсії), а також під час безпосередньої організації спільної діяльності дорослих і дітей. Діти залюбки допомагають дорослим, переймаються їх настроєм, наслідують їх вчинки, набуваючи конкретних знань і уявлень про працю, розвиваючи допитливість, інтерес до діяльності дорослих, проймаючись повагою до людей праці та результатів їх старань. Водночас дорослі мають змогу впливати на поведінку дітей – викликати у них прагнення до праці, досягнення конкретного її результату.

Основні завдання ознайомлення дошкільників із працею дорослих: формування уявлень про функції праці та її результат, про різноманітність професій та сфер діяльності людини, інтересу до трудової діяльності, формування елементарних трудових навичок, виховання поваги до праці та людей праці, пізнавальної активності.

Соціалізуючий ефект: ознайомлюючись із працею дорослих дитина засвоює нові норми та правила поведінки в соціумі, ознайомлюючись із професіями засвоює нові поняття простору, знарядь праці, ситуації спілкування, комунікативно-мовленнєві звороти, уявляє себе в ролі працівника, виконує їх засвоюючи спеціальну лексику, комунікативно-мовленнєві звороти, вчиться взаємодіяти з людьми.

Принципи освітньої роботи: наочність – реальні приклади, демонстрація предметів праці; системність – планомірне знайомство протягом року; активність дитини – участь у діях, іграх, творчості; в'язок із життям – пояснення, як професії пов'язані з побутом дітей.

Основні форми роботи: Спостереження (екскурсії на підприємства, в установи; запрошення фахівців у дитячий садок; перегляд навчальних фільмів і презентацій); бесіда та розповідь (опис робочого процесу; обговорення значення праці для суспільства; використання літературних творів із трудовою тематикою); сюжетно-рольові ігри («Лікарня», «Пошта» «Будівництво», «Перукарня» тощо, використання костюмів і макетів

інструментів); практична діяльність (догляд за рослинами, прибирання, чергування, участь у колективних справах); творчі завдання (малювання людей різних професій; ліплення або аплікація робочих інструментів; колективні стінгазети на тему», «Світ професій»).

Основні методи навчання і виховання: спостереження (наочне сприйняття трудових процесів у різних професіях; можливість побачити інструменти, обладнання, результати праці; формування уявлень про послідовність дій, необхідні навички); екскурсії (відвідування підприємств, установ, де працюють люди різних професій; ознайомлення з умовами праці, обладнанням, результатами; можливість поставити запитання та отримати відповіді від працівників); бесіди (про походження і здобуття професій (які професії були найпершими; чи з'являються нові професії, чому; як люди вибирають свою професію; що потрібно робити, щоб стати лікарем, водієм, ветеринаром тощо), про професії у різних країнах – холодних і спекотних, рівнинних і гористих, заліснених і степових про професії для втілення людських задумів; обговорення з дітьми побаченого на екскурсіях, у спостереженнях); розповіді про професії, їх значення для суспільства; використання наочного матеріалу (картинок, фотографій, відео); зустрічі з представниками професій (спілкування з людьми, які працюють за різними професіями; отримання інформації з перших вуст, відповіді на запитання; формування позитивного ставлення до різних видів праці); використання художньої літератури та образотворчого мистецтва (читання оповідань, віршів про працю та професії, відгадування загадок; розглядання картин, ілюстрацій, які зображують працю дорослих; обговорення змісту творів, їх виховне значення); сюжетно-рольові ігри (імітація трудових процесів у грі; використання атрибутів та іграшок, що відповідають певній професії; розвиток уяви, творчості, соціальних навичок); дидактичні ігри (ігри, спрямовані на закріплення знань про професії, інструменти, обладнання; завдання на розпізнавання професій, відповідність інструментів; розвиток логічного мислення, уваги, пам'яті; праця дітей у природі та в побуті (догляд за рослинами, тваринами, участь у прибиранні приміщень; виконання нескладних трудових доручень, що відповідають віку; формування відповідальності, самостійності, трудових навичок).

Види праці дітей. Види праці дітей. Праця є творчим видом людської діяльності, що потребує від людини не тільки спеціальних знань і умінь, дотримання технологічної дисципліни, а й здатності оперативно

приймати рішення у нестандартних ситуаціях, постійно вдосконалювати процес праці та створюваний нею продукт. Навіть у дошкільному віці вона є різноманітною за змістом, передбачає використання різноманітних потенцій дитини. Основними видами дитячої праці є самообслуговування, господарсько-побутова праця, праця в природі, ручна (художня) праця. Всі вони мають певні можливості для вирішення виховних завдань.

Самообслуговування. Виховне його значення полягає у спрямованості на задоволення повсякденних особистих потреб дитини (умивання, одягання, роздягання, прибирання ліжка та ін.). У процесі самообслуговування вона привчається до порядку й організованої поведінки, оволодіває всіма компонентами трудової діяльності. У неї поступово формується вміння бачити результат праці, встановлювати зв'язок між метою, трудовими діями і кінцевим результатом. Дитина стає самостійною, починає усвідомлювати, що праця є першою умовою виховання вільної і незалежної особистості. Якщо в молодшому дошкільному віці за допомогою самообслуговування виховують у дітей самостійність, здатність до переборення труднощів, формують трудові навички, то у старшому дошкільному віці воно стає звичним для дітей. Роботу із самообслуговування дитина має виконувати як щоденну та обов'язкову. Уваги педагога вимагає чіткість організації життя дітей, наявність відповідних побутових умов, що є передумовою своєчасності, постійності, систематичності, належної якості самообслуговування дітей.

Господарсько-побутова праця. Метою господарсько-побутової праці є підтримання чистоти і порядку в приміщенні, на інших територіях життєдіяльності дитини, допомога дорослим в організації режимних процесів тощо. У молодшому дошкільному віці вихователь привчає дітей виконувати прості трудові дії з близьким у часі результатом (допомагати помічникові вихователя накривати на стіл; вихователю – у підготовці до заняття, підтримувати порядок на столі під час заняття, після нього – прибирати матеріали, складати на місце іграшки). У середньому дошкільному віці вихователь продовжує формувати у дітей інтерес і бажання виконувати завдання дорослих якісно, старанно, охоче. Зміст цієї праці ускладнюється за рахунок збільшення кількості, деталізації процесів. Передусім вихователь має допомогти дитині з'ясувати мету роботи, послідовність трудових дій (раціонально підготувати робоче місце, правильно виконувати посильні трудові дії з досягненням кінцевого результату, навести порядок на робочому місці, уміти працювати вдвох-утрьох). У старшому

дошкільному віці діти починають розуміти працю як потрібну і серйозну справу, а інтерес до трудового процесу поєднувати з інтересом до його результатів. Значно складнішими стають для них трудові завдання. Праця у цьому віці все більше відокремлюється від гри, а епізодичні трудові доручення набувають для них значущості постійних обов'язків. Перед педагогами відкриваються можливості для реалізації програмних завдань виховання позитивних взаємин (працювати дружно, узгоджено, допомагати один одному), формування працелюбства, самостійності, активності та ін.

В організації господарсько-побутової праці вихователь використовує такі прийоми: показ виконання кожної елементарної дії та послідовності дій, супроводжуваний детальними поясненнями; безпосередню допомогу у виконанні трудових дій; особистий приклад; постійне нагадування про послідовність дій; використання дидактичних ігор та прийомів, створення ігрових ситуацій; заохочення з урахуванням індивідуальних особливостей і можливостей дітей; оцінку результатів виконаної роботи, аналіз конкретних суспільне значущих учинків тощо. У старших дошкільників поступово згасає інтерес до того виду праці, який стає звичним, повсякденним. Тому для відновлення інтересу до неї слід збагачувати її елементами новизни (конкурс «Хто краще накриє стіл до обіду», колективні обговорення творчого виконання обов'язків черговими у групі тощо).

Праця у природі. Особливість її полягає в тому, що діти мають справу не з предметами, а з об'єктами живої природи – працюють у куточку природи, на городі, у квітнику, доглядають за тваринами. Основним її виховним завданням є вироблення у дітей інтересу, дбайливого ставлення до живої природи, формування вмінь і навичок з догляду за рослинами і тваринами, вміння правильно користуватися знаряддями праці. Праця в природі є доступним видом продуктивної трудової діяльності. Кінцева мета (виростити квіти, овочі тощо), її результати конкретні та зрозумілі, однак їх неможливо швидко досягти. Віддаленість результату вимагає від дитини тривалих фізичних і розумових зусиль, повсякденної копіткої роботи, терпіння. Як правило, більшість дітей охоче працює з живими об'єктами, радо доглядає за ними, пізнаючи світ живої природи, розкриваючи свої нові можливості, виховуючи в собі дбайливе ставлення до всього живого. Однак у них ще мало досвіду, умінь, тому дорослі мають разом із дітьми виробити чіткі правила їх поведінки і діяльності у природі.

Ручна (художня) праця – це виготовлення виробів з паперу, картону, тканини: іграшок-саморобок, вітальних листівок, ялинкових прикрас, персонажів і декорацій ляльового театру, букетів із засушених рослин, килимків для ляльок, серветок тощо. Виготовлення подарунків рідним і друзям справляє великий вплив на моральну свідомість дитини (привчає виявляти увагу до оточуючих, працювати заради того, щоб зробити їм приємне). Така праця розвиває уяву, спостережливість, художнє мислення, естетичне чуття, конструктивні здібності, моторні навички дітей, формує корисні практичні навички, збагачує знаннями про властивості різних матеріалів, її результати здебільшого викликають позитивні емоції, захоплення дорослих, що посилює ефект самопізнання, самоусвідомлення, самоствердження дитини, збуджують у ній здорове честолюбство. Нерідко вже з дошкільного віку дитина починає усвідомлювати свої здібності, талант, виношувати мрію на все життя. У різних вікових групах різні види праці мають неоднакову питому вагу. У молодших і середніх групах переважає самообслуговування та прості види господарсько-побутової праці, а у старших – праця в природі та художня праця.

Формування інтересу до праці. У процесі формування пізнавального інтересу до праці важливо доступно розкривати дітям її роль у житті та здоров'ї людини, підводити їх до самостійних висновків про корисність, суспільну значущість праці, взаємозалежність різних її видів. Найкраще це робити на прикладі виконання представниками різних професій своїх трудових обов'язків. Важливо підтримувати інтерес дітей до морального спрямування діяльності дорослих, звертати увагу на те, що вони намагаються старанно, якісно виконувати трудові завдання, узгоджувати свої дії. Щоб зацікавити дітей, педагог, представляючи кожну професію, має дібрати яскраво виражені її ознаки. Захопливими можуть бути екскурсії на виробництво, розповіді людей різних професій. Наприклад: під час зустрічі з працівниками сільського господарства дошкільники ознайомлюються з їх роботою, з технікою, обладнанням та знаряддями праці, з послідовністю виконання трудових дій та їх впливом на результат. Варто дати дітям уявлення про те, що люди, які працюють у сільському господарстві, постачають населення продуктами харчування, а промисловість – сировиною. Ознайомлювати дітей із виробництвами, що переробляють сільськогосподарську продукцію, пропонуємо за такою схемою (*рисунок 2.1)*. Таким чином у дітей формується уявлення про суспільну необхідність професій, їхній взаємозв'язок.

Рис. 2.2. ***Ознайомлення дітей із виробничими об'єктами***

Етапи формування в дітей *інтересу* до праці: 1 – виникнення *споглядального інтересу.* Цьому сприяють суто зовнішні обставини (цікаві повідомлення, розповідь вихователя чи його бесіда з малятами про певні трудові дії; показ їх; читання відповідних художніх творів тощо). *2* – характеризується виникненням *споглядально-дійового інтересу***.** Дітей зацікавлює новий вид праці, розповідь педагога про професії. Вони ставлять запитання, намагаючись якомога більше дізнатися про трудові дії, їхнє значення, прагнуть виконати ці дії. 3 – *у* дітей з'являється *дієво-пізнавальний інтерес*. Вони намагаються осягнути сутність трудового процесу, набувають практичних умінь. Спочатку виконують трудові дії нечітко, роблять зайві рухи (при цьому інтенсивно концентрують довільну увагу), не переносять вивчені дії в повсякденне життя. Згодом, після багаторазового повторення, виконання стає якіснішим: без зайвих рухів, часом – із послабленням довільної уваги й появою можливості для її перерозподілу. Діти намагаються оцінити результати своєї діяльності, проаналізувати власні успіхи чи невдачі, виявити їх причини. Чим самостійніша та різноманітніша практична діяльність дітей на цьому етапі, тим глибший та стійкіший їхній інтерес. 4 етап – формується *пізнавально-творчий інтерес***.** Діти вдаються до пошукової діяльності, роблять спроби якось змінити, раціоналізувати, поліпшити трудовий процес, шукають оптимальні варіанти застосування конкретних дій у грі, повсякденному житті. Коли у них уже сформовані практичні навички, коли вони творчо сприймають трудові дії та починають відчувати потребу в них, тоді й виникає звичка до їх виконання.

Алгоритм ознайомлення дітей з працею дорослих

1. Створення позитивного ставлення до праці, накопичення фактів про процес праці: почніть з обговорення користі праці для суспільства та

окремої людини; наводьте приклади професій, які приносять користь іншим людям (наприклад, лікар, вчитель, пожежник); організовуйте рольові ігри, де діти можуть «приміряти» на себе різні професії; залучайте дітей до домашніх справ, щоб вони бачили, що праця може бути різноманітною та корисною.

2. Ознайомлення з різноманітністю професій: влаштовуйте екскурсії на підприємства, в установи, де діти можуть побачити різні професії в дії. Запрошуйте представників різних професій до дитячого садка або школи для зустрічей та бесід; використовуйте дидактичні ігри, ілюстрації, відеоматеріали, які знайомлять дітей з різними професіями; заохочуйте дітей до самостійного пошуку інформації про професії за допомогою книг, інтернету; влаштовуйте тематичні тижні, присвячені певним професіям.

3. Практичне ознайомлення з професіями: організовуйте трудові сеанси, де діти можуть спробувати себе у різних видах діяльності (наприклад, прибирання території, догляд за рослинами); проводьте творчі майстер-класи, де діти можуть виготовляти вироби, пов'язані з певними професіями (наприклад, малювати, ліпити, конструювати); залучайте дітей до участі у виставках, ярмарках, де вони можуть продемонструвати свої вміння та результати праці.

4. Обговорення та узагальнення отриманих знань: після кожної зустрічі, екскурсії, гри організовуйте обговорення з дітьми, де вони можуть поділитися своїми враженнями та думками; задавайте дітям питання, які спонукають їх до роздумів про професії, їх значення та вплив на життя людей; проводьте вікторини, конкурси, які закріплюють знання дітей про професії; регулярно повертайтеся до теми професій, підтримуючи інтерес дітей до цього питання.

Важливо враховувати ***вікові особливості дітей:*** для молодших дошкільників обирати прості професії, які можна побачити в повсякденному житті (перукар, кухар, продавець). Дітям середнього та старшого дошкільного віку можна пропонувати більш складні професії, пов'язані з наукою, технікою, мистецтвом. Під час ознайомлення дітей молодшого і середнього дошкільного віку з працею дорослих їхню увагу зосереджують на простих трудових діях, спрямованість яких зрозуміла для них (праця вихователя і його помічника, кухара, лікаря тощо). Вихователь повинен максимально використовувати приклад трудової поведінки працівників дитячого садка. Однак лише спостереження не достатньо, оскі-

льки дітям важко усвідомити зв'язок праці дорослих із власною поведінкою. Тому необхідно залучати їх до трудового процесу, використовуючи посильні доручення й елементарне співробітництво. Так, під час ранкового прибирання помічник вихователя може доручити дітям принести в поливальниці води, протерти листя рослин у куточку природи тощо. При цьому слід враховувати можливості самостійної діяльності дитини, у процесі якої вона починає якомога точніше наслідувати працю дорослих.

Відчутно впливає на формування у дітей прагнення працювати емоційне ставлення дорослого до виконуваної роботи. З раннього віку діти повинні бачити приклад раціонально організованої праці, оволодівати культурою праці: вмінням ставити мету (спочатку з допомогою дорослого, потім – самостійно), планувати й організовувати роботу, використовувати обладнання, послідовно здійснювати раціональні трудові дії, підтримувати порядок на робочому місці тощо.

Виховна ефективність ознайомлення з працею дорослих залежить від ефективності процесу спостереження, від того, на які аспекти праці дорослих спрямована увага дітей. У середній групі – вводимо елементарні знання про інструменти та призначення праці. Самі вони зацікавлюються передусім зовнішніми виявами процесу праці: послідовністю операцій, предметами, знаряддям праці тощо. Тому потрібно спрямовувати їх на те, як людина ставиться до роботи, як здійснюється взаємодопомога у колективній праці. Дітей середнього дошкільного віку підводять до усвідомлення того, якою є людина-трудівник, для чого вона працює, як ставиться до своїх трудових обов'язків. Тобто одночасно зі знаннями про особливості праці діти отримують уявлення про ставлення до неї, про моральні якості тих, хто працює.

Дітям *старшого* дошкільного віку вже доступне розуміння суспільної значущості праці дорослих, способів досягнення її результатів. Вони виявляють цікавість до праці поза межами дитячого садка. Під час спостереження за працею дорослих вихователю слід звертати увагу дітей на її організованість, узгодженість дій, відповідальність тощо. У цьому віці розширюються можливості для виховання трудових навичок і вмінь. Діти оволодівають навичками самообслуговування, самостійно виконують елементарні обов'язки. Приклад трудової діяльності дорослих впливає на них значно сильніше, ніж на дітей молодшого і середнього дошкільного віку.

Організовуючи спільну діяльність, важливо враховувати форми співробітництва, які залежать від конкретного змісту роботи і віку дітей, а також від того, скільки дорослих і хто саме бере у цьому співробітництві участь. Чим молодші діти, тим більшу участь у співробітництві мають виявляти дорослі, спрямовуючи, організовуючи працю дітей. У спільній діяльності з дітьми старшого дошкільного віку вихователь має ширші можливості рівноправно працювати разом з ними, виконувати трудомістку роботу, яка вимагає складних умінь і навичок. Доцільною у ній є участь помічника вихователя, інших працівників дитячого садка. Педагогічне ефективне поєднання активності дорослих і дітей у спільній роботі сприяє перейманню досвіду старших, набуттю навичок, необхідних у майбутній самостійній роботі. формуємо розуміння суспільної значущості професій, включаємо їх у більш складні рольові ігри. У 5-6 років діти усвідомлюють суспільний характер (розподіл) праці: щоб виготовити шафу потрібно заготовити деревину, виготовити дошки і цвяхи, пофарбувати дошки, зібрати їх докупи. Ускладнюються навички самообслуговування, виконують постійні нескладні обов’язки. Діти можуть працювати разом не тільки з вихователем, а й з іншими працівниками, наприклад, з помічником вихователя, з двірником (розчищення доріжок від снігу). Діти переймають досвід дорослих, набуваючи навичок, які в майбутньому знадобляться їм під час самостійної роботи.

Звертайте увагу на інтереси та нахили дитини, допомагайте дитині знайти професію, яка буде їй до душі, не нав'язуйте дитині свою думку, а надихайте її на самостійний вибір, пам'ятайте, що ознайомлення з професіями – це тривалий процес, який вимагає терпіння та уваги. Найпопулярніші серед дошкільників професії системи «людина – техніка», передусім – водія різноманітних видів транспорту, будівельні спеціальності (зварювальник, кранівник, бульдозерист, екскаваторник, столяр, слюсар, муляр); військові (льотчик, танкіст, ракетник, вертолітник, космонавт); різноманітні робітничі професії (вантажник, кочегар, гірник, ткаля, оптик, полірувальник, поліграфіст) тощо. Досить привабливі для них такі професії системи «людина – людина», як лікар, вихователь, няня, музичний керівник, учитель, продавець, кухар, медсестра, міліціонер. Добре відомі дітям професії системи «людина – природа»: садівник, дресирувальник, хлібороб, рибалка тощо. Небагато прихильників мають професії системи «людина – художній образ», наприклад актор,

письменник, скульптор. Однак у цій системі популярні серед дітей професії циркача, балерини, музиканта.

Часто найменування професії діти замінюють найменуванням підприємства або закладу («У зоопарку», «На фермі», «На заводі, де роблять іграшки», «У крамниці»), посади – директор, начальник цеху, капітан корабля тощо. Діти старшого дошкільного віку можуть назвати 4-5 професій, які вони зустрічали у своєму досвіді. Зокрема, хлопчики краще обізнані із традиційно чоловічими професіями: військовими (льотчик, танкіст, ракетник), спеціальностями, пов'язаними з роботою на різних видах транспорту, на сільськогосподарських машинах, з будівництвом (каменяр, будівельник, зварювальник, кранівник, бульдозерист, екскаваторник). Дівчатка частіше називають «жіночі» професії вихователя, вчителя, лікаря, медсестри, перукаря, музичного працівника, продавця. Старші дошкільники в основному правильно уявляють структуру трудового процесу, найкраще – найцікавішу їм професію. Вони вже називають від 3 до 6 предметів, потрібних людям певної професії для роботи, а також необхідні психологічні якості (учитель – «повинен багато знати», інженер – «уміти думати», льотчик – «не боятися висоти»). Легко називають і трудові дії, послідовно розкривають процес праці (водій – «перевіряє мотор і колеса, тримає кермо, стежить за дорогою, їде, куди потрібно»; вихователь – «учить дітей доброму, займається з ними, водить на прогулянки, проводить заняття, щоб діти були розумними»). В основному діти правильно розуміють і суспільну значущість результатів праці (для чого вона потрібна) різноманітних професій. Складніше їм даються знання, які не можна повідомити безпосередньо у життєвій ситуації, тому міські діти, як правило, мало знають про працю і життя людей у селі.

Важливо подбати вихователю і про розвивальне середовище, наповнене ефективним засобами навчання та їх реалізацію на практиці. Осередки професій доцільно перетворити на мультисенсорний центр, де були б медіа-матеріали, літературні джерела, добірки цікавих ігор та розваг для дошкільників, ігрові атрибути і предмети-замінники, елементи одягу за професіями, альбоми, фото відвіданих екскурсій і зустрічей, технологічні карти для педагога за професіями (технологічна карта – це дидактичний інструмент, який узагальнює та структурує процес роботи з дітьми щодо знайомства з різноманітними професіями, описуючи послідовність, методи та засоби навчання. Приклад дивись у *таблиці 2.1*.

Таблиця 2.1.

Етап заняття	Мета	Діяльність вихователя	Діяльність дітей	Методи / прийоми
Організаційний момент (2–3 хв.)	Створити позитивний настрій, налаштувати дітей на роботу	Вітається з дітьми, запитує: «Хто такі дорослі? Чим вони займаються?»	Відповідають, діляться думками	Бесіда, діалог
Мотивація (3 хв.)	Викликати інтерес до теми	Читає загадки/вірші про професії	Відгадують загадки	Ігрові ситуації, загадки
Основна частина (15 хв.)	Ознайомити з назвами професій та їх діяльністю	Показує картки, атрибути; пояснює, хто чим займається	Розглядають, слухають, називають професії	Ілюстрації, показ предметів, розповідь
	Формувати вміння співвідносити предмети з професіями	Проводить гру гра «Кому потрібні ці речі?»	Розкладають предмети до відповідних професій	Дидактична
Фізкультхвилинка (2–3 хв.)	Розвантаження, імітація професійних дій	Показує рухи: будівельник кладе цеглу, кухар мішає ложкою, учитель пише крейдою	Виконують рухи	Ігрова руханка
Закріплення (7–10 хв.)	Узагальнити знання дітей, розвивати уяву	Організовує гру «Ким я буду?»; пропонує намалювати професію мрії	Показують рухами професію, відгадують; малюють	Рольова гра, малювання
Підсумок (3–5 хв.)	Усвідомлення значення праці	Підсумовує: «Усі професії важливі, кожна приносить користь людям»	Відповідають на запитання, роблять висновки	Бесіда, узагальнення

За таким зразком складаються технологічні карти з ознайомлення дітей із конкретною професією.

Велику роль у формуванні правильних уявлень про працю відіграє сім'я, яка найбільше сприяє трудовому вихованню дітей. Діти спостерігають за роботою батьків, інших родичів, бачать, як вони цікавляться справами один одного, їх взаємодопомогу. Батьки можуть розповідати про свою роботу, брати участь у виховних заходах, допомагати у підготовці наочного матеріалу.

Презентація «Ознайомлення дітей із працею дорослих» https://vseosvita.ua/library/prezentacia-oznajomlenna-ditej-z-profesiami-93802.html

2.1.6. Формування уявлень про відпочинок людей

Ознайомити з поняття «відпочинок», формувати уявлення про значення режиму праці і відпочинку для здоров'я і саморозвитку, вчити цінувати вільний час, заповнювати його цікавими й корисними заняттями. У ситуації, коли діти втомилися, бігаючи, стрибаючи, граючи і в них виникло бажання посидіти, продемонструвати значення відпочинку, провести бесіду «Чому ви сидите? Стрибайте, бігайте. Ви хочете відпочити? Люди, як дорослі, так і діти – відпочивають кілька разів на день і обов'язково вночі (сплять). Відпочинком також може бути зміна діяльності: від руху до спокою і навпаки. Коли людина відпочиває, то відновлює сили». Завдання розкласти картинки за принципом зміни діяльності: з активного на пасивний і навпаки. (робота в городі, миття вікон, збирання листя, обрізання дерев, читання книги, малювання, догляд за тваринкою тощо). Якщо людина читає, то який відпочинок їй після цього потрібен? А якщо працював на городі, то потім як може відпочити? Вчити дітей вирізняти ознаки втоми (спостереження за людьми на вулиці, за близькими після роботи та на вихідні, бесіда «Як впізнати втомлену людину? Як можна їй допомогти?»); знати способи відпочинку (як відпочивають мама, тато, сестричка, братик, бабуся? що таке відпустка і що роблять дорослі у цей час? як відпочивали з батьками влітку чи на вихідні, куди їздили, що бачили?). Узагальнююча бесіда» Навіщо людині вільний час?». Ознайомити з традиціями і звичаями відпочинку у різних країнах (святкування Нового року в різних країнах, карнавали в Латинській Америці, свято Марді Гра у Франції). Виставка дитячих малюнків на тему відпочинку дітей і дорослих як підсумок роботи з цього напрямку.

Також формування уявлень у дітей про відпочинок людей може бути досягнуто за допомогою різних методів: візуальна стимуляція (використовуйте зображення або фотографії, відеоролики, книги, ілюстрації тощо, що демонструють різноманітні способи проведення часу та різні види відпочинку людей, наприклад, пляжний відпочинок, активний відпочинок на природі або культурний відпочинок у місті); інтерактивні активності:

організуйте рольові ігри або театралізовані постановки, де діти можуть відображати ситуації відпочинку людей і відчути їх емоції та настрій; обговорення та діалог (розмовляйте з дітьми про їх уявлення про відпочинок, питайте про їх власні вподобання та діліться своїми власними досвідами); проводьте екскурсії та подорожі (організовуйте поїздки до різних місць відпочинку, де діти матимуть можливість побачити різноманітні шляхи відпочинку людей). Застосовуючи ці методи, ви допоможете дітям усвідомити та розширити своє уявлення про різноманітні види відпочинку людей та виховати в них поцінування різноманітності та культурного багатства

Конспект заняття з правового виховання «Як ми вміємо відпочивати» https://vseosvita.ua/library/konspekt-zaniattia-z-pravovoho-vykhovannia-yak-my-vmiiemo-vidpochyvaty-592873.html

2.1.7. Формування уявлень про людину-творця

Методика формування уявлень про людину-творця у дошкільників – це система педагогічних прийомів, яка допомагає дітям зрозуміти, що людина може створювати щось нове, корисне, красиве й цінне для інших. У центрі – розвиток уяви, емоційного ставлення до творчої праці, поваги до працівників різних професій і бажання самим творити. Мета методики – ознайомити дітей з поняттям «творець»– не тільки художник чи музикант, а будь-хто, хто створює нове (будівельник, винахідник, кухар, вчений, садівник); формувати повагу до результатів творчої праці; розвивати емоційне ставлення: радість від створеного, здивування, інтерес; стимулювати власну творчу активність.

Принципи: наочності (показ реальних предметів, фотографій, відео, ілюстрацій процесу творення); діяльнісний підхід (дитина не лише спостерігає, а й пробує творити сама); доступність – (використання простих пояснень і прикладів із життя дитини); емоційність – яскраві образи, казкові сюжети, доброзичлива атмосфера.

Алгоритм педагогічної діяльності (поетапність роботи з дошкільниками). *Початковий етап (ознайомлювальний).* Мета – привернути увагу до результатів винахідництва, викликати інтерес до техні-

чних винаходів людини і рукотворних, викликати емоційний відгук на них; формування уявлення про людей-творців.

Зміст роботи: проведення пізнавальних та евристичних бесід («Хто такий творець», «Навіщо людству творити». Ознайомлення з літературними жанрами, в яких йдеться про людину-творця, винаходи типу – килим-літак тощо. Обговорення змісту літературних творів. Проведення екскурсій до майстерень, художніх студій, лабораторій творців, у сад, на кухню тощо. Відеоспостереження за процесом створення. Ознайомлення дітей із проявами творчості дорослих (мистецтво, наука, техніка, винахідництво), підведення до усвідомлення, що творчість – шлях до вдосконалення довкілля (розповідь про походження предметів рукотворного світу: «Як у людей з'явився олівець/одяг/папір?»; про технічні винаходи телефона, ноутбука, пральної машини, пилососа, мікрохвильової печі, праски та їх вплив на сучасне життя). Спостереження в побуті, під час екскурсій за транспортом, за роботою механізмів (сміттєвоз, снігоочищувач, підйомний кран), побутової техніки (пральної машини, праски, пилососа, кавомолки, кавоварки, міксера, м'ясорубки, блендера тощо). Розповіді про людей, які створили помічників для людини, про те, коли техніка з'явилася на Землі, для задоволення яких потреб. Підкреслення величі розуму й уяви людини, її широких можливостей у перетворенні довкілля. Бесіди про великих людей, вчених-винахідників України, інших країн світу, розповіді про цікаві історії з життя/дитинства винахідників. Діти мають усвідомити, що кожен з них є винахідником.

Основний етап (діяльнісно-творчий). Мета – створити умови для розвитку творчості дошкільників.

Зміст роботи: включення дітей у творчі види активності (самодіяльну гру, продуктивну діяльність (малювання, ліплення, аплікація), конструктивні види діяльності – будування з кубиків, конструкторів, природних матеріалів; у працю з виконанням завдань «Продовж малюнок», «Придумай нову назву картині», «Придумай кінець історії, казки», змоделюй грядку, прикраси страву, оздоб браслет тощо, стимулювання до пошуку оригінальних відповідей на загадки («Взимку і влітку одним кольором» – не тільки ялинка, але й кора дерева, ворона, горобець); творчі експерименти (змішування фарб, виготовлення простих іграшок). Проведення зустрічей із майстрами, митцями, винахідниками для дітей та спільних із батьками, фестивалів родинної творчості, ярмарок, конкурсів

(оригінальна іграшка, жива ялинка, подарунок для матусі тощо), виставок дитячих робіт, створення мінімузеїв тощо.

Рефлексія та оцінка (обговорення: що створили, що було найцікавішим); яке його призначення.

Запитання та завдання для самоперевірки і самоконтролю

1. *Дайте визначення поняття «соціально-громадянська компетентність дошкільника».*
2. *Якими методами можна формувати у дітей планетарну і національну свідомість?*
3. *Як доцільно ознайомлювати дітей із правами людини?*
4. *Запропонуйте види відпочинку дітей і дорослих.*
5. *Обґрунтуйте актуальність людини-творця в суспільстві.*

6. *Складіть каталог дидактичних матеріалів з ознайомлення дітей з працею дорослих та різними професіями.*
7. *Складіть технологічну карту для ознайомлення дітей із професіями.*
8. *Доберіть пакет наочних матеріалів для ознайомлення дітей із різними країнами та національностями.*
9. *Змоделюйте фрагмент бесіди (запитання й очікувані відповіді) з ознайомлення дітей з відпочинком людей. Розробіть план заходів на вихідні дні, який би включав відпочинок дорослих із дітьми.*
10. *Розробіть фрагмент заняття «Професії дорослих».*

Тема 2.2. ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДИТИНИ ЗІ СВОЄЮ ОСОБИСТІСТЮ

Ключові поняття: фізичне, психічне здоров'я, свідомість, гендер, самосвідомість, духовне здоров'я, права дитини; предметний світ, якості і властивості предметів, мистецтво, творчість, методичні аспекти.

План

2.2.1. Формування в дитини образу свого фізичного «Я».

2.2.2. Ознайомлення з психічною складовою особистісного становлення дитини в соціумі.

2.2.3. Формування уявлень дитини про свої права.

2.2.4. Предметно-практична складова особистісного становлення дошкільника.

2.2.5. Мистецько-творча складова особистісного становлення дитини в соціумі.

2.2.1. Формування в дитини образу свого фізичного «Я»

Входження людини в соціум, пристосування до нього здійснюється в соціальних групах, в які людина послідовно включається упродовж життя (сім'я, вулиця, садок, школа…). Вплив на людину соціального оточення через соціальні групи опосередковується фізичними, психологічними властивостями людини – типом нервової діяльності, задатками, в подальшому темпераментом, здібностями, характером, ціннісними орієнтаціями. Саме через взаємодію цих начал – психофізіологічного, природного та соціального формується особистість.

Фізіологічна сутність людини – сукупність процесів життєдіяльності організму, що забезпечують його функціонування, взаємодію з навколиш-

нім середовищем та адаптацію до змін. Це включає в себе роботу всіх органів, систем та клітин організму, а також їх взаємозв'язки. Складниками фізичного самоусвідомлення дошкільника (за О. Кононко) є: зовнішність, тіло, основні органи; розвиток організму, гігієна тіла і гігієна праці, розвиток рухової активності, статева ідентифікація, здоров'я і хвороба, безпека життєдіяльності, що суттєво впливає на соціалізацію дитини, оскільки кожен із складників, зокрема його стан, визначає умови (комфортні чи не комфортні) перебування в соціумі і взаємодії з іншими людьми. Внутрішнє життя організму все більше пов'язується у свідомості дитини із зовнішньою вправністю та благополуччям. У процесі дорослішання дитина активно оволодіває власним тілом, його рухами і діями, мімікою і пантомімікою, формується образ власного тіла та ціннісне ставлення до нього, уміння контролювати вирази обличчя як знаки невербального спілкування. За законами природи і під впливом соціальних умов, суттєвий вплив на соціальний розвиток дитини мають і характеристики її тілесної організації, що визначає ставлення до себе як до істоти фізичної – стрункої (товстої), привабливої чи ні, рухливої (неповороткої), низенької (надмір високої) тощо. Тому завдання вихователя – привернути увагу дошкільника як особистості до своєї зовнішності, власного тіла як оболонки всіх внутрішніх органів і систем, усвідомлення фізичної вправності, сили, витривалості, можливості «вимірювати» своїм тілом життєвий простір і пристосовуватися до нього; навчити дитину приймати себе з тими фізичними характеристиками, які її вирізняють, не комплексувати і не пихатися.

Зовнішність (охайність і привабливість) для інших – соціальна риса, що має фізіологічне підґрунтя. Як правило, дівчатка прагнуть бути гарними, турбуються про зачіску, прикраси, різні атрибути одягу. *Гігієна* тіла, праці і житла забезпечує здоров'я і комфорт для себе та ставлення інших до себе, їм приємно перебувати поруч.

У процесі *розвитку організму* дитина стикається з тим, що поруч з нею живуть і діють різні люди, які суттєво відрізняються між собою фізичними характеристиками – висотою, вагою, довжиною кінцівок, будовою тулубу, волоссям, розвиненістю м'язів тощо, що з часом деякі параметри можуть змінюватися і у неї і в інших людей. Життєздатність дитини певною мірою пов'язана і з умінням розрізняти людей за віком, орієнтуватися на головні ознаки дитинства, юності, молодості, зрілості, старості, усвідомлювати, що зміни в тілесній організації людини взагалі, і власній зокрема, пов'язані, з одного боку, з об'єктивними законами природи, з іншого, –

з умінням носія фізичних властивостей і якостей опікуватися ним, турбуватися про своє тіло, правильно харчуватися і доглядати його. І на цьому варто акцентувати увагу дітей: від їхнього способу життя буде залежати і їх зовнішній вигляд, і самопочуття і у певній мірі взаємини з іншими.

У дошкільному віці активізується *рухова діяльність* дитини (ходьба, біг, стрибки у висоту та довжину, кидання предметів у ціль, лазіння, повзання, умінням тримати рівновагу, пересуванням на лижах, їзда на двоколісному велосипеді, самокаті, ковзанах, плавання). Соціальний аспект активізації рухової діяльності полягає в тому, як дитина береться за цю справу: чи охоче виконує рухи, яка норма виконання є її індивідуальною, чи відповідає її природним можливостям, чи дозволяє відчути себе задоволеною, спроможною; в яких випадках дитина почувається ніяково, невпевнено, проявляє боязкість, а можливо, справжню фобію. Адже будь-яке фізичне насильство над собою може залишити негативний слід у душі, позначитися на подальшому ставленні до фізичної культури і людського оточення.

Усвідомлення статевої належності (статева ідентифікація) – складова образу-Я дитини. Вона знає свою фізичну стать, прагне відповідати стереотипам її поведінки, розрізняє хлопчика і дівчинку за зовнішніми ознаками, оволодіває поведінкою, інтересами і цінностями своєї статі. Спостереження за стереотипами чоловічої та жіночої поведінки (мати і батько, брат і сестра, тітка і дядько) важливі для засвоєння дитиною статево-рольової позиції.

Здоров'я і хвороба. Від близьких дорослих дитина дізнається про власне здоров'я та його цінність. Вона спостерігає ставлення до оцінки показників її здоров'я-нездоров'я близькими дорослими, знає про стани здоров'я чи хвороби. Завдання педагога – навчити розпізнавати зміни показників свого здоров'я-нездоров'я (активності, апетиту, сну), бути життєздатним, надавати собі допомогу, звертатись по допомогу, уникати шкідливого для здоров'я, уважно ставитися до тих, хто поруч почувається не здоровим.

Безпека життєдіяльності. Уміння дітей вирізняти основні небезпечні чинники довкілля, пов'язані з перебуванням вдома, в дитячому садку, на вулиці, на воді, на льоду, на спортивному майданчику. Відсутність у сім'ї дитини цигарок, алкогольних напоїв, наркотичних речовин, статевих домагань. Ознайомити з алгоритмом допомоги при кровотечі, опіку, укусі тварин чи комах, при травмуванні. Соціальний аспект полягає у вияв-

ленні поваги і співчуття до хворої людини, у доброзичливості до оточуючих, що проявляється в своєчасній пораді, чого краще не робити, щоб не сталося лиха, запобіганні користування можливими для травмування предметами, речовинами тощо.

2.2.2. Ознайомлення з психологічною складовою особистісного становлення дитини в соціумі

«Я-психічне» охоплює свідомість і самосвідомість. Складові *свідомості:* пізнавальна, почуттєва, вольова активність. *Пізнавальна активність*: дитина активно пізнає довкілля (запитує, спостерігає, досліджує, розв'язує проблемні ситуації; думає – аналізує, порівнює, синтезує, узагальнює, систематизує, класифікує); радіє від власних відкриттів; лічить, розв'язує прості задачі й обчислення, володіє елементарними формами критичного мислення, творчої уяви; відрізняє головне від другорядного.

Почуттєва активність: чутливість, здатність відгукуватися на життєві події, переживати їх, чуйність до оточуючих. У шість-сім років дитина розрізняє основні емоції (інтересу, радості, подиву, горя, гніву, огиди, презирства, страху, сорому, провини); встановлює зв'язки між подіями життя, переживаннями та мімікою людини; співвідносить прояви емоцій з їх наслідками; виявляє адекватні емоційні реакції, стримується; життєрадісна, привітна, приязна, щира, вдячна, здатна до виявлення деяких моральних, інтелектуальних, естетичних почуттів. *Вольова активність:* довільність, цілеспрямованість, наполегливість, самостійність, організованість, сміливість, рішучість, відповідальність, виявлення зусиль задля подолання труднощів на шляху до мети, що особливо важливо для підготовки до систематичного навчання у школі.

Характеристики самосвідомості дитини: її власне ім'я, самооцінка, статева ідентифікація, час життя (життєва перспектива), усвідомлення своїх стосунків, прав та обов'язків. Власне ім'я – те, з яким до неї звертаються близькі дорослі, уособлення індивідуальності, одне з найперших засвоєних слів. Дитина відгукується, любить своє ім'я, пов'язує з ним приємні враження. Знає про існування «дитячих» та «дорослих» форм свого імені, любить його пестливі форми. Звертання до дорослих – по імені і батькові. В роботі використовувати фотокартки як уособлення обличчя та

імені дитини, родове дерево, варіювання різних звернень та використання приємних малюкові варіацій імен. *Самооцінка:* дитина починає усвідомлювати свої прагнення, регулювати свою поведінку, аналізувати її наслідки, орієнтуватися у своїх чеснотах і вадах, використовувати минулий досвід. Умовою самооцінки є ставлення навколишніх, їх оцінки, завдяки яким дитина починає розуміти, що вона робить правильно, якими якостями володіє, як до неї ставляться різні люди і чому. Самооцінка виникає у старшого дошкільника (оцінює свої досягнення, вчинки, якості, можливості). Варто стимулювати самооцінку дітей, відзначати їх досягнення, оцінювати доброзичливо і об'єктивно, пояснювати, мотивувати до зростання.

Статева ідентифікація: усвідомлення психологічної статі, ставлення дитини до себе як хлопчика чи дівчинки, прийняття відповідної моделі поведінки, розуміння переваг кожної статі, позитивне емоційне ставлення до своїх гендерних ролей у майбутньому, засвоєння рис, характерних для отриманої при народженні статі. Гармонійність поєднання уявлень про власні тілесні характеристики та про соціальні очікування впливає на самопочуття дитини, задоволеність життям, оптимістичність.

Уявлення про теперішнє, минуле та майбутнє. Переживання дитиною своїх фізичних та духовних змін протягом певного часу представлене у свідомості дошкільника особистим минулим, теперішнім і майбутнім. Відкриття нею минулого-теперішнього-майбутнього, зацікавленість тим, якою вона була «маленькою», прогнозування свого майбутнього у єдності зі своєю родиною, долею батьків. Образи пам'яті й уяви задають дитині часові орієнтири життя (життєву перспективу).

Духовне здоров'я дитини – індикатор комфортності відчуття себе серед інших людей. Складники духовного здоров'я: інтеграція у соціум, спілкування та спільна діяльність, розвиток відповідальності як цінності, статус в групі однолітків, формування категорії «авторитет» як важливої для орієнтації в соціумі, уміння вчиняти згідно совісті. Інтеграція в соціум показником здатності зростаючої особистості до виконання необхідних біологічних, психологічних функцій та соціальних ролей у групі, які дитині належить прийняти. Інтеграція у соціум – показник здатності особистості до виконання необхідних біологічних, психологічних функцій та соціальних ролей у групі, які їй належить прийняти. Соціальна адаптація – відбувається в ході оволодіння вмінням дотримуватися норм і вимог, почуватися членом нової спільності, зважати на відмінність власних бажань

від вимог довкілля, засвоювати доцільні правила, переносити свої знання у нові умови. Соціалізована дитина зростає гнучкою, відрізняється доцільною поведінкою, відчуває межі припустимої активності та дистанції, вміє сприймати зовнішні приписи, поводиться слухняно, відрізняється високою виконавською дисципліною. Проте все це не виключає ймовірності появи в неї особистісної покори, формування звички догоджати, віддавати перевагу виконавству в порівнянні з власною творчістю. Тому важливо приділити увагу збалансованості соціалізації з індивідуалізацією – прагненням проявити своєрідність, творчий початок, виявити власну позицію, прийняти особисте рішення, потурбуватися про гармонійне поєднання в дитині прагнень, з одного боку, «бути однією з багатьох», з іншого – відрізнятися від інших, бути неповторною.

Спілкування та спільна діяльність – це процес взаємодії дитини з іншими людьми, зокрема з однолітками та дорослими, в якому відбувається обмін інформацією, емоціями та досвідом. Це важливий етап розвитку дитини, який сприяє формуванню соціальних навичок, емоційного інтелекту та мовленнєвих здібностей, один із провідних видів діяльності в дошкільному віці. Спілкування буває вербальним (з допомогою слова) і невербальним (з допомогою міміки, жестів, контактних дій, голосової тональності), завдяки якому дитина отримує життєву інформацію, обмінюється нею та власним досвідом, вправляється у сприйнятливості, оволодіває соціальними здібностями, навчається оцінювати себе та інших, вчиться віддавати переваги комусь-чомусь та відмовляти у прихильності комусь-чомусь. Об’єднуючись з однолітками у спільну діяльність, вона оволодіває категорією «ми», починає усвідомлювати значення спільних зусиль, навчається опікуватися спільним результатом праці. В ході спільної діяльності вона оволодіває умінням ініціювати допомогу, домовлятися, узгоджувати погляди, поступатися, поводитися справедливо, виходити з конфліктів, робити взаємодію приємною та продуктивною. Спілкування та спільна діяльність реалізуються через комунікативні вміння і навички, які має формувати вихователь – інформативні (вміння подати інформацію), інтерактивні (вміння взаємодіяти – поступатися, дослухатися, пропонувати, ініціювати, відмовляти тощо) і перцептивні (сприймання інформації, вміння відчути і сприйняти наміри співрозмовника, уявити себе на його на місці).

Розвиток відповідальності. Відповідальність як здатність зростаючої особистості покладати на себе обов’язок за когось-щось, діяти у відповідності з цим рішенням, свідомо аналізувати свої переживання і намі-

ри, готовність відповідати за наслідки своїх рішень та дій перед іншими – важлива складова особистісного зростання дошкільника. Традиційна педагогіка орієнтувала здебільшого на відповідальність виконавського характеру, на виховання у дитини здатності відповідально виконувати розпорядження інших. В сучасних умовах постає завдання формування у дошкільника уміння ініціювати свою відповідальність, добровільно відмовлятися від приємного на користь необхідного, соціально корисного.

Статус. Авторитет. Кожна дитина, яка призвичаїлася до дитячого садка, прагне посісти в групі однолітків певне місце, зайняти певне положення в системі міжособистісних взаємин. Її позиція в соціальній групі засвідчує ставлення до неї товаришів, визначає міру її авторитетності для них – значення, впливу, визнання її чеснот, здібностей, життєвого досвіду. Авторитетний для однолітків дошкільник посідає високе місце в групі, йому довіряють особливі ролі, він виступає лідером, організатором ігор, продукувачем ідей, ініціатором почину, характеризується високою самооцінкою, вольовими рисами характеру, веселою вдачею, творчою поведінкою. Чим нижчий статус дитини в групі, чим менша кількість однолітків віддає йому перевагу у порівнянні з іншими, чим частіше дитина залишається одинокою (не за власним бажанням, а за вибором однолітків), тим нижчою буде її соціальна компетентність, тим менш впевненою у собі вона зростатиме, тим більш значущими виявляться особистісні деформації. На жаль, сучасні діти доволі часто поняття авторитету пов'язують з матеріальним достатком. Тому проблема дитячої дружби, мотивів прихильності, вибору дошкільниками партнерів є однією з таких, що потребує уваги дорослих.

Совість – форма морально-емоційного самоконтролю, своєрідний внутрішній цензор, який допомагає зростаючій особистості спокутувати провину, виправити помилку, почуватися ніяково у випадку скоєння недоброго вчинку. Індикатором совісності дитини є відповіді на наступні питання: чи завжди дошкільник керується у своїй поведінці моральними чинниками, чи здатний залишатися відданим моральним нормам за відсутності контролю дорослого, чи може чинити опір негативним впливам, яким цінностям віддає перевагу. При цьому слід пам'ятати, що совісного дошкільника можуть виростити совісні дорослі.

Для ознайомлення дошкільника із психологічною складовою його особистості важливо у бесідах та розповідях використовувати просту та доступну мову, для розуміння ним психологічних концепцій, практикувати

різні вправи та ігри, сприятливі для розуміння себе та інших. Особливу увагу потрібно звернути на створення комфортного середовища для спілкування й відкритості, щоб діти могли вільно виражати свої думки та почуття. Оскільки особистість дошкільника в стані формування і вона є унікальною, то важливо враховувати вікові й психологічні особливості (реакції), індивідуальний підхід у спілкуванні з нею; виявляти зацікавленість до дитини, її історій, бути люб'язним, терплячим, проявляючи розуміння та емпатію; створити сприятливу атмосферу для позитивного спілкування, підтримувати успіхи та цінувати досягнення. Також важливо встановити емоційний контакт з нею, дотримуватися певних правил спілкування (не примушуйте дитину «відкриватися», не засуджуйте дії та вчинки, позитивно оцінюйте її правомірні дії, заохочуйте похвалою, дотиками). Будьте ввічливими, позитивними та турботливими під час спілкування.

Вищезгадані складові фізичної, психічної, духовної сфери дошкільника дозволяють спроєктувати роботу педагога з врахуванням повноцінного всебічного впливу на всі структури дитячої особистості.

2.2.3. Гендерний компонент у формуванні уявлень дитини про себе як частину соціального світу

Гендерна рівність – одна із цілей освіти сталого розвитку, що забезпечує сталість у розвитку особистості незалежно від статі. «Гендер» на відміну від статі, що є біологічною характеристикою – хлопчик/дівчинка, буквально означає граматичний рід – чоловічий, жіночий, середній; у соціумі – це соціально сформовані ролі, очікування і норми поведінки, пов’язані зі статтю.

Гендерна соціалізація дошкільника – це процес засвоєння ним соціальної ролі, визначеної суспільством від народження, залежно від того, хлопчиком чи дівчинкою він народився. Гендерні ролі – норми та правила поведінки жінок і чоловіків (дівчаток і хлопчиків), що ґрунтуються на традиційних очікуваннях, пов'язаних із їх статтю. Вони відрізняються в суспільствах із різною культурою і змінюються із часом. Засвоєння індивідом культурної схеми гендера відбувається через конструювання розходжень між статями.

Гендерна соціалізація включає дві взаємозалежні частини: освоєння прийнятих моделей чоловічої і жіночої поведінки, відносин, норм, цінностей

і стереотипів та вплив соціального середовища на індивіда з метою прищеплення йому визначених суспільством правил і стандартів поводження для чоловіків і жінок. Засвоюються, насамперед, колективні, загальнозначущі норми. Вони стають частиною особистості і підсвідомо нею керують. Основні агенти соціалізації – соціальні групи і контексти: родина, однолітки, засоби масової інформації, робота, клуби за інтересами, релігійні осередки.

Механізми гендерної соціалізації: диференціальне посилення, коли прийнятне гендерно-рольове поводження заохочується, а неприйнятне – карається соціальним несхваленням; диференціальне наслідування, коли людина вибирає статево-рольові моделі в близьких їй групах – родині, серед однолітків, у школі – і починає наслідувати прийняте там поводження.. Джерела гендерного конфлікту лежать у дитинстві. Так, дівчатка-спортсменки, що займаються чоловічими видами спорту у 7 разів частіше мають чоловічу спрямованість дитячих ігор, у 15 разів частіше бувають лідерами в компанії хлопчиків. Статево-рольова соціалізація проводжується упродовж усього життя людини, тільки з дорослішанням росте самостійність у виборі цінностей і орієнтирів. У деяких ситуаціях люди можуть переживати гендерну ресоціалізацію, тобто можливе руйнування раніше прийнятих цінностей та засвоєння нових моделей поведінки.

Гендерна соціалізація в дошкільному віці реалізується через гендерне виховання – цілеспрямований процес формування у дітей розуміння чоловічих та жіночих ролей і поведінки, що відповідають суспільним нормам, але з акцентом на індивідуальні нахили, а не на жорсткі стереотипи. Його мета – підготувати дітей до гармонійних стосунків, поваги до себе та інших, а також до свідомого вибору ролей у родині та суспільстві, долаючи вузькі гендерні стереотипи шляхом формування реалістичного розуміння статевої диференціації.

Мета гендерного виховання **–** особистісне становлення людини як представника певної статі; формування адекватного розуміння сутності моральних норм та установок у взаєминах між чоловіками й жінками (хлопчиками й дівчатками), потреби керуватися ними в усіх сферах та видах діяльності.

Завдання: виховувати у дітей стійкий інтерес і позитивне ставлення до себе як об’єкта пізнання; поглиблювати знання про розподіл усіх людей на чоловіків та жінок, про зміст поняття «хлопчик», «дівчинка», сприяти статевій ідентифікації (допомогти дитині усвідомити себе хлопчиком чи дівчинкою, зрозуміти її роль у родині та суспільстві); збагачувати

знання про сім'ю, рід, сімейні реліквії, традиції; ознайомлювати з розмаїттям соціальних ролей, їх особливостями; подолання стереотипів (розширити уявлення про можливі ролі та сфери діяльності, уникнувши обмежень, які накладають стереотипи); розвиток навичок спілкування (формувати культуру міжстатевих стосунків, взаємоповагу та дружбу між хлопчиками та дівчатками); підготовка до майбутнього (створити основу для щасливого та гармонійного життя в сім'ї та суспільстві).

Принципи реалізації завдань із гендерного виховання дошкільників: активність (використання будь-яких ситуацій у житті дитини для формування правильних установок); реалістичність (формування реалістичного, а не стереотипного розуміння статевих ролей); егалітарність (побудова виховного процесу на засадах рівності, де всі види діяльності доступні незалежно від статі).

Основні форми роботи з гендерного виховання дошкільників – групові та індивідуальні організовані заняття, етичні бесіди, проблемні прогнозування життєво-важливих ситуацій; ігри; ситуації спілкування; театралізована і самостійна діяльність дітей.

Методи і прийоми гендерного виховання: сюжетно-рольові ігри – «День народження», «Ательє», «Перукарня», «Лікарня», «Крамниця», «Сім'я», «Водії», «Будівельники»; дидактичні ігри – «Ким бути», «Хто чим любить займатися», «Я росту», «Що спільного, чим відрізняються», «Я хлопчик тому, що…», «Одягни дівчинку»; словесні методи – бесіди, читання художньої літератури (різножанрових творів із різними моделями поведінки), проблемні ситуації з етичним змістом.

Вимоги до створення гендерно-виховного простору: доповнити зони самореалізації хлопчиків і дівчаток (наприклад, заохочення дівчаток до заняття спортом, а хлопчиків до самообслуговування); організація досвіду рівноправного співробітництва хлопчиків і дівчаток у спільній діяльності; зняття традиційних культурних заборон на емоційне самовираження хлопчиків, заохочення їх до вираження почуттів; створення у дівчаток досвіду заохочення і підвищення самооцінки; створення умов для тренування гендерної чутливості (через тренінгові вправи та ігри, театралізацію, обмін ролями). Вибір іграшок та ігрового середовища може впливати на формування уявлень про гендерні ролі, тому важливо підбирати різноманітні іграшки, що розвивають різні здібності.

До *педагогічних умов* гендерного виховання учені відносять: гендерний педагогічний супровід дитини, здійснюваний з позиції морального

становлення особистості; інтерактивну взаємодію і співпрацю з сім'єю, що передбачає педагогізацію батьків з гендерного виховання; систематичне оновлення розвивального середовища, орієнтованого на гендерну самосвідомість дітей дошкільного віку.

Вікові особливості формування ідентичності у дітей раннього і дошкільного віку. До 3 років: дитина усвідомлює свою стать («Я – хлопчик», «Я – дівчинка»); 3–5 років: з'являється інтерес до ролей і занять, що «прийняті» для певної статі; 5–6 років: дитина починає перейматі гендерні моделі поведінки з родини, оточення, медіа; 6–7 років: закріплюється гендерна ідентичність, формується розуміння «чоловічого» та «жіночого» у культурному контексті.

2.2.4. Формування уявлень дитини про свої права

*Орієнтація у своїх правах та обов'язках***.** Входячи в соціальний простір, зростаюча особистість відкриває для себе значення таких категорій, як «права» та «обов'язки», навчається їх диференціювати, часом «качає права», тим самим заявляючи про себе, свої зростаючі можливості та потреби. Освоюючи обов'язки і права, накопичуючи певні знання, дошкільник найчастіше за все сприймає обов'язки як певний акт насильства дорослих, а права здебільшого залишаються для нього абстракцією. Заняття на відповідну тематику дозволяє конкретизувати уявлення дитини про права і показати, що вони дійсно реалізуються і дотримуються. Право зростаючої особистості як свобода задоволення своїх потреб та обов'язок як унормування меж цієї свободи – важливі складники її активної за формою і моральної за змістом життєвої позиції.

Права дитини. Повноцінний та дієвий захист прав дитини є обов'язком держави. Особливості реалізації прав дитини обумовлено виключно тим фактом, що її фізична та розумова незрілість потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист. В залежності від віку дитини, законодавством передбачено різний обсяг та механізми реалізації її прав Основним міжнародним документом, який регулює відповідне питання є Конвенція про права дитини від 20.11.89. В українському законодавства основними правовими документи з цього питання є – Конституція України, Сімейний кодекс України, Закон України

«Про охорону дитинства», Цивільний кодекс України. Серед загальних прав дитини, які гарантуються міжнародним та національним законодавством, як правило виділяють наступні:

– право на життя;
– право на охорону здоров'я і безоплатну кваліфіковану медичну допомогу;
– право на безпечні умови для життя і здорового розвитку;
– право на ім'я та громадянство;
– право на рівень життя, достатній для фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку;
– право на вільне висловлювання особистої думки, формування власних поглядів, розвиток власної суспільної активності;
– право на свободу совісті та релігійних переконань;
– право на отримання інформації, що відповідає її віку (в тому числі право на вільний пошук, отримання, використання, поширення та зберігання інформації в усній, письмовій чи іншій формі, за допомогою творів мистецтва, літератури, засобів масової інформації, засобів зв'язку (комп'ютерної, телефонної мережі тощо) чи інших засобів на вибір дитини);
– право на звернення (зокрема, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації та їх посадових осіб із зауваженнями та пропозиціями стосовно їхньої діяльності, заявами та клопотаннями щодо реалізації своїх прав і законних інтересів та скаргами про їх порушення);
– право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності (зокрема, дитина вправі особисто звернутися до державних органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів);
– право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та право на піклування батьків;
– право на освіту;
– право на майно та житло (зокрема, дитина наймача або власника житла має право користуватися ним нарівні з останнім);
– право на працю та на зайняття підприємницькою діяльністю;
– право на об'єднання в дитячі та молодіжні громадські організації (при цьому створення дитячих організацій політичного та релігійного спрямування забороняється).

Разом з загальними правами людини, які належать неповнолітнім, законом передбачені і деякі особливі права дитини, специфіка яких обу-

мовлена її потребою в особливому захисті, турботі і допомозі. Це: в сфері сімейного життя, праці (https://stepmnvk.net.ua/prava-ditini-v-ukra%D1%97n%D1%96.html), права у період війн, оскільки значно посилює ризики порушення цих прав, зокрема через насильство, викрадення, вимушену міграцію та обмежений доступ до освіти та медичної допомоги. Такими є: право на безпеку та захист (від воєнних дій, насильства та експлуатації); право на гуманітарну допомогу: включаючи їжу, воду, медикаменти та притулок; право на освіту та відновлення її, на психологічну підтримку після травматичних подій; право на возз'єднання сім'ї (діти, розлучені з батьками внаслідок війни, мають право на возз'єднання з ними); захист від сексуального насильства та експлуатації (діти, особливо дівчата, особливо вразливі до сексуального насильства та експлуатації під час війни); захист від вербування до збройних сил (діти не повинні бути залучені до збройних конфліктів та військових дій).

Порушення прав дитини під час війни: вбивства та каліцтва дітей, викрадення та незаконне вивезення дітей, зґвалтування та інші форми сексуального насильства, залучення дітей до військових дій, обмеження доступу до гуманітарної допомоги, руйнування шкіл та лікарень.

Методика ознайомлення дошкільників з правами дитини ґрунтується на використанні рольових ігор, бесід, сюжетних картинок та читання дитячих книг. Процес передбачає обговорення життєвих ситуацій, де права дітей дотримані або порушені, формування розуміння права на рівність, освіту, здоров'я та захист, а також розвиток навичок взаємодопомоги та позитивного ставлення до однолітків.

Основні методи та прийоми: дискусії та бесіди (дорослий ставить запитання, що спонукають дітей до міркування, висловлення власних думок щодо ситуацій, пов'язаних з правами дитини); читання дитячих книг, що стосуються прав дитини; рольові ігри (розвиток емпатії та розуміння прав інших шляхом відтворення певних ролей); дидактичні ігри, наприклад гра «Так-Ні», у якій використовуємо сюжетні картинки, де показано дотримання або порушення прав дитини, діти повинні визначити, де права дотримані, і позначити картинку відповідною фішкою); гра з м’ячом (ведучий описує ситуацію і кидає м'яч дитині. Якщо права дотримані, дитина ловить м'яч; якщо порушені – відбиває його). Також у роботі з дітьми використовують повчальні мультфільми, відеоуроки, зустрічі з правоохоронцями, працівниками соціальних служб тощо (https://surli.cc/gkxglu).

2.2.5. Предметно-практична складова соціалізації дошкільника, методичні аспекти її формування

Предметне довкілля – одна з важливих сфер, яку дитина пізнає першою. Це – безпосереднє оточення, середовище в якому живе дитина (сім я, дошкільний заклад, вулиця), ті різноманітні предмети побуту (посуд, меблі, одяг, електроприлади, сірники, плитка тощо), транспорт, будівля, мистецтво, які слугують для задоволення різних потреб людини. Предметний світ як складова культури є сукупністю штучно створених людиною речей і споруд з метою виконання найрізноманітніших функцій. Цю сукупність артефактів іще називають предметним середовищем (світом речей, матеріальною культурою, матеріально-технічною культурою, предметною культурою) (К. Крутій). Предмети оточують дитину відразу після народження, допомагаючи їй адаптуватися та вижити в новому для неї соціальному середовищі, супроводжують її впродовж усього життя. У предметах матеріалізовано багатовіковий досвід людства, що сприймається нею в узагальненому вигляді через фізичні й динамічні властивості предмета, його зв'язки з іншими об'єктами дійсності.

Визначають такі властивості предметів: форма, величина, колір, матеріал, будова, функція, призначення, історія створення й перетворення. Форма предмета розглядається як просторова ознака, яка виражається в зовнішніх обрисах і отримала узагальнене відображення в геометричних фігурах. Функція предмета – це спосіб використання його людиною, а призначення – здатність задовольнити певні потреби людини (те, заради чого вони створені). Основна ознака предмета – та, що він є результатом праці, продуктом діяльності людини.

Предметний світ як суспільно-історичне явище є поліфункціональним. *Функції предметного світу*: пізнавальна, інформативна, комунікативна, регулятивна, аксіологічна, а також виховна.

Пізнавальна функція виражається у фіксації в різні історичні епохи результатів пізнання предметного світу, ознайомленні людини зі знаннями, необхідними для його освоєння, і визначенні відповідно до цього ціннісного ставлення до нього. З пізнавальною функцією тісно пов'язана її інформативна функція.

Інформативна функція виконує передачу, трансляцію нагромадженого соціального досвіду як за «вертикаллю» (від попередніх поколінь до нових), так і за «горизонталлю» – обмін духовними цінностями між наро-

дами. Інформативна функція може виявлятись через спілкування людей в їх практичній взаємодії, перш за все – в спільній діяльності. Тому інформативна функція нерозривно пов'язана з комунікативною.

Регулятивна функція предметного світу реалізується з допомогою певних норм, засвоєння яких відбувається у процесі взаємодії із предметним світом і необхідна кожному для успішної адаптації в суспільстві. Предметному світу притаманна аксіологічна (оцінна) функція. Людина, сприймаючи ту чи іншу річ, дає їй позитивну або негативну оцінку. Зважаючи на ставлення людини до предметів, можна судити про рівень інтелігентності особи.

Конструктивна функція передбачає взаємне розташування частин, елементів, а також способи їх поєднання. У процесі конструктивної діяльності в дітей розвивається уявлення і мисленнєві операції, зокрема аналіз, синтез, узагальнення. Конструктивна діяльність вимагає від дитини здійснювати обстеження предметів, щоб виокремити окремі його частини, визначити його структуру, характер з'єднання окремих елементів.

Функція призначення – ознайомлює дітей з тим де саме використовується той чи інший предмет. На думку вчених, предметний світ слугує основною детермінантою психічного розвитку дитини, сприяє розвитку естетичних почуттів, впливає на взаємини людей, формує індивідуальну картини світу дитини. Через предмети розкриваються різні сторони життя людини: праця, побут, мистецтво. Пізнаючи предметний світ, дитина дізнається про якості і властивості світу загалом: істотні та неістотні.

Соціальний аспект предметного світу полягає в тому, що дитина входить у світ предметів і вчиться вільно спілкуватися з ними, засвоюючи соціальні норми поведінки. Саме в ігровій, художній та трудовій діяльності вона реалізує свої взаємозв'язки з іншими людьми через предмети, а взаємозв'язки з предметами – через людину, оскільки в процесі діяльності дитині відкриваються не лише фізичні властивості предметів, але й ті ознаки, яких вони набувають у процесі діяльності людини, тобто те, заради чого вони створені. Звертаючи увагу на естетичну сторону предмета (засіб естетичного виховання) педагог виховує в дітей повагу й бережливе ставлення до результатів праці дорослого (інших людей), охайність, працелюбність, почуття вдячності за турботу про них. Предмети, з одного боку, є знаряддям ігрової та предметної діяльності дитини, з іншого – джерелом пізнання творчості дорослих. Їх можна використати як

об’єкти для розвитку мовлення, як засіб розвитку сенсорних здібностей та математичних уявлень.

Практична діяльність дає можливість усвідомити призначення, властивості предметів, запам’ятати дії та їх наслідки; розвиває потребу в реалізації своїх творчих здібностей, розуміння, що кожна людина є не тільки споживачем різних предметів, а й їх творцем. Уявлення про створення предметів у дітей формуються через визначення мети, підбір способів і прийомів роботи, засобів, знарядь, матеріалів, дотримання правил безпеки). Показників досягнення результатів роботи, продуктивності праці є якість та кількість зробленого, придатність до використання, докладені зусилля і діти це розуміють. Завдання педагога – вчити співвідносити задум з результатом, висловлювати узагальнене судження про себе як про виконавця, розуміти зв'язок між результатом та своєю вмілістю, старанністю. Методика ознайомлення дітей з предметним довкіллям передбачає формування у дітей цілісної картини світу та розуміння їхнього місця у ньому, а також розвиток пізнавальної діяльності через активну взаємодію з оточуючими предметами та соціальним середовищем.

Основні напрямки методики: формування знань про предмети (діти вивчають назви, властивості, призначення та взаємозв'язки предметів); розвиток сенсорного досвіду (використання різних органів чуттів для вивчення предметів (зору, слуху, дотику, нюху, смаку); розвиток пізнавальної діяльності (формування навичок спостереження, порівняння, аналізу, узагальнення та встановлення причинно-наслідкових зв'язків); формування соціальних навичок (взаємодія з іншими дітьми та дорослими під час вивчення предметів, розвиток комунікативних навичок); виховання дбайливого ставлення до предметів та довкілля (формування відповідальності за збереження предметів та раціональне їх використання, згідно зі статтею про енвайронментологію).

Методи та прийоми: словесні, практичні, практичні. *Словесні* – розглядання та опис предметів (дорослі допомагають дітям узагальнювати та класифікувати предмети за їх властивостями, використовуючи відповідну лексику); читання художньої літератури (використання творів, що описують предмети та їх використання), що сприяє збагаченню словникового запасу та формуванню уявлень про предмети); словесні дидактичні ігри та вправи (завдання на пошук предметів за описом, розгадування загадок, складання речень про предмети, що сприяють розвитку мовлення та узагальненню знань); бесіди (обговорення з дітьми побаченого

та почутого, збагачення словникового запасу). *Наочні* – розглядання та обстеження предметів (діти можуть самостійно розглядати, торкатися, нюхати, слухати предмети, що дає їм можливість отримати цілісне уявлення про їх якості); дидактичні ігри з предметами, іграшками, картинками, що дозволяє дітям безпосередньо сприймати та вивчати їх властивості (колір, форма, розмір, матеріал, смак, запах, звук); демонстрація предметів, їх зображень, схем, моделей; картинок, фотографій, відеоматеріалів, символів, які допомагають візуалізувати та закріпити знання про предмети та їх властивості; спостереження (розгляд предметів у природних умовах та у спеціально організованому середовищі).

Практичні методи – дидактичні ігри (використання ігрових ситуацій для вивчення властивостей та використання предметів); експериментування (проведення простих дослідів з предметами для виявлення їх властивостей); образотворча діяльність (малювання, ліплення, аплікація предметів для закріплення знань); моделювання та конструювання (створення моделей предметів, їх частин, що дозволяє дітям краще зрозуміти їх будову та властивості); мнемотехніка (використання схем, символів для запам'ятовування інформації про предмети та їх властивості, складання дітьми таких таблиць); елементи експериментування (проведення простих дослідів з предметами (наприклад, чи тоне предмет у воді, чи плаває) допомагає дітям закріпити знання про властивості предметів).

Засоби навчання: картини, фото і відеоматеріали, схеми, моделі, художня й довідкова література, іграшки, предмети-замінники, справжні предмети і матеріали, обладнання для проведення дослідів і експериментів тощо).

Педагогічні умови: організація предметно-розвивального середовища (створення умов для самостійної діяльності дітей з предметами, яке має бути гнучким, динамічним та змінюватись відповідно до потреб дітей і освітніх завдань; врахування вікових особливостей дітей (підбір методів та прийомів, які відповідають рівню розвитку дітей); створення позитивної атмосфери (забезпечення емоційного комфорту та підтримки для дітей під час навчання); поєднання різних видів діяльності (залучення дітей до різних видів діяльності (ігрової, пізнавальної, трудової, творчої); системність і комплексність у використання методів та засобів відповідно до віку дітей для більш глибокого та різнобічного вивчення предметів.

Вимоги МОН України до предметно-розвивального середовища: безпека (предмети та обладнання мають бути безпечними для дітей, не

містити гострих кутів, дрібних деталей, токсичних матеріалів, та відповідати санітарним нормам); розвивальна спрямованість (створення осередків, які сприяють розвитку різних видів діяльності (ігрова, рухова, пізнавальна, мовленнєва, художньо-естетична); вікова відповідність (обладнання та матеріали мають відповідати віковим особливостям та інтересам дітей, забезпечуючи поступовий розвиток); розмаїтість та варіативність (необхідно забезпечити різноманітність матеріалів, іграшок, обладнання для різних видів діяльності, а також можливість їх заміни та оновлення); функціональність (предмети мають бути використані у різних видах діяльності, сприяти розвитку творчості та самостійності дітей); естетичність та комфорт (створення приємного та затишного середовища, яке сприяє емоційному благополуччю дітей та дорослих); врахування національних та етнокультурних особливостей (предмети та матеріали мають відображати національну культуру та традиції); взаємодія та співпраця (створення умов для взаємодії дітей між собою та з дорослими); динамічність (можливість змінювати та вдосконалювати середовище, відповідно до потреб дітей та освітніх цілей); активність (створення середовища, що спонукає дітей до активності та досліджень); центрування (наявність різних центрів діяльності (ігровий, руховий, пізнавальний, художній).

Приклади облаштування середовища. ігрові осередки: (сюжетно-рольові ігри (магазин, лікарня, сім'я), дидактичні ігри, конструктори, настільні ігри); зони для рухової активності (спортивне обладнання, м'ячі, скакалки, гімнастичні мати); осередок природи (кімнатні рослини, город на підвіконні, дидактичні ігри про природу, календар природи); осередок художньої діяльності (фарби, олівці, фломастери, пластилін, папір, ножиці, різні види тканини, природні матеріали для творчості); зона для усамітнення (м'який куточок, пуфи, подушки, книги); осередок сенсорного розвитку (матеріали для розвитку дрібної моторики (крупи, намистинки, шнурівки), різноманітні текстури.

Примірний перелік обладнання для ЗДО: https://surl.li/onrenj

Компетентність дитини у предметному світі – уміння розрізняти предмети за їх функціональними ознаками, розташуванням і віддаленістю у просторі; здатність класифікувати предмети, навички практичної діяльності, культурного і безпечного використання, споживання та елементарного виробництва продуктів. Два блоки субсфери «Предметний світ»: *світосприйняття* (сенсорні еталони, знання, уявлення) та *власне діяльність* (уміння застосовувати набуті знання). Зміст роботи з

ОД з предметним довкіллям: предметне довкілля у житлі та за його межами, предметно-практична діяльність людей. Дорослий забезпечує активне пізнання дитиною предметного середовища (знання назв, призначення, властивості різних предметів, вміння користуватися ними, діяти безпечно й результативно, знаходити у предметах знайоме і незнайоме, виділяти тотожне, схоже, відмінне, визначати безпечне й небезпечне, вирізняти «моє», «наше», «чуже»). Предметне довкілля як умова логіко-математичного розвитку (класифікує, порівнює і перегруповує предмети; здійснює серіацію за величиною, масою, об'ємом тощо; видозмінює фігури, виділяє їх основні ознаки); розвиток само активності, підвищення життєздатності (орієнтується в призначенні споруд та предметів, ціннісно ставиться до навколишнього, безпечно, культурно, морально поводиться, конструктивно впливає на предметне довкілля).

Запитання та завдання для самоперевірки і самоконтролю

1. *Назвіть складові образу фізичного «Я» дошкільника.*
2. *Поясніть, як педагог може сприяти формуванню уявлень дитини про її психологічні риси?*
3. *Які предметно-практичні дії допомагають дитині усвідомити власну індивідуальність?*
4. *Як образ свого фізичного «Я» впливає на соціалізацію особистості?*
5. *Які педагогічні умови має створити педагог для ефективного засвоєння дітьми знань про предметний світ?*
6. *В чому полягає механізм гендерної соціалізації дошкільника.*
7. *Сформулюйте вимоги до створення гендерно-виховного простору.*
8. *Наведіть приклади вправ для ознайомлення дітей зі своїми правами.*
9. *Наведіть приклад тематики занять /інших заходів, спрямованих на формування в дітей національної самосвідомості.*
10. *Змоделюйте фрагмент заняття з ознайомлення дітей із предметами та їх властивостями (на прикладі одного із них).*
11. *Доберіть літературні жанри (поетичні, фольклорні твори), які доцільно використовувати в роботі з дошкільниками під час ознайомлення з: предметами/ гендерними відмінностями.*

Тема 2.3. ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ВЗАЄМИНАМИ У ДИТЯЧОМУ КОЛЕКТИВІ. ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ В ЗДО

Ключові поняття: спілкування, співробітництво, вікові особливості, взаємини, взаємодія, спільна діяльність, конфлікт, емоційне ставлення до партнера, гендерні взаємини, булінг.

План

2.3.1. Роль спілкування між дітьми в ознайомленні з соціальним довкіллям.

2.3.2. Ознайомлення дітей із людськими взаєминами.

2.3.3. Взаємини у дитячому колективі та вікові особливості формування взаємин дітей.

2.3.4. Лідерство в дитячому колективі.

2.3.5. Закладання основ конфліктологічної культури.

2.3.6. Булінг серед дітей: види, причини, наслідки, протидія.

2.3.1. Роль спілкування між дітьми в ознайомленні з соціальним довкіллям

Спілкування дитини з дорослим та з ровесником – 2 сторони комунікативної діяльності, які мають різне значення для соціалізації дітей. Спілкування з дорослим – різностатусне і визначальне. Спілкування з ровесником – рівностатусне, забезпечує формування взаємин кооперації, рівноправного партнерства: 1) моральних норм гуманного ставлення до інших, позитивної емоційної спрямованості на оточуючих; 2) здатності виділяти та узгоджувати різні погляди, домовлятись, заперечувати, до-

водити, аргументувати, переконувати; 3) виникнення чимдалі адекватніших оцінок однолiток, а згодом і самооцінки; 4) оволодіння навичками творчості, самостійності, ініціативності 5) здатності доходити взаєморозуміння, співпереживати, діяти узгоджено, розробляти спільні задуми і плани, надавати взаємопідтримку, допомогу.

2.3.2. Ознайомлення дітей із людськими взаєминами

Людські взаємини – це основа соціального розвитку дитини. В дошкільному віці відбувається активне формування уявлень про навколишній світ, норми поведінки, моральні цінності та способи спілкування з іншими людьми. Саме в цей період закладаються перші уявлення про добро і зло, справедливість, дружбу. Ознайомлюючи дітей із людськими взаєминами, формуємо в них соціальну компетентність, що передбачає взаємодопомогу, моральні якості (чесність, доброзичливість, відповідальність), діти вчаться жити серед людей, враховувати інтереси інших, співпереживати. Правильне розуміння взаємин допомагає уникати агресії, вчить домовлятися. Спілкування та взаємодія з однолітками і дорослими є основою успішної адаптації до школи.

Ознайомлення дітей із взаєминами людей здійснюється за такими змістовими лініями як: формування уявлень про сімейні стосунки (знайомство з роллю мами, тата, бабусі, дідуся; усвідомлення любові, турботи, поваги в родині); взаємини з однолітками (розвиток уміння дружити, ділитися, співпрацювати; навчання вирішувати суперечки мирним шляхом; ставлення до дорослих (виховання поваги до вихователів, учителів, старших; розуміння соціальних ролей у суспільстві); виховання моральних почуттів (співпереживання, доброзичливість, справедливість; формування позитивних емоційних переживань через казки, ігри, приклади з життя). Розглянемо кожну з ліній.

Завдання формування уявлень у дітей про сімейні стосунки – навчити дітей розуміти ролі членів родини, значення любові та турботи один про одного у сім'ї. У цьому контексті доцільно провести бесіду «Моя сім'я», щоб діти розповідали про своїх батьків, бабусь і дідусів, про те, як вони допомагають одне одному; запропонувати намалювати малюнок на тему «Моя родина» з подальшим обговоренням – хто що робить у твоїй родині?»; читати та обговорювати казки: «Рукавичка» (наголос на злагоді

та взаємодопомозі), «Кривенька качечка», грати в сюжетно-рольові ігри «Сім'я» (діти розігрують ролі мами, тата, дитини, вчаться проявляти турботу), ситуації («Коли мами немає вдома», коли хтось захворів у родині, чи в кого іменини).

Завдання змістової лінії «*взаємини з однолітками*» полягає у розвитку дружби та вмінь співпрацювати, знаходити рішення у конфліктних ситуаціях. Наприклад у грі «Поділися іграшкою» дитина ділиться іграшкою з другом, вихователь підкреслює позитивний приклад, під час колективної праці (створення спільної аплікації або будівлі з кубиків) кожен виконує свою частину роботи у побудові спільного задуму (садка, школи, міста тощо). Інсценізація ситуацій привчає дітей до мирного вирішення конфліктів, пошуку рішень (двоє хочуть одну машинку. Ігри на довіру («Паровозик», «Передай усмішку») формують відчуття єдності та дружби.

Формування поваги до вихователів, учителів, старших членів суспільства здійснюється в змістовій лінії «*Ставлення до дорослих». Це відбувається під час бесід* – «Хто нам допомагає?», коли діти розповідають про вихователів, лікарів, учителів, чим вони важливі для суспільства; сюжетно-рольових ігор, наприклад «Дитячий садок», де діти грають у «вихователя» і «дітей», щоб краще зрозуміти значення ролей; екскурсій чи зустрічей з лікарем, поліцейським або бібліотекарем, після якої діти діляться враженнями. Також діти можуть малювати малюнки на теми «Ким я хочу бути», «Професії моїх батьків», що сприяє розумінню соціальних ролей і поваги до праці дорослих.

Методи та засоби ознайомлювальної роботи: читання художньої літератури, де описано приклади дружби, доброти, допомоги; сюжетно-рольові ігри, що передбачають моделювання ситуацій спілкування («сім'я», «дитячий садок», «крамниця»); бесіди та обговорення (розгляд життєвих ситуацій, запитання: «Як ти вчиниш?», «Що відчуває герой?»); практична діяльність (спільна праця, чергування, колективні завдання); приклади дорослих (власна поведінка вихователя та батьків як головна модель для дитини). Вихователь та стосунки в сім'ї є прикладом доброзичливих, справедливих відносин. Батьки підтримують виховання вдома, закріплюючи соціальні навички. Важливим в роботі з дітьми є єдність вимог сім'ї та дитячого садка.

Отже, ознайомлення дітей дошкільного віку з людськими взаєминами є важливою складовою їхнього розвитку. Це допомагає дитині відчути себе частиною колективу, навчитися співіснувати з іншими, формувати

позитивні моральні риси, які стануть фундаментом для подальшого життя. Бесіди, казки, ігри, малювання, інсценізації, приклади дорослих дозволяють у доступній формі вводити дитину у світ людських взаємин, поступово виховуючи моральність, співчуття та вміння взаємодіяти.

2.3.3. Взаємини у дитячому колектив та вікові особливості їх формування в дошкільників

Дитячий колектив – це не просто група дітей, які знаходяться разом у ЗДО, це маленьке соціальне середовище, в якому відбувається становлення особистості, розвиток умінь спілкуватися, співпрацювати, домовлятися та вирішувати конфлікти у таких сферах соціальних відносин, як «дитина – доросла людина», «дитина – дитина», що взаємодіють між собою через ієрархічні зв'язки. Від того, які взаємини складуться в колективі, залежить не лише емоційний стан дитини, а й формування її характеру, цінностей і соціальних навичок.

Види взаємин у дитячому колективі: дружні взаємини (ґрунтуються на взаємній симпатії, довірі та спільних інтересах; проявляються у підтримці, бажанні грати чи працювати разом); ділові або партнерські взаємини (пов'язані з виконанням спільних завдань (гра за правилами, колективна аплікація, підготовка свята); формують навички співпраці, розподілу обов'язків, додержання законів рівності для досягнення спільної мети (діти усвідомлюють, що спільний результат діяльності залежить від успіху кожного члена, тому готові допомогти, щоб спільна справа завершилась успіхом); конфліктні взаємини (виникають через непорозуміння, різні інтереси, боротьбу за лідерство; можуть бути короткочасними або стійкими); ієрархічні взаємини (пов'язані з формуванням лідерів і підлеглих у групі; лідерство може бути позитивним (організатор, мотиватор) або негативним (деспотичний, агресивний вплив).

Сучасна науковиця Ю. Приходько ще виокремлює взаємини співіснування та сусідства, для яких характерне вболівання кожного учасника за успіх власної частини роботи при відсутності будь-якої турботи про спільний успіх (дитина не зважає на спільну мету, бачить тільки свою частину роботи).

Характеристику вікових особливостей взаємин у дитячому колективі подано у *таблиці 2.3.*

Таблиця 2.3.

Вік дитини	Характер взаємодії	Основні риси взаємин	Можливі труднощі	Роль педагога
3–4 роки (молодший дошкільний)	Переважає гра «поруч»	Короткочасні контакти, зміна партнерів	Небажання ділитися, часті конфлікти через іграшки	Навчати простих правил гри, заохочувати до спільної діяльності
4–5 років (середній дошкільний)	Початок спільних ігор	Формується вміння домовлятися, виникають стабільніші симпатії	Конфлікти через розподіл ролей, боротьба за лідерство	Допомагати розподіляти ролі, вчити слухати одне одного
5–6 років (старший дошкільний)	Стабільні групи та «кращі друзі»	Розвиток емоційної підтримки, уміння допомагати	Замкнутість деяких дітей, «закриті» групи	Заохочувати до взаємодії з усіма дітьми, проводити колективні проєкти
6–7 років (підготовка до школи)	Ділові та дружні взаємини поєднуються	Орієнтація на авторитет однолітків, зростає співпраця	Можливі прояви групового тиску	Формувати критичне мислення, підтримувати індивідуальність

У життєдіяльності дітей нерідко виникають протиріччя між: потребою в засвоєнні нових соціальних ролей та неправильному уявленні про них з боку дітей; між потребою в проявах активності та відсутністю відповідних нормативних моделей в уяві дитини щодо її реалізації; між потребою у самореалізації дитини і незнанням сфер, де вона може проявити себе; між потребою у самоствердженні в групі та недостатніми знаннями про те, як це можна зробити; між природною потребою бути захищеною й опікуваною та реальним становищем дитини. Дошкільник не може самостійно вирішити ці протиріччя через недостатні знання про саму себе, через відсутність достатнього досвіду взаємин із людьми, через несформованість необхідних умінь і навичок. Тому потребує допомоги, поради, захисту дорослого, поваги до себе, надання права виявляти ініціативу, бути активним творцем своєї особистості.

Чинники формування позитивних взаємин у дитячому колективі: соціальні навички (вміння слухати, ділитися, допомагати, просити про допомогу); емоційний інтелект (розуміння власних емоцій та емоцій інших, уміння вирішувати конфлікти мирним шляхом); організація діяльності вихователем (колективні ігри та творчі завдання; чіткі, справедливі правила поведінки, створення ситуацій, де кожна дитина може проявити себе), сімейний вплив

(манера спілкування в родині переноситься у колектив, досвід емоційної підтримки вдома допомагає дитині у спілкуванні з однолітками).

Педагог має: використовувати ігри на співпрацю, а не тільки на змагання; залучати дітей до спільного прийняття рішень; навчати дітей словесно висловлювати свої потреби замість агресивних дій; помічати та підкреслювати позитивні приклади взаємодії між дітьми; проводити бесіди та рольові ігри для вирішення конфліктних ситуацій. Отже, взаємини у дитячому колективі – це живий, динамічний процес, що змінюється разом із віком дітей. Завдання педагога – створити умови, в яких кожна дитина відчуває себе потрібною, почутою та прийнятою, а колектив стає місцем підтримки та розвитку, а не конкуренції та напруження.

Вікові особливості формування взаємин дітей З перших днів перебування в ЗДО дитина включається у дитячу групу та поступово оволодіває спілкуванням з іншими дітьми. У 2-3 роки діти легше контактують з вихователями, ніж з ровесниками, не вміють домовлятися, просити, поступатися – виникає передспівробітництво з ровесниками. Потреба у спілкуванні з ровесником виражена слабо, виявляється як прагнення дитини до співучасті у розвагах і забавах: у групах раннього віку діти люблять сміятись, бігати, кричати. Виникають окремі епізоди спілкування, нечасті контакти між однолітками, гра поряд, але не разом.

Педагогу варто спонукати дітей гратись поряд, але різними іграшками: «Візьми свою формочку, зліпи пасочку поруч з Даринкиною, буде гарно», «Покажи діткам картинки у своїй книжечці». Нова іграшка, книжечка сприяють об’єднанню малят навколо їх роздивляння. Вихователь допомагає дітям встановлювати безконфліктне спілкування; вчить їх без сварок і бійок домовлятися, слухати і чути не тільки себе, а й інших, ділитися іграшками, не обзиватися, поступатися і чекати, розмовляти спокійно, не перебивати інших, не втручатись у чужу гру, а просити, щоб прийняли, виявляти до інших увагу, ввічливість (дякувати, вітатись і прощатись, вибачатись в разі провини, просити дозволу).

4-6 років – розквіт спілкування і співпраці між дітьми. Посилюється потреба у спілкуванні з ровесником, яке є провідною умовою сюжетно-рольової гри дошкільників. Зміст дитячого спілкування – налагодження і здійснення співпраці ігрового характеру. Заради об’єднання у грі діти поступаються, домовляються, значно зростає роль мовлення, спільних обговорень. Виявляється схильність до конкуренції й змагання, прагнення бути визнаним, привернути увагу до власних досягнень, а дії товаришів

оцінюють прискіпливо, підкреслюючи власні якості. У співпраці дітей виникають типи взаємин: 1) безкорисливі гуманні стосунки (дружня взаємодопомога, справжнє співробітництво, бажання допомогти товаришеві); 2) партнерство (формальне співробітництво, справедливий розподіл дій задля досягнення спільної мети, взаємодопомога обмежена потребами спільної справи); 3) співіснування, сусідство (вболівання за успіх власної частини роботи при відсутності будь-якої турботи про спільний успіх).

Вихователь має організувати співпрацю дітей (продуктивна і трудова діяльність, гра), де діти разом переживають, відчувають залежність один від одного і відповідальність, виявляють чесність, доброту, справедливість, щирість.

Форми організації співпраці дітей: 1) спільно-взаємодіюча (одночасна взаємодія кожного учасника з усіма іншими – колективне складання казки, групова побудова палацу з конструктора чи будівельного матеріалу); 2) спільно-індивідуальна (кожна дитина робить свою частину загальної справи, а потім отримані складові поєднуються – виготовлення гірлянд до святкування Нового року); 3) спільно-послідовна (спільну задачу послідовно виконує кожен учасник – спільне малювання картини). Перешкоди у співпраці дітей: 1) мотиви змагання переважають над мотивом співпраці, дії товаришів сприймаються як перешкода для власного успіху; 2) неякісна робота окремих дітей перешкоджає отриманню загального продукту.

2.3.4. Лідерство в дитячому колективі

Термін «лідер» англійського походження (leader), буквально означає –«ватажок, провідний керівник, той що йде попереду, стоїть на чолі», тобто людина, яка веде за собою. Аналогами іншомовного слова «лідер» в українській мові можна вважати слова «поводир», «провідник», «ватажок», «керманич». З погляду психології лідер – це авторитетна особа, якій група за певних обставин надає право приймати від імені всієї групи важливі рішення. З погляду педагогіки, лідер – це член групи з притаманними йому організаторськими здібностями, якому належить ключова роль у структурі міжособистісних взаємин у групі, який заохочує інших своїм прикладом діяти найкращим чином всім разом для досягнення групових цілей.

Лідер-дошкільник − у розумінні І. Іванової – це, насамперед, активна ініціативна особистість, здатна змінити зовнішню ситуацію і координувати діяльність інших, організувати і повести їх за собою. У дітей-лідерів розвинене прагнення виконувати найбільш активні ролі в іграх, бажання керувати діяльністю однолітків, давати вказівки. Між лідером і послідовниками-однолітками спостерігаються відносини співпраці, залежності, а іноді й суперництва. Однолітки прагнуть досягти дружніх, доброзичливих взаємин з лідером, для чого змушені займати підлегле, залежне від лідера становище, тобто схильні поступатися, погоджуватися з думкою лідера, враховувати його бажання, поблажливо ставитися до прояву грубості, до помилок. Діти, як правило, заздрять лідерам. Діти-лідери відрізняються високим ступенем емоційної лабільності (емоційні переживання неглибокі, коротко-тимчасові, яскраво виражені зовні), різноманітністю та багатством міміки і рухів.

Можливість дитини бути лідером визначається її психофізіологічним розвитком. Лідер виконує функції ініціатора, організатора, натхненника, наставника, отже, йому, в першу чергу, необхідно мати сильну нервову систему, витривалість, енергійність, фізичну силу, оптимальний рівень здоров'я, сильний тип темпераменту. Лідерам будь-якого віку властиво проявляти високу ступінь загальної поведінкової активності, що позначається як загальна психічна активність індивіда.

Про важливість цілеспрямованого формування готовності дошкільника стати лідером пише Н. Гавриш. На думку вченої, лідерські риси потрібно розвивати в комплексі з іншими базовими якостями особистості, процес формування яких має ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях і потребує особливої позиції з боку дорослих, уваги до ровесницьких стосунків дітей. Лідерство крізь призму особистісної характеристики дошкільника − це сильна, активна особистісна позиція дитини в дитячому співтоваристві, яка проявляється у здатності ініціювати власні дії та дії інших, спрямовувати та вести за собою. До основних особистісних рис сфери соціального розвитку дитини-лідера учені відносять: комунікативні вміння, адаптивну поведінку, ініціативу і старанність, самостійність і самооцінку.

Комунікативні вміння − це інструмент спілкування дитини з однолітками й дорослими, завдяки якому вона вчиться виражати себе, керувати іншими, вступати в різноманітні стосунки. Щоб ефективно спілкуватися, дитина повинна володіти низкою вмінь складники якої можна представити в єдності інформаційно-комунікативного, перцептивно-експресивного

й інтерактивного компонентів. Інформаційно-комунікативний компонент передбачає використання поєднаних вербальних і невербальних засобів спілкування з метою прийому і передачі інформації, вибір відповідно до ситуації найдоцільніших способів поведінки і звертань, володіння технікою інтонування для вираження різних форм впливу (прохання, вимоги, питання, наказу, поради, побажання тощо). Перцептивно-експресивний компонент спілкування старших дошкільників дозволяє розуміти інших (дорослих, ровесників) та самому бути зрозумілим для них. Для цього дитині необхідно розпізнавати індивідуальні особливості, неповторну сутність іншої людини, визначати її особистісні характеристики, емоційні стани, інтереси, переживання, прагнення. Крім того, необхідно враховувати ставлення один до одного у процесі спілкування, минулий досвід спілкування (взаємини), сприймати спілкування як цінність. З іншого боку, дитина повинна володіти засобами самовираження своїх емоцій, передачі інформації, узгодження своїх дій із партнерами. Інтерактивний компонент віддзеркалює налагодження контакту і спільної діяльності: наполегливість, переконливість звертань, залагодження суперечок, вкладання домовленостей, врахування взаємних інтересів комунікантів.

Кожна людина відрізняється своєрідністю реакцій на дії навколишньої дійсності У поведінці проявляється особистість людини, особливості її характеру, темпераменту, її потреби, погляди, смаки, мотиви. Важливу роль в регулюванні поведінки грають емоції і почуття. Адаптивна поведінка – це дії лідера, які задовільняють одночасно його самого і підлеглого, це вміння пристосовуватися до загального миттєвого настрою. Основними стратегіями поведінки дітей в проблемних ситуаціях виступають: уникнення, пристосування, співробітництво, компроміс, загрози, суперництво, звернення за допомогою. Для лідера-дошкільника найбільш прийнятними стратегіями поведінки є компроміс, пристосування, співробітництво. Найменш прийнятними − суперництво, уникнення, загроза, звернення за допомогою (ці стратегії вказують на власну безпорадність).

Ініціатива – це самодіяльна участь людини в різних сферах соціального життя, коли вона самостійно бере на себе вирішення будь-якого завдання і виступає як її активний провідник у життя. *Самостійність* передбачає відповідальне ставлення людини до своєї поведінки, здатність діяти свідомо й ініціативно не тільки в знайомій обстановці, але і в нових умовах, в тому числі в ситуаціях, що вимагають прийняття нестандартних рішень. Самостійність, залежить від рівня самооцінки. *Самооцінка* −

елемент самосвідомості, характеризується емоційно насиченими оцінками самого себе як особистості, власних здібностей, моральних якостей і вчинків; важливий регулятор поведінки. Тим самим самооцінка впливає на ефективність діяльності дитини і рівень домагань. Дитині з адекватною високою самооцінкою притаманний високий рівень домагань, який характеризується наполегливим прагненням в різних видах діяльності: робити і переробляти продукти своєї діяльності до відповідності найвищим особистим стандартам.

Лідерство в дитячому колективі розглядається як соціально-психологічне явище, що виражається у здатності окремої дитини впливати на однолітків, організовувати їхню діяльність та спрямовувати групові взаємини. У дошкільному віці воно проявляється найчастіше в ігровій діяльності: дитина-лідер пропонує сюжет гри, розподіляє ролі, залучає інших до спільних дій. Саме тому вихователь має приділяти особливу увагу виявленню і підтримці позитивних форм дитячого лідерства.

Формування лідерських якостей у дітей є одним із аспектів їх соціалізації. Однак лідерство може мати як конструктивний, так і деструктивний характер. У першому випадку – воно сприяє згуртуванню колективу, організації спільних справ, розвитку вміння домовлятися та працювати разом. У другому – може призводити до конфліктів, ізоляції окремих дітей, встановлення «неформальної влади». *Завдання вихователя* полягає у створенні таких педагогічних умов, які сприяють гармонійному розвитку міжособистісних стосунків: підтримці активних дітей, формуванні в них почуття відповідальності за колектив та одночасній допомозі менш ініціативним дітям у прояві власних здібностей. Позитивний педагогічний вплив забезпечує ситуацію, коли лідерство не перетворюється на домінування, а стає інструментом партнерства й співробітництва. Таким чином, лідерство в дитячому колективі є не лише індивідуальною характеристикою, а й важливим виховним ресурсом. Правильно спрямоване, воно сприяє формуванню соціально зрілої особистості, розвитку комунікативних умінь і вихованню почуття колективізму, що є надзвичайно актуальним у сучасній дошкільній освіті.

Рекомендації для вихователя:

– створювати умови для прояву ініціативи (доручати дітям самостійно обирати ролі, придумувати ігрові сюжети, організовувати спільні справи);

– заохочувати співробітництво, а не конкуренцію (підкреслювати значення командних результатів, а не лише індивідуальних досягнень);

– розвивати емпатію у дітей-лідерів (пояснювати важливість врахування почуттів та думок інших);

– включати всіх дітей у групову діяльність (надавати можливість проявити себе навіть тихим і менш активним вихованцям);

– коригувати деструктивні форми лідерства (м'яко обмежувати прояви домінування чи авторитарності, спрямовуючи енергію дитини в позитивне русло);

– показувати приклад демократичного лідерства (власною поведінкою демонструвати відкритість, уміння слухати та поважати думку інших).

Формування лідерських якостей у дошкільників можна здійснити через командну гру, рольові ігри, спільні проєкти та обговорення. Важливо при цьому заохочувати ініціативу, підтримувати самовираження і навчати вирішувати конфлікти; розвивати впевненість та відповідальність.

Ігри, що сприяють формуванню лідерських якостей дітей: «Капітан корабля» (дитина-«капітан» обирає «команду» та розподіляє завдання: хто буде кермувати, хто дивитися в бінокль, хто «ловити рибу». Педагог змінює «капітанів», щоб кожна дитина мала шанс відчути себе організатором); «Ведучий у колі» (усі діти стають у коло. Одна дитина отримує роль «ведучого» й вигадує рухи, які повторюють усі інші. Потім ведучий змінюється. Це вчить поваги до лідера і дає можливість кожному відчути вплив на групу); «Будівельники міста» (конструктори або кубики) (Діти будують спільне «місто». Лідер пропонує, які споруди треба створити, але всі учасники вносять свої ідеї. Вихователь стежить, щоб лідер вчився слухати інших і приймати різні пропозиції).«Ведмідь і ведмежата» («Ведмідь» (дитина-лідер) має завдання організувати «ведмежат» для спільного танцю чи гри. Потім ролі змінюються. Це допомагає дітям тренувати навички організації групи);«Добрі справи для групи» (вихователь призначає «чергового-лідера», який допомагає організувати роздачу матеріалів, прибирання іграшок, прикрашання групової кімнати. Це формує відповідальність і вчить піклуватися про колектив)

Ці ігри сприяють розвитку ініціативності, комунікативних умінь, навичок співпраці та взаємоповаги. Дитина-лідер навчається не лише керувати, а й враховувати інтереси інших, що є основою позитивного лідерства. Важливо заохочувати самостійність, відповідальність і комунікацію, ставити перед дитиною невеликі завдання, які вона може виконати сама, створювати можливості для гри в команді, підтримувати її ініціативу та обирати активності, що сприяють розвитку впевненості.

Ефективним засобом формування лідерських якостей у дошкільника є проєктна технологія. Робота над проєктом згуртовує колектив дітей і дорослих навколо однієї проблеми. Розподіл завдань і доручень між учасниками проєкту та ініціювання ідей як їх краще і швидше виконати породжують лідерські якості в дитини. Детальніше про можливості проєктної технології у формуванні лідерських якостей дошкільника йдеться у *Темі 2.10*.

Таким чином, лідерство в дитячому колективі є не лише індивідуальною характеристикою, а й важливим виховним ресурсом. Правильно спрямоване, воно сприяє формуванню соціально зрілої особистості, розвитку комунікативних умінь і вихованню почуття колективізму, що є надзвичайно актуальним у сучасній дошкільній освіті.

Сучасні учені О. Безсонова, О. Безрукова, О. Воронов пропонують компетентнісний підхід до формування лідерського потенціалу дітей дошкільного віку як важливої умови досягнення основного результату першої ланки освіти – дошкільної зрілості. Ключовими компетентностями в освітній роботі з дітьми визнано − комунікацію, командну роботу, критичне мислення, креативність. Програмою «Лідер живе в кожному», створеною ученими, передбачено особливий формат організації взаємодії дорослих і дітей, що забезпечує збалансований особистісний розвиток з урахуванням психофізіологічних особливостей дітей дошкільного віку та опанування ними навичок соціально доцільної поведінки у різних видах діяльності − комунікативній, пізнавальній, ігровій, дослідницько-пошуковій, художньо-естетичній, руховій, господарсько-побутовій діяльності. До показників сформованості якостей лідера по кожному виду діяльності, віднесено прагнення лідерської позиції у дитячій спільноті (мотивованість); навички командної взаємодії і комунікації (уміння і навички конструктивної взаємодії); базові особистісні якості, важливі для лідерства. Механізмами формування лідерського потенціалу дошкільників визнано довіру, мотивацію, свободу вибору, осмисленість усіх суб'єктів освітнього процесу. Відчуття довіри дорослого до дітей і навпаки, забезпечує практику вмотивованого активного включення у різноманітні освітні ситуації, сприяє формуванню відповідальної самостійності. Надання дітям свободи вибору змісту (що я планую зробити), способу (як я хочу і можу це зробити), засобів (що допоможе реалізувати задумане), формату (з ким і де я хочу діяти) – пробуджує стійкий інтерес, спрямованість діяльності, осмисленість дій.

Отже, лідерство в дошкільному віці – один із важливих аспектів розвитку соціально-активної особистості, який характеризується такими ба-

зовими якостями, як: ініціативність, дисциплінованість, самостійність, витримка, впевненість, цілеспрямованість, наполегливість, завзятість, рішучість і відповідальність, готовність докладати зусилля для подальшого розвитку. Лідер – це член групи, який користується авторитетом, має певну харизму, активно проявляє себе у ситуації та має послідовників; це найбільш авторитетна особистість у групі, яка шляхом використання своїх особистісних якостей сприяє ефективному досягненню цілей у важливій для групи діяльності за короткий проміжок часу. Щоб стати лідером потрібно мати певні природні задатки та постійно працювати над розвитком лідерських якостей, спрямовувати свою діяльність на досягнення групових цілей з урахуванням особистісного інтересу. Лідерські якості допомагають дошкільнику, приймати певні рішення, відповідати за свої вчинки і поведінку, відстоювати власну думку, уможливлюють навчання та управління своїм життям без сторонньої допомоги, сприяють досягненню бажаного, формують здорову самооцінку, підвищують здатність до комунікацій з оточуючими, у тому числі, засобами впливу та відстоювання власної думки; підносять бачення дитини на рівень ширшого світогляду, роблять її вчинки ефективнішими, формують майбутнє активного учасника громадського життя.

2.3.5. Закладання основ конфліктологічної культури

Дитячі конфлікти – природна частина життя дитини, особливо у процесі соціального розвитку. Спілкування між дітьми супроводжується конфліктними явищами, виникає потреба знайомити з ними дітей, вчити їх попереджати, уникати, долати.

Причини виникнення конфліктів: *боротьба за ресурси* (іграшки, місце для гри, увагу батьків або однолітків)*; різниця у поглядах та інтересах* (діти мають різні потреби та бажання, що може призводити до непорозумінь); *недостатньо розвинені навички спілкування* (діти можуть не вміти висловлювати свої почуття та потреби, або ж не знати, як мирно вирішувати конфлікти); *вплив оточення* (поведінка батьків, однолітків та інших значимих дорослих може впливати на те, як дитина розв'язує конфлікти); *вікові особливості* (у різні вікові періоди діти можуть стикатися з різними типами конфліктів, наприклад, у підлітковому віці конфлікти можуть бути більш складними та емоційно насиченими).

Уміння вирішувати конфлікти – важлива навичка, потрібна дитині для успішного соціального життя. Тому навчити дітей мирно вирішувати конфлікти, розвиваючи навички емоційного інтелекту та конструктивного спілкування – одне із завдань вихователя.

Способи вирішення конфліктів дітей: 1) силові (один з дітей почувається ображеним, знехтуваним, примушеним виконувати небажану для себе роль, функцію); 2) нормативні (конфліктуючі сторони почуваються рівноправними), які спираються на прийняті дітьми норми – меншість підкоряється більшості, здійснення жеребкування, встановлення почерговості.

Вихователь має пояснювати дітям шкоду фізичних способів впливу, погроз на адресу інших дітей, вчити обговорювати спірні питання, давати пропозиції, домовлятись. Забезпечити дитині можливості продемонструвати себе, отримати схвалення, відчуття своєї неповторності й самоцінності. Вчити виявляти свою індивідуальність прийнятними способами, помічати інших дітей, їхні досягнення, адекватно реагувати на успіх товариша, його схвалення дорослим

Поради вихователю, як вирішувати конфлікти мирним шляхом:

1) навчіть дітей розпізнавати та виражати свої емоції: важливо, щоб дитина могла зрозуміти, що вона відчуває, та висловлювати свої почуття словами, а не діями. Допоможіть дітям зрозуміти потреби інших: навчіть їх ставити себе на місце іншої людини та бачити ситуацію з її погляду;

2) навчіть дітей використовувати навички спілкування: слухати, ставити питання, домовлятися та знаходити компроміси;

3) вчіть дітей шукати причини конфліктів: допоможіть їм зрозуміти, що лежить в основі конфлікту та як його можна вирішити;

4) встановіть правила та межі: щоб діти знали, що можна, а що ні, і щоб у конфліктних ситуаціях були чіткі правила. Не втручайтеся одразу: дайте їм можливість самостійно вирішити конфлікт, але будьте поруч, якщо їм потрібна допомога. Будьте прикладом для наслідування: показуйте дітям, як ви вирішуєте конфлікти мирним шляхом;

5) вводьте позитивні ритуали примирення: створіть традиції, які допоможуть дітям швидко та ефективно миритися після конфліктів. Вивчіть з дитиною можливі способи вибачення. Наприклад, батьки можуть спитати свою дитину: «Якщо ти хочеш дружити з Оленою, то як зробити так, щоб їй полегшало на душі?». Іноді дитині вистачає просто сказати «вибач», а іноді вона може обійняти свого маленького товариша, намалюва-

ти для нього малюнок або подарувати йому квітку. У цьому випадку важливі щирі вибачення, а не тільки слова «Я шкодую».

Алгоритм вирішення конфлікту з боку вихователя:

– допоможіть дітям зупинитись. Укажіть, що ви бачите. Інтерпретуйте слова та мову тіла, ставте запитання;

– зведіть дітей разом. Діти повинні бути досить близько, щоб бачити й чути одне одного. Спустіться на рівень дітей. Обійміть їх, вислухайте, подивіться в очі. Підтримайте всіх дітей;

– визнайте почуття. Виявіть співчуття. Покажіть, що розумієте почуття кожної дитини. Запитайте, що відчуває дитина. Констатуйте факти;

– допоможіть дітям звернутися безпосередньо один до одного;

– переконайтеся, що кожна дитина слухає та чує іншу сторону. Направляйте й підтримуйте дітей під час перемовин; визначте проблему, допоможіть дітям її конкретно сформулювати;

– повторіть сказане дитиною. Це підкріплює та посилює повідомлення. У разі потреби допоможіть дитині зупинитися та слухати;

– запитайте, що можна зробити для вирішення проблеми. Чи є ідеї в дітей? Запропонуйте варіанти;

– попросіть дітей уголос висловити згоду або укласти письмову угоду;

– реалізуйте знайдене рішення. Якщо не допоможе, повертайтеся до кроку вирішення проблеми й спробуйте новий варіант.

Розмови про те, що треба жити мирно, для дітей не мають сенсу як і вимога «бути добрими». Переживати конфлікти та вчитися знаходити прийнятні рішення – необхідна життєва навичка, яка дає відповіді на такі запитання: Що я робитиму, якщо виникне конфлікт? Що скажу? Як установити межі поведінки іншої дитини? Коли діти знають відповіді ці запитання, вони успішно самі вирішують свої конфлікти.

Неструктурована гра – один із найкращих способів навчання дітей мистецтву мирної взаємодії. Ставтеся до конфлікту як до можливості. Не рятуйте дітей (не звинувачуйте, не читайте нотації). Запропонуйте їм інструмент і пораду і чим частіше так діятиме вихователь, тим швидше навчаються діти. Вікові особливості причин, що зумовлюють конфлікт подано в *таблиці 2.4.*

Таблиця 2.4.

Вік	Причина
2-3 роки	Боротьба за іграшку, невміння ділитися, нездатність до спільних дій, високий егоцентризм. Важливо: виховувати прагнення допомогти, уміння зважати на інтереси інших, терпляче чекати, не шуміти, не заважати іншим, виявляти доброту і чуйність
4-5 років	Вибір ролей у грі
5-6 років	Вибір ролей у грі, невміння поступитися
4-6 років	Конфлікти виникають з приводу організації та проведення сюжетно-рольових ігор (різні рівні ігрових дій, вибір теми, підбір учасників, розподіл ролей, порушення правил). Конфлікти є скороминущими, часто вирішуються самими дітьми. До 5-6 років число конфліктів знижується. Навчати бачити іншого і зважати на нього, вмінням долати труднощі спілкування

Прийоми роботи з дітьми: «Погляд зовні» та «Педагогічна провокація». Погляд зовні (оцінний коментар) надає дітям можливості підійти до оцінки людських стосунків у системах: «дорослий-діти», «дитина-діти», «дитина-близький дорослий». Аналіз ситуацій передбачає оцінку її очима різних учасників, обговорення можливих мотивів дітей та можливих способів розв'язання проблеми. Приклад: на занятті з малювання всі діти малювали, а Сергійко просто сидів. Коли вихователь запитала, чому він не малює, хлопчик відповів, що в нього немає олівця. Вихователь спочатку хотіла сама подати Сергійкові олівець, але потім порадила хлопчику попросити Марійку подати йому олівець. З олівцем Сергійко скоро закінчив роботу. Ввечері педагог запропонувала дітям пригадати ситуацію та дати їй етичну оцінку.

Вихователь: Подекуди в нас виникають проблеми, і ми не знаємо, як собі допомогти. Пам'ятаєте, як Сергійко не малював, бо не мав олівця. Давайте пригадаємо, як це відбувалося. Подивимося на це зовні. Заплющить очі, уявіть. Бачите, ми сидимо, малюємо... Що ви малювали? Як ви думаєте, чому не малював Сергійко? (Та в нього ж не було олівця.) Як ти сам поясниш, Сергійко? (У всіх були олівці, а в мене не було, він закотився під диван.) Якщо в групі добрі, чуйні діти, що б вони запропонували, якщо б побачили, що хлопчику не зручно дістати олівець? (Давай я дам тобі олівець.) Але і сам Сергійко може попросити. Що ти скажеш? Як попросиш? Кого? (Я попрошу Марійку: «Марійко, дай мені, будь ласка, олівець»).

Педагогічна провокація (долучення дітей до обговорення ситуацій зіткнення їх інтересів, потреб) – відбувається за схемою: уточнення проблеми – визначення суті конфлікту – момент власної оцінки – пошук можливих рішень – прийняття і аналіз рішення. Метод використовує реальні життєві ситуації для виховних цілей. Більшість педагогів намагаються зачекати, приховати, ліквідувати конфліктну ситуацію. Педагогічна ж провокація навмисне привертає до неї увагу, надає дітям можливість опанувати способи виходу з конфлікту, можливі шляхи розв'язання проблеми. Наприклад, у старшій групі одного із ЗДО у п'ятницю, коли діти спускалися сходинками на прогулянку, маленький, худенький Владик, граючись, штовхнув свого тезку, «великого» хлопчика, і той з'їхав останні дві сходинки вниз на штанях. Все обійшлося благополучно, хоча Владику було зроблено відповідне зауваження. Аж на ранок вівторка великий Влад пригадав, що трапилось у п'ятницю, і «підігрітий» бабусею: «Хіба можна дозволяти якомусь малюкові ображати себе?!», він з'явився у групі переповнений бажанням покарати винуватого. Поки маленького Влада у групі ще не було, великий Влад уголос готував себе до «страшної кари», чим налякав інших дітей, які боязко чекали розв'язки і не знали, як допомогти товаришу. На будь-які розмови з вихователем хлопчик не вівся, їсти відмовився. Педагогу можна було примусити Влада замовкнути, припинити свій дитячий гнів. Проте вихователь вчинила по-іншому. «Добре, – спокійним голосом погодилась вона. Якщо ти остаточно вирішив покарати набагато слабшого за тебе хлопчика, до речі, твого товариша, який уже вибачився перед тобою у п'ятницю, що ж, це твоє рішення, твій вибір. Проте спочатку тобі доведеться «вступити в бійку» зі мною. Я ж сильна, фізично міцніша за тебе доросла людина не можу дозволити, щоб на моїх очах навмисне ображали слабших. Зберись із духом і починай». Поміркувавши, хлопчик вирішив вибачити товариша, і, коли малий Владик зайшов у групу, «карателя» там уже не було. Через півгодини діти весело грали разом. Заспокоєним хлопчикам вихователь пізніше лише сказала: «Подекуди між людьми можуть траплятися різні ситуації. Якщо неправий, вибачився. То не треба поспішати карати. Краще вибачити. Можливо, колись вибачать і вас». Замість силового рішення педагог пропонує дітям зробити вибір самостійно, уявно програти ситуацію з різних боків. Наприклад, вихователь, відчуваючи назрівання конфлікту між гравцями, запропонувала дітям уявити ситуацію, яка ще не виникла, проте могла б бути: Сергій узяв машину, а Сашкові теж захотілося пограти цією машиною. Кожен тягне машину

до себе і кричить: «Це моя машина». Педагог спрямував дітей на прогнозування дій дітей, які можуть вчинити «зло», «смішно», «жадібно»: «Як би посварились жадібні діти? А веселі?».

2.3.6. Булінг серед дітей: види, причини, наслідки, протидія

Булінг – діяння або бездіяльність учасників освітнього процесу, які полягають у систематичному фізичному, психологічному, економічному насильстві і заподіюють шкоду фізичному або психічному здоров'ю дитини.

Ознаки булінгу: кривдник і булер, потерпілий (жертва булінгу); повторюваність дій (систематичне вчинення, в тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій). Територія скоєння – у приміщенні ЗДО, на прилеглих територіях включно із навчальними приміщеннями для занять спортом, музикою, коридорами, роздягальнями, вбиральнями тощо); за межами ЗДО під час заходів, передбачених освітньою програмою, планом роботи ЗДО та інших освітніх заходів, що організовуються за згодою керівника ЗДО, дорогою із ЗДО.

Прояви булінгу: фізичний (штовхання, бійки, підніжки, зачіпання, ляпаси, стусани, кусання, умисне позбавлення їжі, поведінка сексуального характеру – принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська словесні образи, погрози), психологічний (образливі слова, кривляння, ізоляція, перешкоди в отриманні освітніх послуг, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення), економічний (псування особистих речей, іграшок, примушування до праці), кібербулінг (використання електронних засобів для цькування (в ЗДО це може бути менш поширеним, але все ж можливим, наприклад, через використання батьківських груп у месенджерах). Завдання вихователя – виховувати позитивне емоційне сприйняття ровесників, вміння розпізнавати і враховувати їх інтереси і потреби, індивідуальні особливості.

Позиції які можуть займати діти відносно своїх товаришів і відносно себе: 1) егоїстична, 2) конкурентна, 3) гуманна.

Егоїстична позиція – це концентрація на власних почуттях, бажаннях, бачення в іншому рівноцінної особистості. Такі діти легко образять, вдарять, щось відберуть у більш слабкого, штовхнуть. Інтереси егоїстичної дитини більше сконцентровані на предметах, аніж на однолітках. Зві-

сно, що з такою дитиною спілкуватися не дуже хочеться, це не цікаво і навіть небезпечно.

Конкурентна позиція характеризується сприйняттям інших дітей як засобу для порівняння з самим собою і для самоствердження (Я – кращий, ніж він, в мене вийшло красивіше, ніж у нього, мене похвалили, а його ні). Дитина наче і робить все правильно, і не ображає нікого, але, помічаючи перевагу товариша над собою, починає переживати, сумувати, заздрити. Вона постійно бачить в іншому об'єкт для порівняння з собою і постійно його оцінює з погляду своїх досягнень. Важко товаришувати з такою дитиною, бо все гаразд, лише коли в неї виходить краще, вона виграє. Але ж ніхто з дітей не хоче бути гіршим чи програти.

Гуманна позиція спостерігається тоді, коли дитина ставиться до іншого як до самоцінної особистості, виявляє чутливість до його бажань, почуттів, настроїв, інтересів, думок. Вона з власної ініціативи буде допомагати, жаліти, і це не буде для неї обузою, навпаки, буде отримувати від цього задоволення. Такий друг є бажаним для кожного. Гуманна позиція принесе радість спілкування і взаємодії. Така дитина завойовує прихильність інших, навіть не добиваючись цього.

Суб'єкти реагування на випадки булінгу: служба освітнього омбудсмена, служби у справах дітей (з метою вирішення питання щодо соціального захисту малолітньої чи неповнолітньої особи яка стала стороною булінгу, з'ясування причин, які призвели до випадку булінгу (цькування) та вжиття заходів для усунення таких причин); центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (з метою здійснення оцінки потреб сторін булінгу, визначення соціальних послуг та методів соціальної роботи, забезпечення психологічної підтримки та надання соціальних послуг); органи місцевого самоврядування: керівники та інші працівники ЗДО; засновники закладів освіти або уповноважений ними орган; територіальні органи (підрозділи) Національної поліції України.

За булінг у ЗДО передбачена адміністративна відповідальність згідно зі статтею 173-4 КУпАП. Це може включати штрафи або громадські роботи для тих, хто вчиняє булінг, а також для їхніх батьків у разі, якщо булінг вчинила дитина.

Порядок реагування на булінг у ЗДО:

1) звернення (будь-який учасник освітнього процесу (батьки, працівники ЗДО, діти) має право подати заяву про випадок булінгу чи

підозрювання в ньому, або отримання достовірної інформації про нього керівнику закладу освіти). Заява подається в усній або письмовій формі, а також через засоби комунікації;

2) розслідування (керівник закладу зобов'язаний розглянути заяву та провести розслідування, а саме: хто з учасників освітнього процесу вчиняє булінг (дорослі до дитини, чи дитина до дитини, можливо батьки чиїсь);

3) вжиття заходів (за результатами розслідування проводяться невідкладні заходи для припинення небезпечного впливу та надання допомоги потерпілому. За потреби надається медична допомога, викликається швидка також може надаватися і психологічна допомога);

4) звітування (керівник ЗДО зобов'язаний інформувати уповноважені підрозділи органів Національної поліції про випадки булінгу).

Роль батьків у протидії булінгу: батьки мають право знати про випадки булінгу, вимагати їх розслідування та сприяти проведенню розслідувань.

Важливо! У разі виявлення булінгу, важливо не замовчувати проблему, а звертатися до керівництва закладу освіти або до компетентних органів; необхідно створювати безпечне освітнє середовище, де кожен учасник освітнього процесу почувається захищеним; виховання у дітей навичок конструктивної взаємодії та розв'язання конфліктів є важливим кроком у запобіганні булінгу; виховувати у дітей культуру поваги та нетерпимості до насильства.

Методи виховання: *етичні бесіди* за картинками із зображенням стосунків дітей (конфлікту, взаємодопомоги, булінгу). Запитання бесіди: «Що сталось між дітьми?», «Чому не можна кривдити інших?», «Хто є нападником, від кого захищається дитина?, Як ви це зрозуміли?», «Як слід вчинити?» . Читання дитячої літератури з обговоренням змісту, щоб підвести дітей до узагальнення про неприпустимість фізичних впливів на іншу дитину, дотримання права один одного на рівність. Вправляння у розвитку комунікативних умінь поводитись у конфлікті (моделювання ситуацій конфлікту, непорозумінь та виходу з них). Подолання дитячого егоцентризму, формування емоційної децентрації: включення ізольованих дітей, з якими ровесники не хочуть спілкуватись, у сюжетно-рольові ігри, ігри-драматизації, створення виховних ситуацій, бесіди за творами живопису (портретами), під час яких діти вчаться ставити себе на місце героїв, уявляти їхні думки і почуття, їх ставлення до інших, зрозуміти їх дії.

Компетентність дитини у спілкуванні з ровесниками: вияв взаємного інтересу, особистісна орієнтація, рівність особистісних позицій взаємодіючих суб'єктів, звернення уваги на почуття, інтереси один одного, врахування бажань усіх сторін.

Документація щодо протидії булінгу в закладах дошкільної освіти (ЗДО) включає в себе нормативні документи, плани заходів, положення, накази, звіти, анкети та інші матеріали, що регламентують порядок дій у випадках булінгу та спрямовані на створення безпечного освітнього середовища (https://vseosvita.ua/library/dokumenty-protydiya-bulinhu-v-zdo-924682.html)

Розробки занять із протидії булінгу в ЗДО:

https://naurok.com.ua/treningove-zanyattya-na-temu-profilaktika-bulingu-zhorstokosti-ta-nasilstva-v-doshkilnomu-seredovischi-140738.html ; https://surl.li/diwelw

Запитання та завдання для самоперевірки і самоконтролю

1. *Як можна пояснити дітям сутність таких понять, як «дружба», «добро», «справедливість»?*
2. *Які методи найбільш ефективні для формування у дітей уявлень про людські взаємини?*
3. *Як змінюється характер взаємин у дитячому колективі залежно від віку дітей?*
4. *Чому старші дошкільники починають цінувати авторитет ровесників?*
5. *Які типи дитячого лідерства ви знаєте?*
6. *Чому одні діти стають лідерами в колективі, а інші – ні?*
7. *Чому важливо формувати в дітей уміння розв'язувати конфлікти мирним шляхом?*
8. *Які прийоми можна застосувати у роботі з дітьми для профілактики конфліктів?*
9. *Які основні види булінгу поширені серед дітей?*
10. *Які причини найчастіше призводять до виникнення булінгу у дитячому колективі?*
11. *Яку роль відіграють педагоги й батьки у запобіганні булінгу?*

12. *Навести приклади ігор або вправ, що сприяють ознайомленню дітей із соціальним довкіллям через спілкування.*
13. *Скласти план інтерактивного заняття для дітей на тему «Що означає бути другом».*
14. *Розробити порівняльну таблицю особливостей взаємин у молодшій, середній та старшій групі дитячого садка.*
15. *Скласти характеристику «умовного лідера» дитячої групи (риси, стиль поведінки, вплив на інших).*
16. *Розробити дидактичну гру чи вправу, що вчить дітей знаходити компроміс у конфліктних ситуаціях.*
17. *Створити алгоритм дій вихователя у разі виявлення булінгу в дитячому колективі.*
18. *Підготувати інформаційний буклет для батьків «Як розпізнати і попередити булінг у дитини».*

Тема 2.4. ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ РАННЬОГО І ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЯВИЩАМИ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Тема 2.4.1. Методика формування у дошкільників уявлення про рідний край, місто, Батьківщину

***Ключові поняття*:** рідний край, Батьківщина, національна символіка (прапор, герб, гімн), народні символи українців, традиції, національне вбрання, свята, українські страви.

План

2.4.1.1. Ознайомлення з рідним краєм, Батьківщиною – складова патріотичного виховання дошкільників.

2.4.1.2. Педагогічний інструментарій виховання любові до Батьківщини.

2.4.1.3. Вікові особливості засвоєння змісту патріотичного виховання.

2.4.1.4. Методика ознайомлення з близьким оточенням.

2.4.1.5. Ознайомлення з національною символікою.

2.4.1.6. Ознайомлення з народними символами українців.

2.4.1.7.Ознайомлення з народними традиціями, святами.

2.4.1.8. Ознайомлення дошкільників з національним одягом та кухнею українців (із врахуванням регіонального аспекту).

2.4.1.9. Побут українців та інтер’єр української хати.

2.4.1.1. Ознайомлення з рідним краєм, Батьківщиною – складова патріотичного виховання дошкільників

Патріотичне виховання – планомірна виховна діяльність, спрямована на формування у вихованців почуття патріотизму, тобто доброго відношення до Батьківщини та до представників спільних культури або країни. Таке виховання включатиме розвиток любові до батьківщини, національної самосвідомості й гідності; дбайливе ставлення до рідної мови, культури, традицій; відповідальність за природу рідної країни; потребу зробити свій внесок у долю батьківщини; інтерес до міжнаціонального спілкування; прагнення праці на благо рідної країни, її народу.

Мета – виховання свідомого громадянина, патріота; набуття дошкільниками соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємин; формування у потреби та вміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної культури / виховати свідомих, відповідальних громадян, які люблять свою країну та готові працювати на її благо.

Завдання: ознайомлення дошкільників з історією рідного краю, життям і побутом українського народу у різні епохи, зокрема – козацтвом; формування позитивного образу Батьківщини, цілісного ставлення до культури українського народу, його історичного минулого, мови, звичаїв, традицій, народних символів; розвиток інтересу до українських ремесл, мистецтва; виховання любові до рідного краю (рідної домівки, сім'ї, дитячого садка, селища); ознайомлення дошкільників з державними символами (Герб, Прапор, Гімн); ознайомлення з літературною спадщиною українського народу (казки, легенди, колискові, забавлянки тощо); формування базових якостей особистості: працелюбності, свободи, справедливості, чесності, доброти, дбайливого ставлення до природи і всього живого; навчання дошкільників толерантності та дотримання культури поведінки у щоденній життєдіяльності.

Основні напрями: формування уявлень про сім'ю, родину, рід і родовід; краєзнавство; ознайомлення з явищами суспільного життя; формування знань про історію держави, державні символи; ознайомлення з традиціями і культурою свого народу; формування знань про людство. Важливо вплинути на дитячий світогляд і закласти любов до рідного оточення, щоб у майбутньому це почуття поширилось і на більш віддалені місцини, на всю Батьківщину загалом. Сенситивним періодом для патріо-

тичного виховання є середній дошкільний вік, коли активізується інтерес дитини до соціального світу та суспільних явищ.

Зміст знань: як називається рідна країна, її столиця, рідне місто/село дитини, визначні пам'ятки міста або села, природа країни і місця проживання, люди (у т.ч. видатні, відомі) країни за національністю, за особистісними якостями, мистецтво, традиції, звичаї Батьківщини. Діти старшої групи знають прапор, гімн, герб України, назву її столиці, інших великих міст, значущі географічні назви (Крим, Карпатські гори, Дніпро), пам'ятні місця (Тарасова гора у Каневі, Хортиця, заповідник Асканія-Нова тощо), назву свого міста (селища), річку чи озеро, які там є, цікаві місця. Виявляють інтерес до культури українського народу, загальнолюдських і громадянських цінностей.

2.4.1.2. Педагогічний інструментарій виховання любові до Батьківщини

Основний принцип – «від близького до далекого»: від любові до родини, до своєї домівки, до свого подвір'я, садочка, вулиці, до любові до міста, країни.

Засоби: бесіди та розповіді (Про Батьківщину, її історію, культуру, природу); дидактичні ігри з використанням української символіки, народних іграшок; сюжетно-рольові ігри зі створенням ситуацій, що відображають життя українського народу; залучення до народних свят та обрядів (проведення святкових заходів, виставок, концерті); використання творчості: малювання, ліплення, аплікації на патріотичні теми.

Методи і прийоми: емоційно-насичені бесіди та розповіді вихователя про об'єкт ознайомлення, зустрічі з цікавими людьми, обговорення прочитаних творів, дидактичні, сюжетно-рольові ігри, ігри, які допомагають дітям закріпити знання про Батьківщину, її культуру та традиції; читання та інсценування творів художньої літератури (використання творів українських письменників, які розкривають красу та багатство української мови, культури, слухання народної, класичної, сучасної музики (знайомство з українською музикою, яка передає національний колорит та дух); розгляд ілюстрацій, картин, творів образотворчого мистецтва, використання наочності для закріплення знань про рідний край та культуру,

творча діяльність дітей (читання віршів місцевих поетів, виконання народних танків, розписування пасхальних яєць тощо).

Форми роботи з реалізації завдань патріотичного виховання дітей дошкільного віку: організована навчально-пізнавальна діяльність (заняття з українознавства, ознайомлення з довкіллям, з фізкультури; інтегровані заняття); тематичні свята і розваги фізкультурно-оздоровчого, музично-естетичного, літературно-театрального спрямування; цільові прогулянки; екскурсії у музеї, спортивно-патріотичні ігри-змагання; оформлення народознавчих міні-музеїв у групах та бесіди з дітьми за їх змістом і наповненням; дидактичні ігри; читання і обговорення художньої літератури відповідної тематики; розгляд тематичної наочності та бесіда за її змістом; зустрічі з учасниками бойових дій, відвідування історичних місць, музеїв, пам'ятників, парків, знайомство з природою рідного краю; організація свят, тематичних розваг, виставок, конкурсів з національно-патріотичної тематики (конкурс патріотичної пісні, спільні з родинами виховні заходи – «козацькому роду нема переводу», «Українські вечорниці», фестивалі сімейних реліквій чи традицій, фестивалі родинної творчості, патріотичні флешмоби, квести, геокешинги, воркшопи тощо); залучення дітей до малювання, ліплення, аплікації, виготовлення виробів з природних матеріалів, створення костюмів та декорацій для вистав; волонтерська діяльність: участь у зборі допомоги для військових, допомога людям, які потребують підтримки, малювання вітальних листівок для воїнів, відеозаписи дитячих звернень до захисників і побажань, участь у виготовленні окопних свічок тощо.

2.4.1.3. Вікові особливості засвоєння змісту патріотичного виховання дошкільників

Ранній вік: Сім’я як осередок патріотизму**:** знайомство з найближчими родичами, їхньою історією, сімейними традиціями культурою. Формування почуття приналежності до сім’ї та роду; перше знайомство з малою батьківщиною: прогулянки, екскурсії, ігри, які знайомлять дитину з навколишнім середовищем, природою, місцевими пам’ятками. Формування позитивного емоційного ставлення до рідного дому, вулиці, двору.

Молодший дошкільний вік: збагачення уявлень про малу батьківщину (глибше ознайомлення з історією, культурою, традиціями свого міста

чи села); ознайомлення з державними символами України (прапор, герб, гімн); формування поваги до історії та культури України (знайомство з видатними історичними постатями, народними традиціями, фольклором). Розвиток інтересу до української мови та літератури (вивчення малих фольклорних жанрів, слухання і перегляд українських казок доступного змісту).

Середній та старший дошкільний вік: поглиблення знань про історію України (вивчення ключових подій, етапів становлення української державності; ознайомлення з сучасним життям країни соціально-політичними процесами, економікою, культурою); формування активної громадянської позиції (участь у суспільному житті, волонтерство, реалізація соціальних проєктів); розвиток критичного мислення та аналітичних здібностей. Виховання почуття відповідальності за майбутнє своєї країни. Формування гордості за свою націю та прагнення до її процвітання.

Важливо, щоб патріотичне виховання було системним, різнобічним та враховувало індивідуальні особливості кожної дитини, включало залучення батьків до заходів, подорожей, екскурсій, створення портфоліо патріотичних дій, що є ключовим чинником успішності цього процесу.

2.4.1.4. Методика ознайомлення з близьким оточенням

Сім'я. З перших днів життя складається позитивно-емоційне ставлення до свого дому, близьких людей, до традиційних занять і свят, спільних справ, формується уявлення про правила поведінки, про добро і зло, накопичується соціальний досвід участі у спільних святах, обрядах, дотримання традицій, відзначення пам'ятних дат (дарувати рідним подарунки на свята, разом святкувати Новий рік і Різдво, святкувати не тільки День народження, а й іменини, традиція читання книжки на ніч, вечеряти разом усією сім'єю тощо). Дитина отримує спогади, наповнені приємними переживаннями, які дають відчуття теплоти, любові, захищеності, і разом з тим міцно прив'язують до рідної домівки.

ЗДО – місце, де дитина має відчувати емоційний комфорт, йти туди з радістю, зустріти там уважного, люблячого вихователя, який з повагою і добром ставиться до всіх дітей. Щоб визначити ставлення дитини до свого закладу можна провести діагностування – запропонувати дитині

намалювати дорогу до нього, а потім навпаки, з дитячого садочка – додому, придумати назви цих доріг. Аналізуючи малюнок, звернути увагу на вибір кольору, тривалість дороги, її назву. Щоб сформувати любов до свого дитячого садка як до місця, де можна не лише разом гратись, але де є своє улюблене місце для усамітнення, вихователь має розповідати про ЗДО, вулицю, на якій він знаходиться, як і чому він так називається, що знаходиться поруч, проводити огляди його різних ділянок, місцеві екскурсії, цікаві історії про садочок, знайомство з його працівниками; залучати дітей до моделювання, конструювання будівель дитячого садка, стимулювати дітей до розповіді дітей уявному чи реальному гостю про дитячий садок; включати до прибирання і облаштування ЗДО та його території, акцій із озеленення, підготовки до зустрічі птахів, прикрашання території та групових кімнат до різноманітних свят тощо.

Рідна домівка: дитина має знати назву вулиці, де вона розташована, історію вулиці та забудови, транспорт, який там проїжджає. Вона може намалювати маршрут свого руху від домівки до ЗДО, свій дім чи його двір. Брати участь у прибиранні території біля рідного дому, прикрашати її (посадити квіти, підняти сміття, прибрати до свята).

Формуванню любові до свого *міста/села* сприятимуть емоційно насичені розповіді про місто, екскурсії і прогулянки у гарні чи знамениті місця, зустрічі з цікавими людьми, розповіді дітьми своїх спогадів про відвідування разом з батьками суспільних місць (театру, стадіону, бібліотеки, музею, кафе, пошти тощо), участь у Днях народження міста, місцевих фестивалях, карнавалах, масових святах, конкурсах; демонстрація ілюстрацій, фото, альбомів, відео про рідне місто/село; віртуальні подорожі містом за допомогою гугл-карти; узагальнююча бесіда «За що я люблю своє місто».

Формування любові до Батьківщини. Емоційно насичені розповіді про видатних людей нашої країни – вчених, митців; вправи («Хто більше країн назве», «З різних назв країн визнач нашу країну», «Як написати адресу на конверті» тощо), перегляд ілюстрацій, відео, презентацій, слухання художніх творів, оповідань дорослих; віртуальні екскурсії, малювання, дидактичні ігри, ігри-подорожі – допомагають засвоїти столицю України, символіку, визначні місця, найбільші річки, моря, гори. Підкреслити красу і різноманітність природи Батьківщини (тварини, дерева, квіти, пейзажі, ландшафти). Бесіди-розповіді про характер українців

(творчість, пісенність, гостинність, чуйність, працьовитість, охайність, уміння захищати і відстоювати свою Батьківщину). Розповіді-приклади про видатних українців, звитяжні подвиги людей на благо Вітчизни, про героїв війни.

2.4.1.5. Ознайомлення з національною символікою

Зміст: національна символіка незалежності України: герб (тризуб), прапор (синьо-жовтого кольору), гімн «Ще не вмерла Україна», історія українських символів незалежності (запорожці присвятили себе відвоюванню свободи, дотримувались символіки – червоно-малиновий одяг і бойовий червоно-малиновий стяг, а також мирний жовто-блакитний; прапор гетьмана – срібно-білий, військово-народних формувань – червоно-чорний. Національною барвою стала блакитно-жовта. Герб роду Богунів мав голубий щит із золотою підковою і золотим кавалерським хрестом. Герб Київщини – золотий тризуб на голубому полі, Галичини – золотий лев на голубому полі. Сьогодні жовто-блакитний прапор – державний символ України. Синій колір означає мирне блакитне небо, воду, яка потрібна всьому живому. Жовтий – колір жита, пшениці, зерна, хліба, ситості, достатку; сонечка, без якого не було б життя, не дозріли б поля. Мир, сонце, хліб – це наше життя. Герб – своєрідний знак, що закодовано відображає реальні події, суспільні явища, ідеологію, світосприймання. Тризуб дуже давній знак українців і сьогодні тризуб на синьому щиті є гербом України. Провести бесіду-розповідь. Число 3 – магічне, казкове, чарівне. «Де в народних казках зустрічаємо число 3?». (3 богатирі, бажання, дороги, брати, сестри). Віруємо в Святу Трійцю – Бога-отця, сина Ісуса Христа і Святого духа. Тризуб відображає триєдність життя. Це і Батько-Мати-Дитя, символ сили, мудрості, любові. Саме таке пояснення і буде доступне дитині.

Гімн – урочиста пісня, символ державної єдності, хвалебна пісня Батьківщині, в якій народ висловлює побажання бути щасливим, вільним, жити в мирі і достатку. Прослуховування гімну України, зачитування окремих віршів Гімну. Пояснити, що з гімну розпочинаються свята, урочисті збори, масові події, гімном вони і закінчуються.

2.4.1.6. Ознайомлення з народними символами українців

Народні символи-обереги – вінок, рушник, вишиванка, ікона, коровай, верба і калина. Демонструємо самі предмети, їх зображення. Бесіда-розповідь. Вінок – вбрання українських дівчат, яким вони на свята прикрашали голову, наречені одягали на весілля. Вважали, що вінок з живих квітів дає здоров'я, захищає від усілякої напасті, від лихого ока, а дівчина у вінку володіє чарами. Кожна з 12 квіток у вінку щось символізує: троянда – кохання; біла лілея – чистоту і невинність; волошка – простоту і ніжність; вереск – самостійність; польовий дзвоник – вдячність; лавр – успіх, славу; мальва – красу; півонія – довголіття; ромашка – мир, ніжність; безсмертник – здоров'я; калина – красу і вроду.

Бесіда про рушник – ще один національний оберіг, народний символ України, неодмінна річ у побуті (зустрічають гостей, прикрашають ікони, витирають посуд і руки, накривають діжку з тістом, а потім випечений хліб, йдуть корову доїти). На весіллі молодят благословляли іконою з рушником, на весільний рушник вони ставали, як на символ довгого щасливого подружнього життя. Рушником ушановували і появу немовлят в родині, і виряджання в далеку дорогу. В кожній оселі і біля ганку на кілочку висів рушник. Господині ткали рушники і прикрашали їх вишивкою (приказка «Не лінуйся, дівонько, рушник вишивати – буде чим гостей шанувати»). Гарні рушники говорили про працьовитість і майстерність жінки.

Ознайомлення з *хлібом*, як символом українського народу. Словом хліб називають і зерно, і продукт харчування, і рослини в полі (хлібне поле), і будь-яку їжу, і заробіток (заробив на хліб). Хліб – це ситість, життя. Є хліб на столі – немає голоду. Недаремно і раніше, і зараз найбільшою святістю вважається хліб на столі. Як можна назвати хліб? (святий, свіжий, золотий, пишний, щедрий, смачний). Різновиди хліба: коровай, булка, сухар. Донести необхідність берегти й цінувати хліб (не можна хліб викидати, не можна класти догори дригом на столі).

Калина і верба – рослинні символи України («Без верби і калини нема України»). Показати дітям калину, її зображення, запропонувати намалювати, виліпити з пластиліну. Хто знає, як калина може лікувати хвороби? Проти жару, застуди, від головного болю. Червоними кетягами калини прикрашають вікна взимку, дівчата вплітають у вінок, у коси. Хто знайде на цих картинках вербу? Де росте верба, чому? (близько до води,

там копали колодязі – «Де верба, там і вода»). Верба – символ весни, пробудження природи («Зацвіла верба – прийшла весна»). Вербові котики – то перші квіти, які милують наше око після довгої зими. Неділя перед Великоднем називається Вербною, тоді не можна сіяти городину, бо не зійде або буде гірким врожай.

2.4.1.7. Ознайомлення з народними традиціями, святами

Родини, хрестини, весілля, дні народження, релігійні свята, народні – це ті радісні події, які запам’ятовує дитина, повертається до них у спогадах, бажає відтворити. Свято є найбільш древнім елементом культури, частиною суспільного життя, з його допомогою відзначають важливі природні явища, періоди життя, суспільні події. Важливо включати дітей у підготовку (оформлення залу, групової кімнати, виготовлення атрибутів) і у відзначення державних свят (День незалежності, День українського прапора, День вишиванки, День конституції, День козацтва), релігійних, у своєрідні обряди (колядування, посівання, святіння верби, гуляння на Андрія, на Масницю, на Зелені свята тощо). Участь у святкових обрядах і ритуалах допомагає дитині усвідомити свою національну приналежність, а їх емоційна насиченість породжує позитивні почуття. Підготовку до свята можна провести у формі проєкту (постановка мети, планування, обговорення деталей оформлення групової кімнати чи костюмів), що дає можливість поставитись до справи серйозно, виважено, колективно аналізувати пропозиції дітей, у процесі роботи стежити, щоб діти виконували все ретельно, якщо зробили неякісно, то переробляли, а схваливши зроблене дитиною, обов'язково включати це в оформлення. Участь у підготовці до святкування дозволяє дітям відчути свою приналежність до дійства, більше запам’ятається, дитина буде відчувати себе не гостем на святі, а господарем, який теж доклав до цього зусилля, що, позитивно позначиться на ставленні до рідного довкілля.

Ознайомлення з рідним краєм, Батьківщиною залежить від прикладу вихователя і батьків. Відгуки дорослих про нашу країну, їх ставлення до всього рідного, українського є прикладом для дитини, який вона копіює і привласнює як особистісно значущу цінність.

2.4.1.8. Ознайомлення дошкільників з національним одягом та кухнею українців (із врахуванням регіонального аспекту)

Кожна нація, кожен народ має свої звичаї, свої традиції, свою мову, а також свій унікальний національний одяг. Вони виробилися упродовж багатьох століть й освятилися віками та поколіннями. Своєрідним різновидом українського народного мистецтва є національне вбрання. У ньому найвиразніше виявляється головна властивість народного декоративного мистецтва: вміння народних майстрів за допомогою простих логічних засобів органічно поєднувати утилітарність і красу. Саме вбрання безпосередньо пов'язане з визначними подіями в житті людини, зокрема, народними святами, весільними обрядами, а також особливостями побуту Український національний одяг символізує характер та склад української душі, представлений у вигляді художніх елементів. Саме етнічний одяг відображає надзвичайно широкий та багатогранний спектр світоглядних уявлень, норм та духовних традицій українського народу. Крім того, в одязі втілюється потяг людини до прекрасного, її художньо-естетичні погляди і смаки, що роблять його вагомою частиною мистецтва. Народне вбрання є синтетичним видом мистецтва. Воно охоплює в єдиний художньоутилітарний ансамбль мистецтво крою, ткацтво, аплікацію, вишивку, плетіння, обробку шкіри, тобто інтегрує у собі різні види мистецтва, поєднує матеріальні й духовні здобутки культури.

Найбільш помітними були відмінності в одязі, що використовувався на Лівобережжі та Правобережжі, Слобожанщині та Поділлі. Це ж стосується й традиційного одягу населення Подністров'я, Карпат, Полісся та Півдня України. Регіональною специфікою були позначені передусім матеріали для одягу; конструктивні, технологічні і декоративні прийоми його створення; способи виробництва окремих деталей: головних уборів, взуття, прикрас; колорит, техніка та мотиви орнаментики, локальні особливості, а також способи носіння і об'єднання всіх елементів одягу в повний, завершений комплекс вбрання. На Україні існує одна риса, яка є характерною для всіх регіонів без виключення, не залежно від моральних та етичних поглядів – це декоративна мальовничість. Майстрині одягу намагались використовувати якнайбільше кольорових матеріалів, експериментували із формами та покроєм, а також використовували безліч технік для витонченого оздоблення та опорядження. Саме так формувався самобутній стиль українського національного одягу, який в подальшому вигідно відрізнявся від народних костюмів інших націй.

Під час ознайомлення дітей дошкільного віку з національним вбранням особливе місце займає така форма роботи, як заняття, на яких дошкільники дізнаються про український національний одяг загалом, а також про вбрання власної місцевої етнічної групи. Не менш важливо знайомити дітей цього віку з етноодягом під час відвідування музеїв, виставок, галерей, де зібрані найяскравіші зразки та пам'ятки культури. Чільне місце посідає ручна праця дітей, зокрема, виготовлення чи оздоблення елементів вбрання. Важливо донести дітям, що враховуючи розміри країни, а з ними і регіональні відмінності, український народний костюм відрізняється багатством та різноманіттям територіальних різновидів. Отже, залучення дошкільників до вивчення українського національного одягу в ЗДО – це вагомий крок у напряму збереження етнографічних і культурних традицій українського народу та їх відродження, адже національний одяг – це святиня кожного народу. Повага до свого одягу це повага до свого народу та його історії.

Традиційний одяг різних регіонів (https://surli.cc/fhhtfo).

Ознайомлення дітей з українською кухнею. Цей напрям роботи передбачає розширення їхнього уявлення про традиційні страви, продукти та кухонне начиння. Це можна зробити через ігри, розповіді, кулінарні майстерки та знайомство з інтер'єром української хати, зокрема кухні. Ідеї для ознайомлення дітей з українською кухнею:

Ознайомлення з *традиційними стравами:* розповідайте про страви, які готували наші предки. Серед найвідоміших – борщ, вареники, голубці та сало. Кожна страва має свою унікальну історію та рецепт. Борщ – це червоний суп, який готують з буряка, картоплі, капусти та інших овочів. Часто його подають зі сметаною та зеленню. Вареники – це страва з тіста з начинкою, яка може бути різною: картопля, сир, капуста, вишня, м'ясо. Голубці – це капустяне листя, начинене м'ясом та рисом, яке тушкують або запікають. Сало – це свинячий жир, який часто вживають у сирому, солоному або копченому вигляді. Крім цих основних страв, є багато інших українських кулінарних шедеврів: Кутя: ритуальна страва, яку готують на Різдво. Деруни. Пампушки: маленькі булочки, часто з часником. Банош: кукурудзяна каша, популярна в Карпатах. Можна використовувати яскраві ілюстрації або навіть відеоролики).

Використовуйте *дидактичні ігри,* де діти можуть складати пазли із зображеннями страв, сортувати картки з продуктами, відгадувати загад-

ки про їжу); дозвольте дітям брати участь у приготуванні простих страв, наприклад, ліпити вареники або готувати салат (*кулінарні майстерки*). Це не тільки цікаво, але й сприяє розвитку дрібної моторики); тематичні заняття (організуйте заняття, на яких діти можуть дізнатися про історію певних страв, їхнє значення для української культури).

Ознайомлення з продуктами: підготуйте презентацію (покажіть дітям натуральні продукти, які використовуються в українській кухні (картопля, буряк, морква, капуста, цибуля, часник, сало, м'ясо, крупи, борошно, яйця, молоко, сметана, сир, тощо); **з**апропонуйте дітям розсортувати продукти за групами (овочі, фрукти, крупи, молочні продукти); використовуйте загадки про продукти, щоб перевірити знання дітей).

Ознайомлення з кухонним начинням: організуйте *екскурсію* до етнографічного музею або до хати-музею, де можна побачити традиційне кухонне начиння, що включає різноманітні предмети, необхідні для приготування та зберігання їжі, а також для облаштування кухонного простору. Це:

- ✓ Піч (центральний елемент кухні, що використовувався для приготування їжі, обігріву та як символ родинного вогнища);
- ✓ Коцюба (залізний прут для перемішування дров у печі);
- ✓ Кочерга (залізний гак для витягування гарячого посуду з печі);
- ✓ Рогач (пристрій з рогачами на кінці для перенесення горщиків у печі);
- ✓ Хлібна лопата (дерев'яна лопата для саджання хліба в піч та витягування його);
- ✓ Жорна (камені для молотття зерна);
- ✓ Ступа та товкач (пристрої для подрібнення зерна та інших продуктів;
- ✓ Діжа (великий дерев'яний посуд для замішування тіста);
- ✓ Макогон (дерев'яна качалка для розкачування тіста;
- ✓ Мисник (полички або шафка для посуду, часто прикрашена різьбленням та рушниками.
- ✓ Глечики, горщики, миски, тарілки (посуд для приготування та подачі їжі, часто виготовлений з глини);
- ✓ Дерев'яні ложки та черпаки (для їжі та приготування);
- ✓ Маслянка (посудина для масла);
- ✓ Дерев'яні діжки та цебри (для зберігання продуктів);
- ✓ Прадля (пристрій для прядіння ниток, часто використовувався на кухні);

✓ Водник (місце для зберігання води, часто ослінчик або спеціально відведене місце).

Окрім цього, в хаті були й інші предмети, що використовувались у побуті, такі як віник, праник, рубелі тощо. *Розкажіть* дітям про призначення кожного предмета); зробіть *гру*, де діти повинні будуть знайти відповідну пару між зображенням предмета та його назвою.

2.4.1.9. Побут українців та інтер’єр української хати

Побут українців в інтер'єрі хати визначався центральною роллю печі як осередку життя, сакральним червоним кутком з іконами та рушниками, а також багатофункціональними лавами та скринями. Хату завжди тримали в чистоті, а її інтер'єр динамічно змінювався відповідно до дня тижня, свят і сезонів, наповнюючись вишитими рушниками, писанками, свіжими квітами та трав'яними запахами.

Основні елементи інтер'єру: *піч* **(**головний, сакральний елемент, що служив для приготування їжі, сушіння плодів та як місце для сну. Її прикрашали розписами з рослинними орнаментами, символічними фігурками); *червоний куток* (навпроти печі розташовували червоний куток з іконами, прикрашеними вишитими рушниками та вінками з квітів); *лави та ослінчики* (вздовж стін стояли довгі дерев'яні лави, які на свята застеляли килимами або ряднами. Поруч з лавами могли стояти маленькі переносні ослінчики); *скриня* (важливий елемент, що служив для зберігання одягу та інших речей); *мисник/Судень* (дерев'яні полички або шафка для посуду, розташовані біля дверей, протилежно печі); *хлібна полиця* (полиця над вікнами для зберігання хліба); долівка (глиняна долівка, яку щосуботи змащували та застеляли свіжим різнотрав'ям, створюючи приємний запах у хаті); *вишиті рушники та декорації* (рушники використовували для прикрашання покуті, ікон, а також для застеляння ліжок та столу. Витинанки, штучні та живі квіти також були частиною оздоблення).

Побут та динаміка інтер'єру: *очищення та оновлення* (перед неділями та святами хату обов'язково підбілювали, підмазували та поновлювали декор); *святковий побут* (у будні стіл не застеляли або використовували грубу скатертину, а на неділю застеляли святковою скатертиною, ставили хліб, сіль та квіти); *символічне значення* (оздоблення ха-

ти, включаючи малюнки на печі та різьблення на сволоці (балці стелі), мало несли оберегову та символічну функцію); *різноманітність* (інтер'єр змінювався залежно від регіону (наприклад, полтавська хата з поперечним сволоком) та типу житла (двокамерна чи трикамерна хата).

Ознайомлення з інтер'єром української хати: проведіть екскурсію: покажіть дітям фотографії або відео української хати, звертаючи увагу на кухню та її особливості; розкажіть про значення печі, як центру хати та місця для приготування їжі; використовуйте *макети* української хати, щоб діти могли краще уявити інтер'єр та кухню).

Інтер’єр української хати: https://salo.li/75309F1/

Збагачення знань про *традиції:* розповідайте дітям про традиції, пов'язані з їжею, наприклад, про приготування куті на Різдво, великодній кошик, весільні страви); Свята, відзначайте свята, пов'язані з їжею (Масляна, Великдень, обжинки, використовуйте *народні пісні та танці,* пов'язані з їжею та сільським господарством).

Запитання та завдання для самоперевірки і самоконтролю

1. *Чому знання про рідний край є важливою складовою патріотичного виховання дошкільників?*
2. *Як ознайомлення з природою, культурою та історією краю впливає на формування любові до Батьківщини?*
3. *Які педагогічні засоби та методи найефективніше формують любов до Батьківщини?*
4. *Як можна поєднувати народну творчість, ігри та екскурсії у патріотичному вихованні?*
5. *Як змінюється розуміння понять «Батьківщина», «рідна земля» у дітей молодшого, середнього та старшого дошкільного віку?*
6. *Чому врахування вікових особливостей є обов’язковим у патріотичному вихованні?*
7. *Як правильно організувати ознайомлення дітей з найближчим соціальним середовищем?*
8. *Чому важливо починати формування уявлень про Батьківщину з рідної домівки та дитсадка?*
9. *Яке значення мають Державний Прапор, Герб і Гімн у патріотичному вихованні дошкільників?*

10. *Як доступно пояснити дітям символіку кольорів українського прапора?*
11. *Які народні символи України найбільше підходять для ознайомлення дошкільників?*
12. *Чому саме калина, верба, рушник, хліб вважаються сакральними символами українського народу?*
13. *Які свята найдоцільніше презентувати дітям дошкільного віку?*
14. *Як святкування народних свят допомагає формувати національну ідентичність?*
15. *Які основні елементи традиційного інтер'єру української хати?*
16. *Чому предмети побуту мали велике виховне значення?*
17. *Чим відрізняється український одяг у різних регіонах України?*
18. *Як ознайомити дітей із національною кухнею (стравами, кухонним приладдям), щоб це було цікаво і зрозуміло?*

19. *Розробити конспект заняття для старшої групи «Мій рідний край».*
20. *Створити ілюстративний матеріал (колаж, презентацію) «Україна – моя Батьківщина».*
21. *Розробити гру або вправу патріотичного змісту для дошкільників.*
22. *Побудувати порівняльну таблицю засвоєння змісту патріотичного виховання у різних вікових групах.*
23. *Підібрати приклади патріотичних занять для дітей 3–4, 5–6 та 6–7 років.*
24. *Розробити інтерактивне заняття «Мій дитячий садок» або «Моя вулиця».*
25. *Скласти план екскурсії для дітей у найближче оточення (парк, бібліотека, школа)*
26. *Скласти сценарій гри «Впізнай символ України».*
27. *Підготувати віршик чи коротку історію для ознайомлення дітей із державними символами.*
28. *Створити міні-альбом «Символи України очима дітей».*
29. *Розробити заняття з аплікації чи малювання на тему «Калина – символ України».*
30. *Скласти сценарій дитячого свята «Різдво» або «Великдень».*
31. *Розробити календар народних свят для роботи з дітьми.*
32. *Підготувати презентацію «Вишиванка – оберіг українців».*

33. *Створити дидактичну гру «Смачні страви України».*
34. *Розробити ігрову екскурсію «В українській хаті».*
35. *Створити макет або колаж «Інтер'єр української хати» для ознайомлення дітей.*

Тема 2.4.2. Методика ознайомлення дітей з економічною реальністю

Ключові слова: економічна соціалізація, економічне виховання, принципи освітньої роботи, наукові підходи, форми, методи, прийоми, етапи, робота з батьками, організація освітньої роботи.

План

2.4.2.1. Економічна соціалізація та економічне виховання: сутність і порівняння.

2.4.2.2. Мета і завдання економічного виховання в ЗДО як чинника соціалізації.

2.4.2.3. Принципи освітньої роботи з економічної соціалізації дошкільників.

2.4.2.4. Наукові підходи до ознайомлення дітей з економічною реальністю.

2.4.2.5. Форми, методи і прийоми ознайомлення з економічною реальністю.

2.4.2.6. Організаційні аспекти економічного виховання в ЗДО.

2.4.2.1. Економічна соціалізація та економічне виховання: сутність і порівняння

Дошкільника з перших років його життя оточує економічна середовище, наповнене складними економічними поняттями та процесами. Оволодіння дитиною цими поняттями, критичне мислення й усвідомлена поведінка у сфері економіки, ціннісне ставлення до об’єктів і результатів праці – це процес, який у якому дитина набуває економічного досвіду, що

забезпечує їй комфортне перебування в соціумі, тобто формується економічна складова соціального досвіду загалом – економічна соціалізація (загальний життєвий процес входження у світ економічних відносин, що включає пізнання економічної дійсності, засвоєння економічних знань, набуття навичок економічної поведінки і реалізацію їх в реальній дійсності, внаслідок чого людина вчиться економічно мислити і й економічно діяти крізь призму своєї свідомості); це – об'єктивний процес засвоєння індивідом економічних поглядів, зразків економічного поводження, освоєння соціальних ролей, навичок, цінностей, пристосування особистості до соціальних норм. Так, дитина старшого дошкільного віку має розуміння того, що: людина повинна постійно працювати (на роботі і вдома); людина не може мати все, що хоче; при здійсненні вибору від чогось треба відмовитися, економія і ощадливість необхідні як в родині, так і в ЗДО; природа має дари, які віддає людям (красу, дармові блага, природні ресурси) і що до неї треба ставитися дбайливо). Провідна роль при цьому належить включенню дитини в різноманітні сфери діяльності, в яких вона засвоюватиме економічні знання і набуватиме досвіду економічної поведінки. Ефективність економічної соціалізації залежить від таких чинників: як сім'я, товариство однолітків, ЗМІ, спеціальні інститути економічного виховання, яким має стати ЗДО призначення якого – допомогти дітям набути первинного досвіду елементарних економічних відносин і сформувати відповідальне ставлення до економіки. Знання, вміння та навички, що сформуються в дошкільному віці, будуть фундаментом для майбутньої успішної економічної діяльності дорослої людини.

Напрями економічної соціалізації дитини дошкільного віку: *набуття дитиною особистого досвіду «дорослої економіки», участь у бюджеті сім'ї* (при цьому варто зважати на те, що найперші знання з економіки молодші дошкільники набувають у сім'ї – первинній ланці суспільства, яка пов'язана з економічним життям країни в цілому. Чітка організація обліку всіх видів доходів і витрат в сім'ї, правильне і раціональне використання грошових надходжень, бережливе ставлення до речей, предметів домашнього вжитку, продуктів харчування, електроенергії, води – все це дає великі можливості для економічного виховання дітей); *засвоєння в ЗДО основ економічних знань та економічних понять*, що допоможе дітям розвинути економічне мислення, усвідомити економічні потреби і природні ресурси як джерело товару; набути елементарних навичок, орієнтування в сучасному ринковому світі; створити основи для подальшого

вивчення економіки в старших класах; сформувати потребу в оволодінні економічними знаннями та економічним досвідом.

У первинному економічному досвіді дітей старшого дошкільного виокремлюють такі складові: *мотиваційна* (наявність у дитини інтересу до економічної сфери життя з наявними знаннями і вміннями у цій галузі), *інформаційна* (наявність економічних уявлень, володіння елементарними економічними поняттями, розуміння основних економічних процесів та законів), *операційна* (сформованість економічних дій, елементарних умінь та навичок економічної діяльності, уміння орієнтуватись у нестандартних соціально-економічних ситуаціях). Засобом формування понять економічного досвіду дошкільників науковець визначає ігрову діяльність.

Стимулом економічної поведінки є бажання дитини (хочу іграшку, хочу додому, хочу цукерку тощо), позиція якої залежить від рівня сформованості культури бажань, розвитку якої сприяє формуванню вмінь розмірковувати разом із дорослим над цими бажаннями, у процесі якого дитина має усвідомити бажане, зрозуміти, що в інших людей також є бажання, які потрібно враховувати; усвідомити залежності реалізації бажань від їх змісту, реальності, важливості, різницю між бажаннями, мріями та капризами тощо. Економічна соціалізація дошкільників передбачає й ознайомлення дітей із працею дорослих як засобом економічного виховання, діти мають зрозуміти, що праця – основне фінансове джерело доходу людини, щоб мати – треба працювати, для цього людина обирає собі професію (знайомимо зі світом професій, пояснюємо що всі вони важливі і дуже потрібні). Крім того, успішність засвоєння дітьми знань економічної спрямованості залежить від рівня готовності педагогів та батьків вирішувати завдання економічного виховання й економічної соціалізації.

Основний зміст роботи з економічної соціалізації подано в Базовому компоненті дошкільної освіти крізь призму освітніх напрямів: 1) «Дитина в соціумі. Соціально-фінансова грамотність», 2) «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», 3) «Дитина у природному довкіллі», 4) «Дитина у світі культури (предметний світ».

Перший напрям окреслює економічну компетентність дошкільника, як: розуміння соціально-фінансових взаємозв'язків, уявлення про планування бюджету в родині, про заощадження; здатність називати та аналізувати витрати, знати походження та назви грошових одиниць, свідомо використо-

вувати доступні ресурси, встановлювати взаємозалежності між витратами і грошима, усвідомлювати важливість ощадливості, практичності, дбайливості; володіння навичками участі в плануванні родинного бюджету, економічно доцільної поведінки, культури споживання, раціонального використання коштів, вибору між витратами чи заощадженням, самостійного (під контролем дорослого) планування свого власного бюджету.

Другим напрямом передбачено старшому дошкільнику мати елементарні знання про виробництво предметів ужитку, технічних приладів та знарядь, засобів пересування та зв'язку, продуктів харчування, гігієни, оперувати їх назвами та знати матеріали, з яких виготовляються різні речі; мати уявлення про виготовлення предметів; володіти ціннісним ставленням до результатів праці, розуміти її необхідність, зв'язок з життєвими потребами, станом здоров'я; знати про професійну зайнятість батьків, найближчих родичів; багатоманітність професій, пов'язаних з економікою (підприємець, фінансист, брокер, рекламодавець, менеджер, бухгалтер); розуміти відмінність між власною діяльністю і виробничою діяльністю дорослої людини.

Третій напрям визначає навички, орієновані на сталий розвиток, які передбачають економну витрату електроенергії, паперу, води, вміння пояснити, чому це необхідно; залучення дітей разом з батьками до підтримання чистоти власного приміщення, прилеглих територій.

У *четвертому напрямі* зазначено, що дитина 6 (7) рокі має уявлення про заощадливе ведення домашнього господарства, вміє ощадливо ставитися до речей, грошей; розрізняє соціальні ролі – «покупець», «продавець», поняття – «товар», «гроші», «заощадливий», «недбайливий».

Отже, основи понять економічної соціалізації мають стати однією з умов набуття дошкільником важливих життєвих компетентностей. Успішне проходження в дитинстві економічної соціалізації формує подальше ставлення дітей дошкільного віку до різних економічних категорій і понять.

Реалізація завдань економічної соціалізації поза стихійним впливом, можлива за умови здійснення економічного виховання й економічної освіти. *Економічне виховання* – один з важливих компонентів соціалізації дитини – економічної зокрема; це організована педагогічна діяльність, спеціально створена система роботи, спрямована на формування у дітей

економічної свідомості; цілеспрямований педагогічний вплив (у садочку, в сім'ї, через ігри, спеціальні завдання), що має конкретні завдання: формування початкових уявлень про гроші, працю, ощадливість, уміння робити вибір тощо. Складові економічного виховання – елементарні економічні знання, сформовані способи поведінки, а також особистісні утворення, які ми визначаємо необхідними для успішної економічної діяльності. Організовується цей процес дорослими за допомогою відповідного педагогічного інструментарію (методи, прийоми, засоби, форми), серед яких провідне місце займає гра – дидактична, сюжетно-рольова («крамниця» «Банк», «Перукарня» тощо).

Економічна освіта дошкільників – цілеспрямований педагогічний процес ознайомлення дітей дошкільного віку з елементарними економічними знаннями та уявленнями, формування у них початкових навичок раціонального використання ресурсів, праці, грошей і речей у повсякденному житті. Основні завдання економічної освіти дошкільників: виховання бережливого ставлення до іграшок, речей, природи; формування уявлення про працю дорослих та її значення; ознайомлення з простими економічними поняттями (товар, гроші, праця, обмін); розвиток уміння робити прості економічні вибори (наприклад, «що купити за гроші»); виховання відповідальності й ощадливості. У дитячому садку економічна освіта у закладає основу фінансової грамотності та відповідального ставлення до ресурсів у майбутньому житті. Дитина бере участь в економічних процесах. Вона разом з батьками ходить в магазин, іноді сама робить покупки, хочемо ми чи не хочемо, вона все рівно отримує економічний досвід. Тому завдання педагога не тільки дати певний об'єм економічних знань, але й навчити правильно користуватися цими знаннями, тобто виховати економіста, господаря, господаря свого життя. У дошкільному віці може йти мова про формування лише передумов економічної освіти. Економічне виховання та економічна освіта є основою економічної грамотності (засвоєння предметних знань, умінь і практичних навичок, необхідних людині як особистості в її суспільно-господарчій діяльності. Рівень економічної грамотності залежить від вікових можливостей людини в діяльнісній сфері. Кінцевим результатом економічної освіти дітей є сформованість у них економічної компетентності.

Порівняння понять «економічна соціалізація» і «економічне виховання» дошкільників подано у *таблиці 2.5.*

Таблиця 2.5.

Ознака	Економічна соціалізація	Економічне виховання
Суть	Природний процес входження у світ економічних відносин	Цілеспрямована педагогічна діяльність дорослих
Характер	Стихійний, тривалий, відбувається у повсякденному житті	Організований, систематичний, відбувається через виховання й навчання
Джерела	Сім'я, оточення, ЗМІ, спостереження за економічною поведінкою дорослих	Дитсадок, сімейне виховання, спеціальні ігри, заняття, пояснення
Зміст	Засвоєння норм і моделей економічної поведінки	Формування знань, умінь і навичок (про гроші, працю, потреби, ощадливість)
Роль дорослого	Приклад, поведінка, побутові ситуації	Навчання, виховні завдання, цілеспрямоване формування понять
Результат	Загальні уявлення про економічну реальність	Початкові елементи економічної культури дошкільника

2.4.2.2. Мета і завдання економічного виховання в ЗДО

Мета економічного виховання – готувати дітей до активного економічного життя, дати уявлення про економічну діяльність дорослих, виробити, елементарні практичні навички у сфері економічних відносин; створити умови для поступового входження дитини у світ економіки і та економічних стосунків.

Завдання: базуючись на предметно-чуттєвому досвіді сформувати елементарні уявлення про економічні явища, процеси (потреби людини, система їх задоволення, ресурси, виробник та продукт праці, обмін товарами засобами грошей, доходи та витрати сім'ї, заощадження та їх вкладення); вчити розв'язувати економічні проблеми, доступні дітям, обґрунтовувати свої рішення; формувати підприємницькі та лідерські якості, розвивати уміння планувати бюджет, раціонально використовувати ресурси, заощаджувати, оцінювати наявні можливості; виховувати працьовитість.

Зміст економічного виховання дошкільників (тематика матеріалів для ознайомлення): «Потреби людини», «Для чого людина працює.

Професії», «Природні ресурси та блага цивілізації», «Обмін товарами між людьми. Гроші, як правильно ними розпоряджатися», «Ми – господарі»).

Обсяг знань, умінь, навичок дітей:

- ✓ звідки і як з'являється продукт, що таке послуги, ресурси;
- ✓ економічні професії (менеджер, бухгалтер, фінансист, брокер);
- ✓ заощадливе поводження з грошима; бережливе ставлення до речей, іграшок, посібників, економна витрата матеріалів;
- ✓ ознайомлення з рекламою (мета, джерела рекламування товарів і види реклами);
- ✓ раціональне використання залишків продуктів харчування (з хліба можна виготовити грінки, посушити сухарики; крихти та залишки каші віддати пташкам;
- ✓ з картоплі зробити картопляники;
- ✓ кістки віддати собакам;
- ✓ залишки від чаю та кави використати як добриво для кімнатних рослин);
- ✓ правила економного використання електроенергії (холодильник, праска, телевізор, лампочка), збереження тепла, ощадливе використання води, газу;
- ✓ потреби людини, власні та потреби сім'ї, споживання, відмінність між словами «хочу» й «треба»;
- ✓ уявлення про своє, чуже і спільне, якими речами і грошима діти мають право розпоряджатися (дарувати, давати в борг, викидати тощо) самостійно, а коли необхідним є спільне рішення (наприклад, сімейний бюджет);
- ✓ уміння прогнозувати наслідки своїх рішень і дій з речами і грошима (наприклад, якщо я викину, віддам, зіпсую, то мені цього вже не повернути);
- ✓ уявлення про господарювання, хорошого господаря (господиню);
- ✓ правильний розподіл сімейних доходів (економити, робити заощадження, планувати покупки, розраховувати витрати, оплата квартири, води, електроенергії, дитячого садка, проїзних квитків, продуктів харчування, кошти на відпочинок, розваги, подарунки).

2.4.2.3. Принципи ознайомлення дітей з економічною реальністю

Дидактичний принцип – це основне правило або керівна ідея, яка визначає, як організовувати освітній процес, щоб він був ефективним, зрозумілим і корисним для вихованців; це «закон навчання», якого має дотримуватися педагог.

Принципи освітньої роботи: принцип суб'єктності передбачає сприйняття дошкільника як активного діяча, який впливає на навколишнє середовище і перетворює себе. Діти перестають бути об'єктами впливу, вони стають учасниками спільної з дорослими діяльності; гуманізації, згідно якого формування первинного економічного досвіду відбувається через призму загальнолюдських цінностей, пріоритет людського життя і здоров'я над матеріальним; принципи доступності, свідомості і активності потребують адаптації складних економічних понять, процесів до рівня, зрозумілого сприйняттю дошкільника, а також включення дитини в економічну діяльність сім'ї, групи; принцип поступовості передбачає опрацювання інформації від простого до складного, встановлення взаємозв'язків між вивченим та новим матеріалом; системності (вимагає поєднання елементів економічних знань, умінь, які отримує дитина в ЗДО і сім'ї в єдину цілісну конструкцію), дотримання логічної послідовності під час подання матеріалу; доцільності (спрямовує увагу педагогів на необхідний саме на даному віковому етапі блок економічних знань і умінь); інтеграції знань, що передбачає здійснення економічного виховання у предметно-практичній, предметно-ігровій, ігровій з правилами (дидактичні ігри), комунікативній, художньо-продуктивній, образотворчій (малювання, аплікація, конструювання), господарсько-побутовій, пізнавальній діяльності дитини. Задіюються всі сфери буття дитини.

2.4.2.4. Наукові підходи до ознайомлення дітей з економічною реальністю

Наукові підходи в освіті – це система способів, принципів і методів дослідження та організації освітнього процесу, що ґрунтуються на досягненнях науки. Вони допомагають пояснювати, прогнозувати й удосконалювати навчання та виховання дітей. По- іншому – це «науковий погляд»

на освіту, коли педагог чи дослідник використовує перевірені знання й закономірності для того, щоб: правильно організувати освітній процес; врахувати індивідуальні особливості вихованців; визначати, які методи та технології є найефективнішими; робити освіту більш результативною і сучасною. Розглянемо ті підходи, які використовуються у роботі з дітьми з ознайомлення з економічною реальністю.

Системний: економічні знання подаються не окремо, а як частина цілісного світу дитини. Приклад: Вивчаючи тему «Магазин» – дитина бачить взаємозв'язок між працею людей, товарами, грошима, правилами поведінки.

Особистісно-орієнтований: ураховуються індивідуальні особливості дитини у контексті соціалізації – це врахування інтересів дитини, її досвіду у сім'ї (як вона бачить гроші, покупки, працю батьків), тобто, якщо дитина цікавиться машинками – педагог може використати тему «Автобусна станція» з квитками і касою.

Діяльнісний: у *трудовій* діяльності діти знайомляться з феноменом праці як економічною категорією (навчаються ставити мету, вирізняти трудові дії, розуміти послідовність трудових операцій, вчаться бережливо ставитись до результатів своєї праці та праці дорослих, дізнаються про проблеми псування, нестачі та економного використання матеріалів. Вони створюють «Скриньку бережливих та економних», в яку збирають клаптики тканини, нитки, хутро, цікавий папір, а потім використовують це для оздоблення своїх виробів); закріплюються знання зі сфери фінансів (гроші, ціна, вартість, обмін, продаж, бюджет сім'ї) – через проведення дитячих ігор (дидактичних, настільно-друкованих, сюжетно-рольових); здійснюється відвідування з батьками магазинів, ринків; формуються уявлення про те, чому слід берегти, економити результати праці. Гра «Магазин» – діти виконують ролі продавців і покупців, вчаться домовлятися та обмінюватися.

У *продуктивній* діяльності діти виготовляють продукт (малюнок, аплікацію, виріб, скульптуру), вчаться економно використовувати матеріали («Сім разів відмір – один раз відріж»).

У *побутовій* діяльності формуються навички ощадливості, турботи про довкілля (поводження з побутовим сміттям, його сортуванням як на вулиці, так і вдома з метою переробки і повторного використання паперу, пластика, металу, вимикати світло, закривати кран, не бруднити рушник, берегти одяг, меблі).

Соціально-комунікативний підхід: розвиток уміння спілкуватися й співпрацювати «Разом будуємо будинок», колективна гра з кубиків чи конструктора, так буде швидше. Отриману винагороду за роботу поділимо на всіх працюючих. Пошук «будматеріалів» по доступній ціні тощо.

Інтегративний: економічні знання поєднуються з математикою (рахунок грошей), мовленням (нові слова – «товар», «покупець»), художньою діяльністю (малюнки магазину чи фабрики), продуктивною діяльністю (різноманітні вироби).

Ігровий та проблемно-пошуковий підходи (на основі психології розвитку): дітям ставлять прості життєві проблеми: «Що робити, якщо грошей вистачає лише на один хліб, а треба ще й молоко?», «Як поділити яблука порівну між друзями?». Такі «задачі» розвивають економічне мислення й соціальні навички.

2.4.2.5. Форми, методи і прийоми ознайомлення дітей з економічною реальністю

Форми економічного виховання: заняття з економіки (заняття-подорожі, заняття-екскурсії, економічні вікторини) з використанням ігрової імпровізації, казкових персонажів (гості на заняттях); екскурсії (у майстерню теслі, по місту, на хлібокомбінат, на мікроринок, в ательє, супермаркет, у банк, рекламне агентство) – розширюють чуттєвий досвід, знайомлять з видами і процесами праці, розвивають спостережливість, винахідливість, активність; екскурсії у природу з метою ознайомлення з природними ресурсами, їх значенням, усвідомлення про їх вичерпність і раціональне використання; конкурси, розваги («Хто менше витрачає?». Дітям про податки «Бізнес у лісі») – зацікавлюють, розвивають кмітливість, творчі здібності; створення ігрової економічної зони: дидактичні й сюжетно-рольові ігри («Людина та її потреби», «Хто виготовляє товари»; «На що людина витрачає гроші»); гроші, обмін, торгівля, таблиці з кросвордами, модель «Сімейний бюджет» ілюстрації, варіанти вивісок, карта міста з місцезнаходженням заводів, стенд «Економічна абетка», «Що раніше служило грошима», міні-майстерня добрих справ (виготовлення виробів з паперу, з солоного тіста, аплікацій з лушпиння, насіння тощо).

Виконання завдань, включення в ігри економічної спрямованості дозволяє ввести у спілкування дітей лексику на позначення: економічних

дій (придбати, обміняти, купити, продати, взяти кредит, позичити, виграти, понести збиток); особистих якостей (щедрий, жадібний, добрий, заощадливий); властивостей товару (якісний, дешевий, дорогий, сучасний, потрібний); економічних процесів (інфляція, зростання попиту, подорожчання, податки); економічних закладів (банк, магазин, маркет, банкомат, біржа праці). Заняття-гра (може бути серійною) «Подорож країною «Економіка» – ігрові персонажі (ляльки) – хлопчик Економ, цариця Економіка, Бізнесменчик, які подорожуватимуть разом з дітьми, братимуть участь в іграх і допомагатимуть дітям засвоювати фінансові й економічні поняття. Як засвідчує практика і результати спостережень за дітьми, перше знайомство дітей з економічними відносинами у стихійно-побутовій діяльності в сім'ї відбувається з допомогою грошей, які батьки дають дітям, щоб вони щось купили собі в магазинах. Натомість більшість дітей не знають, як з ними поводитися, де потрібно їх зберігати, як економити витрати. Поводженню з грошима як і з іншими економічними відносинами дітей потрібно вчити з дошкільного віку.

Заняття з економічної освіти як один із видів занять з ознайомлення дітей із соціальним довкіллям проводять один раз на тиждень, починаючи з середньої групи (у дидактичних іграх) та у старших групах як комбіноване або комплексне заняття. Ознайомлення дітей із певними економічними поняттями та категоріями відбувається на заняттях із різних розділів програми. Для того ж, щоб систематизувати й розширити знання дошкільників, раз на тиждень слід проводити спеціальне заняття з економіки, яке може бути побудоване вихователем у будь-якій формі.

Заняття-подорожі, заняття-екскурсії, заняття-бесіди, економічні вікторини тощо. Важливим елементом таких занять є ігрова імпровізація, адже саме гра забезпечує органічне практичне входження дитини в економічні відносини. Засвоїти складні економічні поняття дітям допомагають казкові персонажі. Та й самі казки просто незамінні у вихованні таких якостей особистості, як працелюбність, бережливість, практичність. Майже в кожній казці можна знайти «економічний» підтекст.

Методи ознайомлення з економічною реальністю: дидактичні ігри («Магазин» (купівля-продаж, рахунок грошей, вибір товарів); «Банк» (збереження грошей, обмін); «Ферма» або «Фабрика» (виробництво і розподіл продуктів праці).

Сюжетно-рольові ігри (гра у професії (лікар, продавець, водій, будівельник; відтворення економічних стосунків у мініатюрі).

Бесіди та розповіді: (про працю дорослих; про значення грошей, речей, економію; про чесність у фінансових відносинах).

Практична діяльність: залучення до трудових доручень (прибрати, полити квіти, допомогти у приготуванні їжі; організація «сімейного бюджету» для дитини (кишенькові гроші, скарбничка).

Читання художньої літератури та казок: використання казкових сюжетів із морально-економічним підтекстом («Півник і двоє мишенят», «Мурашка і Коник»).

Дидактичні ігри, ігри-драматизації (відтворення сюжетів казок з економічним підтекстом – «Колобок», «Ріпка», «Ведмідь і Ріпа», вправи, доручення (ремонт книги, іграшки), показ (як утворюється із тканини одяг, із іншого матеріалу – сувенір), створення педагогічних та ігрових ситуацій (який подарунок придбати для Оленки, щоб залишилися кошти ще й на квіти), умисна помилка вихователя, інсценізація казок, лялькові вистави, використання прикладу.

Метод переконання (*суджень, аргументів вихователя*): «Складовими сімейного бюджету є доходи і витрати»; Кожне підприємство випускає свою «продукцію». «Гроші необхідні для життя людей», «Кожна людина повинна працювати, щоб забезпечувати себе», «Для успішного майбутнього необхідно отримати гарну освіту»; «Зручніше здійснювати покупки за допомогою грошей, ніж за допомогою інших товарів», «Слід знати товари, що випускаються на підприємствах нашого міста». «У супермаркеті знаходиться багато товарів для того, щоб покупець міг придбати все в одному місці». «Банк приймає гроші на зберігання, надає кредит, видає відсотки за вкладами».

Метод бесіди («Які культурні установи ви знаєте в нашому місті? А в яких культурних установах ви бували самі?». Як ви думаєте, для чого потрібні вивіски, рекламні щити?»; «Які реклами вам запам’ятались?»; «Які тварини роблять запаси на зиму? А які запаси на зиму роблять в ваших родинах?»). Для ознайомлення з поняттям грошей проводимо бесіду про їх появу, демонструємо їх розмаїття у різних країнах, доносимо розуміння того, що гроші є засобом задоволення потреб. Чи все можна купити за гроші? Робота з казками «Буратіно», «Казка про гроші» (складає сам вихователь), сюжетно-рольова гра «Магазин» з використанням замінників грошей.

Метод вправ сприяє виробленню у дітей поведінкових умінь (наприклад, як слід вести себе в музеях, на виставках; як вибирати товар в су-

пермаркеті, виконувати операції в банках, до кого і як правильно звертатися за допомогою в цих установах).

Економічні проблемні ситуації – подаються у формі гри-змагання. Вихователь ставить проблему і просить її вирішити. За кожне правильне рішення дається 1 фішка. Виграє дитина, яка набрала максимальну кількість фішок. Ситуації: коли вигідніше купувати шубу: взимку чи влітку? Чому? На ринок привезли яблука. Продавчині Олені яблука доставили свіжі, великі, з червоними боками, а продавцеві Олегу яблука привезли маленькі, зморщені. Ціна на них однакова. Хто з них продасть свої яблука швидше? Хлопчик Данилко вирішив купити апельсини для хворої бабусі. У магазині вони коштували 30 гривень, а на ринку – 26 гривень. Де хлопчик купить апельсини? Чому? Якщо ціни на молоко стали вище, що станеться з цінами на продукти з нього (сир, сметана, кефір)?

Економічна казка – допомагає опрацювати економічні поняття («гроші», «товар», «обмін», залежність докладених зусиль від результату можна пояснити за допомогою казок» Муха – Цокотуха», «Буратіно», «Троє поросят», «Півник і бобове зернятко»); розкрити особистісні риси (працьовитість, енергійність, винахідливість, наполегливість, спритність, лінь двох мишенят з казки «Колосок» та наслідки її прояву); висвітлити міжособистісні стосунки в економічних ситуаціях (партнерство, взаємодопомога, підтримка, суперництво, змагання).

Нетрадиційні методи: моделювання «Сімейний бюджет», «Економічне дерево», робота з інтелектуальною картою». Підприємства нашого міста», «Ланцюжок виробників», «Природні багатства України», «Потреби людини», «Світ товарів»; складання кросворду, рекламних проспектів «Моя улюблена іграшка», виготовлення сувенірів, подарунків, виробів.

Так, тему «Сім'я. Сімейний бюджет» можна розкрити методом інтелектуальних карт, де діти позначають дохід та витрати членів сім'ї (тато, мати, старші брати і сестри, дідусь, бабуся), різні потреби членів родини, можливості щодо їх задоволення. Презентуючи бюджет своєї сім'ї, вони вчаться активно оперувати поняттями «бюджет», «доходи», «потреби», «витрати», «товар» тощо.

Економічна гра «Хочу і треба»: перша дитина вибирає картинки із зображенням необхідних предметів: вода, їжа, одяг, житло (основні потреби). Друга дитина вибирає картинки предметів, без яких можна прожити: іграшки, комп'ютер, телефон, прикраси, розваги (неосновні потреби).

Дитячий бізнес-клуб «Маленький підприємець» – своєрідний гурток, відвідувачі якого грають в економічні й рекламні ігри «Монополію»), вчаться рекламувати товари, складати бюджет, планувати. Роз'яснюємо їм, що суть раціональності (розумності) – в умінні планувати процес діяльності, застосовувати найбільш оптимальні рішення (за прислів'ям: «Сім разів відміряй – один раз відріж»). Розглядаючи методи й засоби економічного виховання, не можна забувати й про спеціальну роботу з формування в дітей корисних навичок і звичок. Чимало з них пов'язані з вихованням культури поведінки в побуті й загальною вихованістю: вимкнути світло, коли виходиш з приміщення; закрити кран після того, як помив руки тощо.

Орієнтовний зміст економічних знань відображено в основних темах: «Сім'я», «Світ грошей», «Світ товарів», «Місто, в якому я живу», «Моя країна». Опановуючи їх, діти ознайомлюються зі світом речей, людей, природи. Вони дізнаються про те, що таке професія, праця, товар, гроші. Старші дошкільники вже вчаться оперувати грошима і співвідносити прибуток з ціною на товар. Однією з перших дошкільники вивчають тему: «Бюджет сім'ї. Прибутки та витрати». При ознайомленні з нею до роботи активно залучаємо батьків. Разом із дітьми вони виготовляють макети сімейного бюджету, де відображають членів сім'ї та результати їх праці, картки-схеми прибутків і витрат, а також картки, які символізують основні та додаткові доходи. Діти визначають різні потреби членів родини, можливості щодо їх задоволення. Презентуючи бюджет своєї сім'ї, вони вчаться активно оперувати поняттями «бюджет», «доходи», «потреби», «витрати», «товар» тощо.

Під час вивчення та закріплення знань із теми «Світ грошей» вихователь разом із дітьми розгортає сюжетно-рольову гру «Міні-маркет», «Усміхайлик». Діти відвідують магазин і здійснюють покупки, використовуючи місцеву валюту», яка називається «Усміхайлики». Ця гра допомагає засвоїти такі поняття, як ціна, реклама, гроші, гурт, роздріб тощо.

Прийоми: припущення, порівняння, загадка, підказка, інструкція, вказівка, звернення до особистого досвіду, порада, ознайомлення з приказками, прислів’ями, піснями, афоризмами, загадками, лічилками (без праці день роком видається; яка праця, такий і плід; справа майстра боїться; не заглядай на чуже, своє бережи; без копійки гривні немає тощо).

2.4.2.6. Організаційні аспекти економічного виховання в ЗДО

Цілеспрямоване економічне виховання доречно починати здійснювати з середнього дошкільного віку, однак у старшому віці у дітей з'являється ряд новоутворень, які роблять цей процес більш оптимальним і результативним. Зокрема, формується довільна пам'ять, що допомагає засвоїти необхідні економічні поняття, довільна увага і сприйняття. Загалом довільність психічних процесів породжує здатність керувати своєю поведінкою, а також змінювати уявлення про себе як у самосвідомості, так і в самооцінці. Тому на цьому тлі можна вправляти дітей у правильних економічних діях.

Процес економічного виховання здійснюється поетапно:

І етап – збагачення словникового запасу і уявлень про економічне життя людей, сім'ї, суспільства;

ІІ етап – закріплення, уточнення, поглиблення, систематизація отриманих економічних уявлень у трудовій, ігровій, пізнавальній діяльності, формування умінь застосовувати їх у самостійній і продуктивній діяльності;

ІІІ етап – виховання ощадливості, діловитості, відповідальності, підприємливості.

Для організації освітнього процесу з економічного виховання в ЗДО необхідно забезпечити певні педагогічні умови.

І. *Створення ігрової економічної зони*, яка сприятиме збагаченню вражень дітей: дидактичні ігри, таблиці з кросвордами, модель «Сімейний бюджет», ілюстрації, варіанти вивісок, карта міста з місцезнаходженням заводів, стенд «Економічна абетка», «Що раніше служило грошима», а також міні-майстерня добрих справ, де діти разом з дорослими можуть займатися доступними видами ручної праці (виготовлення виробів з паперу, з солоного тіста, аплікацій з лушпиння іншого природнього матеріалу). Введення в канву робочого дня дидактичні, сюжетно-рольові ігри за наступною тематикою: людина та її потреби; хто виготовляє товари (робітник); на що людина витрачає гроші (споживач); гроші, обмін, торгівля. Добре створити таку добірку таких ігор разом із дітьми та батьками. Саме ігрова економічна зона надає дітям можливість діяти самостійно, сприяє формуванню їх пізнавальної та практичної активності, створює

можливості для залучення батьків до формування інтересу у дітей до економічних аспектів буття і виховання особистості дитини, здатної адаптуватися до різноманіття у світі економіки. Цьому сприяє і компетентність педагогів, знайомих із сутністю економічних явищ, з особливостями економічних взаємовідносин в суспільстві.

II. *Ретельно продумана і спланована методика роботи з дітьми*, що передбачає відбір доступного змісту та його забезпечення, можливості емоційного відгуку з боку дітей, використання різних форм організації педагогічної діяльності, методів і прийомів виховання.

III. *Діяльнісний підхід до засвоєння навчального матеріалу.*

IV. *Готовність вихователя* до реалізації завдань і змісту економічної соціалізації дошкільника (наявність теоретичних знань, володіння професійними навичками на рівні майстерності та педагогічними інструментарієм, конструктивними й комунікативними здібностями, бажання працювати в цьому напрямі).

V. *Співпраця з батьками* у процесі економічного виховання дітей**.** Сім'я – економічна сфера, в якій перебуває малюк, та перше джерело його ознайомлення з явищами економіки. У ЗДО немає реальних економічних взаємин, діти відтворюють їх у грі за своїм досвідом, здобутим у сім'ї («купляють «продають», користуються «грошима»). Сім'я задовольняє потреби дитини (житло, іграшки, розваги, одяг, їжа), дає реальний приклад розподілу доходів витрат (на їжу, здоров'я, навчання, відпочинок, одяг, предмети вжитку, предмети духовного задоволення), розкриває роль праці, заробітку грошей, переживає економічні зміни в суспільстві (падіння і злети), веде господарську діяльність, дає моделі використання грошей, бережливого ставлення, ощадливості. Дитину залучають до домашньої роботи, виконання обов'язків, що закладає підвалини працелюбності, відповідальності, ощадливості. Економічне виховання дітей у сім'ї є потужним і змістовно багатим, але носить, як правило, стихійний характер.

Форми роботи з батьками: анкетування для з'ясування розуміння батьками цього питання; батьківські збори; консультації; дні відкритих дверей під час заходів з економічного виховання, інформаційно-роз'яснювальний матеріал; спільна діяльність батьків та дітей (робота на природі, «домашні завдання»); проведення батьківських економічних лекторіїв, тематичних виставок, акцій. Важливо вихователю ознайомитися з професіями батьків дітей, донести їх суть, продукт праці, його важливість до

дітей (зустрічі дітей із батьками – представниками різних професій). Пояснити, що в деяких сім'ях прослідковується династія щодо професії (лікарів, вчителів, військових, артистів, фермерів тощо), розкрити суспільну значущість і складності професій. Батьки відгукуються на пропозицію реалізувати спільний економічний проект з дітьми, взяти участь у святах та розвагах тощо. У куточках для батьків можна розмістити економічний словничок, створити постійно поновлювану рубрику «Дитяча економіка».

Запитання та завдання для самоперевірки і самоконтролю

1. *Що означає термін «соціально-фінансова грамотність»?*
2. *Назвіть приклад використання проблемно-пошукового підходу до формування соціально-фінансової грамотності.*
3. *Що таке економічна соціалізація і чим вона відрізняється від економічного виховання?*
4. *Яке значення має економічне виховання у розвитку особистості дитини?*
5. *У чому полягає основна мета економічного виховання дошкільників?*
6. *Які завдання допомагають реалізувати цю мету?*
7. *Які принципи доцільно використовувати при організації економічного виховання?*
8. *Чому принцип доступності й наочності є важливим у роботі з дошкільниками?*
9. *Які наукові підходи лежать в основі економічного виховання дошкільників?*
10. *Як психологічні особливості дітей дошкільного віку впливають на вибір методів ознайомлення з економікою?*
11. *Які форми роботи з дітьми найбільш ефективні для економічної освіти?*
12. *Які методи допомагають зробити економічні знання зрозумілими для дошкільників?*

13. *Скласти порівняльну таблицю «Економічна соціалізація», «економічне виховання».*
14. *Підготувати приклади ситуацій із дитячого садка, де проявляються елементи економічної соціалізації.*

15. *Скласти перелік конкретних завдань економічного виховання для дітей старшої групи.*
16. *Розробити короткий план інтегрованого заняття «Гроші та покупки».*
17. *Скласти схему «Принципи економічного виховання у ЗДО».*
18. *Підібрати приклади ігор чи вправ, які відповідають цим принципам.*
19. *Підготувати коротку презентацію «Наукові підходи до економічного виховання дітей».*
20. *Визначити, який підхід найбільше відповідає сучасним умовам освітнього процесу, і пояснити чому.*
21. *Розробити дидактичну гру «Магазин» або «Банк».*
22. *Скласти перелік методів і прийомів, які можна використати у роботі з дітьми різного віку.*

Тема 2.4.3. Ознайомлення дошкільників із транспортом

Ключові слова: транспорт, правила дорожнього руху, суспільне явище, вікові особливості, методи, прийоми, засоби навчання.

План

2.4.3.1. Транспорт як явище суспільного життя й елемент предметного довкілля.

2.4.3.2. Мета, завдання, зміст ознайомлення дітей із транспортом.

2.4.3.3. Методи та прийоми роботи з дошкільниками з ознайомлення з транспортом.

2.4.3.4. Вікові особливості ознайомлення дітей дошкільного віку з правилами дорожнього руху й безпечної поведінки на дорогах, у транспорті.

2.4.3.1. Транспорт як явище суспільного життя та елемент предметного довкілля

Транспорт – невід'ємна частина життя сучасного суспільства. Він виконує важливі функції у забезпеченні мобільності людей, перевезенні вантажів та розвитку економіки. Транспорт варто розглядати із двох позицій: як явище суспільного життя і як елемент предметного довкілля. Транспорт як явище – це процес і система взаємодії людей та організацій, спрямована на переміщення пасажирів і вантажів. Він пов'язаний із потребами суспільства: робота, освіта, торгівля, туризм, безпека, культурний обмін. Як явище, транспорт відображає економічні, соціальні та культурні відносини: наприклад, розвиток метро в місті – це відповідь на

потребу швидко пересуватися у великих агломераціях. «Те, що ти можеш поїхати з Києва до Львова за 5 годин поїздом – це не просто техніка, а наслідок суспільної організації та економіки». Транспорт як елемент предметного довкілля – це матеріальні об'єкти та інфраструктура, які ми можемо побачити та використати: автомобілі, трамваї, літаки, дороги, вокзали, мости. Тут увага на фізичній стороні – конструкції, техніка інженерні рішення. Приклад «Коли ти бачиш тролейбус чи залізничну колію – це вже не соціальні відносини, а частина матеріального світу, з яким ми взаємодіємо фізично». Отже, явище –це коли ми говоримо про роль транспорту в житті суспільства, його вплив на економіку, культуру, мобільність людей, а предметне довкілля – це коли ми маємо на увазі реальні транспортні засоби та інфраструктуру. Критерії порівняння подано в *таблиці 2.6.*

Таблиця 2.6.

Критерій	Транспорт як явище суспільного життя	Транспорт як елемент предметного довкілля
Соціальне значення	Забезпечує мобільність населення, сприяє розвитку економіки, культури, науки	Формує простір міст і сіл, стає частиною архітектурного та ландшафтного середовища
Функції	Переміщення людей і вантажів, об'єднання регіонів, інтеграція суспільства	Виконує роль об'єкта інфраструктури, впливає на вигляд вулиць, площ, доріг
Вплив на суспільство	Створює нові професії (водії, інженери, логісти), впливає на спосіб життя	Визначає комфортність середовища, рівень шуму, безпеки, екологічну ситуацію
Динаміка	Постійно змінюється разом із розвитком технологій та потреб суспільства	Матеріалізується у вигляді доріг, вокзалів, зупинок, транспортних засобів
Культурний аспект	Символ прогресу, мобільності, відкритості світу	Впливає на естетику міського простору (дизайн транспорту, архітектура станцій)
Проблеми	Затори, ДТП, нерівний доступ до транспортних послуг	Забруднення довкілля, перевантаженість інфраструктури, шумове забруднення

Взаємозв'язок понять (спільне і відмінне) подано на *рисунку 2.3.*

Рис. 2.3. ***Взаємозв'язок транспорту як суспільного явища та елемента довкілля***

Ознайомлення дошкільників із транспортом – це не лише передача знань про технічні засоби, а й важливий виховний процес, що формує у дітей розуміння ролі транспорту в житті суспільства, розвиває спостережливість, мислення та відповідальність, активізує пізнавальну діяльність.

2.4.3.2. Мета, завдання і зміст ознайомлення дітей із транспортом

Мета ознайомлення дошкільників із транспортом – сформувати у дітей елементарні знання про різні види транспорту та їх призначення; розвивати інтерес до технічних об'єктів, навички спостереження та пізнавальну активність; виховувати культуру поведінки в транспорті та на вулиці; формувати безпечні моделі поведінки на дорогах.

Завдання: ознайомити з основними видами транспорту – наземним, водним, повітряним, спеціальним; пояснити різницю між громадським і приватним транспортом; розкрити значення транспорту для життя людей; навчити правил дорожнього руху.

Зміст роботи з дітьми. Види транспорту – наземний: автобус, трамвай, тролейбус, автомобіль, поїзд; водний: корабель, пароплав, катер;

повітряний: літак, вертоліт; спеціальний: пожежна машина, швидка допомога, поліційний автомобіль. Призначення транспорту (суспільна роль): перевезення пасажирів і вантажів, виконання спеціальних завдань (пожежогасіння, порятунок, доставка пошти тощо). Формування понять: водій, пасажир, вокзал, колія, станція; відмінності у будові та роботі різних транспортних засобів.

Процес ознайомлення з транспортом педагог має організовувати поступово із врахуванням вікових особливостей та інтересів вихованців. Розпочинати доцільно з найпоширеніших видів транспорту (автобус, трамвай, потяг, автомобіль), пояснюючи їх призначення, особливості будови та правила користування. Особливу увагу необхідно приділяти формуванню навичок безпечної поведінки на вулиці та в транспорті, використовуючи моделювання ситуацій, бесіди та інтерактивні вправи. Залучення батьків до екскурсій чи спільних тематичних проєктів допоможе закріпити отримані знання та сприятиме формуванню цілісного уявлення про транспорт як частину життя суспільства.

Вікові особливості подання матеріалу у процесі ознайомлення дітей із транспортом: молодший дошкільний вік (3–4 роки): знайомство з найпростішими видами транспорту, короткі спостереження, яскраві картинки, імітаційні ігри; середній дошкільний вік (4–5 років): уточнення назв, введення понять «громадський» і «приватний», елементи правил поведінки; старший дошкільний вік (5–6 років): розширення знань про призначення транспорту, деталі будови, безпечна поведінка на зупинках, у транспорті, на вулиці.

2.4.3.3. Методи та прийоми роботи з дошкільниками з ознайомлення з транспортом:

– безпосереднє спостереження під час прогулянок (розглядання руху транспорту, фіксація уваги на кольорах, звуках, деталях); екскурсії до автостанції, вокзалу, пожежної частини;

– розповіді і бесіди про значення транспорту в житті людини, види транспорту, їх призначення спільні й відмінні якості (що, як і за рахунок чого рухається, з якою швидкістю, який транспорт проїжджає на вулиці,

де розміщений садок, дім, у місті загалом, про те, кому доводилося яким транспортом переміщатися, що особливого помітили, що зацікавило, під час їзди, які особливості будови різних транспортних засобів, у кого вдома є транспортні засоби, хто ними керує, з якою метою використовується тощо);

– дидактичні ігри: «Впізнай транспорт за звуком», «Чий багаж?», «Хто де їде?»;

– сюжетно-рольові ігри: «Автобус», «Аеропорт», «Пожежна команда», «Пошта», «Хвороба», у яких діти відтворюють роботу водія, пасажирів, контролера тощо;

– розгляд ілюстрацій, макетів, моделей: робота з картинками, настільними іграми, конструювання з LEGO чи іншого конструктора.

– художнє слово: читання віршів, оповідань, казок про транспорт («Потяг з міста», «Пригоди трамвайчика»);

– моделювання ситуацій безпеки: «Як переходити дорогу», «Що робити, якщо загубився в транспорті»;

– інтерактивні вправи.

Фрагмент вступної бесіди /розповіді: транспорт – це засіб, за допомогою якого люди та речі переміщаються з одного місця в інше. Такий вид транспорту, як автобуси, поїзди або автомобілі, допомагають нам діставатися до школи, садка та інших місць. Без транспорту було б важко потрапити туди, куди ми хочемо піти. Крім того, транспорт є важливою частиною нашого життя, оскільки він дозволяє нам долучитися до суспільства та зустрічати нових друзів. Завдяки транспорту ми можемо дізнатися більше про наше оточення та світ навколо нас. Тому варто розуміти, що транспорт грає важливу роль у нашому житті.

Засоби навчання: іграшковий транспорт, настільні/напольні ігри, спостереження за справжніми машинами, відеоматеріали (презентації, мультфільми), твори художньої літератури про транспорт (вірші, загадки, оповідання), предметні і сюжетні картини, звукозаписи руху різних видів транспорту, мультфільми («Тачки»), модель світлофора тощо. Вікові особливості використання методів ознайомлення дошкільників із транспортом за віковими групами подано в *таблиці 2.7.*

Таблиця 2.7.

Вік дитини	Основні методи	Приклади діяльності	Кольорове кодування
3–4 роки (молодша група)	Спостереження, показ картинок, імітаційні ігри	Розгляд автобуса під час прогулянки, гра «Їде трамвайчик», складання пазлів із зображенням транспорту	*Світло-жовтий фон* – етап перших знайомств
4–5 років (середня група)	Дидактичні ігри, короткі бесіди, моделювання простих ситуацій	«Впізнай транспорт за звуком», бесіда «Хто кого перевозить?», гра «Світлофор»	*Світло-блакитний фон* – етап уточнення знань
5–6 років (старша група)	Екскурсії, сюжетно-рольові ігри, моделювання безпечних ситуацій, конструювання	Відвідування вокзалу, гра «Автобус», створення макету вулиці з рухом машин, вправа «Безпечно на дорозі»	*Світло-зелений фон* – етап розширення знань і правил безпеки

2.4.3.4. Вікові особливості ознайомлення дошкільників із правилами дорожнього руху й безпечної поведінки на дорогах, у транспорті

Правила дорожнього руху (ПДР) – перелік правил, що регулюють обов'язки водіїв транспортних засобів та пішоходів, а також технічні вимоги, визначені до транспортних засобів для забезпечення безпеки дорожнього руху. Швидке збільшення інтенсивності руху висуває серйозне завдання – забезпечення безпеки руху пішоходів. У попередженні дорожньо-транспортного травматизму важливу роль відіграє робота дорослих з роз'яснення дошкільникам правил дорожнього руху і прищеплення навичок дисциплінованості на вулицях і дорогах. Щоб не допустити лиха на дорозі, дорослим насамперед необхідно:

– не подавати дітям негативного прикладу, порушуючи правила дорожнього руху;

– не чіплятися на підніжку транспорту і не стрибати на ходу, щоб своїм прикладом не заохотити дітей;

– вчити переходити вулицю на зелене світло світлофора, користуватись підземним переходом;

– на власному прикладі вчити користуватись нерегульованим пішохідним переходом;

– при перетині вулиці нерегульованим пішохідним переходом радити дітям йти в загальній масі пішоходів, бо дитина сама ще не завжди здатна оцінити дорожню ситуацію;

– не дозволяти дітям з'являтися зненацька перед транспортними засобами;

– вчити дітей правильно обходити транспорт на зупинках (автомобіль та автобус – позаду);

– не дозволяти дітям самостійно користуватися громадським транспортом;

– не допускати ігор дітей на проїжджій частині дороги;

– не дозволяти дітям грати з м'ячем, кататися не велосипеді, ковзанах, роликах, лижах, санчатах на проїжджій частині дороги та поблизу від неї.

Дорослі і діти мають знати телефон виклику поліції – «102», куди можна звернутися у разі нещасного випадку.

Дітей необхідно навчати не тільки правил дорожнього руху, а й безпечної поведінки на вулицях, дорогах, у транспорті. При побудові системи роботи з вивчення дошкільниками правил дорожнього руху слід мати на увазі три аспекти взаємодії з транспортною системою міста: дитина – пішохід; дитина – пасажир міського транспорту; дитина – водій дитячих транспортних засобів (велосипед санки, ролики тощо).

Мета освітньої роботи – вчити дітей розрізняти дорожні знаки; закріплювати знання дітей про правила дорожнього руху; розширювати знання дітей про правила поведінки пішоходів та водіїв на дорозі; розвивати просторове орієнтування (у просторі приміщення, на вулиці, на аркуші паперу); формувати навички рольової поведінки; збагачувати пасивний і активний словник дітей; розвивати зорову увагу, довільне регулювання руху руки і зорово-рухову координацію в процесі ігор, свідоме ставлення до власної безпеки; виховувати дисциплінованість, увагу, спостережливість.

Завдання педагогічної роботи: ознайомити дітей з основними елементами дороги (тротуар, проїзна частина, пішохідний перехід, світлофор); вчити розпізнавати сигнали світлофора, дії пішоходів і пасажирів; формувати практичні навички безпечної поведінки під час прогулянок, поїздок у транспорті, керуванні дитячим транспортом.

Роль вихователя: особистий приклад безпечної поведінки, створення ситуацій для практичного закріплення правил.

Методи і прийоми навчання та виховання: бесіди, розповіді, пояснення, ігрові вправи, ігри – дидактичні і сюжетно-рольові (рольові, сюжетно-дидактичні ігри: «Світлофор», «Дорожня абетка»); навіювання, переконання, приклад, інтерактивні вправи та ігри, заохочення, дослідження.

Засоби навчання і виховання: макети вулиць, ілюстрації, спеціальні килимки, відеоматеріали, ігрові атрибути, комп'ютер, роздатковий матеріал по темі; дитяча художня, методична література, електронні носії з відповідною інформацією.

Педагогічні умови: організація розвивального середовища (цілеспрямована організація діяльності; матеріально-технічне забезпечення, готовність вихователя до такої роботи, різноманіття форм організації життєдіяльності, сприятливих для засвоєння дітьми матеріалу й оволодіння відповідними вміннями, насичений зміст роботи, що відповідає віковим особливостям дітей, співпраця з батьками).

Цілеспрямована організація діяльності полягає в систематичному плануванні і проведенні освітньої роботи в ЗДО. *Матеріально-технічне забезпечення* для реалізації мети і змісту освіти включає: н*аочні посібники* – картинки прилеглих вулиць; розвивальні ігри («Вчимо дорожні знаки»; «Транспорт»; «Закони вулиць і доріг» тощо); фланелеграфи, плакати, сюжетні картинки; іграшки – транспортні засоби; конструктори, блоки, як будівельний матеріал.

Атрибути для сюжетно-рольових ігор – жезли, свистки, головні убори працівника ДАІ; прапорці для переходу вулиці; планшети з перехрестям, напольні килимки з малюнками відповідної тематики (місто, транспорт міста тощо); дорожні знаки (нагрудні і переносні) – «Пішохідний перехід»; «Рух пішоходів заборонено»; «Круговий рух»; «Зупинка автобуса»; «Обережно – діти!»; «Телефон»; «Пункт медичної допомоги»; «Рух направо, наліво» світлофори, тощо.

Готовність вихователя до просвітницької роботи з дітьми та батьками – обізнаність із завданнями освітніх програм цієї змістової лінії, володіння знаннями теми та педагогічним інструментарієм формування їх у дітей дошкільного віку, наявність організаторських і конструктивних здібностей (вміння добирати матеріал, структурувати його відповідно до теми і мети заняття, віку дітей, форми організації).

Основні ***форми*** роботи з дітьми – заняття; бесіди, екскурсії на вулицю, спостереження за транспортним рухом і рухом пішоходів, цільові прогулянки, вікторини, інструктажі, зустрічі із представниками ДАІ, конкурси малюнків, свята, розваги, тематичні дні/тижні у процесі яких дітям читають художні твори, окремі вивчають напам'ять (вірші), моделюють проблемні ситуації і вирішують їх, виконують завдання дидактичних ігор, розігрують у ролях сюжети, грають у рухливі ігри, відгадують загадки, вправляються у набутті практичних навичок безпечної поведінки пішоходів, доводячи їх до автоматизму (пішохідний перехід, екскурсії, прогулянки); залучення батьків до спільних занять і повторення правил удома.

Зміст (тематика) роботи з дітьми з ознайомлення з правилами дорожнього руху: «Дорога в дошкільний заклад», «Небезпечні місця на території, прилеглій до дошкільної установи», «Передбачення небезпеки на вулицях», «Види транспортних засобів», «Правила поведінки на тротуарі, у дворі, на дитячому майданчику», «Знаходження на вулиці з дорослими і правила переходу проїжджої частини дороги», «Небезпечні та безпечні дії пішоходів і пасажирів», «Види і сигнали світлофорів», «Пішохідний перехід (підземний, надземний і наземний – «зебра», «Дорожні знаки для пішоходів», «Розвиток окоміру для визначення відстані до наближаються транспортних засобів, визначення напрямку їх руху, небезпечні повороти автомобілів». Реалізація змісту передбачає *з*алучення батьків до спільних занять, екскурсій, зустрічей, повторення правил удома.

Правила безпечної поведінки у громадському транспорті

Очікування транспорту: чекати автобус, трамвай чи тролейбус на зупинці; не виходити на проїзну частину; не гратися біля дороги; не бігати, не штовхатися.

*Посадка до транспорту: з*аходити тільки після повної зупинки; не штовхатися, триматися за поручень; давати можливість пасажирам вийти.

*Під час поїздки: н*е бігати салоном, не виглядати у вікно, не висовувати руки; обов'язково триматися за поручні; не розмовляти голосно, не заважати водієві; якщо їдеш із дорослими – слухай їхні вказівки.

*Вихід із транспорту: в*иходити лише після повної зупинки; після виходу не переходити дорогу перед або позаду транспорту, а дочекатися, коли він від'їде, і переконатися, що дорога вільна.

Правила безпечної поведінки у власному автомобілі: завжди сидіти на задньому сидінні, у дитячому кріслі (для малюків); обов'язково пристібатися ременем безпеки; не відкривати двері і не гратися з ручками під час руху; не відволікати водія розмовами чи рухами.

Правила безпечної поведінки під час катання подано в *таблиці 2.8.*

Таблиця 2.8.

Вид транспорту / інвентарю	Основні правила безпеки	Що заборонено	Засоби захисту
Самокат	Кататися повільно, тримати кермо двома руками, перевіряти гальма	Кататися біля дороги, по сходах, стрибати з самоката	Шолом, наколінники, налокітники
Велосипед	Кататися тільки у безпечних місцях, слухати дорослих, їхати обережно	Виїжджати на дорогу, возити друзів, обганяти різко	Велошолом, налокітники, рукавички
Санчата	Кататися на перевіреній гірці, дивитися, щоб попереду нікого не було	Ставати на санки стоячи, прив'язувати до авто	Теплий одяг, рукавиці, шолом (за потреби)
Ковзани	Кататися тільки на ковзанці або безпечному ставку, тримати дистанцію	Штовхати інших, кататися на тонкому льоді	Шолом, рукавички, налокітники
Лижі	Кататися на пологих схилах, дотримуватись відстані, падати правильно	Кататися біля дерев, спускатися надто швидко	Шолом, лижні окуляри, рукавички
Загальні правила	Кататися лише під наглядом дорослих, перевіряти справність, слухати вказівки	Гратися на проїжджій частині, штовхатися, їхати занадто швидко	Шолом, наколінники, налокітники, зручний одяг

2.4.3.5. Методи і прийоми роботи з дошкільниками з ознайомлення з правилами дорожнього руху

Вікові особливості освітньої роботи з дошкільниками. Знайомити дітей з правилами дорожнього руху слід уже в молодшому дошкільному віці. Попереднє ознайомлення з транспортом починається уже в *першій молодшій групі*. Діти повинні навчитися розрізняти і правильно

називати вантажні машини, частини автомобіля (кабіна, колеса, кузов, вікна, двері). З цією метою проводять два заняття: на першому – знайомство дітей з вантажною машиною, на другому – з автобусом. Закріплюють знання дітей про транспорт на цільових прогулянках та в дидактичних іграх «Автомобілі», «У гості до ляльок», «Червоний і зелений».

У другій молодшій групі програма вимагає вчити дітей розрізняти проїжджу частину дороги і тротуар; розуміти значення червоного і зеленого сигналів світлофора для пішоходів і машин. З цією метою проводять цільові прогулянки по вулиці з теми: «Знайомство з вулицею»(один раз у квартал). Під час цільових прогулянок діти дізнаються про те, що вулиця поділяється на мостову (бруківку) і тротуар. По мостовій їздить транспорт, по тротуарах ходять люди. Тротуар вищий – це зроблено для того, щоб машини не наїжджали на нього. Під час прогулянок слід звернути увагу дітей на рух людей по тротуарах, показати місця переходу, знаки переходу, світлофор.

На заняттях з ознайомлення дітей з довкіллям діти розглядають вантажний і легковий автомобілі, їх будову, призначення, спостерігають за роботою світлофора, проводять дидактичні та рухливі ігри («Світлофор», «Вулиця», «Червоний і зелений», «Знайди свій колір»). Наприклад, спостереження за світлофором.

Програмний зміст: познайомити дітей з роботою світлофора; знати, що переходити вулицю можна лише на зелене світло.

Словник: світлофор, перехід, бруківка, тротуар, червоний, жовтий, зелений.

Хід заняття. Заняття починається у груповій кімнаті. Діти пригадують, що вони бачили на вулиці під час прогулянки. Вихователь повідомляє тему заняття, правила поведінки на вулиці.

Діти підходять до «Переходу», де працює світлофор. Стають так, щоб не заважати перехожим. Загадка: «Підморгне зеленим оком – ми йдемо, підморгне червоним оком – стоїмо» (Світлофор). Бесіда за запитаннями: Для чого потрібний світлофор? Якого кольору вогники засвітлюються на світлофорі? Що означає червоний (зелений, жовтий) вогник? Чому не можна переходити вулицю на червоне світло? Діти спостерігають за роботою світлофора та рухом людей на переході. Узагальнювальна розповідь вихователя.

Дітей *середньої групи* продовжують ознайомлювати з правилами дорожнього руху, роботою світлофора, правилами поведінки пішоходів

на вулиці (додержуватися правого боку, переходити дорогу лише на переході при зеленому світлі світлофора). Як і в молодшій групі, проводять цільові прогулянки по вулиці, спостереження за рухом транспорту, пішоходів на вулиці, роботою світлофора. Знайомлять з роботою водіїв автобуса, тролейбуса, трамвая, порівнюють ці види транспорту між собою.

Дітей *старшої групи* вчать правил дорожнього руху, вправляють їх у додержанні цих правил: ходити тільки по тротуарах і пішохідних доріжках; триматися правого боку, правильно переходити вулицю на переходах, йти на зелене світло або за сигналом регулювальника; при червоному й жовтому світлі стояти, не гратися на проїжджій частині вулиці. Вихователь ознайомлює дітей з працею регулювальника, дорожніми знаками (пішохідне перехрестя, роздоріжжя, пункт харчування, телефон, місце стоянки, пункт медичної допомоги, поворот, проїзду немає), вчить орієнтуватись у них.

Система роботи. *Екскурсія по вулиці*: ознайомлення дітей з дорожніми знаками, закріплення знань про правила дорожнього руху, роботу світлофора, поведінку пішоходів (дві екскурсії).

Спостереження за роботою міліціонера-регулювальника; ознайомлення дітей з цією професією. Бесіда за картинами «Вулиці міста», «Вулиці села» Складання розповідей. Вулиця – це ряд будинків з одного і з другого боку, між ними проходить дорога. Вулиць багато. Вони поділяються на дві частини: широку – для машин (бруківку) і вузьку (тротуар) – для людей. Ходити по тротуарах безпечно.

Бесіда про вулицю (з використанням картин, плакатів): пригадати попередні екскурсії, закріпити знання про те, що людей, які ходять по вулицях і переходять їх, називають пішоходами. Для того щоб правильно переходити вулицю, треба знати правила руху пішоходів.

Місце, де можна переходити вулицю, називається переходом. Перехід для пішоходів позначається білими лініями. На стовпчиках є стрілка з написаною вказівкою «Перехід». На вулиці (там, де їдуть машини) дітям грати забороняється.

Розглядання плакатів, картин про правила дорожнього руху та бесіда за їх змістом. Читання художніх творів, бесіда за їх змістом.

Бесіда узагальнювального характеру з теми «Правила дорожнього руху», під час якої закріплюються набуті раніше знання дітей.

Крім спеціальних занять з розвитку мови доцільно використовувати *дидактичні ігри. Наприклад,* гра «Перехід»: у груповій кімнаті зробити «вулицю» (розставити машини, білим папером позначити перехід. Міліціонер-регулювальник регулює рух). Гра «Вулиця»: на майданчику, під час прогулянки (або в груповій кімнаті) вихователь разом з дітьми будує вулицю з будівельного матеріалу. Позначають бруківку, тротуар, перехід, розставляють іграшковий транспорт. Обирають дитину – «світлофор» (у руках вона тримає три прапорці: червоний, жовтий, зелений), решта дітей – пішоходи. За сигналом вихователя починається гра на закріплення правил дорожнього руху. *Гра* «Впізнай знак»: діти поділяються на шоферів і пішоходів. У вихователя або в когось із дітей знаки «Пішоходи», «Діти», «Рух заборонено», «Велосипедний рух заборонено», дощечка Перехід». По черзі ведучий показує знаки, діти підпорядковують їм свій рух по вулиці. Можна також розучити з дітьми вірші за темою заняття, запросити в садок міліціонера-регулювальника.

Приклади занять та відеоуроків (Азбука безпеки тітоньки Сови https://surl.lu/bywvlj; https://surl.li/bcbxli), *мультфільмів* (https://salo.li/87486a1), *занять, розваг* (https://salo.li/81ED8b8)

Запитання та завдання для самоперевірки і самоконтролю

1. *Чому транспорт вважається важливим явищем суспільного життя?*
2. *Як транспорт впливає на ознайомлення дітей із довкіллям?*
3. *Яка головна мета ознайомлення дошкільників із транспортом?*
4. *Які виховні та розвивальні завдання можна реалізувати через цю тему?*
5. *Які методи найефективніші для ознайомлення дітей із транспортом?*
6. *Чому важливо використовувати ігрові методи у цій тематиці?*
7. *Які основні правила дорожнього руху повинні знати діти дошкільного віку?*
8. *Чому важливо формувати культуру безпечної поведінки на дорозі з раннього дитинства?*
9. *Як змінюється розуміння правил безпеки залежно від віку дітей?*

10. *Чому діти старшого дошкільного віку краще засвоюють правила дорожнього руху через ігрові ситуації?*

11. *Скласти розповідь для дітей дошкільного віку «Навіщо людям потрібен транспорт?».*
12. *Підготувати ілюстративний матеріал (плакати, картки) «Види транспорту».*
13. *Скласти план-конспект заняття на тему «Мій улюблений транспорт».*
14. *Визначити зміст знань, які повинні отримати діти молодшої, середньої та старшої групи.*
15. *Розробити дидактичну гру «Знайди транспорт» (класифікація: наземний, водний, повітряний).*
16. *Створити макет вулиці для рольових ігор із транспортом.*
17. *Підготувати сценарій заняття «Світлофор – наш друг».*
18. *Створити плакат або картки-символи дорожніх знаків для роботи з дітьми.*
19. *Скласти таблицю «Особливості ознайомлення дітей з правилами безпечної поведінки» (для молодшої, середньої, старшої груп).*
20. *Розробити сюжетно-рольову гру «Пішохід і водій».*

Тема 2.4.4. Формування уявлень дітей про війну як соціальне явище

Ключові слова: війна, мир, воєнний стан, дошкільники, педагог, освітнє середовище, методичні аспекти, освітня діяльність в умовах війни.

План

2.4.4.1. Дитина у площині воєнних подій.

2.4.4.2. Освітнє середовище ЗДО в умовах війни.

2.4.4.3. Методичні аспекти ознайомлення дошкільників із війною.

2.4.4.4. Організація освітньої роботи з дошкільниками в умовах війни.

2.4.4.1. Дитина у площині воєнних подій

Під час війни відчуття тривоги, страху і пригнічення є невідворотними у житті дошкільників. Їх ніхто не готував до війни, не вчив як сприймати нинішні події. Вони постійно перебувають у напрузі через нерозуміння, на що чекати завтра. Це проявляється через нервові зриви, істерики, непослух, бійки з іншими дітьми. Особливо це стосується дітей – вимушених переселенців, тих, хто перебував у відносній безпеці подалі від воєнних дій, тих, хто перебували на окупованих територіях).

В умовах війни важливо, щоб дитина дошкільного віку сприймала та розуміла події, які стаються навколо неї без її волі. Це – ракетні й дронові атаки, коли можна бачити і чути прольоти страшної зброї, звуки повітряної тривоги, переходи по кілька разів за добу в укриття, ситуації, коли дитину залишають на самоті через критичні обставини, втрата рідних та майна, переїзд до нового місця проживання та виклики адаптації до нового соціокультурного середовища, спілкування з однолітками, які перебувають у стані психотравми, ставлення до «новеньких»(внутрішньо переміщених дітей) у групі, повернення дітей з полону, спілкування з діть-

ми, члени родин яких захищають країну на фронті тощо. Особливого ставлення дорослих і спеціальної підготовки до правильної поведінки у критичних ситуаціях в умовах війни потребують і діти раннього віку. Робота з дошкільниками над темами війни потребує особливої делікатності й чуйності з боку дорослих, які не можуть допускати психологічного травмування дітей, погіршення їхнього емоційного стану. Завдання педагога ЗДО – виявляти психологічні особливості сприйняття довкілля в умовах війни та надавати психолого-педагогічні рекомендації батькам для попередження появи негативних наслідків пережитого дітьми стресу. Дітям, які пережили психологічну травму важко зрозуміти, що з ними сталося. Це пов'язано з їхніми віковими особливостями (не вистачає соціальної, фізіологічної та психологічної зрілості. Дитина не в змозі повністю усвідомити зміст того, що відбувається – вона просто запам'ятовує ситуацію, свої переживання в цю мить. Її сприйняття дійсності стає хаотичним, безладним, починає відзначатися плутаниною, втрачається «структура світу», в якому дитина живе. Вплив однієї і тієї самої травмівної події може бути різним для кожної дитини. Це залежить, зокрема, від психологічних особливостей дитини, фізичного здоров'я, темпераменту, віку та життєвого досвіду дитини. Вікові відмінності у реакції дитини на стрес виявляються по-різному.

Уже кількамісячні немовлята певним чином реагують на трагічні події, які відбуваються навколо них. Вони здатні «перехоплювати» емоції батьків, відчувати їх страх, тривогу, розгубленість, емоційну нестабільність. Однак говорити, що в них може розвинутися посттравматичний стресовий розлад, немає підстав, оскільки такі маленькі діти відчувають, але не осмислюють те, що з ними відбувається. Водночас, якщо їхній розум ще не здатен запам'ятати трагічну подію, то тіло має власну пам'ять, яка зберігає негативний життєвий досвід і викликає появу характерних явищ, на першому місці серед яких – страх відокремлення (сепарації) від матері (близької людини).

Діти після 1 року з-за несформованості навички мовлення не здатні розповісти, що їм боляче, пояснити свої відчуття, описати переживання, тому батьки і вихователі мають звертати особливу увагу на невербальні (немовні) засоби маніфестування дитиною своїх проблем, надмірну збудливість дитини, тривожність. Навіть у комфортній обстановці така дитина може бути настороженою, напруженою, навіть трохи переляканою (вона намагається триматися поблизу дорослого, часто без причин пла-

че, не вступає в ігри з іншими дітьми, старається заховатися в куток, або ж навпаки: дитина імпульсивна, весь час бігає, штовхає інших дітей, раптово починає кричати; розкидає і ламає іграшки.

Діти від 3 до 6 років уже здатні запам'ятати і певним чином описати дорослим травмівні події. Вони згадують візуальні враження, звуки, запахи, фізичні відчуття та емоції. Якщо трапляється щось схоже на пережите або дитина чує тривожні для неї звуки, запахи, все, що може спричинити ті ж самі фізичні відчуття або викликати подібні почуття, то дитина може зреагувати так, як реагувала в травмівній ситуації. Виразніше проявляється «страх розлуки із дорослим-захисником»: вона плаче, протестує, хапається руками за дорослого не тільки тоді, коли мама (бабуся, батько) залишає її одну в дитячому садку, але й коли вихователька виходить із кімнати, перемикається на роботу з іншими дітьми чи на розмову з помічником вихователя, можливо з кимось із сторонніх для дитини дорослих. Травмована дитина важко навчається навичок контролю за сечовипусканням та дефекацією. Часто боїться вдень спати, бо вважає, що коли вона засне, то станеться щось жахливе і вона не зможе захиститися. В іграх таких дітей спостерігаються сюжети війни, втрати рідних, історія переселення. Вони здатні вже не просто відчувати і згадувати травмівні події, але й осмислювати та глибоко переживати їх. У них уже можна діагностувати посттравматичний стресовий розлад. Його ознаки: надмірна настороженість, тривожність, постійна боязкість; виразний страх розлуки з батьками (прилипання до значущого дорослого) та страх із появою стимулу, що нагадує про пережиту травму (людина в камуфляжі або в капюшоні, що нагадує балаклаву; різкий звук, навіть малюнок у книжці); дитина боїться йти спати, переконує вихователя чи батьків, що у неї під ліжком ховається «чудовисько», яке хоче її вбити чи вкрасти. Подібні страхи час від часу з'являються і у нетравмованих дітей, але у дітей, які пережили травмівну подію вони постійні й супроводжуються нічними та денними кошмарами й жахіттями; повторюваність ігор, що відтворюють пережите: війна, бомбосховище, лікарня, обстріли, тривога за майбутнє, відчуття своєї беззахисності); тенденція до регресивної поведінки (старші дошкільники починають поводитися, як маленькі діти: у них може повернутися енурез та енкопрез, звичка смоктати палець, можуть навіть зникати засвоєні навички мовлення); є проблеми з концентрацією уваги та непосидючість. Така поведінка часто інтерпретується як синдром дефіциту уваги та гіперактивності, хоча насправді це не так.

У 3–4 роки діти ще не розуміють складних політичних чи військових процесів, війну сприймають через емоції дорослих, через зміни у звичному житті (немає садка, треба ховатись в укритті, немає світла/води тощо), через звуки (сирени, вибухи), а також через фрагменти розмов і новини, які чує в довкіллі. Типові реакції таких дітей на війну: страх, тривожність, агресія, регресивна поведінка (повернення до дитячих звичок, наприклад, смоктання пальця, нічні страхи). У старшому дошкільному віці (5–7 років), діти вже намагаються логічно пояснити події, ставлять багато запитань («Чому стріляють?», «Коли закінчиться війна?»), можуть вигадувати власні казки про війну, у грі відтворювати військові дії, наділяти «добрих» і «злих» героїв ролями.

Порушення соціалізації спостерігається і у дітей, які зараз за кордоном (їх понад мільйон) через змушений через війну виїзд. Ці діти зіткнулися із мовним бар'єром, проблемами спілкування, а відтак і адаптації до нових кліматичних і соціально-побутових умов, підвищену тривожність. Як наслідок – гальмується емоційний розвиток, тобто не розвиваються позитивні особистісні якості і соціальні вміння (доброзичливість, щирість, емпатія, толерантність повага до іншої людини, вміння розуміти емоції інших людей та ін.), а закріплюються негативні (наприклад, егоцентризм, егоїзм, нечулість, черствість, холодність тощо), а отже не розвивається й емоційний інтелект (який є важливим чинником успіху у житті); внаслідок недостатнього досвіду (який накопичується в процесі спілкування, гри, взаємодії), гальмується інтелектуальний розвиток і розвиток мовлення (дитина не навчається бачити головне; давати свою оцінку; розуміти вчинки людей; у неї мало можливостей навчитися чомусь новому у однолітка; вона не привчається висловлювати своє ставлення, обговорювати, відстоювати свою позицію.

Насичений масив подій, притаманних періоду війни, стає частиною дитячого досвіду, що утворює змістову основу для подальшої навчальної й виховної роботи. Цей небажаний, але реальний, дитячий досвід потребує осмислення, якому має допомогти вихователь, розпочинаючи із створення відповідного безпечного середовища.

2.4.4.2. Освітнє середовище ЗДО в умовах війни

Введення в Україні воєнного стану позначається на всіх сферах людського життя, а також і на освітній галузі. У стані війни діти дошкільного віку належать до найуразливішої категорії населення. Перебуваючи у постійній небезпеці та у тривалому стресовому стані, дитина позбавляється звичних нормальних умов для розвитку та освіти. Через відчуття тривоги, напруги, страху, невизначеності ускладнюється процес її соціалізації. З-поміж актуальних питань в умовах воєнного стану найважливішими для ЗДО є такі: облаштування укриття відповідно до вимог для перебування дітей під час повітряної тривоги та створення безпечних умов для всіх учасників освітнього процесу; забезпечення матеріально-технічних умов для надання якісних освітніх послуг; організація психологічної, методичної підтримки педагогічних працівників; надання різних видів психолого-педагогічної підтримки дітям, батькам; організація освітнього процесу з дітьми раннього й дошкільного віку упродовж дня; здійснення психолого-педагогічного супроводу дітей, зокрема з особливими освітніми потребами.

У зв'язку з тим, що у частині регіонів України зберігається загроза для життя та здоров'я мирних мешканців більшість ЗДО тимчасово призупиняють освітній процес або ж здійснюють його очно, дистанційно, чи у змішаному форматі. У будь-якому випадку на локальному рівні ЗДО має стати осередком, який дає змогу дітям отримувати не лише знання та практичні вміння для життя, а й психолого-педагогічну підтримку, не втрачаючи відчуття приналежності до спільноти. В умовах війни педагогічні працівники ЗДО мають бути готовими і спроможними повноцінно надавати освітні, інформаційні, консультаційні послуги сім'ям, які виховують дітей раннього й дошкільного віку. БКДО як стандарт дошкільної освіти є актуальним у будь-який час. Заклади дошкільної освіти мають відповідати його вимогам і під час дії воєнного стану.

Організовуючи освітній процес у ЗДО в умовах воєнного стану, слід також враховувати під час взаємодії з дітьми «Методичні рекомендації до оновленого Базового компонента дошкільної освіти». Сьогодні, коли ми живемо у стані війни, дуже часто доводиться працівникам ЗДО та дітям перебувати в укриттях, аби зберегти свої життя. В Україні працює мобільний застосунок «Повітряна тривога», який сповіщає про небезпеку у конкретному регіоні. Його можна завантажити у Gogle Play Market та AppStore. З метою створення безпечних умов перебування у ЗДО всіх

учасників освітнього процесу під час дії правового режиму воєнного стану Державною службою України з надзвичайних ситуацій розроблено рекомендації щодо організації укриття в об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту закладів освіти (лист ДСНС України від 14.06.2022 № 03-1870/162-2 «Про організацію укриття працівників та дітей у закладах освіти»). Найпростіше укриття – це фортифікаційна споруда, цокольне або підвальне приміщення, що знижує комбіноване ураження людей/дітей від небезпечних наслідків надзвичайних ситуацій, а також від дії засобів ураження в особливий період. Освітнє середовище – внутрішній простір укриття, у якому перебувають дошкільники у нових соціальних умовах воєнного стану, має бути: безпечним; комфортним; інформативним; цікавим; змістовним; стимулювати когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-поведінковий розвиток дітей та містити все необхідне обладнання для організації освітнього процесу.

З метою мінімізації та запобігання виникненню посттравматичного синдрому під час перебування дітей в укритті пріоритетним завданням є психологічний супровід. Методи заспокоєння дітей в укритті: улюблена іграшка; вірші, загадки; пісні, танці; малювання, аплікація, конструювання; виготовлення поробок; гра на дитячих музичних інструментах; тілесні ігри та вправи тощо. Рекомендується облаштувати в укриттях різні ігрові осередки: куточок творчості; осередок читання і письма; сенсорно-пізнавальний осередок; осередок настільно-друкованих ігор (пазли, мозаїка, шашки, шахи) та дидактичних ігор (з різних освітніх напрямів); театральний осередок; осередок художньої/ручної праці (поробки з паперу, ниток, тканини, природнього матеріалу) тощо. Доцільно використовувати технічні засоби навчання (ноутбук, телевізор, магнітофон, мультимедійна дошка тощо). В укритті мають бути запаси води та їжі, спальні місця для дітей, столи та стільці для занять, засоби гігієни та захисту, аптечка тощо. За кожною віковою групою має бути закріплене постійне місце в укритті. В укритті дітям заборонено: ходити та бігати приміщенням без потреби; без дозволу вихователя покидати групу та своє місце відпочинку; самовільно іти в туалет чи заходити до інших приміщень; вмикати/вимикати світло чи інше обладнання; відчиняти/зачиняти захисні двері; шуміти, голосно сміятися та розмовляти, вередувати. З метою залучення дітей до різних видів діяльності педагогічному колективу необхідно заздалегідь спланувати змістовий контент роботи, що відвертатиме увагу дітей від хвилювань, страхів та сприятиме зниженню тривожності.

2.4.4.3. Методичні аспекти ознайомлення дошкільників із війною

Мета педагогічної роботи – дати дітям уявлення про війну як складне й сумне явище суспільства, не травмуючи психіку; формувати розуміння важливості миру, дружби, захисту Батьківщини; виховувати громадянську свідомість, емпатію, повагу до захисників України. Формування психологічної стійкості (дати дитині відчуття стабільності, безпеки та підтримки, оскільки саме через це вона формується).

Методи ознайомлення з війною. *Словесні* (бесіда, розповідь, пояснення, читання художніх творів (віршів, оповідань патріотичного спрямування); словесний опис-пояснення зображеного на картинах, ілюстраціях.

Наочні (розглядання сюжетних картинок, фотографій (наприклад, «Діти малюють листи військовим»); демонстрація символів – прапор, голуб миру, сонце, серце; використання мультимедійних матеріалів – відеофрагментів, пісеньки на тему миру (короткі, адаптовані, без сцени війни).

Практичні методи (творчі завдання: малюнки «Мир очима дітей», аплікації з символікою України, виготовлення листівок для захисників тощо); рольові ігри «Лікарі допомагають», «Волонтери несуть допомогу», «Місто миру» – будівництво з кубиків).

Ігрові методи (дидактичні ігри: «Що мирне, а що ні?», «Подаруй мир» (діти складають «кошик добрих справ»); рухливі ігри з морально-патріотичним забарвленням: «Перенеси посилку для захисника», «Передай серце доброти»). Розглянемо окремі з методів.

Бесіда (індивідуальна, фронтальна) спрямована на з'ясування наявних знань у дітей та засвоєння ними нової інформації. Орієнтовні запитання бесіди і відповіді на них подано у *таблиці 2.9.*

Примітка: Важливо не використовувати страшні деталі війни (смерть, руйнування) – це травмує, не казати: «Не бійся!» – краще визнайте емоцію: «Я бачу, що тобі страшно». Це нормально» не залишати дитину саму з тривожними питаннями, а відповідати коротко і зрозуміло, не лякати дітей, завершувати кожну відповідь позитивною нотою («ти у безпеці», «нас захищають», «все буде добре»).

Таблиця 2.9.

Що таке мир?»	Мир – це коли люди живуть дружно і не сваряться. Ніхто ні з ким не воює» Мир – це коли ми можемо ходити в садочок, гуляти на вулиці, гратися й бути спокійними «Мир – це коли всі люди допомагають один одному і дбають про добро». Коли ти граєшся з друзями і всі діляться іграшками – це мир, «Коли вдома всі разом вечеряють, розмовляють спокійно і радіють – це мир», «Коли ми чуємо спів пташок і можемо гуляти в парку – це мир». *Примітка:* Завжди пояснювати **через позитив** – мир як щось добре, світле й бажане. «Мир – це головне, що потрібно людям, щоб бути щасливими» .
Чому люди сваряться	Люди сваряться, коли вони зляться або коли хочуть різного і не можуть домовитися;» Іноді кожен хоче, щоб було тільки по-його, і тоді виникає сварка. «Сваритися – це як коли двоє дітей тягнуть одну іграшку і не хочуть ділитися». Через приклади з життя: «Ти пам'ятаєш, як ти хотів малювати червоним олівцем, а твій друг теж? Ви почали сперечатися. Це маленька сварка «Коли двоє не можуть поділити щось важливе, вони теж можуть сваритися». Пояснення, що робити замість сварки: «Замість того, щоб кричати чи ображати, можна сказати спокійно: Мені це потрібно, давай домовимось, можна поділитися, по черзі користуватися або знайти інший спосіб вирішити проблему.
Що таке війна?	Що таке війна? (це коли люди або країни дуже сильно посварилися і не змогли домовитися. Вони роблять погані вчинки одне одному. Але є добрі люди, які нас захищають.
Чому вона буває?	Бо іноді є люди, які хочуть забрати чуже і не хочуть домовлятися. Це неправильно. Усі добрі люди мріють, щоб війна швидше закінчилася і був мир.
Чому стріляють?	Бо є ті, хто робить неправильно. Але є наші захисники, які зупиняють їх і бережуть нас. Разом ми сильніші за зло.
Що буде з нами?	Ми з тобою поруч. Я завжди подбаю про тебе. У нас є місця, де ми можемо бути в безпеці, і є люди, які нас захищають.
Коли закінчиться війна?	Ми точно не знаємо, але всі люди дуже цього хочуть. І вона обов'язково закінчиться. Після цього ми зможемо робити багато гарних речей разом.
Що ми можемо зробити для миру?	Навіть якщо ми ще маленькі, ми теж частина нашого суспільства. Ми можемо: бути добрими й чесними, не сваритися; підтримувати друзів, коли їм сумно; малювати листівки для захисників; допомагати вдома, бо коли вдома лад – мир починається з родини.

Розповідь – у формі оповідок, міні-історій, казок (наприклад, про Левенятко Левка). Приклади розповідей: *Чому люди іноді сваряться?* Жили-були на світі різні країни. Кожна країна – як великий дім, де живуть

люди, працюють, граються діти, ростуть дерева і співають пташки. У кожної країни є своя мова, традиції, казки, пісні й, звісно, свої бажання. Але, на жаль, не завжди всі країни дружать. Іноді одна країна хоче забрати щось чуже – землю, будинки або навіть заборонити іншим говорити своєю мовою. Це дуже погано й несправедливо. Коли таке трапляється, починається війна. *Що таке війна?* Війна – це коли одна країна нападає на іншу, і тоді солдати мусять захищати свій дім, свої родини, міста й села. Війна – це велика біда, бо через неї люди сумують, іноді змушені покидати свої домівки, а діти не можуть ходити до садочка або школи. Але є й ті, хто допомагає в час війни: солдати – хоробрі захисники, які стоять на варті спокою, лікарі – лікують і допомагають усім, хто постраждав; волонтери – носять теплі речі, їжу, книжки й іграшки для дітей; учителі – навчають навіть тоді, коли важко. А діти – вони просто вірять у мир і малюють сонце на своїх малюнках. *Що важливо знати?* Війна – це коли світ хворіє. Але ми всі – як велика родина – можемо допомогти йому одужати: любити один одного, допомагати, говорити правду, мріяти про мир. І тоді, як після дощу виходить веселка, після війни обов'язково приходить мир. І знову дзвенітиме сміх, квітнутимуть сади, і кожна дитина зможе без страху гратися надворі.

Розповіді вихователя мають бути нешвидкими за темпом, конкретними, простими і доступними для розуміння дітей, варто поцікавитись, як би почувалися діти у тій чи іншій ситуації, якими були б їхні емоції, важливо надати малюкам можливість задати питання та разом пошукати відповіді на них. Доречно попросити дітей згадати та розповісти, як поводились у цих ситуаціях дорослі (мама, тато, брати/сестри, бабусі/дідусі та ін.). Дитячі висловлення дають вихователю можливість побачити, як діти розуміють ті чи інші ситуації, з яким травмівним досвідом вони, можливо, зіткнулися. Розмова має відбуватись у спокійному і впевненому емоційному тоні, виключати прояви тривожності й страху з боку дорослого. Навіть, якщо діти не зрозуміють всього, почувши спокійні й врівноважені слова вихователя та відчувши його емоційну стабільність, отримають заряд позитиву. Згодом, ці слова можуть стати рятівними для дитини у критичній ситуації, а коли вона підросте, то глибше зрозуміє зміст усієї роботи, яку проводив дорослий, усвідомить свої переживання й стани. Обговорення, що сприяють набуттю дітьми досвіду, необхідному для подальшої театралізованої діяльності, є надзвичайно важливими для формування так званої резильєнтності, потреба в якій зростає, коли людині

доводиться долати життєві труднощі. Таким чином у дітей закладаються основи внутрішньої сили, життєстійкості, готовності до подолання всіх труднощів й спрямованість на перемогу.

Читання художніх творів віршів, оповідань патріотичного спрямування.

Приклад: казка «Левенятко Левко і країна Сонця».

У далекому чарівному світі, де росли золоті квіти й текли молочні річки, жило маленьке Левенятко на ім'я Левко. Він мав м'яку гриву кольору пшениці й великі добрі очі. Левко був не простий, а – захисник. Та не той, що воює, а той, хто захищає дружбу, мир і щастя.

Кожного дня Левко обходив свою країну – Країну Сонця, щоб переконатися, що всюди панує спокій.

– Добридень, Пташко! Чи все в тебе добре?

– Так, Левку! Я співаю мирну пісеньку зранку до вечора!

– А в тебе, Зайчику?

– Так! Ми сьогодні всією родиною садимо квіти миру!

Але одного разу над Країною Сонця з'явилися сірі хмари – це сусідня країна Грому почала сердитися й бурчати:

– Чому у вас так весело? Ми хочемо забрати вашу землю!

Левенятко не розгубилося. Воно зібрало всіх звірят і сказало:

«Ми не хочемо битися. Ми хочемо дружити! Якщо ви сердитесь, ми вас вислухаємо. Якщо сумуєте – ми вас обіймемо».

І Левко вирушив у Країну Грому зі своїм малюнком, на якому було написано: «Мир – це коли разом. А разом – це сила». Там він зустрів маленького Тигреня. Воно сказало:

– Ми сердимося, бо у нас темно й ніхто з нами не грається…

– Левко обійняв його: Ходімо до нас – ми пограємо разом. Бо світ стає світлішим, коли є друг. І так Країна Грому стала сусідкою, а не ворогом. А Левенятко Левко кожного дня повторював: «Я маленький, та серце моє велике – як небо. І в ньому завжди є місце для миру».

Пісенька Левенятка (на мотив «Колискової» або будь-якої лагідної мелодії):

Мир малюю я в долонях, сонце світить в небі знов.
Хай не буде в світі зброї – лиш усмішка і любов.
Я – Левенятко-захисник, стережу ваш мирний сніг.
Хай зростає кожне серце, добрим, світлим – як квітник.

Опис і пояснення ілюстрацій – наприклад, зображення українських воїнів, волонтерів, мирних міст.

Під час ознайомлювальної роботи (бесіда, розповідь, опис, пояснення) виникає нагода збагатити лексичний запас дітей словами, які описують життєві обставини в умовах війни (війна, повітряна тривога, укриття, небезпека, ризик, страх, розпач, агресія, смерть, поранення, ворог, зброя, вибухівка, небезпечні предмети), позначають емоційні стани (сумно, образливо, лячно, тривожно, напружено, цікаво, обнадійливо), назви професій воєнного часу (військовий, командир, солдат, танкіст, льотчик, піхота, дронщик, рятівник, психолог тощо); позначають місце розташування (полігон, аеродром, військова частина, військове училище, казарма тощо), одяг та предмети вжитку військових (берці, каремат, шолом, жилет та ін.). Розпочинається засвоєння синтаксичних конструкцій відповідного змісту (попросити про допомогу, розповісти про себе, про те, що сталося, знайомитись і розмовляти з «новенькими» у групі тощо), здатність розповідати про травмівні події, описувати свої емоційні стани, висловлювати підтримку і співчуття.

Ігрові методи – це ігри та вправи для зниження тривожності у дітей. Наприклад: вправа «Чарівна кулька» (діти уявляють, що у руках у них кулька, глибоко вдихають і повільно видихають, «надуваючи» уявну кульку.

Це допомагає заспокоїти дихання і зняти напруження; «Скринька страхів» (дитина малює або пише, чого боїться, листочок складає і кладе в «чарівну скриньку, яка за словами вихователя зберігає всі страхи, і тепер вони не чіпатимуть нікого». Ця дає відчуття контролю. Вправа «Тваринка-хоробринка» формує образ захисника і підтримку (кожна дитина вибирає улюблену тваринку (іграшку або уявну), на що вихователь каже: «Коли тобі страшно, твоя тваринка завжди з тобою, вона захищає. Вправа «Гроза» (розгніваній дитині пропонують уявити себе грозою – потупати, погрюкати, а потім уявити, що гроза закінчилася, і світить сонечко, посміхнутись, розвести руки). Це допомагає виразити агресію і зняти напругу. Вправа «Безпечний куточок» створює особисту зону спокою (у групі чи вдома дорослі створюють» місце безпеки» (ковдрочка, подушка, іграшки), куди дитина може йти тоді, коли їй страшно. На завершення ігрового сеансу можна провести вправу Казка навпаки» (дорослий починає: «Був собі страх», діти вигадують, як цей страх перетворився на щось добре (смішне чудовисько, яке стало другом). Спрямованість вправи – розвиток творчої уяви.

Педагогічні прийоми роботи з дітьми: використання метафор і символів (голуб = мир, серце = добро, сонце = надія); створення емоційно безпечної атмосфери: м'який голос, підтримка, увага до переживань дітей; стимулювання діалогу – заохочення дітей до постановки запитань, обміну думками; позитивне підкріплення – похвала за добрі вчинки, допомогу одне одному.

Педагогічні умови ознайомлення дошкільників із війною*: безпечне емоційне середовище* (не використовувати страшних слів та сцен; уникати шокового контенту); *гуманна подача інформації* (наголос не на війні, а на захисті, єдності, доброті, мрії про мир); *врахування вікового сприйняття* (не «перевантажувати» поняттями, обмежитись загальним розумінням: війна – це сварка між країнами; наші захисники – добрі й хоробрі люди; ми допомагаємо їм, бо любимо свою країну); *врахування особистого досвіду дітей* (деякі діти могли пережити втрату дому, переїзд, повітряну тривогу. Педагог має бути уважним до реакцій**,** тривожності, поведінки дитини);

Співпраця з батьками передбачає: поінформованість батьків щодо особливих умов перебування дітей у закладі, ймовірності зміни режиму дня, харчування, сну, місця перебування дітей (тимчасові укриття) коли звучить сигнал» Повітряна тривога», врахування індивідуальних особливостей та потреб кожної дитини, обговорення та усвідомлення батьками всіх ризиків – запорука налагодження тісного взаємозв'язку, довіри та взаємодії педагогів ЗДО та батьків вихованців. Також доцільно рекомендувати батькам сімейне читання казок про мир, залучати родини до проєктів – «Листи миру», «Наші герої», «Нашим захисникам». Наступною є умова як: готовність персоналу ЗДО спостерігати, оцінювати ситуацію, відповідно реагувати, підбирати таку стратегію поведінки, яка б підтримала дітей, не нашкодила. Поряд із цим виконувати всі інструкції, алгоритми дій на випадок сигналу «Повітряна тривога» інших попереджень. Педагог має спостерігати, оцінювати ситуацію, відповідно реагувати, підбирати таку стратегію поведінки, яка б підтримала дітей, не нашкодила. Поряд із цим виконувати всі інструкції, алгоритми дій на випадок сигналу «Повітряна тривога», інших попереджень. На разі маємо вести мову про організацію освітнього процесу у сформованих групах відповідно до вікових можливостей дітей за програмами розвитку у вікових або різновікових групах та обов'язкову психологічну підтримку освітнього процесу, проведення індивідуальної та групової роботи з дітьми, батьками та пра-

цівниками закладів дошкільної освіти. Щоденне спілкування вихователя, психолога з батьками націлено на повідомлення про те, як пройшов день у дитини, яким чином діяла дитина в тій чи іншій ситуації, проявила себе, який отримала досвід; за сигналу «Повітряна тривога» – яким чином реагувала, що дозволяє педагогам і батькам зорієнтуватися у її стані, психологічно підтримати дитину, щоб зберегти її психічне здоров'я та сприяти всебічному розвитку.

Важливо! Дати дитині *відчуття, що поряд є дорослий*, який подбає про її безпеку; *забезпечити відчуття безпеки* (спокійний тон, передбачуваність розпорядку дня; пояснення простими словами: «Ми йдемо в укриття, щоб бути в безпеці»); *емоційна підтримка* (визнати почуття дитини («Я бачу, що тобі страшно. Це нормально»; використовувати малюнок, казкотерапію, ігри для вираження емоцій); *зниження тривожності* (ритуали (спільна пісенька, вправа на дихання; ігри, які відволікають і повертають відчуття» нормального життя»); *комунікація з батьками* (давати поради, як говорити з дитиною вдома; бути єдиною лінією пояснень (простих, без страшних деталей); *не ігнорувати дитячі ігри у війну* (якщо діти «грають у військових» – це спосіб пережити травматичний досвід, вихователь може спрямовувати гру в безпечне русло (герої рятують, допомагають, захищають).

2.4.4.4. Організація освітньої роботи з дошкільниками в умовах війни

Робота вихователя в умовах війни повинена бути гнучкою та враховувати психологічний стан дітей і безпекову ситуацію. Основні напрямки такої роботи: забезпечення емоційного комфорту, адаптація до нових умов, проведення розвиваючих занять з урахуванням обмежень та безпеки.

Орієнтовний план роботи з дітьми на день:

Ранок: Зустріч та привітання (створення атмосфери спокою та підтримки. Короткі індивідуальні бесіди з дітьми, виявлення їх потреб та настрою. Заспокійливі ігри та вправи).

Ранкова руханка (легкі фізичні вправи, спрямовані на розслаблення та зняття напруги, вправи на дихання).

Спільна діяльність (бесіди на теми, що турбують дітей, але з урахуванням їх віку та рівня емоційного навантаження, розвиваючі ігри, що сприяють покращенню уваги, пам'яті та мислення, творчі заняття (малювання, ліплення, аплікації) для вираження емоцій та зняття стресу.

День: Організація прогулянки (якщо безпечно) (спостереження за природою, ігри на свіжому повітрі, обмеження рухливості та увага до безпеки).

Обід (забезпечення спокійної атмосфери під час прийому їжі, вправи на вдячність за їжу).

Сон (створення умов для спокійного відпочинку, заспокійливі казки та музика).

У другу половину дня педагоги забезпечують: мистецько-творчі види діяльності (читання художніх творів з інсценуванням; малювання, ліплення, аплікація, конструювання; спів, танці, гра на музичних інструментах); самодіяльні вільні ігри (сюжетно-відображувальні, сюжетно-рольові, театралізовані); бесіди з дітьми українознавчого чи природничо-пізнавального змісту (з використанням наочності та без неї); перегляд відеозанять, мультфільмів; ігри з ліхтариками (на випадок вимкнення світла; ігри, спрямовані на соціальну взаємодію та командну роботу, настільні ігри, пазли, конструктори).

Підготовка до завершення дня (підбиття підсумків дня, обговорення приємних моментів, заспокійливі ігри та вправи, підготовка до розставання з дітьми).

Вечір: Прощання з дітьми (запевнення у безпеці та підтримці; створення позитивного настрою на наступний день).

Важливо! Індивідуальний підхід до кожної дитини (врахування психологічного стану та потреб кожної дитини, надання підтримки та уваги тим, хто її потребує).

Гнучкість плану: можливість корегування плану в залежності від ситуації., врахування повітряних тривог та інших чинників, співпраця з батьками (інформування батьків про стан дітей та плани роботи, залучення батьків до підтримки дітей), самодогляд (вихователю важливо дбати про свій психологічний стан, короткі перерви для відпочинку та релаксації, звернення за допомогою при необхідності).

Важливо! Більшість часу впровадження освітнього процесу в укритті має відбуватись індивідуалізовано і полягати у забезпеченні вихова-

лем індивідуальної зони творчого розвитку дитини, що дозволяє їй на кожному етапі створювати освітню продукцію, спираючись на свої індивідуальні якості та здібності. Під час періодів вільної гри дітям необхідно забезпечувати вільний доступ до великої кількості матеріалів, іграшок та обладнання, у тому числі фізкультурного, яке вони можуть використовувати на власний розсуд. В укритті діти мають знайти собі справу за інтересами: тихо гратися з друзями, малювати, писати, слухати казку чи цікаву розповідь, дивитися мультфільм по мобільному телефону, грати в шашки тощо. Варто пам'ятати, що малювання і ліплення з пластиліну заспокоює і є особливо корисним для дітей, схильних до тривожності, капризів, депресій та неврозів Важливо дбати про свою безпеку та безпеку дітей. Тому треба вміти розпізнавати вибухонебезпечні предмети та знати правила поведінки з ними.

Під час перебування в укритті педагоги також можуть пояснювати дітям про небезпеку, яку несуть незнайомі предмети, покинуті іграшки тощо (демонструючи дітям дидактичний матеріал з різними видами вибухонебезпечних предметів). Перебуваючи з дітьми в укритті, також існує благодатний ґрунт для того, щоб вкотре опрацьовувати з ними україно-знавчу тему: активно включатися разом з вихованцями в її проживання – це найкраще, що нині можуть зробити вихователі для всієї країни. Нині важливо допомогти дітям осмислити, що вони як українці разом з дорослими захищають не лише свою землю, прекрасну українську природу, а й її славну історію, традиції та культуру. Це: знання про наші доблесні ЗСУ, народну й державну символіку, особливості побуту українського народу – житла, одягу, народних іграшок, українські народні ремесла, традиції українських свят тощо. Покидати укриття можна після сигналу «Відбій повітряної тривоги» з дозволу відповідальних дорослих. Після себе потрібно усе прибрати на місця.

В умовах війни проводяться усі заплановані свята і розваги, які можна провести в залі, на ігровому чи спортивному майданчику, в укритті. Серед них переважають ті, що мають патріотичний зміст. Організовуються різноманітні акції, волонтерська діяльність, зустрічі з воїнами-визволителями, ветеранами війни, екскурсії до музеїв слави, відвідування алеї слави та монументів із покладанням квітів, організовуються певні види активності в укриттях, до оформлення яких залучаються батьки, старші дошкільники.

Отже, ознайомлення дошкільників з війною як суспільним явищем – це делікатне завдання, що потребує добору поміркованих засобів, творчого підходу та емпатії до дитячого світу. Педагог не лише інформує, а й формує майбутню громадянську свідомість – через добрі вчинки, емоційну підтримку й приклади захисників, які борються за найцінніше – мирне життя.

Сьогодні, у військовий час, неодмінними рисами дорослого є: довіра й відкритість у спілкуванні з дітьми; вміння створити позитивну емоційну атмосферу та щиро радіти пізнавальним успіхам; надавати допомогу вихованцям в усвідомленні власних інтелектуальних можливостей у різних видах діяльності; переконувати дітей у перспективах високих творчих досягнень, сприйнятті й усвідомленні соціальних цінностей тощо.

Відеоматеріали і консультації «Як говорити з дітьми про війну» (https://surl.li/worxqs; https://surl.li/llepfk).

Запитання та завдання для самоперевірки і самоконтролю

1. *Як воєнні події впливають на психіку та розвиток дошкільників?*
2. *Які особливості поведінки дітей можуть свідчити про переживання стресу чи травми?*
3. *Які вимоги висуваються до безпечного освітнього середовища під час війни?*
4. *Як адаптувати освітній процес у ЗДО в умовах небезпеки?*
5. *Чому важливо подавати інформацію про війну дітям у доступній та ненасильницькій формі?*
6. *Які методи можна використати, щоб сформувати у дітей базові уявлення про війну без травматизації?*
7. *Скласти рекомендації для вихователів щодо підтримки емоційного стану дітей у час війни.*
8. *Проаналізувати приклад ситуації (дитина боїться гучних звуків) і запропонувати педагогічні дії.*
9. *Скласти план облаштування безпечного простору для дітей (з урахуванням укриття, ігрової та освітньої діяльності).*

10. *Розробити короткі правила поведінки для дітей у разі повітряної тривоги у формі віршика чи гри.*
11. *Розробити інтегроване заняття «Ми – діти України» з акцентом на почутті безпеки та єдності.*
12. *Скласти добірку казок, ігор чи арт-терапевтичних вправ, які допомагають дітям осмислювати складні події.*

Практичні кейси

1. «Чому йде війна?». Дитина старшої групи запитує у вихователя: *«А чому йде війна? Чому люди стріляють?».*

Як правильно відповісти дитині, щоб не травмувати її? Які педагогічні принципи потрібно врахувати (доступність, щирість, емоційна безпека)?

2. «Страх перед сиреною». Під час повітряної тривоги одна дитина починає сильно плакати, відмовляється йти в укриття, ховається під стіл. Якими словами й діями вихователь має заспокоїти дитину? Які вправи можна використати після сигналу, щоб знизити рівень стресу у групі?

3. «Малюнок про війну». На занятті з малювання дитина зображає танки, вибухи та солдатів. Як вихователь повинен відреагувати на такий малюнок? Чи варто забороняти подібні зображення? Які арт-терапевтичні методи можна застосувати, щоб спрямувати емоції дитини в безпечне русло?

4. «Дитина з родини переселенців». У групу прийшла нова дитина, яка пережила евакуацію з іншого регіону. Вона мало розмовляє, неохоче грається з іншими дітьми. Які кроки має зробити вихователь для адаптації дитини? Як залучити групу до підтримки нового однолітка?

5. «Ігри у війну». Діти влаштували сюжетно-рольову гру «Війна»: одні «солдати», інші «вороги». Дехто з дітей починає сваритися. Як має діяти педагог: заборонити гру чи перетворити її в іншу сюжетну діяльність? Які альтернативні ігри можна запропонувати, щоб задовольнити інтерес дітей, але в безпечній формі?

Тема 2.4.5. Формування у дошкільників основ безпечної поведінки

Ключові слова: небезпечна поведінка, вогонь, пожежа, життя, принципи, правила, етапи формувальної роботи, педагоги, батьки, діти, побутовий травматизм, запобіжні заходи.

План

2.4.5.1. Формування у дітей уявлень про безпечну поведінку.

2.4.5.2. Зміст ознайомлення дошкільників із правилами пожежної безпеки.

2.4.5.3. Форми і методи роботи ознайомлення дітей із правилами пожежної безпеки.

2.4.5.4. Безпечна поведінка з незнайомими предметами.

2.4.5.5. Забезпечення особистої безпеки дитині дошкільного віку та профілактика побутового травматизму.

2.4.5.6. Безпечна поведінка в умовах війни.

2.4.5.1. Формування в дітей уявлень про безпечну поведінку

Дитина, її життя та здоров'я – найвища цінність держави. Досвід дитинства багато в чому визначає доросле життя людини. З кожним роком збільшується кількість дітей, травмованих внаслідок несформованих навичок поведінки з предметами і речами, незнайомими людьми, в різних небезпечних ситуаціях. Сьогодні, коли соціальне довкілля може становити загрозу для життя і здоров'я дитини, виникає потреба в глибокому осмисленні та систематизації роботи з дітьми в ЗДО з виховання в них свідомої позиції щодо безпечної поведінки в соціальному середовищі.

Проблема навчання дітей правил особистої безпеки потребує уваги з боку дорослих – педагогів і батьків, слушні та вчасні поради яких мають допомогти дитині зберегти своє життя, зміцнити здоров'я, усвідомити, що грати можна не скрізь, не з будь-ким, і не будь з чим, і не будь-де, що деякі заборони та правила – не примхи дорослих, а життєва необхідність.

Головна мета роботи педагогічного колективу в цьому контексті – формування в дітей активної життєвої позиції щодо власної безпеки, формування здорового способу життя, накопичення ними знань та навичок безпечної поведінки вдома, на вулиці, у закладі дошкільної освіти, у природі тощо.

Завдання – систематична цілеспрямована освітня робота з дошкільниками з вироблення в їх свідомості стереотипів поведінки в життєвому середовищі, навичок користування предметами та речами, поведінки в різних екстремальних ситуаціях тощо; поліпшення якості освітньої роботи з питань безпеки та захисту здоров'я дітей від негативних впливів довкілля; вдосконалення теоретичних знань і практичних навичок педагогів та батьків; пропагування здорового способу життя серед педагогів, дітей та їх родин.

Основними *напрямками* роботи з дітьми щодо формування у них основ безпеки та норм поведінки під час надзвичайних ситуацій в ЗДО є:

– пожежна безпека (поводження з побутовими приладами; заборона гратися сірниками, гострими предметами, ліками; обережність з електроприладами та вікнами);
– дитина на вулицях міста (правила дорожнього руху: «світлофор», «зебра», рух за руку з дорослим; спілкування з незнайомими людьми; безпечні ігри на дитячому майданчику);
– небезпечні предмети в руках дитини;
– дитина і природа (небезпечні рослини, комахи, тварини; обережність біля водойм, у лісі; правильна поведінка під час стихійних явищ (гроза, сильний вітер);
– особиста безпека дитини (вміння сказати «ні» у небезпечній ситуації;
– знання власних даних (ім'я, прізвище, номер телефону батьків); правила гігієни та турбота про здоров'я);
– здоров'я дитини, емоції та конфлікти;
– цивільна оборона та надзвичайні ситуації.

Реалізація цих напрямів і завдань можлива за умови комплексної, цілеспрямованої роботи шляхом організації та проведення різних форм роботи з дітьми (з врахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей), які сприятимуть усвідомленню цінності власного життя, бережному ставленню до здоров'я, виробленню стереотипів безпечної поведінки в довкіллі.

Етапи освітньої роботи. *Підготовчий етап* полягає в отриманні та частковому узагальненні вражень про небезпеку, що може чатувати на дітей у довкіллі. Доречні такі форми і методи роботи, як екскурсія, цільова прогулянка, спостереження, читання художніх творів, розглядання ілюстрацій, перегляд відеофільмів, мультфільмів тощо.

Основний етап. Проводиться робота з формування певної системи уявлень та вироблення навичок безпечної поведінки. На цьому етапі доцільно застосовувати різні види ігор з елементами безпеки життєдіяльності, бесіди, складання описових та творчих розповідей дітьми, розучування комплексів загальнорозвивальних вправ, віршів, виконання трудових доручень тощо.

Практичний етап. На цьому етапі діти мають застосовувати набуті знання та вміння на практиці. Доречним буде використання таких методів роботи, як розв'язання проблемних ситуацій, творчих завдань, пошуково-дослідницька діяльність. Пріоритетними формами можна вважати: спостереження бесіди пізнавального та узагальнюючого змісту, заняття, різні види ігор, екскурсії, спортивні свята та тематичні розваги, запис радіопередач, виставки (продуктивна діяльність), свята, розваги, змагання, конкурси тощо. Особливу увагу слід звернути на те, щоб максимально використовувати наочність (ілюстрації, альбоми, картини, відеофільми); проводити цільові прогулянки, екскурсії, вечори розваг, спеціальні дні або тижні безпеки, до участі в яких необхідно залучати медиків та батьків, заняття з ознайомлення з довкіллям, заняття-тренінги.

Види діяльності, сприятливі для формувальної роботи: театралізована, ігрова, пошуково-дослідницька, образотворча, музична, рухова, моделювання ситуацій. Засоби навчання: наочні, словесні, технічні.

Педагогічна робота з підвищення рівня знань, правил, безпеки життєдіяльності та ефективного формування у них навичок безпечної поведінки здійснюється з урахуванням загально-дидактичних і специфічних принципів. До *загально-дидактичних* віднесено: гуманізації, що вимагає

врахування можливостей, особливостей та потреб дитини; науковості й доступності, який полягає в засвоєнні дитиною реальних знань, які правильно відображають дійсність і не суперечать науковому розумінню понять, явищ; у навчанні дітей треба йти від простого до складного, від невідомого до відомого; позитивної мотивації навчання, що полягає в створенні позитивного емоційного клімату, гуманних стосунків педагога і дітей в процесі навчання, атмосфери ділового співробітництва; наочності навчання, що виражає «золоте правило» дидактики сформульоване Я. Коменським: якщо можливо, то одночасно залучати декілька відчуттів дитини; систематичності і послідовності, що забезпечується раціональним планування, визначенням кількості пізнавального матеріалу різного змісту і встановлення логічної послідовності у поданні його дітям; індивідуального підходу, з врахуванням індивідуальних і вікових особливостей кожної дитини та диференціації завдань у процесі навчальної діяльності з врахуванням рівня розвитку дитини; практичної цілеспрямованості .

Спеціальні принципи: забезпечення гігієни і нормальної роботи всіх органів та психофізіологічних процесів організму дітей; забезпечення взаємозв'язку і взаємозалежності життєдіяльності дитини з довкіллям (предметним, природним, соціальним) і безпосереднім середовищем, у якому вона перебуває, та соціальною ситуацією розвитку як єдиною і неповторною для дошкільного дитинства системою взаємин між дитиною та середовищем; раціональна організація життя та діяльності дітей у дошкільному навчальному закладі; захист здоров'я, життєдіяльності дитини як у дошкільному навчальному закладі, так і в сім'ї; своєчасне усунення негативних впливів на життєдіяльність дитини та їх наслідків; надання своєчасної допомоги; забезпечення взаємозв'язку ЗДО, сім'ї та громадськості у формуванні безпечної поведінки дітей.

В організації освітньої роботи з дітьми з питань безпеки життєдіяльності педагог має дотримуватися таких вимог: робота не повинна обмежуватися лише засвоєнням дітьми норм та правил з безпеки життєдіяльності, дітей необхідно навчати обачності, формувати навички орієнтування і швидкої реакції в екстремальних ситуаціях, дотримуватися єдиної стратегічної лінії у діяльності педагогічного, дитячого та батьківського колективів.

Ефективності освітньої роботи в ЗДО сприятимуть і такі форми освітньої роботи як щорічне проведення місячника за такими тематичними напрямами як «Зелений вогник», «Правила безпеки життєдіяльності», «Тиждень безпеки дитини» як форми систематизації знань дітей про

безпечне довкілля. Завдяки правильно організованій роботі (систематичній, плановій, поетапній із дотриманням дидактичних принципів та у співпраці з батьками) діти здобувають необхідні їм знання та вміння з безпеки життєдіяльності, що стає першим кроком до усвідомлення власного життя, формується готовність до безпечного розв'язання життєвих ситуацій у соціальному, предметному та природному довкіллі.

Щоб вберегти дитину від біди, треба пам'ятати та дотримуватись наступних *правил:*

– не залишати дітей дошкільного віку самих, навіть на короткий час;

– вчити дитину користуватися дверним вічком;

– не дозволяти відчиняти двері незнайомим людям, навіть одягненим у поліцейську форму;

– вчити користуватися телефоном для виклику служб 101, 102, 103, 104;

– забороняти підбирати на вулиці незнайомі предмети – вони можуть бути небезпечними;

– забороняти бавитися ріжучими, гострими та вибухонебезпечними предметами;

– не дозволяти користуватися ліфтом без супроводу дорослого родича;

– запобігати формуванню в дитині жорстокого ставлення до тварин;

– не дозволяти дражнити тварин;

– не дозволяти вмикати електроприлади за відсутності дорослих;

– не дозволяти виходити на балкон, відчиняти вікна;

– не дозволяти визирати у відчинене вікно;

– вчити дітей звертатися по допомогу до відповідних органів;

– вивчити з дитиною домашню адресу або вкладати в кишені «особисту картку» з даними дитини.

Дорослі мають проявляти витримку і навчати дітей берегти своє життя та здоров'я!

Методи та прийоми навчання: ігрові методи – сюжетно-рольові ігри («Пішоходи і автомобілі», «У магазині», «Лікарня»); моделювання ситуацій – розігрування діалогів, обговорення казкових сюжетів; використання художньої літератури – казки, оповідання з моральним змістом; наочність – плакати, малюнки, мультфільми, інтерактивні презентації; практичні вправи – переходити дорогу за правилами, користуватися телефоном у разі небезпеки.

2.4.5.2. Зміст ознайомлення дошкільників із правилами пожежної безпеки

Вогонь здавна є другом людини. Він допомагає їй обігріватися, з його допомогою людина готує собі їжу. Але вогонь може стати і жорстким ворогом, якщо з ним необережно поводитися, він виходить з-під контролю людини, може знищити міста і села, будинки, ліси, урожаї, все, що зустрінеться на його шляху. Скільки років вогонь загрожує людям, майже стільки ж вони намагаються знайти від нього захист. За останні роки значно збільшилась кількість пожеж, які сталися з вини людини, часто через пустощі дітей з вогнем. Підраховано: на тисячу пожеж сто спалахує з вини дітей, які стають жертвами своєї цікавості, бажання постійно відкривати щось нове, своєю дитячою безпосередністю.

Причини виникнення пожеж – недостатній рівень агітаційно-масової роботи серед дітей із запобігання пожеж, недосконале вивчення правил пожежної безпеки, залишення дітей без догляду дорослих. Коли дитина бере до рук скло, виделку, голку, ніж, це викликає переляк у дорослих, бо дитина може себе поранити. Однак, якщо в руках дитини з'явились сірники, то подібну реакцію зустрінеш не завжди, оскільки дорослі часто не розуміють, яку небезпеку приховує вогонь в руках дитини. Батьки підходять до цієї проблеми недостатньо серйозно, дозволяють дітям бавитись вогненебезпечними предметами, у багатьох запальнички є звичайною іграшкою.

Місія дорослої людини – захист своєї дитини, турбота про збереження її життя і довкілля загалом. Щоб змінити ставлення людини до цієї проблеми, потрібно ще з дошкільного віку працювати над нею необхідно змінити ставлення людей до протипожежної безпеки і пам'ятати, що, дитячий вік є найсприятливішим для формування правил протипожежної безпеки. Для цього необхідна цілеспрямована робота над формуванням у дітей культури протипожежної поведінки, що передбачає уміння самостійно вирізняти основні небезпечні чинники довкілля, знати правила безпечного поводження з ними та запобігання небезпеці.

Першими вчителями формування безпечної поведінки дитини з вогнем є батьки, старші брати і сестри, педагоги ЗДО. Усі вони завжди і в усьому мають бути прикладом обережного поводження з вогнем. Водночас варто пам'ятати, що часто повторювані заборони на дітей не діють, адже зазвичай вони не звертають увагу на частку «не», сприймаючи заборону як керівництво до дій. Тому дорослі мають шукати інші шляхи до

дитячої свідомості, щоб спонукати їх замислюватися над власними вчинками, формувати свідоме розуміння наслідків необачної поведінки, як особистої, так і оточуючих. Навчаючи дітей безпечній поведінці, важливо не залякати їх, не зламати їхньої природної допитливості та зацікавленості оточуючим світом.

У Законі України «Про дошкільну освіту» зазначено, що дошкільний навчальний заклад «створює безпечні та нешкідливі умови розвитку, виховання та навчання дітей; формує в дітей гігієнічні навички та основи здорового способу життя, норми безпечної поведінки».

Ознайомлення дітей з правилами безпеки під час пожежі має бути комплексним і включати теоретичні знання та практичні навички.

Зміст знань та практичних навичок з пожежної безпеки у м*олодшій групі:* номер виклику пожежної охорони «101»; дати дітям уявлення про вогонь і небезпеку користування ним, про сірники, які не можна брати в руки і запалювати їх.

У *середній групі* діти мають знати, яку користь дає вогонь і якої шкоди він може завдати при неправильному використанні, що джерелом вогню можуть бути запалений сірник, запалений папір, електрична лампочка або газова плита. У цьому віці ознайомлюємо дітей з призначенням сірників, де вони зберігаються (у коробці). Пояснюємо властивості сірника: якщо вийняти сірник з коробки і потерти голівкою збоку по коробці, то виникає вогонь тому сірниками користуються тільки дорослі на кухні під час приготування їжі, для спалювання сухого листя. Вогонь від сірників при недбалому користуванні може спричинити пожежу. Виконання елементарних дій дитини під час уявної пожежі.

У *старшому дошкільному віці* навчання охоплює такі питання, як: профілактика виникнення пожежі; причини виникнення пожежі (від сірників, несправного електроприладу, бенгальського вогню тощо), елементарні дії дитини під час пожежі, вміння користуватися доступними засобами пожежогасіння; знання правил пожежної безпеки вдома та на вулиці. Тобто дітей необхідно познайомити з ознаками пожежі та засобами гасіння: в домашніх умовах вогонь гасять вогнегасниками, водою, піском, великими ковдрами. Для гасіння пожежі використовують спеціальні машини, які називаються пожежними. Ці машини пофарбовані в червоний колір з білими смугами, вони мають сигнальну синю мигалку і сирену. У пожежну охорону потрібно зателефонувати, сповістити прізвище, ім’я,

адресу, де сталася пожежа за телефоном: «101». Також вихователь ознайомлює дітей з професією пожежників, їхніми трудовими буднями (під час пожежі пожежники гасять вогонь, рятують людей, майно). Вони спритні і сміливі. Якщо пожежа виникає на верхніх поверхах багатоповерхового будинку, пожежник сміливо і швидко піднімається по пожежній драбині і, не боячись вогню, проникає в охоплене полум'ям приміщення. Пожежники працюють у спеціальних протигазах, бо під час пожежі з'являється багато диму й отруйних газів, що утруднює дихання. Можна знайомити дітей з героями-пожежниками, показати їхні портрети, розповісти про героїчні вчинки при гасінні пожежі.

У старшому дошкільному віці дітей ознайомлюють із *правилами експлуатації побутових приладів* (телевізор, праска, плитка, холодильник, електролампа) і *засобами боротьби з пожежею у приміщенні ЗДО.* Діти старшого дошкільного віку повинні засвоїти такі *правила пожежної безпеки* (що категорично забороняється):

– гратися сірниками, запалювати папір або інші предмети;

– без догляду дорослих запалювати вогнища із сухого листя, сміття, різні відходи з горючих матеріалів;

– вигрібати вугілля під час горіння його в печі;

– при відсутності дорослих вмикати електроприлади;

– класти іграшки та інші речі на запалені плити або ввімкнуті електроприлади;

– запалювати легкозаймисті речовини і перевіряти можливості їх загоряння.

Також діти старшого дошкільного віку ознайомлюються з *правилами поведінки під час виникнення пожеж:* якщо пожежа виникла у приміщенні, не треба ховатися; якщо пожежа виникла в домашніх умовах і вогонь невеликий, потрібно швидко залити його водою, накрити ковдрою або засипати піском; якщо у приміщенні з'явилося багато диму, слід пробиватися до виходу поповзом; якщо у приміщенні є менші діти, треба негайно вивести їх на вулицю; не гаючи часу, повідомити про пожежу когось із сусідів або інших дорослих; якщо під час пожежі немає нікого з дорослих, дитина повинна сама вміти викликати пожежну команду: набрати номер «101»та повідомити місце пожежі (назвати своє ім'я, прізвище, вулицю, номер будинку і квартири або іншого об'єкта).

Уміння і навички, якими оволодівають діти в ЗДО: тренування евакуації, навчання швидко та правильно залишати приміщення у разі пожежі;

навчання гасінню (вправляння правильно користуватися вогнегасником (якщо це можливо, під наглядом дорослих); виклик пожежників (самостійно набирають номер 101 та чітко пояснюють адресу й ситуацію); вивчення плану евакуації з приміщення, де вони перебувають, та місце збору. Закріпленню знань, умінь і навичок сприятимуть: бесіди з дітьми про пожежну безпеку); дидактичні ігри та вправи, щоб зробити навчання цікавим та ефективним; малювання на тему пожежної безпеки; читання дітям оповідань та віршів про пожежну безпеку. Навчання дітей правил пожежної безпеки має бути системним та проводитися постійно, до процесу навчання мають долучатися батьки, щоб вони також дотримувалися правил пожежної безпеки вдома. Також під час занять із дошкільниками вихователеві необхідно враховувати особливості їх сприйняття. Увага дітей нестійка, вони краще сприймають невелику, але яскраву інформацію. Їм властиве наочно-образне мислення, через це кращою формою такого заняття може бути безпосереднє спостереження за діяльністю дорослого. На заняттях вихователеві необхідно за допомогою методичних прийомів активізувати невпевнених дітей. Наприклад, під час проведення занять на тему «Ознайомлення з інвентарем протипожежного куточка вихователь може запитати: «Як ви вважаєте, чому всі предмети на пожежному щиті червоного кольору? Чому ці предмети зібрані разом?». Необхідно частіше створювати ігрові ситуації, у яких дитина була б не пасивним спостерігачем, а активним діячем. Ігрові ситуації повинні супроводжуватися конкретним позитивним оцінюванням із передбаченням результату. Якщо дія неправильна, то потрібно розповісти про наслідки і пояснити як необхідно діяти. Вихователь має простежити і за тим, щоб насамперед дитина зрозуміла дію, її мету і способи розв'язання, по можливості запропонувати їй самостійно шукати шляхи розв’язання поставлених завдань, розвиваючи здатність дитини до творчих проявів.

2.4.5.3. Форми і методи роботи ознайомлення дітей із правилами пожежної безпеки

Ознайомлення дітей з правилами пожежної безпеки проводиться на **заняттях** з розділу «Ознайомлення дітей з довкіллям» . Поряд із заняттями в ЗДО практикують і такі форми роботи як: перегляди відеоматеріалів (мультфільмів, кінострічок, слайдів тощо), ляльковихвистав та ін-

сценізацій, ігри-драматизації, сюжетно-рольові ігри, дидактичні ігри, розваги, зустрічі з пожежниками, цільові прогулянки до пожежної частини, екскурсії-огляди пожежних машин, картинки, плакати, бесіди, розповіді, пояснення, розглядання дидактичних (сюжетних) картин; організація виставки дитячих малюнків про пожежу, читання художніх творів означеного спрямування, малювання за їх сюжетом, книжкові виставки на теми «Перекрий дорогу вогню», врятуймо довкілля від вогняного полум'я», «Вогонь-друг, вогонь-ворог» тощо. З метою запобігання пожежам, у ЗДО оснащують куточки протипожежної безпеки, де є пісок, лопата, вогнегасник, з якими дітей ознайомлюють під час оглядових екскурсій. Для батьків вихователі готують папки-пересувки (розкладки з правилами безпеки з вогнем, розміщують їх у роздягальних кімнатах на видному місці, у куточках для батьків вивішують пам'ятки, поради, застереження з означеної теми. У групі також має бути куточок безпеки (іграшковий телефон, написом із «101» – виклик пожежників.

Заняття як основна форма організації дітей з пожежної безпеки мають проводитися у певній системі (послідовна тематичність):

– розглядання сірників та бесіда про вогонь;
– розглядання пожежної машини, бесіда про неї;
– екскурсія-огляд телевізора (холодильника, електроплити);
– розповідь вихователя з теми: «Вогонь добрий, вогонь злий». Читання віршів про пожежу (https://dovidka.biz.ua/virshi-pro-pozhezhu-dlya-ditey/), бесіда за змістом одного з них;
– екскурсія-огляд протипожежного куточка в ЗДО;
– перегляд відеоматеріалів про небезпечні ігри з вогнем, про пожежу (https://salo.li/712155E; https://salo.li/859DF94);
– ознайомлення з портретами героїв-пожежників. Розповідь вихователя;
– читання казки Є. Дмитренка «Герой-порятун»;
– екскурсія до пожежної частини;
– зустріч із пожежником. Бесіда-розповідь про працю пожежників;
– читання уривків з оповідань, поданих у програмі або ж самостійно обраних на відповідну тематику.
– завершальна бесіда «Правила пожежної безпеки».

У вільний час з дітьми старшої групи організовують сюжетно-рольову гру «Ми – пожежники». На заняттях з образотворчого мистецтва та у вільний час діти малюють за змістом спостережень, екскурсій-

оглядів та за творами відомих дитячих письменників. Плануються такі заняття 1 раз у місяць.

Орієнтовний план-конспект заняття з теми «Вогонь добрий, вогонь злий»

Мета: пояснити дітям причини виникнення пожежі. Акцентувати увагу на користі вогню та великій шкоді, якої він може завдати. Ознайомлення з елементарними правилами протипожежної безпеки.

Словник: вогонь, сірник, пожежа, вогнегасник.

Матеріал: ілюстрації до теми.

1. Вступна бесіда про вогонь. Для чого людині вогонь? Коли вогонь називають ворогом? Чому виникає пожежа? Хто винен у виникненні пожежі? Якої шкоди завдає вогонь? Що треба робити, щоб не трапилось біди?
2. Ознайомлення з плитою. Екскурсія до харчоблоку. Ознайомлення з правилами користування електроприладами (пральна машина, комп'ютер, телевізор, праска, електроплита тощо). Складання розповідей (оповідань, казок) про дитячі пустощі із сірниками.
3. Розв'язування проблемних ситуацій, спрямованих на вироблення правил поведінки під час пожежі.
4. Використання народної мудрості про сірник. Читання художніх творів з цієї теми.
5. Сюжетно-рольова гра «Сім'я», Ознайомлення з пам'яткою «Безпечна поведінка».

2.4.5.4. Безпечна поведінка з небезпечними предметами

У сучасному світі ми щодня стикаємося з різними предметами, які можуть становити загрозу для здоров'я та життя. Це можуть бути як предмети побуту (ножі, електроприлади, хімічні речовини), так і спеціальні чи заборонені об'єкти (зброя, вибухонебезпечні речовини, незнайомі предмети на вулиці). Небезпечними їх робить не тільки сама природа цих предметів, а й неправильне або необережне поводження з ними.

Завдання педагога і батьків – навчити дітей розпізнавати небезпечні предмети та правильно діяти, щоб уникнути нещасних випадків.

Види небезпечних предметів:

– гострі та колючі предмети – ножі, ножиці, леза, голки, скло;

– вогнепальні та вибухонебезпечні предмети – зброя, патрони, піротехніка, невідомі підозрілі предмети;

– електричні прилади – несправні розетки, кабелі, побутова техніка;

– хімічні речовини – миючі засоби, ліки, фарби, кислоти;

– вогонь і легкозаймисті предмети – сірники, запальнички, бензин;

– предмети, знайдені на вулиці – пакунки, сумки, іграшки чи металеві речі невідомого походження (особливо в умовах війни – міни, снаряди, гранати).

Правила безпечної поведінки:

– не торкатися невідомих предметів. Якщо ви знайшли сумку, коробку чи іграшку на вулиці, особливо біля громадських місць чи в транспорті, негайно повідомте дорослих або правоохоронців;

– правильно користуватися гострими предметами. Ножі та ножиці тримати в чохлах чи спеціальних місцях; не залишати їх на краю столу; не передавати в руки іншим вістрям уперед;

– обачність з вогнем. Не гратися сірниками та запальничками; не залишати свічки чи плиту без нагляду;

– електробезпека: не вмикати несправні прилади; не торкатися мокрими руками до розеток чи шнурів; вимикати техніку після використання;

– хімічна безпека: зберігати миючі засоби та ліки в недоступних місцях; ніколи не куштувати невідомі речовини; користуватися ними лише за інструкцією;

– дії у разі виявлення вибухонебезпечних предметів: не чіпати, не пересувати, не кидати камінням чи палицями; відійти на безпечну відстань та повідомити поліцію чи ДСНС.

Алгоритм дій у небезпечних ситуаціях:

– помітив небезпечний предмет – не чіпай!

– оціни загрозу – чи є люди поряд, чи потрібна евакуація;

– повідом дорослих, вчителя або відповідні служби (101 – ДСНС, 102 – поліція);

– забезпеч безпеку інших – попередь товаришів, щоб не підходили;

– чекай на допомогу фахівців.

Наслідки необережної поведінки: травми (порізи, опіки, електротравми), отруєння (ліками, хімікатами), пожежі та вибухи, загроза життю та здоров'ю людей.

Принципи ознайомлення дітей із темою: доступність – пояснювати простими словами, без складних термінів; наочність – використання картинок, іграшок, макетів; ігрова форма – рольові ігри, вправи, казкові ситуації; практичність – відпрацювання правил у конкретних ситуаціях («Що робити, якщо знайшов…?»); повторюваність – регулярне закріплення матеріалу у повсякденній діяльності.

Етапи ознайомлення дітей із небезпечними предметами:

1) вступна бесіда (вихователь ставить дітям запитання: Чи бачили вони коли-небудь небезпечні предмети? Що може трапитися, якщо ними гратися? Діти діляться своїм досвідом, педагог уважно слухає);

2) демонстрація небезпечних предметів: показати картинки з різними предметами (іграшки та небезпечні речі). Разом із дітьми визначити: що можна брати, а що – ні. Використати сигнальні картки: зелена – «безпечний предмет», червона – «небезпечний»;

3) ігри та вправи: ігрова вправа «Можна – не можна»: діти піднімають картку відповідного кольору. Сюжетно-рольова гра («У дитсадку знайшли підозрілий предмет», «На кухні гострий ніж» тощо). Інсценізація казкової ситуації – наприклад, «Колобок знайшов на дорозі яскраву коробочку». Діти допомагають герою правильно вчинити;

4) моделювання поведінки (вихователь показує ситуації («дитина тягнеться до розетки», «грається сірниками»), а діти підказують правильні дії);

5) закріплення через творчість: малювання – «Що робити, коли бачиш небезпечний предмет»; аплікація – «Корисні та небезпечні речі»; віршики чи пісеньки-пам’ятки (у простій формі);

6) робота з батьками*:* поради батькам щодо проведення вдома аналогічних ігор; пояснення того, що важливо не лише забороняти, а й пояснювати причину небезпеки, забезпечувати вдома правильне зберігання небезпечних речей.

Очікувані результати. Діти вміють відрізняти безпечні предмети від небезпечних. Знають правило: **«**Знайшов небезпечний предмет – не чіпай, поклич дорослого». Мають сформовану звичку обережного поводження з небезпечними предметами.

Важливо! Безпечна поведінка з небезпечними предметами – це не лише особиста відповідальність, а й турбота про життя оточуючих. Пам’ятаймо: краще уникнути контакту з небезпекою, ніж потім боротися з її наслідками.

2.4.5.5. Забезпечення особистої безпеки дітей дошкільного віку та профілактика побутового травматизму

Життя потребує від наших дітей вміння орієнтуватись і знаходити вихід з непередбачених ситуацій. Чим менше у дитини знань, тим більше небезпеки з боку оточуючого середовища. Щоб вберегти дитину від біди, треба пам'ятати та дотримуватись наступних правил:

– не залишати дітей дошкільного віку самих, навіть на короткий час;

– вчити дитину користуватися дверним вічком;

– не дозволяти відчиняти двері незнайомим людям, навіть одягненим у міліцейську форму;

– вчити користуватися телефоном для виклику служб 101, 102, 103, 104;

– забороняти підбирати на вулиці незнайомі предмети – вони можуть бути небезпечними;

– забороняти бавитися ріжучими, гострими та вибухонебезпечними предметами;

– не дозволяти користуватися ліфтом без супроводу дорослого родича;

– запобігати формуванню в дитині жорстокого ставлення до тварин;

– не дозволяти дражнити тварин;

– не дозволам вмикати електроприлади за відсутності дорослих;

– не дозволяти виходити на балкон, відчиняти вікна;

– не дозволяти визирати у відчинене вікно;

– вчити дітей звертатися по допомогу до відповідних органів;

– вивчити з дитиною домашню адресу або вкладати в кишені «особисту картку» з даними дитини.

Побутовий травматизм – це ушкодження, які діти отримали вдома, у дворі чи в саду. Вони бувають різні. Найнебезпечніші – опіки полум’ям, хімічними речовинами і падіння з висоти. До побутового травматизму найчастіше призводить недостатній догляд за дітьми з боку батьків. Залишені у доступному для малят місці голки, цвяхи, леза бритв можуть стати причиною травми, а іноді – і смерті. Це стосується і газових плит, оголених проводів електромережі, відчинених вікон, сходів… За свою необачність батьки іноді дуже дорого розплачуються.

Дошкільники намагаються позбутися нагляду дорослих, охоче граються на повір’ї зі своїми ровесниками. Тому необладнані дитячі майда-

нчики, захаращені двори, відкриті люки, канави, несправні ліфти, поруччя сходів, несправні велосипеди не огороджені ділянки, де проводяться ремонті роботи теж дуже небезпечні. Часто діти падають з висоти: балконів, драбин, дерев, що теж призводить до тяжких травм.

Діти різного віку інколи торкаються неізольованих проводів, оголених контактів електропроводів, вставляють у розетки шпильки, цвяхи і нерідко отримують опіки та ушкодження тканин тіла електричним струмом. Таким чином, очевидно, що єдиним винуватцем усіх пошкоджень у немовляти є недбалість або неуважність дорослих. Для того щоб уберегти дітей від опікових травм, дорослі повинні дотримуватися наступних правил безпеки:

– суворо стежити за тим, щоб під час прийому гарячої рідкої їжі діти не перекидали на себе чашки, тарілки і т.п.;

– з підвищеною увагою і обережністю переносити посуд з гарячою рідиною в місцях квартири (або дитячих установ), де раптово можуть з'явитися діти;

– не дозволяти дітям перебувати поруч під час приготування їжі, миття посуду, прання білизни, прасування;

– ховати в недоступних місцях сірники, запальнички;

– зберігати їдкі кислоти, луги та інші отруйні речовини в місцях, недоступних для дітей;

– не допускати дітей близько до топлення печі і напруженим предметів (електроплитці, праски, чайнику та ін.);

– при купанні дітей дорослим не можна ні на хвилину відлучатися.

Принципи запобігання побутового травматизму різні, але головним з них є постійна турбота старших про безпеку дітей. Дорослі повинні виховувати в дітях обачливість і обережність. Особливо при поводженні з вогнем і небезпечними приладами. Не можна залякувати дитину, правильніше час-від-часу розповідати про різні нещасні випадки. З малятами треба бути постійно на сторожі, усувати з їхнього шляху небезпечні предмети, старшим дітям треба пояснювати небезпеку, яку таять в собі необдумані вчинки, доводити помилковість сумнівних уявлень про героїзм. Допоможуть батькам у цьому вдало підібрана література, кінофільми, телепередачі.

2.4.5.6. Безпечна поведінка в умовах війни

Війна – це завжди випробування для людей, і перш за все – для цивільного населення. У таких умовах дуже важливо знати правила безпечної поведінки, щоб захистити себе, своїх близьких і допомогти іншим. Невміння правильно діяти у небезпечних ситуаціях може призвести до серйозних наслідків.

Основні загрози в умовах війни: обстріли та вибухи, мінна небезпека (залишені снаряди, міни, гранати); пожежі та руйнування будівель; відсутність комунікацій (світла, води, зв'язку); психологічний стрес.

Правила безпечної поведінки цивільних людей під час повітряної тривоги:

– негайно прямувати до укриття (бомбосховище, підвал, метро);
– якщо укриття далеко – дотримуватися правила «двох стін» (перебувати у приміщенні за двома капітальними стінами від вулиці);.
– не користуватися ліфтами;
– при виявленні вибухонебезпечних предметів не торкатися! Не наближатися!;
– відійти на безпечну відстань і повідомити служби 101 або 102;

Поведінка на вулиці під час обстрілу:

– лягти на землю, закрити голову руками;
– ховатися у заглибленнях, канавах, біля бетонних стін;
– не ховатися під машинами чи біля металевих конструкцій;
– у побуті завжди мати «тривожну валізку» (документи, вода, ліки, запас їжі, ліхтарик, зарядні пристрої). Домовитися з родиною про місце зустрічі у разі втрати зв'язку. Дотримуватися інформаційної безпеки – не поширювати дані про пересування військ.

Психологічні аспекти:

– головне правило – не панікувати. Паніка небезпечніша за обстріл;
– дихати повільно, рахувати до 10;
– підтримувати одне одного словами та діями;
– для дітей важлива присутність дорослих і відчуття захищеності.

Як донести ці правила дітям: говорити просто та спокійно, без страшних деталей, пояснювати через казку, гру або приклад, щоб дитина

краще засвоїла; формувати алгоритм дій у простих словах: «Якщо почуєш сирену – йдемо в укриття».

Закріплювати у грі: тренування «тривожної валізки», «хованки в укриття» (гра «Сирена», під час якої вихователь вмикає звук, а діти мають швидко знайти «укриття» (куточок кімнати)). У казці (спеціально створеній) звертати увагу на поведінку героїв, на ситуації, які там складаються та як вони вирішуються, пропонувати прогнозування інших ситуацій, або ж інших шляхів вирішення, поданих у казці. Наприклад: «Зайченя почуло гучний звук. Що робити? Воно сховалося у нірку. А ти куди сховаєшся?»; що сталося б із зайченям, якби воно не знало правил поведінки, не слухало порад дорослих.

Розвантажувати емоційно – після серйозної розмови грати, малювати, співати (діти малюють свій «безпечний будинок», подарунки, які б вони хотіли отримати від дорослих чи друзів, співають улюблені пісні, слухають веселу або заспокійливу музику, розважаються під неї, грають у музично-рухливі ігри, займаються конструктивними іграми, творчою діяльністю, переглядають театральні вистави, тобто займаються тим, що їх заспокоює).

Пам’ятки про правила безпечної поведінки краще запам’ятовуються дітьми, якщо вони подаються у віршованій формі і пропонуються до вивчення. Наприклад:

- ✓ Як сирена завила – в укриття іди сміло.
- ✓ Не барися, не біжи, спокій в серці бережи.
- ✓ Бачиш щось чуже, нове – не торкайся! Це страшне.
- ✓ Знай предмет – не піднімай, дорослого на допомогу викликай.
- ✓ Почався обстріл – ляж скоріш, голову руками вкрий.
- ✓ Дві стіни тебе спасають – ворогів усіх тримають.
- ✓ Валізка тривожна стоїть – в ній усе, що треба взяти вмить.
- ✓ Правила прості й ясні збережуть життя мені!

Отже, знання правил безпеки в умовах війни рятує життя. Важливо пам’ятати: дисципліна, уважність та спокій – наші найкращі союзники.

Запитання та завдання для самоперевірки і самоконтролю

1. *Чому важливо розпочинати формування уявлень про безпеку саме в дошкільному віці?*
2. *Чому формування уявлень про безпечну поведінку потрібно починати саме у дошкільному віці?*
3. *Які найважливіші правила безпеки повинен знати дошкільник у побуті та на вулиці?*
4. *Які знання про вогонь і пожежну безпеку необхідні дітям різних вікових груп?*
5. *Який мінімальний алгоритм дій повинна знати дитина у разі пожежі?*
6. *Які ігрові методи найефективніші для формування у дітей уявлень про пожежну безпеку?*
7. *Чому важливе практичне відпрацювання правил пожежної безпеки?*
8. *Чому діти повинні бути особливо обережними з невідомими предметами?*
9. *Які правила поведінки повинні знати діти у разі сигналу повітряної тривоги?*
10. *Які знання про безпеку є базовими для дошкільника?*
11. *Як пояснити дітям необхідність дотримання правил безпеки не викликаючи страху?*

12. *Скласти пам'ятку для дітей «Як діяти під час пожежі».*
13. *Підготувати заняття «Вогонь – друг чи ворог?»*
14. *Скласти набір ілюстрацій «Безпечні – небезпечні предмети» для заняття з дітьми.*
15. *Розробити інсценізацію для бесіди «Чи можна брати чуже?».*
16. *Розробити дидактичну гру «Пожежники на допомогу».*
17. *Скласти план евакуаційного тренування у ЗДО.*
18. *Скласти «10 золотих правил безпеки для дітей під час війни» у доступній формі (малюнки, віршики, знаки).*
19. *Розробити інтегроване заняття «Ми разом у безпеці» (поєднання гри, бесіди та творчої діяльності).*

Практичний кейс

1. Ви бачите, як дитина намагається вилізти на підвіконня, щоб подивитися у вікно. Які ваші дії?

2. Дитина під час гри сказала: «Я нічого не боюся, навіть якщо тут буде пожежа». Як ви відреагуєте, щоб пояснити важливість обережності?

3. Ви проводите заняття про пожежу. Дитина починає плакати, бо пригадала тривожний досвід. Як ви діятимете, щоб поєднати навчання і психологічну підтримку?

4. Дитина знайшла батарейку і почала її крутити в руках. Що робити у цей момент і як надалі пояснювати дітям небезпеку дрібних предметів?

5. Ви помітили, що діти використовують ножиці як «мечі» у грі. Як зреагуєте і що скажете?

6. На занятті малюк послизнувся і впав, а інші діти почали сміятися. Як ви зреагуєте, щоб допомогти дитині і водночас навчити групу співчуттю та обережності?

7. Почалася повітряна тривога, діти гралися і не хочуть йти в укриття. Як правильно організувати евакуацію без паніки?

8. У дитини сильний страх після гучного вибуху, вона відмовляється йти до укриття наступного разу. Як діяти педагогу в цій ситуації?

Тема 2.5. ІННОВАЦІЙНІ ПРАКТИКИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ СОЦІАЛЬНИМ ДОВКІЛЛЯМ

Ключові слова: лялька як персона, технологія «storytelling», інноваційні технології, патріотичне виховання, освіта для сталого розвитку (ОСР), СТЕАМ-освіта, мейкер-простір, музейна педагогіка, віртуальні екскурсії, портфоліо, ІКТ-технології, проєктна технологія, технологія соціальної взаємодії «Вчимося жити разом» (За Т. Піроженко), «Крок за кроком», *Self-Esteem.*

План

2.5.1. Методика «Лялька як персона».

2.5.2. Освітні можливості технології «Storytelling» в ознайомленні дітей із соціальним довкіллям.

2.5.3. Інновації у патріотичному вихованні дошкільників.

2.5.4. Проєктна технологія як спосіб засвоєння соціальних ролей.

2.5.5. Музейна педагогіка в ознайомленні дітей із предметним довкіллям.

2.5.6. Методика ознайомлення дітей із соціальним довкіллям як складова освіти сталого розвитку.

2.5.7. Соціальний розвиток дошкільника у контексті програми «Крок за кроком».

2.5.8. Соціально-розвивальний компонент технології Self-Esteem у дошкільній освіті.

2.5.9. Розвиток соціальних навичок та ефективної взаємодії дітей дошкільного віку за проєктом «Вчимося жити разом» (Т. Піроженко, О. Хартман).

Безперервні пошуки відповідей не тільки на запитання «Чому вчити?», «Навіщо вчити?», «Як вчити?», але й на запитання «Як вчити результативно?», призвели вчених і практиків до спроби «технологізувати» освітній процес. Технологізація освітнього процесу – це нововведення, новаторство, створення нового, суспільно значущого продукту діяльності людини, який узагальнено характеризується двома ознаками: перетворенням явищ, речей, процесів та новизною й оригінальністю. Сучасні технології в освіті розглядаються як засіб, за допомогою якого може бути реалізована нова освітня парадигма.

2.5.1. Методика «Лялька як персона»

Сучасна методика «Лялька як персона» (Persona Doll Approach) була створена в рамках проєкту «Створення інклюзивного безпечного середовища в навчальних закладах і громадах», що впроваджувався Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» за підтримки Фонду Чарльза Стюарта Мотта та Фонду «Інститут Відкритого Суспільства» з листопада 2015 року по грудень 2016 року. Вона широко використовується у дошкільній та початковій освіті, особливо для формування в дітей соціальних, моральних і громадянських цінностей.

Суть технології: лялька виступає не просто іграшкою, а персонажем із власною історією, ім'ям, сім'єю, інтересами, навіть проблемами. Вона «приходить» у дитячий колектив і стає «новим другом» дітей. Через взаємодію з лялькою вихователь моделює різні життєві ситуації, які допомагають дітям усвідомлювати норми поведінки, цінності.

Мета методики – розвивати емоційний інтелект дітей; формувати соціальні навички: співпраця, взаємодопомога, подолання конфліктів; виховувати толерантність і повагу до соціального оточення (культура, зовнішність, інвалідність, сімейні традиції тощо); навчати дітей вирішувати проблемні ситуації ненасильницьким способом, уникати булінгу.

Завдання: вчити позитивно сприймати себе в різних ситуаціях, шанувати свою родину та родини інших; співчувати, вчитися в інших, чути один одного, стояти за себе в ситуаціях несправедливості й упередження; переносити навички спілкування з лялькою на реальні життєві події.

Переваги технології: створює емоційно безпечне середовище (діти легше відкриваються через персонаж); дає змогу обговорювати делікатні теми (гендер, дискримінація, війна, інвалідність, «Опозиція» до окремої дитини, неповага до дідусів і бабусь, насмішка дітей із немічного прохожого, ігнорування новачка в групі чи дитини іншої національності) у ненав'язливій формі; розвиває мовлення та комунікацію, підвищує рівень емпатії та толерантності, виховує інтерес і повагу до людської спільноти починаючи від рідних і закінчуючи національностями і расами. Наприклад, Лялька Софійка розповідає, що вона приїхала з іншого міста, бо там іде війна. Вона сумує за домом і не знає, як знайти нових друзів. Вихователь запитує дітей: «*Що ми можемо зробити, щоб Софійка почувалася добре?»*. Діти пропонують свої ідеї, обговорюють, як допомогти.

Етапи роботи з лялькою-персоною

Створення образу ляльки. Щоб створити особисту історію персонажа, індивідуальність кожної ляльки, потрібно визначити її стать, фізичні характеристики, колір шкіри, характер, тип родини, культурну, релігійну і соціальну приналежність, мову чи мови, якими вона розмовляє, стан здоров'я, страхи, уподобання, особливі здібності та особливі потреби. Вважливо, щоб лялька була «жива», з характером і потребами.

Найкраще джерело інформації – батьки та інші члени родини. Наприклад, можна розпитати батьків, чия дитина пересувається у візку, про практичні труднощі та радості в її житті. Можна також отримати інформацію з інтернету, в бібліотеках та в місцевих громадських організаціях. Щоразу, додаючи новий персонаж до своєї колекції, запросіть усіх вихователів обговорити та узгодити її особисту історію та інші аспекти. Намагайтеся залучати до цієї розмови батьків/піклувальників. Важливо вести записи про кожний персонаж, який створюєте. Обов'язково фіксуйте всі деталі, які додаєте під час занять з дітьми, коли лялька розповідає свою історію. Для кожної ляльки доцільно завести окремий зошит чи папку, а на обкладинку можна наклеїти її портрет, намальований кимось із дітей. Ознайомте батьків з цими записами. Знаючи особисту історію кожної ляльки, легше вибрати ту, чия особистість найбільше відповідає життєвій ситуації, про яку вона розповідатиме дітям. Інформація про ляльку (персональний паспорт) складається за параметрами, поданими у *таблиці 2.10.*

Таблиця 2.10

	Параметри інформації	Приклад	
1	Ім'я та прізвище	Миколка Данченко.	
2	Стать	Хлопчик.	
3	Вік	5 років. День народження: 20 лютого.	
4	Рідна мова	українська, може спілкуватися англійською.	
5	Родина	мама – Ольга Василівна. Тато – Роман Миколайович, брат – Микита (3 роки, день народження – 15 травня)., бабуся – Ганна Петрівна; дідусь – Василь Федорович, Бабуся – Валентина Іванівна; дідусь – Микола Олексійович.	
6	Місце проживання	проспект Незалежності, 23; приватний будинок з 5 кімнат; мешкає з мамою, татом та братиком; має власну кімнату.	
7	Ким працюють батьки	тато працює водієм, а мама – кухарем.	
8	Захоплення	любить малювати, плавати, гратися машинками.	
9	Улюблена їжа	манна каша, пиріг з яблуками, морозиво.	
10	Особливі дні	Новий Рік, день народження.	
11	Що приносить радість	спілкування з родиною, прогулянки з мамою, татом та братиком, похід до кафе, де можна їсти морозиво.	
12	Що засмучує, змушує сердитися	сварки з друзями, те що дідусь та бабуся далеко живуть і він їх рідко бачить.	
13	Чого боїться	залишатися на самоті, великих собак.	
14	Мрія	подорож з батьками до Києва, щоб подарували новий велосипед.	

Складання історії ляльок, які можуть стосуватися проблемних питань, що вже виникали, або в яких потрібно розглянути з дітьми певну проблему, здійснюється ще до того, як малюки з нею пересіклися. Коли складаються історії на основі реальних випадків, що відбувалися в садку, чи про які вам розповіли батьки, доречно вибрати ляльку іншої статі, культурної приналежності чи з інакшим складом родини, щоб дитина не впізнала себе і щоб її не впізнали інші діти. Тобто намагайтеся не привертати небажану увагу до цієї дитини.

Організація роботи з лялькою. Лялька приходить до дітей періодично 1 раз в тиждень у чітко визначений час. Одночасно зустрітися з лялькою можуть 6-8 (10-12) осіб. Якщо група ділиться на підгрупи, то з кож-

ною підгрупою в цей день має відбутися зустріч із лялькою. Тривалість зустрічі – 7-8 хвилин. Для різних ляльок складаються різні базові історії – (лялька із багатодітної сім'ї, або хтось із батьків на – заробітках і рідко буває вдома). Починати слід із 1-2 ляльок, а далі поступово поповнювати колекцію такими ляльками, як: хлопчик, дівчинка, лялька з обмеженими можливостями (але не безпомічна), лялька в окулярах, лялька з іншим кольором шкіри тощо. Більшість історій, якими лялька ділиться з дітьми мають бути позитивні (про іграшки, про вподобання тощо). На кожні 3-5 позитивних історій має бути 1 на соціальну тему (розв'язання конфліктів, новачок у групі). Іноді 1 питання розглядається упродовж 3 зустрічей (не потрібно спішити давати підказки). Ці ляльки не використовують у групі як звичайні іграшки.

Структура заняття з лялькою-персоною: знайомство дітей із лялькою; розповідання історій; обговорення проблеми (теми заняття та ідеї розмови), під час якого звертаємо увагу на розвиток емпатії, критичне мислення, прийняття людського різноманіття; заключна частина заняття з лялькою має бути короткою і простою (кілька речень), формулювання педагога мають спиратися на висловлювання дітей, зокрема ті, що відображають важливі ідеї. Одним-двома реченнями він говорить про те, як лялька намагалася впоратися зі своїми почуттями і це їй вдалося. Це важливо, бо дітям небайдуже, що відбувається з персонажем, і наприкінці заняття їм потрібно знати: з ним (з нею) все гаразд. Лялька-персона має подякувати дітям за турботу і допомогу у вирішенні його (її) проблеми. Це допоможе малечі відчути гордість і свою приналежність до групи. Можливо, на прощання, вони захочуть обійняти ляльку.

Етапи заняття: *Знайомство дітей із лялькою.* Вихователь поставивши ляльку на руки представляє її дітям. Лялька час від часу щось «шепоче» йому на вухо, а вихователь озвучує це дітям. Можна сказати дітям, що вони не зустрічалися з цією лялькою раніше, але невдовзі стануть добрими друзями. Ляльку можна провести по колу, щоб діти привіталися за руку чи обійняли її. Варто зауважити, що лялька не любить, щоб її роздягали чи смикали за волосся, або зупиніться і запитайте ляльку чи не заперечує він/вона, щоб його/її обняли. Під час першого візиту не потрібно розповідати особисту історію ляльки, ми лише знайомимо дітей з нею. Зазначте лише 3-4 важливі деталі про родину ляльки, її уподобання, звички, зацікавлення. Презентація під час знайомства має бути короткою, інформативною і цікавою. Головне завдання цього етапу –

привернути увагу дітей, зацікавити тим, що відбуватиметься з лялькою надалі. У дітей має виникнути бажання поділитися інформацією зі свого життя саме з нею. За допомогою запитань спонукайте дітей по черзі ділитися своїм досвідом /інформацією про себе. Наприклад: «Софійка (лялька) любить апельсини. А які ваші улюблені фрукти? Ти також любиш апельсини чи тобі більше подобаються інші фрукти?» Заохочуйте дітей ставити запитання, обговорювати персонажа та ділитися інформацією про власне життя. Наприкінці нагадайте дітям, як звати ляльку, з якої вона родини тощо. Під час подальших занять розповідь про неї буде докладнішою, із розгортанням подій у її життєвих історіях. Особиста історія кожної ляльки залишається незмінною так само, як історії дітей.

Приклади історій ляльок. Особиста історія Марійки. Марійці 4 роки. Вона розмовляє українською мовою. Марійка мешкає в двокімнатній квартирі зі своєю бабусею, тіткою Вірою, двоюрідними сестрами Ніною та Світланкою. Її мама працює хатньою робітницею далеко від родини. Марійка спить на одному ліжку з бабусею та сестричкою Ніною. Щовечора перед сном бабуся розповідає їм казочку. Марійка ходить до дитячого садка. Після цього вона допомагає бабусі поратися по господарству, іноді миє посуд чи підмітає. Їй також подобається гратися зі своїми двоюрідними сестричками і друзями. Її найкращу подругу звати Катруся. Катруся має хворобу серця. Іноді вона трішки нездужає і не виходить у двір гратися. Найбільше Марійка полюбляє гратися в піжмурки. Коли діти втомлюються гратися у дворі, вона дивиться телевізор, особливо полюбляє мультики. Дівчинка дуже любить циркові вистави. Марійка не любить сварки та бійки, а ще вона боїться вогню (Яка твоя улюблена гра? Страва? Телевізійна програма? Чим ти любиш займатися? Чого ти боїшся?).

Розігрування ситуацій. Наприклад: ляльку ображають через зовнішність; вона сумує, бо не має друзів; переживає, що не може щось робити, як інші. Вихователь пропонує дітям «допомогти» ляльці, і вони обговорюють всеможливі варіанти допомоги (що їй сказати, як втішити / заспокоїти / підтримати, як вчинити правильно, що запропонувати). Роблять спільні висновки.

Методичні рекомендації до роботи з лялькою-персоною на наступних заняттях. Нагадайте дітям про особистість ляльки та її минулий візит (*хто ця лялька і що відбувалося, коли вона(він) приходила до нас у гості минулого разу?).* Не використовуйте слово «лялька», а

завжди називайте персонаж на ім'я. Виступаючи в ролі оповідача, розкажіть історію, яка слугує вступом до заняття (*Що сталося з лялькою тепер?*). Виступаючи в ролі фасилітатора, ставте відкриті запитання, насамперед, щоб спонукати дітей виявляти емпатію та говорити про емоції (*Яка ваша думка, що відчувала лялька? Як би ви почувалися, якби з вами таке сталося?*), а потім запропонуйте поміркувати над способами вирішення проблемної ситуації (*Що, на вашу думку, лялька має зробити? З ким вона може поговорити? Як ми можемо допомогти ляльці?*).

В ролі оповідача і завершіть заняття: подякуйте дітям за їхню участь в обговоренні, нагадайте про найбільш доречний варіант (чи варіанти) залагодження проблемної ситуації та дозвольте попрощатися з лялькою, яка «обіцяє» наступного разу розповісти про те, як вирішилася ця ситуація. За можливості, проводьте заняття мовою, якою діти розмовляють вдома / рідною мовою. Якщо вам потрібна допомога перекладача, спробуйте залучити когось із батьків / піклувальників чи старших дітей. Побудуйте історію навколо одного простого питання і не відходьте від нього. Розповідаючи історію про те, що сталося з персонажем, будьте конкретні та уникайте узагальнень, вживайте зрозумілі дітям слова. Таким чином у вас із дітьми має скластися конкретна, предметна бесіда про те, що сталося з лялькою і як вона (він) почувається через це.

Створюйте історії, які відповідають віку дітей, цікаві для них, спонукають до участі в розмові та містять нову інформацію чи корисний досвід. Близькі дітям сюжетні колізії з яскравими емоціями, які часто трапляються в житті дітей (улюблена їжа, популярний мультик тощо) привертають дитячу увагу. Вони одразу можуть зіставити такі історії з власним життям. Водночас, варто уникати надто довгих сюжетів, великої кількості учасників «подій» та надмірної деталізації чи описів. Це відволікатиме дітей від головного проблемного питання. Наприклад, якщо ви розповідаєте історію про дівчинку, яку дражнять інші діти і у вступній частині згадуєте, що нещодавно мама купила їй новий велосипед, то група, найімовірніше, зосередиться на нових іграшках і вам доведеться обговорювати проблему цькування іншим разом.

Можна до розповіді ввести два-три поняття (назви міст, страви тощо), про які лялька (персонаж) дізналася, або про які хотіла б дізнатися докладніше. Коли використовуєте більше однієї ляльки, продумайте характер взаємин цих персонажів і те, чого діти могли б навчитися в кожної з них. Можна «привести в гості» дві ляльки, з якими діти вже знайомі,

щоб кожна розповіла власну версію тієї самої історії, тобто запропонувати дітям два погляди на одну й ту саму подію / ситуацію. Ви навіть можете долучити більше персонажів, щоб допомогти дітям навчитися зважувати на потреби цілої групи. Але, збираючись це зробити, пам'ятайте, що потрібно бути обережним, аби не заплутати дітей.

Із досвідом впровадження методики «Лялька як персона» можна ознайомитися за покликанням: https://base.kristti.com.ua/wp-content/uploads/2017/08/Lyalky-z-osobystymy-istoriyamy-lyalky-persony.pdf

2.5.2. Освітні можливості технології «storytelling» в ознайомленні дітей дошкільного віку з соціальним довкіллям

«Сторітеллінг» (storytelling у перекладі з англійської story – історія, telling – розповідь, розповідання; мистецтво складання і розповідання захопливих історій). На думку автора технології Девіда Армстронга, розповіді з життя значно легше сприймаються, вони цікавіші, ніж логічні аргументи й сухі міркування, а тому здатні викликати в слухача довіру й мотивувати до певних дій (щось придбати, наприклад) Насправді людство займалося сторітелінгом завжди. За допомогою міфів, легенд, казок наші пращури передавали з покоління в покоління весь накопичений людством досвід і знання. За основу брали реальні факти, але їм надавали містичного характеру, метафоричності, вдавалися до гіперболізації. Такі розповіді були виразні, цікаві, легко асоціювалися з особистим досвідом. Сторітелінг є ефективним методом для ознайомлення дітей з довкіллям, оскільки він дозволяє поєднувати емоційну, когнітивну та мотиваційну сфери. Через захопливі історії (з героєм, сюжетом та ідеєю) діти отримують знання про природні явища, формують цілісне уявлення про світ і розвивають позитивне емоційно-ціннісне ставлення до природи, а також залучатимуть дітей до активного створення власних історій.

Технологію сторітелінг можна застосовувати на різних етапах різних форм організації життєдіяльності дошкільників незважаючи на їх тип і вид, що допомагає вихователю ефективніше й результативніше проводити пізнавальну роботу, а сприйняття дітьми інформації у вигляді цікавої історії є більш доступним та зрозумілим. Найдоречніше використову-

вати сторітелінг на першому етапі заняття – етапі спілкування, мотивації, презентації теми. Головне на цьому етапі –«зачіпка», несподіванка, дивовижа, зупинка у звичній діяльності, що перетворює її на ситуацію нерозв'язаності, загадковості. Цікава історія допомагає сфокусувати увагу дітей на завданні, таким чином створюється освітня ситуація: новий поворот у вже відомому матеріалі, сюжеті. Потім слід з'ясувати, які запитання виникли у дітей, та визначити тему заняття. Важливо допомогти вихованцям визначити мету заняття і його результат (виходячи з їхніх вікових та психофізіологічних особливостей).

Як сторітелінг допомагає в ознайомленні з довкіллям:

– формує цілісне уявлення (розповідаючи про природу, педагог допомагає дітям зрозуміти зв'язки та залежності у природному світі, бачити його як єдине ціле);

– стимулює емоційну сферу (історії, де героями можуть бути реальні чи вигадані істоти, предмети чи явища природи, викликають у дітей емоційний відгук, що сприяє глибшому запам'ятовуванню інформації);

– підвищує мотивацію до навчання (сторітелінг робить процес вивчення природи захопливим, надихає дітей на прояв ініціативи, активізує їхню пошуково-дослідницьку діяльність);

– розширює знання (через розповіді діти знайомляться з об'єктами та явищами природи, їхніми властивостями та особливостями, що закріплює й розширює їхні уявлення).

Залежно від участі дітей у сторітелінгу, він може бути активний і пасивний. *Пасивний сторітелінг* – це коли педагог розповідає історії, як реалістичні оповідання чи пізнавальні казки, з метою ознайомлення дітей з новими поняттями або явищами природи. *Активний* сторітелінг – це коли діти створюють власні історії про друзів, відпочинок, природу тощо, а педагог спрямовує їхню діяльність, допомагаючи закріпити знання та розвиваючи їхню творчість. Сторітелінг можна використовувати як інструмент для запуску творчих проєктів, пов'язаних з вивченням довкілля.

Ключові елементи історії для ознайомлення дітей із взаєминами між друзями: *Герой* (діти, природне явище – дощ, вітер), або навіть вигадана істота. *Сюжет* (послідовна розповідь про події – експозиція, зав'язка, розвиток дій, кульмінація, розв'язка), що описує взаємодію героя зі світом природи, і ситуацію, в якій опинилися друзі (наприклад 2 хлопчики). *Тема та ідея* (зміст історії, що розкриває певні закономірності світу природи і

моральні цінності щодо підтримки друга, допомоги йому у складних погодних умовах чи ситуації, в яку він потрапив).

Щоб ефективно використовувати сторітелінг, варто дотримуватися таких правил: розповідь на початку заняття (сюрпризний момент) має тривати не більше 2-3 хв. Це має бути непростий або комічний випадок з життя персонажа, мета якого – донести до дітей важливу інформацію; персонажі (або персонаж) мають бути яскраві, добре знайомі дітям (їхня присутність під час розповіді не обов'язкова); ключовим є запитання, на якому зосереджено увагу слухачів і на яке буде дано відповідь наприкінці історії; для підтримання уваги дітей важливо забезпечити оптимальний ритм історії (тобто те, наскільки швидко або повільно вона розвивається); емоційне наповнення оповідки має наближати її до власного досвіду слухачів, аби вони співчували персонажеві, бажали допомогти йому; діти мають бути учасниками подій, що відбуваються з персонажем і особисто стосуються кожного з них; оповідачу доречно варіювати тон, гучність свого голосу; розповідання тихим голосом, а іноді навіть пошепки, допомагає слухачам сприйняти сюжет, злитися з ним, співпереживати персонажам; розповідь бажано супроводжувати відповідними мелодіями і звуками (підготовленими заздалегідь); розповідь не слід перевантажувати зайвими деталями та наочністю.

Сюжет, який розповідає вихователь, слід розвивати за підготовленим планом. Проте для створення захопливої розповіді самої структури замало. Важливо правильно пов'язати всі її елементи в єдиний твір. Стиль і тон сторітелінгу – те, що впливає на сприйняття історії. Щоб сюжет захопив дітей, у ньому обов'язково мають бути представлені базові структурні елементи. Тож опишемо, як варто будувати розповідь (згодом за вашим зразком розповідатимуть діти). Починаємо, як правило, з прив'язки до місця події (де розпочалася історія – реальна, казкова, фантазійна тощо). Далі мають виникнути особливі обставини (хтось зник, зіпсувалися погодні умови, комусь (тваринам, рослинам, казковим персонажам) потрібна допомога). Щоб розв'язати проблему, персонаж залишає домівку й вирушає назустріч пригодам. Ці пригоди обов'язково завершуються його перемогою та щасливим поверненням додому. І насамкінець – мораль історії (старших дошкільників можна залучити до формулювання висновку). На початковому етапі, як вихователеві, так і дітям, найдоцільніше використовувати адаптований (скорочений) варіант, як-от: жили собі..., особливі обставини, персонаж залишає домівку; пригода-перемога; повернення персонажа додому, щасливе закінчення, мораль (висновок).

У старшому дошкільному віці, виходячи із теми заняття чи інших форм роботи з дітьми, спрямованих на пізнання різних аспектів довкілля, вихователь може розповідати і правдиві історії з власного досвіду (під час бесіди з безпеки життєдіяльності, наприклад); історії, якими поділились близькі родичі, друзі, знайомі, наприклад, про наслідки пожежі, дорожно-транспортну пригоду, несприятливі погодні умови, про народні традиції, випадок у крамниці і тощо; історії про які читали, історії винаходів (годинника, кулькової ручки, книжки, транспортних засобів, грошей, побутової техніки, посуду тощо), історії про відомих людей краю (поетів, письменників, художників, музикантів, акторів, телеведучих, героїв України) щоразу урізноманітнюючи способи та форми їх подачі дітям

Види історії-вигадки: *реалістичні* (моделювання подій, наприклад, про один день із життя без води, про різдвяні/ великодні історії, про житло людини колись і тепер); *класичні* історії (міфи та легенди) про пісню, Київ, калину, тризуб, назву і виникнення рідного міста тощо); *абсурдні,* що передбачають пошук помилки (хто де живе, що для чого, з чого зроблено, правильно так); *умовні* (що було б, якби..; вигадати продовження історії, історія, в якій композитор перетворився б на художника; якби звірі говорили; якби всі люди любили і поважали один одного; якби цукор був солоним; яким має бути твій дім тощо); *алегоричні* (будь що стає персонажем, наприклад погодні явища, планети, іграшки, пошкоджена книжка, розмова з лелекою); *фанфіки* (свій варіант відомої історії за мотивами відомого мультфільму чи казки).

Перед тим, як створити й розповісти історію педагог чи дитина мають чітко уявляти, для чого вони її створюють і для кого. Оповідач – завжди автор або співавтор історії. Сучасна науковиця Н. Бондаренко пропонує кілька варіантів сюжетів у сторітелінгу, що відрізняються своєю структурою: *класичний* (головний герой – мета – перешкоди на шляху до мети – їх подолання – результат); *мономіф* (мандрівка героя, який пізнає невідоме, здобуває нові сенси та знання), – цей сюжет можна використовувати для мотивації, пояснення процесів, явищ, з метою вибору способів розв’язання проблем і задач); боротьба з Монстром (головний герой – зустріч з монстром – боротьба й перемога – досягнення мети) – для мотивації вивчення теми; історія Попелюшки (герой – незвична ситуація – поява проблеми чи ворогів – втручання чарівного персонажа – щасливе вирішення ситуації), – цей сюжет доцільно використовувати для мотивації промов, пояснення чи порівняння процесів і явищ, опису ево-

люційних змін, вибору способів вирішення задач; День Бабака (герой – мета – дії героя й повернення до висхідної позиції – вибір правильної стратегії поведінки – досягнення мети), – сюжет підходить для роботи над помилками; квест (герой – ціль – зміна кількох локацій і вирішення в кожній із них певних задач – почергове досягнення проміжних результатів – тріумф), – застосовують для моделювання проблемних ситуацій, вирішення аналітичних задач, закріплення навичок.

Отже, Storytelling (мистецтво розповідати) – це технологія створення історії та передачі за її допомогою необхідної інформації з метою впливу на емоційну, мотиваційну, когнітивну сфери слухача. Storytelling можна використовувати при вивченні будь-якої галузі, оскільки вона спрямована на мотивацію до пізнання, розвиток уяви, логічного мислення, мовлення, формування здатності аналізувати, зіставляти, аргументувати і представляти себе та свої ідеї; збагачення емоційної сфери тощо. Саме завдяки цим якостям дитина пізнає світ у його різноманітності й цілісності. Застосування технології потребує використання групових і колективних форм діяльності дошкільників, що сприяє їх соціалізації, розвитку комунікативних навичок. Використання такої технології дає можливість описати свої вчинки та почуття, проаналізувати власні дії, оцінити наслідки та зробити висновки на майбутнє, тобто робить процес пізнання довкілля не лише ефективним, а й привабливим для дітей, сприяючи формуванню глибокого розуміння світу природи.

2.5.3. Інновації у патріотичному вихованні дошкільників

В умовах модернізації змісту освіти та в умовах воєнного стану у національно-патріотичному вихованні особливої актуальності набувають інформаційно-комунікаційні технології та технологія «Портфоліо». Проблему інновацій у національно-патріотичному вихованні досліджували науковці Н Гавриш, С. Матвієнко, С. Тесленко.

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) – це сукупність технологій, що забезпечують фіксацію інформації, її обробку і обмін нею (передачу, поширення, розкриття); це методи і засоби отримання, перетворення, передачі, зберігання і використання інформації. На часі використовуються різні *моделі* інформаційно-комунікаційних технологій: *візуальна* (відеофільми, мультимедійні презентації, відеофрагменти фільмів та мультфільмів,

модулі дій, слайд-шоу, віртуальні екскурсії та електронні освітні ресурси), підібрані та розроблені відповідно до віку дітей; *аудіо модель* (використання дисків, аудіокниг, радіопередач); *ігрова модель* (інтерактивні ігри та іграшки, комп'ютерні та електронні ігри). Вибір форм та методів навчання з використанням інформаційно-комунікативних технологій та електронних освітніх ресурсів визначається педагогом самостійно з врахування вікових особливостей вихованців, галузі знань і теми вивчення. Наприклад, *мультимедійні презентації* патріотичного спрямування можуть використовуватися під час занять з ознайомлення дітей із довкіллям, художньої літератури і мовленнєвого спілкування, образотворчої діяльності, ознайомлення з природою, а також під час свят і розваг. Тематика цих презентацій може бути різною, наприклад, «Моя країна – Україна», «Державні та національні символи України», «Ландшафти України», «Запорізька Січ», «Видатні люди України», «Дивовижні місця України», «Мій край в піснях і поезії», «Моє місто в різні пори року», «Природа рідного краю», «Ремесла мого краю», «Свята і традиції українців» тощо. За допомогою презентацій ознайомлюємо дітей з історією країни, її символікою, видатними людьми, красою природи та виховуємо любов до неньки України.

На музичних заняттях використання мультимедійних презентацій доцільно використовувати у процесі слухання музики, що дозволяє збагатити процес сприйняття дошкільників кліпами, викликає бажання слухати українську народну музику, музичні твори, українських композиторів і допомагає надовго їх запам'ятати. Створення презентацій вимагає дотримання таких вимог: підбираються яскраві ілюстрації, доступні сприйняттю дітей, які забезпечують системність та послідовність у викладі матеріалу. В оформленні слайдів дотримуються єдиного стилю, підбирають картинку з якісним зображенням на весь екран, або не більше чотирьох картинок на одному слайді одного розміру, з невеликим відступом від країв. Щоб не відволікати увагу дітей від змісту інформації, не потрібно захоплювались анімаційними ефектами. При ознайомленні дошкільників з українськими народними музичними інструментами використовуються мультимедійні презентації, відеозаписи концертів оркестру народних інструментів, сольне звучання різних інструментів (цимбали, тріскачки, бубни, свищики, ложки, сопілка). Для закріплення матеріалу ефективно використовуються інтерактивні ігри, відеоролики, ігри-вікторини, інтерактивні музичні загадки патріотичного змісту. Інтерактивні дидактичні ігри дозволяють перетворити освітній процес у захоплюючу гру, в якій діти стають її учасниками. У

такому варіанті можливі ситуації, коли вихованці одночасно працюють із педагогом, а на певному етапі переходять до індивідуальної роботи за вказівками вихователя. Подання інформації на екрані в ігровій формі викликає у дітей величезний інтерес, а рухи, звук, мультиплікація надовго привертають увагу. Використання таких ігор підвищує креативність дитини, вміння оперувати символами на екрані монітора, що сприяє оптимізації переходу від наочно-образного до абстрактного мислення.

У сучасній практиці використання інформаційних технологій в ЗДО важливе місце займають і *віртуальні екскурсії,* що мають великий потенціал в художній та історичній галузях знань, їх використання є сучасним і перспективним напрямом художньо-краєзнавчої роботи. Ознайомлення дітей із рідним краєм засобами освітніх подорожей та використання віртуального простору запропоновано К. Крутій, Т. Грицишиною, І. Стеценко та ін. Екскурсія у такому форматі дає можливість відвідувати цікаві місця, що робить цей процес більш доступним, окрім цього надає можливість багаторазового перегляду як фрагментів так і екскурсії в цілому, дозволяє відвідувати цікаві локації, незважаючи на карантинні обмеження». С. Матвієнко вказує на те, що вибір дітьми бажаних цілей і засобів краєзнавчої діяльності, реалізація мотивів і потреб в обраній позиції сприяють трансформації духовних цінностей в цінності особистості.

Віртуальна екскурсія з технічного погляду – це комбінація панорамних фотографій, перехід від однієї панорами до іншої. Найбільш доступною формою віртуальних екскурсій є мультимедійні, які може створювати педагог попередньо або спільно з дітьми у межах цікавого проєкту з вивчення рідного краю. У процесі проведення такої форми роботи старші дошкільники постають не тільки її активними учасниками, але й власне авторами. Участь дітей 6-7 років у створенні педагогом віртуальної екскурсії може, у цьому сенсі, передбачати компонування фонду фотографій (наприклад, за темами «Чудові парки / сквери мого міста», «Величні собори міста», «Сімейна прогулянка містом» тощо). Організація у такому проєкті творчої групи з 5-7 дітей дозволить ефективно й пізнавально працювати над укладанням фотосторінок майбутньої мультимедійної презентації. Учасники кожної із груп, у межах такого проєкту, можуть запропонувати спільну розповідь стосовно мальовничого куточка рідного міста, його архітектурних споруд, місцевого театру тощо. Важливу роль у створенні віртуальних екскурсій за участю дітей відіграє пошуковий метод. Діти не тільки ознайомлюються із матеріалами відео- або мульти-

медійної екскурсії, а займаються її активним пошуком, набувають нових знань про рідний край, його історії, культури, життя людей у сьогоденні. Проведення художньо-краєзнавчої екскурсії (будь-якого формату) з дошкільниками буде ефективним тоді, коли отримані уявлення та знання діти втілять на подальших заняттях, у самостійній діяльності – створенні малюнків, виготовленні поробок на тему екскурсії тощо. Після віртуальної екскурсії вихователь може надіслати матеріал на гаджети батьків вихованців з метою продовження ознайомлення дітей із визначними місцями рідного міста/села, його історією та культурою.

Постійне розширення знань дітей про навколишній світ, рідний край, збагачення їхніх вражень – важлива умова розвитку їхньої ігрової діяльності. Наприклад, після проведення віртуальної екскурсії містом, можна провести дидактичні настільно-друковані ігри (за сюжетом прогулянки містом, відвідуванням музею, переглядом картин відомих митців тощо). У сюжетно-рольових іграх дітьми можуть бути втілені епізоди сімейного відпочинку у місті, відвідування театру тощо. Враження від спілкування з творами культури рідного краю старші дошкільники зможуть втілити у малюнках, поробках, колективних колажах. Отже, віртуальна екскурсія є ефективним та сучасним засобом ознайомлення дітей із рідним краєм. На часі – організація спільних форм роботи ЗДО з місцевими музеями, бібліотеками, установами культури щодо створення відеоматеріалів, які будуть сприяти активності у пізнанні рідного краю.

Умовою для проведення віртуальних екскурсій зі старшими дошкільниками є наявність у ЗДО інтернет-мережі (перегляд вже наявних там ресурсів), за умов проведення дистанційної освітньої роботи – необхідне використання гаджетів удома. Якщо для здобувачів освіти шкільного віку педагогами використовуються екскурсії, вже створені на різних інформаційних платформах (наприклад, через онлайн платформу Google Art Culture), то для дітей дошкільного віку створення екскурсій краєзнавчого спрямування ще тільки розпочато. С. Матвієнко радить, при підготовці методичного супроводу до цифрового ресурсу, урахувати педагогу такі аспекти:, як ідея екскурсії; мета й завдання екскурсії; зміст даного заходу; пропонований маршрут, оформлення екскурсії тощо..

Значний потенціал щодо національно-патріотичного виховання дошкільників має і *портфоліо* – інноваційна форма оцінювання і накопичення інформації, із забезпеченням при цьому, можливості для здійснення власних оцінних суджень щодо результатів своєї діяльності, зібраної

інформації. Портфоліо – це спеціально спланована та організована індивідуальна добірка матеріалів і документів, яка демонструє зусилля, динаміку і досягнення дітей у різних сферах. Створення портфоліо може бути індивідуальним (дитина виготовляє його разом із батьками) і груповим (працюють діти з педагогом). В індивідуальному портфоліо наочно фіксуються моральні вчинки дитини у всіх напрямах національно-патріотичного виховання у родинному колі. Це – родовід/ родинне дерево, взаємна любов і повага між членами сім'ї, взаємодопомога, спільна праця, спільний відпочинок, участь в акціях, благодійність, моральні принципи сім'ї, сімейні реліквії, захоплення членів сім'ї, участь членів родини у громадських заходах патріотичного змісту, участь у захисних процесах країни, відвідування культурних національних заходів (концертів вітчизняних виконавців, фестивалів народної і патріотичної пісні, перегляд історичних і документальних фільмів, прогулянки з сім'єю рідним містом, екскурсії і подорожі Україною, відвідування ярмарок народних ремесл, сімейні обереги (рушники, вишиванки, стрічки, рослинні обереги тощо), символіка у домі й транспорті (наявність прапора, сувенірних зображень герба тощо), у природі (які квіти ростуть у дворі – чорнобривці, дерева – верба, калина), сімейні традиції святкування народних свят, улюблені українські страви членів родини, спільні перегляди-вболівання за українських спортсменів тощо). Залучення сімей до створення такого портфоліо (все має бути відображено у фото /відео) спонукатиме родину до використання будь-якої можливості пережити високе почуття патріотизму, проникнутися національною ідеєю, бажанням виступити на її захист, зберегти для наступних поколінь. Дитина ж опиняється в епіцентрі патріотизму, усвідомлює сутність усіх його сторін, оволодіває певними вміннями, формується інтерес до всього національного і почуття гордості за нього. Можна влаштувати захід із презентацій родинного досвіду, національно-патріотичного виховання дитини, відображеного у портфоліо, що стане джерелом нових ідей для сім'ї.

У груповому портфоліо вихователь фіксує участь дітей у святах, розвагах, екскурсіях і походах, спільними із батьками і без них, відвідування дітьми музеїв, картинної галереї, зустрічі із воїнами-визволителями, покладання квітів біля підніжжя монументів загиблих тощо. Тобто портфоліо – це паспорт проведеної виховної роботи з національно-патріотичного виховання, який діти переглядаючи, будуть згадувати і неодноразово проживати отримані почуття. Портфоліо може бути в паперовому вигляді й елект-

ронному. Переваги електронного портфоліо – це можливість розміщувати там відеосюжети занять із дітьми. Таким чином, технологія портфоліо дозволяє враховувати результати, досягнуті вихованцем в різноманітних видах діяльності. Даний спосіб фіксації індивідуальних і групових досягнень дозволяє відобразити позитивні емоції, успіхи, враження, нагороди, висловлювання, почуття. Портфоліо може використовуватися педагогом як самостійна технологія і як засіб/складова проєктної технології.

Ігрові технології – форма взаємодії педагога й дітей, спрямована на формування вмінь розв'язувати складні завдання на основі компетентного вибору альтернативних варіантів через реалізацію певного сюжету. Використання ігрових технологій може бути реалізовано в різних формах: *рольові та імітаційні ігри; ігрові завдання* (заняття-мандрівка, заняття-змагання; заняття-конкурс, заняття-квест) тощо; *ігровий підхід до традиційних* дидактичних завдань заняття; ігрові види роботи поза заняттями: *участь у конкурсах, атракціонах*. В уявній і реальній грі-подорожі діти можуть мандрувати стежками рідного краю, вулицями міста чи села, ознайомлюватися з пам'ятками архітектури, рослинним чи тваринним світом рідного краю. Під час заняття-змагання фізичного спрямування («козацькі забави») – діти ознайомлюються з діями козаків, їхніми забавами, намагаються бути такими сильними і спритним як вони. Якщо змагання має інтелектуальний характер – демонструватимуть знання з історії рідного краю, його славетних людей, визначних пам'яток. Змагання естетичного спрямування може перетворитися в шоу з попурі українських народних пісень, танків, хороводів. Ігрові заняття-конкурси спонукатимуть дошкільників до читання віршів, індивідуального й групового виконання пісень національно-патріотичного змісту. Під час гри-квесту діти дізнаються про цікаві факти з життя і побуту українців, ознайомлюються із ландшафтами, рельєфами, ріками й озерами рідного краю. участь у атракціонах розширює уявлення дитини про рідний край, його економіку, велич і красу.

Інтерактивна технологія*. Мета* – розвивати комунікативні навички, створювати комфортні умови та сприятливе емоційне середовище для всіх учасників заняття, формувати навички роботи в команді та вміння висловлювати свої думки, викликати інтерес до навчання та внутрішню мотивацію, розкривати творчий потенціал. Інтерактивне навчання здійснюється за допомогою методів і прийомів. Інтерактивні методи навчання – це спосіб взаємодії усіх учасників освітньо-виховного процесу, під час якого слухачі перестають грати пасивну роль і активно долуча-

ються до роботи. Перебуваючи в інтеракції діти вчаться поважати один одного, уступати, допомагати, домовлятися, прощати, тобто у них формуються такі моральні якості як повага до інших, терпимість, примирення, співчуття, відповідальність, старанність. Прикладом інтерактивних форм роботи, що мають патріотичне спрямування можуть бути інтелектуальні ігри: «Найрозумніший», брейн-ринг «Я люблю свою країну», заочні подорожі «Подорож Дніпром», виставки дитячої творчості «Відпочиваємо в Україні», «Майбутнє мого міста»; флеш-моб «Ми – діти твої, Україно» тощо.

***Інтегроване навчання як технологія*.** Чинні освітні програми розвитку дітей дошкільного віку спрямовані саме на цілісне подання дітям знань про об'єкт пізнання. Багатоканальність сприйняття забезпечує вичерпні знання про явища чи предмет. Наприклад, щоб діти краще зрозуміли, що таке державні і природні символи і навіщо вони існують, пропонуємо їм не лише розповідь про них, а й демонструємо зображення, відеосюжети, де зустрічаються ці символи, проводимо екскурсії у природу, в музеї, слухаємо і вивчаємо вірші, співаємо пісні про них, створюємо їх у зображувальній діяльності. Паралельно закріплюємо математичні поняття – форми, кількості, величини, знання про рослинний і тваринний світ України тощо. Інтегрований підхід, як правило використовуємо під час інтегрованих занять, свят і розваг. Ефективним способом формування системності знань на основі інтеграції змісту дошкільної освіти є застосування інтелектуальних карт та коректурних таблиць. Наприклад, щоб ознайомити дошкільників із творчістю Т. Шевченка, як відомого українського митця і патріота, можна створити разом із дітьми інтелектуальну карту, або попередньо підготувати її. На карті – від портрета Т. Шевченка відходитимуть розгалуження в таких напрямах: Т. Шевченко – патріот (носив національне вбрання, писав і говорив українською мовою, описував рідну природу, соціальний устрій тодішньої України, закликав до боротьби за свободу); Т. Шевченко – письменник (писав у жанрах – вірші, поеми, оповідання); Т. Шевченко – художник (малював портрети, автопортрети, пейзажі) і – Діям про Т. Шевченка (літературні твори, де описано дитячі роки Т. Шевченка).

Проєктна технологія, як спосіб організації педагогічного процесу за умов взаємодії педагога і вихованця, педагога і батьків, педагога і педагога; поетапна практична діяльність щодо досягнення поставленої мети. Дитина психологічно краще готується до сприйняття невідомого, но-

вого для неї, і це зумовлює не тільки кращі результати в навчанні, а й сприяє формуванню її як особистості, таких моральних якостей, як цілеспрямованість, наполегливість, принциповість. Реалізація проєкту здійснюється в ігровій формі, діти залучаються до різних видів творчої та практичної діяльності, в безпосередньому контакті з різними об'єктами соціального середовища (екскурсії, зустрічі з видатними людьми, народні ігри, практично корисні справи, регіональні особливості мовлення, свят, кухні тощо). Проєкти реалізуються в будь-якому об'єднанні дошкільників (у групі, підгрупі, одночасно в декількох групах, по всьому закладу, у соціумі мікрорайону тощо); розподіляються на декілька вікових рівнів їх реалізації. Робота над проєктом складається з діяльності педагога і дітей на кожному із етапів проєктної діяльності. Розподіл роботи за етапами проєкту подано в *таблиці 2.11.*

Таблиця 2.11

Діяльність педагога	**Діяльність дітей**
Перший етап	
Формулювання проблеми (мети, прогнозування продукту проєкту). Введення в ігрову (сюжетну) ситуацію. Формулювання завдання	Входження в проблему. Вживання в ігрову ситуацію. Ухвалення завдання. Доповнення до завдань проєкту
Другий етап	
Допомога у розв'язанні завдання. Допомога щодо планування діяльності. Організація діяльності	Об'єднання дітей у робочі групи. Розподіл амплуа.
Третій етап	
Практична діяльність. Спрямування і контроль за здійсненням проєкту.	Формування специфічних знань, умінь, навичок
Четвертий етап	
Підготовка до презентації. Презентація. Формулювання висновків про якість виконаної роботи	Підготовка продукту діяльності до презентації. Презентація продукту діяльності. Аналіз продукту, висновки.

Метод проєктів дає можливість дитині експериментувати, синтезувати отримані знання, розвивати творчі здібності та комунікативні навички, що дозволяє успішно адаптуватися до майбутнього шкільного навчання. Види проєктів: *творчі* – проєкти які не мають детально відпрацьованої структури спільної діяльності учасників, вона тільки намічається, надалі

розвивається та отримує кінцевий результат (самостійний пошук інформації, обмін нею між учасниками проєкту»; *рольові, ігрові проєкти* – структура також тільки визначається і залишається відкритою до завершення роботи, учасники беруть на себе певні ролі. Ступінь творчості тут високий, але домінуючим видом діяльності є рольова та ігрова; *літературно-творчі* – проєкти, де діти різних вікових груп об'єднуються з метою ознайомлення з творчістю українських поетів і письменників, однолітків, мають бажання слухати ці твори, переглядати як відеоматеріали, творити, створене комплектувати у збірку тощо); ознайомлювально-орієнтовні – проєкти спрямовані на збирання інформації дітьми про будь-який об'єкт, явище. На наш погляд, найбільш ефективними в національно-патріотичному вихованні старших дошкільників є літературно-творчі (створення літературних жанрів на задану тематику – про моральні вчинки, природу, високі почуття) й ознайомлювально-орієнтовні (пошук і знайомство із відомими людьми, митцями, формування збірки легенд / фольклорних творів краю, ознайомлення та опис традицій рідного краю, дослідження флори і фауни краю, створення червоної книги тощо.

Усі проєкти проводяться в межах закладу дошкільної освіти, як правило між групами учасників, але трапляються особистісні, індивідуальні проєкти. У проєкті можна об'єднати зміст навчання з різних галузей знань, крім того, виникають можливості в організації спільної пізнавально-пошукової діяльності дошкільників, педагогів та батьків. Проєктно-ігрова діяльність як одна з особистісно-орієнтованих технологій дозволяє розвивати у дітей творче мислення, пізнавальний інтерес до різних галузей знань, самостійність у придбанні уявлень про навколишній світ, а також формує у них комунікативні навички та моральні якості особистості.

Прикінцевим етапом самостійної дослідницької роботи, яку дитина виконувала під час ознайомлення з певною народознавчою темою, ознайомлення із явищами суспільного життя, ознайомлення із природою (за проєктом, чи поза ним) є створення *лепбука*, що має форму розгортки книжки (теки) з кишеньками, дверцятами, віконцями, рухливими деталями, які дитина може діставати, перекладати, складати на свій розсуд. У лепбуці розміщується матеріал з певної теми. Щоб заповнити його, дитині потрібно виконати певні завдання, провести спостереження, презентувати матеріал. Створення лепбуку допоможе збагатити, закріпити і систематизувати отриману у ході проєкту інформацію, а розглядання теки в подальшому дозволить швидко освіжити в пам'яті цікавий матеріал.

Лепбук формується поетапно: вибір теми, складання плану майбутнього лепбуку, малювання макету теки, створення лепбуку в натуральний розмір. У результаті роботи з лепбуками в дошкільників розвиваються універсальні вміння, а саме: планувати майбутню діяльність; домовлятися з однолітками; розподіляти обов'язки; шукати потрібну інформацію, узагальнювати та систематизувати; самостійно пояснювати; приймати власні рішення, спираючись на надбані знання і вміння; використовуючи усне мовлення, висловлювати своє бажання. Лепбуки можна робити як індивідуально (дома з батьками), так і на груповому занятті. Отже, лепбук може бути продуктом дослідницької діяльності дитини.

Мистецтво розповідати (технологія сторітеллінгу) також може бути використана з метою патріотичного виховання.

2.5.4. Проєктна технологія як спосіб засвоєння соціальних ролей

В основі проєктної технології лежить організація діяльності дітей зі створення проєкту, як такого феномену, що передбачає усвідомлене, осмислене прагнення його виконавців вирішити певну життєву проблему, досягти певної цілі, отримати конкретний результат завдяки послідовному вирішенню поточних завдань. Освітній проєкт – творча, ініціативна, вмотивована та актуальна для дітей самодіяльність, конкретно практично-творча діяльність, поетапний рух до реалізації мети. Технологія проєктів відповідає вимогам часу, оскільки розширює простір для творчості дитини, активізує мислення, підсилює вмотивованість, надає педагогу й дітям можливість бути партнерами, уникаючи проявів домінантності, зверхності, тиску. Старші дошкільники прагнуть до спілкування й взаємодії з однолітками, розуміють та високо оцінюють можливості партнерської співпраці з ними. Партнерство старших дошкільників у проєктній діяльності – це спілкування і співучасть «на рівних», де ніхто не вказує, не контролює, не оцінює, що дозволяє педагогу практично реалізувати гуманістичні цінності дошкільної освіти, зокрема, ідею про те, що кожна дитина є самоцінною особистістю з індивідуальним досвідом ознайомлення і освоєння довкілля. Робота над проєктом дозволяє формувати в його виконавців інформаційну, дослідницьку, комунікативну компетентності, здатність до самонавчання та ефективного використання знань на практиці.

Об’єднання дітей спільними інтересами і цілями у процесі виконання проєкту породжує у них колективні переживання, які формують доброзичливість, толерантність, співчутливість у ставленні один до одного, у дитини зароджується так зване «почуття ліктя», що стає основою емоційного інтелекту, згуртованості та громадянськості. У процесі спілкування і взаємодії з однолітками дитина має нагоду займатись різними видами дитячої активності, під впливом чого у неї виникають інтелектуальні (інтерес, здивування, сумнів, радість, цікавість, почуття нового) й моральні (поваги, підтримки, розуміння, симпатії) переживання. Перешкоди, проблеми у досягненні поставленої мети проєкту діти зустрічають разом, і це допомагає їм успішно долати труднощі, переживати радість успіху нехай у «дитячій», але такій важливій для них справі.

Отже, технологія проєктування є унікальним засобом забезпечення співпраці, співтворчості дітей і дорослих, способом реалізації особистісно орієнтованого підходу до освіти. Проєктна технологія як спосіб засвоєння дошкільниками важливих соціальних ролей стає пріоритетним шляхом забезпечення успішності дітей з відмовою від дискримінаційного їх поділу на категорії. Лише такий підхід дозволяє формувати в дошкільників динамічну систему соціальних ролей.

Позитивними моментами технології проєктної діяльності з дітьми старшого дошкільного віку є також зміна позиції вихователя. З носія готових знань він перетворюється на організатора пізнавальної, дослідницької діяльності своїх вихованців; поліпшується психологічний клімат у групі. Важливо, що знання, здобуті у ході реалізації проєкту, стають надбанням особистого дитячого досвіду, потрібного їм для орієнтації у довкіллі; діти набувають вміння міркувати – вчаться ставити мету, добирати засоби для її досягнення, оцінювати наслідки; розвиваються комунікативні навички, що є фондом базових лідерських якостей (уміння домовлятися, приймати або заперечувати чужу думку, здатність відгукуватися на пропозиції інших, оцінювати й контролювати один одного, узгоджувати й координувати свої дій). Це метод педагогічно-організованого пізнання й засвоєння дитиною навколишнього середовища, що дозволяє їй відчути себе активним діячем, перетворювачем світу.

Проєктна діяльність у закладі дошкільної освіти дозволяє перетворити будь-який колектив на згуртовану команду, члени якої спільно комунікують, взаємодіють, працюють над вирішенням навіть найскладніших завдань. В таких умовах кожна дитина зможе відчути себе потріб-

ною, зацікавленою, виступати як лідер або як виконавець і безпосередній учасник цікавої творчої справи – від зародження ідеї до її втілення з отриманням бажаного результату, який вимагає ретроспективної оцінки проведеної в дитячій команді «проєктувальників» спільної роботи. У проєктній діяльності перед дітьми виникає потреба самостійно визначати мету, кроки її досягнення через виконання низки послідовних завдань, знаходити адекватні форми, методи та прийоми їх виконання.

У закладі дошкільної освіти проєктна діяльність може бути різною за обсягом завдань, тривалістю, характером координації та контактів, формою проведення, видом діяльності. Проєкти реалізуються у двох основних формах, а саме: або як проєктна діяльність вихователя, або як методика, за якою вихователь організовує проєктну діяльність дітей. Проєкт вихователя – це організована діяльність, спрямована на розв'язання актуальної проблеми освітнього процесу, що призводить до його зміни на краще (рух до прогресу). Він здійснюється за усталеною системою проєктної діяльності. Важливо, щоб проєкт вихователя відзначався креативністю, оскільки встановлено, що креативність дітей залежить від креативності педагога. За допомогою проєктів вихователь може досягти успіху у розв'язанні багатьох професійних проблем (оновлення дидактичного забезпечення навчального осередку групи; організація виїзного пізнавально-розважального заходу; розробка і впровадження тематичних планів нового спрямування, ознайомлення з методом занурення). Поряд із цим основою проєкту вихователя може бути організація проєктної діяльності дітей з певної теми.

Проєкт дітей є складовою проєкту вихователя, його змістом і метою одночасно. Проєктування дитини передбачає співпрацю вихователя з дитиною у творчій діяльності з розв'язання нових для дитини проблем. *Завдання вихователя* полягає в тому, щоб створити проблемну ситуацію, залучити дітей до її вирішення, створити умови для знаходження різних варіантів способу розв'язання поставленої проблеми та створення запланованого кінцевого продукту у змістовній і насиченій взаємодії дітей між собою та з вихователем. Мета дітей – знайти відповіді, створити кінцевий продукт, поставити нові проблеми. Дитяча проєктна робота стає для вихователя предметом аналізу її ефективності і недоліків, що слугує основою для вдосконалення методу.

Проєктна діяльність може бути різною як за обсягом завдання, так і за тривалістю, зокрема виокремлюють короткотривалі (упродовж одного дня,

заняття) та довготривалі проєкти (до двох тижнів). Великі за обсягом довготривалі тематичні проєкти (наприклад, «Кімната казки в ЗДО», термін проведення – один рік) складаються із серії проєктів, результати кожного з яких презентують, оформлюючи тематичну виставку, організовуючи свято, розвагу тощо. Як правило, проєкти проводять у межах закладу дошкільної освіти, але трапляються особистісні, індивідуальні проєкти (в образотворчій та словесній творчості), які діти реалізують спільно з батьками. У групових проєктах дитина вчиться спільно з колективом планувати свою діяльність, взаємодіє з різними партнерами, що безсумнівно підвищує рівень сформованості її позитивних лідерських якостей. Включення дошкільників у проєктну діяльність передбачає дотримання таких *педагогічних умов*, як урахування бажань і досвіду її виконавців; розуміння проблеми та її прийняття дітьми як цікавого завдання; наявність інформаційної та матеріальної бази; співпраця вихователя і дітей; свобода дітей у вираженні власної думки, у виборі способів вирішення проблеми; ігровий характер проєктної роботи. З боку вихователя важливими умовами є володіння методом проєктів, постійний контакт з дитячою групою, доброзичлива й зацікавлена підтримка ініціативи дітей, що дає простір для їхнього самовираження; творчий підхід до підготовки завдань з проєктної роботи, що відповідають вимогам проблемності, інноваційності, забезпечують відкритість дітей до нового, формують потребу у пізнанні й освоєнні довкілля.

Реалізація проєктної технології передбачає дотримання певних дидактичних *принципів,* серед яких провідну роль відіграють такі засадничі умови, як активність (зацікавлене сприйняття дітьми проблеми проєкту, готовність до її вирішення); продуктивність (прагматична спрямованість вирішення проблеми задля отримання суб'єктивно чи соціально ціннісного результату); технологічність (послідовне вирішення низки завдань на шляху вирішення проблеми, кожне виконане завдання слугує базою для виконання наступного); відкритість новому (створення комунікативно-пізнавального середовища, сприятливого як для реалізації поставленої мети, так і для започаткування нових проєктів); опора на суб'єктний досвід дітей (урахування пізнавальних, творчих, моторно-рухових можливостей дитини, відповідно до віку та індивідуального життєвого шляху; забезпечення ігрового характеру завдань); зв'язок дослідження з реальним життям (використання довколишнього середовища як лабораторії, місця для експериментування); співробітництво та партнерство (групова форма виконання проєктів, об'єднання ресурсів і зусиль задля досягнення спільної мети).

Формування лідерських якостей у проєктній технології. Особливе соціальне життя в дитячій групі, яка виконує проєкт, стає виховним контекстом для формування провідних лідерських якостей у дошкільників. Партнерські стосунки, які є притаманними для взаємодії-співпраці, забезпечують динамічну зміну ролей лідера і виконавця. Адже кожен учасник дитячої групи має можливість висловити свою думку, пропозицію, ідею, які обговорюють інші учасники, приймаючи або відкидаючи її. У цьому процесі проявляється і формується дитяча активність, самостійність, ініціативність як провідні лідерські якості.

Педагогічний потенціал проєктної діяльності у формуванні дитячого лідерства визначається низкою притаманних їй освітніх функцій, а саме: дидактичною, розвивальною, пізнавальною, виховною. Дидактична функція передбачає вироблення у дітей вміння самостійно поповнювати свій досвід, використовувати його відповідно до соціальної, соціально-побутової, природничої, здоров'язбережувальної, художньо-естетичної сфер життя; формування навички пояснювати й захищати свою позицію в обговореннях з однолітками. Пізнавальна функція передбачає підвищення мотивації дітей до одержання нових знань; вдосконалення пізнавальних процесів уваги, пам'яті, мислення, мовлення, уяви; формування здатності критично оцінювати твердження, думки, ідеї; розвиток мисленнєвих операцій (аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, класифікації тощо). Зміст розвивальної функції стосується особистості дитини, її довільності (здатність до управління емоційно-вольовою сферою, подолання труднощів), здібностей (творчих, пошуково-дослідницьких, комунікативно-організаторських тощо). У результаті проєктної діяльності дошкільники отримують досвід виконання лідерських ролей у тих ситуаціях, які вимагають від кожної дитини прояву відповідальності; самостійності у досягненні поставлених цілей, ініціативності щодо способів виконання дій; витримки, уважності та чуйності стосовно поведінки товаришів, здатності спільно долати труднощі і перешкоди, погоджувати й координувати свої дії; адекватно оцінювати дії свої та інших співучасників проєкту.

Нові можливості для формування лідерства дітей виникають також завдяки залученню до дитячої проєктної діяльності батьків, управлінців, іноді й представників громадськості, що дозволяє розширити та змістовно наповнити їхню співпрацю. Лідерські якості формуються у дошкільників-учасників проєкту завдяки партнерським стосункам і співпраці між учасниками освітнього процесу, забезпечення яких спирається на до-

тримання таких *принципів життєдіяльності*, як: пріоритет взаємодії, що підтримує й мотивує (у командній співпраці головне – не досягнення, а залучення кожного до спільних справ); активізація взаємного обміну знаннями, уміннями, навичками між дітьми (досвід окремих – надбання всіх); часткове делегування дітям певних повноважень тощо.

Педагогічне керівництво проєктною роботою дітей має спрямовуватись на втілення гуманістичних принципів поваги й любові до дитини, коли дорослий дбайливо й обережно допомагає їй проявити себе, отримати радість пізнання і творчості. Завдання педагога – не вказувати, а направляти; не задавати, а супроводжувати; не оцінювати, а стимулювати. Для того, щоб проєктна діяльність якнайбільше сприяла формуванню лідерських позицій, вихователь має прийняти непосидючість дітей і гомін у групі як норму, без якої неможливе встановлення дружньо-ділових взаємин; обов'язковість діалогу, який може навчити дітей не тільки слухатися, а й слухати і чути дорослого та один одного (розмовляти з дітьми, а не вказувати їм). Організація проєктної діяльності передбачає участь кожної дитини у ній і відчуття своєї значимості. Педагог підтримує самостійність дітей; залучає до участі в проєкті родини вихованців, зміцнюючи як внутрішньосімейні зв’язки, так і зв’язки батьків групи; за потреби допомагає дітям у пошуку джерел інформації; хвалить дітей за найменші досягнення; не акцентує увагу на помилках, а допомагає їх знайти і виправити; виявляє доброзичливість, зацікавленість до дитячих досліджень; розвиває дитячу фантазію, не обмежує її прояви; враховує вікові та індивідуальні особливості дітей; впроваджує інтерактивні методи спілкування.

Проєктна діяльність дошкільника за умови участі вихователя і його підтримки здійснюється поетапно. *Перший етап* – виокремлення та прийняття (дорослими чи дітьми) проблеми, яка відповідає потребам дітей чи обох сторін; *другий* – спільне визначення мети проєкту, мотиву майбутньої діяльності, прогнозування результату (дорослий не тільки генерує свої ідеї, але й підключається до реалізації ідей дітей. Важливо, щоб він був здатний щиро захопитися тим, чим в даний момент зайнята дитина; прийняти її інтереси, бажання, мету і поглибити її знання в тому числі і за рахунок включення в цей процес особистої мети і задач); *третій етап* – планування діяльності дітьми при незначній допомозі дорослого, визначення засобів реалізації проєкту; *четвертий* – втілення задумів, ідей на подолання проблеми, що становить серцевину виконання дітьми проєкту, надання диференційованої допомоги з боку педагога; *п’ятий* – обгово-

рення результату (дій кожного, з'ясування причин успіхів і невдач); *шостий етап* – спільне визначення перспективи розвитку проєкту.

Залежно від типу проєкту, його реалізація потребує конкретних видів діяльності дітей, один з яких домінує. Так, формування лідерського потенціалу за програмою «Лідер живе в кожному» (Гавриш, 2020) відбувається у характерних для дошкільного віку видах діяльності (комунікативній, пізнавальній, ігровій, дослідницько-пошуковій, художньо-естетичній тощо). Результати сформованості лідерського потенціалу старших дошкільників за програмою, представлено трьома критеріями – прагнення лідерської позиції у дитячій спільноті (вмотивованість); навички командної взаємодії і комунікації; базові особистісні якості (важливі для лідерства). До кожного критерію у кожному із видів дитячої діяльності є свої показники.

Наприклад, у *комунікативній* діяльності дитина прагне до лідерської позиції серед дітей (зацікавлює, переконує, заохочує інших до спільної діяльності, презентує власні та спільні досягнення); конструктивно взаємодіє в команді (домовляється, звертається по допомогу, мириться, вибачається, допомагає, вибачає, співчуває, надає допомогу, адекватно реагує на емоційні прояви інших); проявляє такі лідерські якості, як активність, впевненість, винахідливість. У *пізнавальній* діяльності дитина виявляє радість від власного пізнання має авторитет серед дітей завдяки обізнаності в різних сферах знань, хоче донести іншим те, про що дізналася сама. При цьому вона виявляє мотивацію пізнання і радість від осягнутого; організовує ровесників до ігор, активно і переконливо діє в дослідженнях, впевнено використовує здобуті знання у своїй діяльності; проявляє такі базові якості як активність, креативність, цілеспрямованість, спостережливість.

В *ігровій* діяльності дошкільник намагається бути в центрі спільного планування й обговорення майбутньої гри, її сюжетної лінії, прагне керувати групою дітей під час добирання атрибутів до гри, розподілі ролей, та облаштування; виявляє вміння самостійно та спільно планувати й обговорювати майбутню гру, її сюжетну лінію, добирати атрибути, розподіляти ролі, знаходити та облаштовувати місце для гри, може самостійно розгортати сюжет гри, змінювати правила гри, обговорюючи їх з партнерами по грі та контролювати їх дотримання; проявляє такі базові лідерські якості як відповідальність, ініціативність, витримка, кмітливість, прагнення бути кращим. У дослідницько-пошуковій діяльності дитина ініціює створення задуму та його реалізацію у перетворювальній діяльності у відповідності до природного

призначення предмету, висуває пропозиції під час групового осмислення дітьми інформації стосовно завдання та створення на цій основі простих схем чи символів, сама виявляє готовність брати участь в дослідницько-пошуковій роботі і запрошує інших, пропонує себе для пояснення дітям смислу завдання, поставленого вихователем, бере участь у груповому обговоренні завдання, намагається бути першою у спільному з товаришем розборі нескладної схеми чи плану виконання завдання; виконує дослідне завдання в парі, трійці, команді, узгоджуючи свої дії з іншими, пропонує різні способи його розгортання, розподіляє завдання, доручення між дітьми, способи фіксації результатів різними способами (малюнки, фото, відео матеріали тощо), може оцінити складність завдань, передбачити, раціональні шляхи його виконання, алгоритм дій, відповідально ставиться до вибору приладдя; проявляє такі базові якості як активність, зацікавленість, наполегливість, дотепність, переконливість.

Прояв лідерства у *художньо-естетичній діяльності* визначається творчим підходом до створення задуму та реалізації художньої діяльності у відповідності до задуму та природного призначення предмету, генеруванням ідеї та запаленні товаришів бажанням її реалізувати, демонстрацією комунікативних здібностей, вмінь переконливо говорити й слухати інших. Дитина-лідер виявляє співтворчість з дітьми у театралізації творів, придумуванні сюжетів, виборі театру для гри. Вона прагне до спільного виконання співу, танцю, малювання, ліплення, драматизації, співвідносить свої інтереси з бажаннями інших дітей під час колективної художньої творчості, радіє спільному результату; проявляє базові лідерські якості (адекватність оцінки власних досягнень, доброзичливість у взаємодії, прагнення досягти мети, креативність).

В умовах проєктної діяльності створюються умови для формування цілого набору лідерських ролей (як генератора ідей, експерта, організатора, комунікатора тощо). Ознайомлення з проблемою, що вимагає свого вирішення, призводить групу дітей до висловлення ідей, пропозицій. На цьому етапі дитина стає лідером, якщо спроможна висловити якомога більше пропозицій, що зацікавлять інших учасників. Лідер як експерт визначається готовністю і спроможністю розглянути висловлені пропозиції, висловитися про них критично, помітити у них певні переваги й недоліки та заявити про це у групі. Експерт володіє не лише сукупністю необхідних знань і умінь для того, щоб зрозуміти проблему, аналізувати її, визначати мету, але й здатен оцінювати ідеї товаришів, поліпшувати їх. Лідер як організатор передбачає

такі дії, як об’єднання учасників проєкту навколо його виконання, розподіл ролей у групі, залучення до спільного планування способів розв’язання/реалізації, забезпечення найкращої послідовності етапів роботи. Лідер як комунікатор сприяє створенню сприятливого настрою у групі, надає доброзичливу підтримку й заохочує інших, емоційно стійко ставиться до невдач і труднощів, вміє додавати іншим впевненості у своїх діях, знижувати тривожність та негативні емоційні реакції товаришів.

Соціально-психологічними механізмами формування лідерського потенціалу дошкільників у проєктній діяльності виступають такі явища, як довіра, мотивація, свобода вибору, осмисленість дій усіх суб’єктів освітнього процесу. Відчуття довіри дорослого до дітей і навпаки забезпечує щоденну практику вмотивованого активного включення дітей у різноманітні освітні ситуації, сприяє формуванню відповідальної самостійності. Надання дітям свободи вибору змісту (що я планую зробити) або способу (як я хочу і можу це зробити), засобів (що допоможе мені реалізувати задумане), формату (з ким і де я хочу діяти) – пробуджує стійкий інтерес, активну участь, осмисленість дій. Саме такий характер діяльності є максимально сприятливим для зростання особистісного лідерського потенціалу дошкільника. Під час роботи над проєктом в групі може і не з'явиться явний лідер, але кожна дитина виявляє лідерські якості. Цьому сприяють особисті якості «підлідера». У деяких випадках педагог ставить перед собою мету сформувати лідерські якості у конкретної дитини.

Пріоритетними формами і методами проєктної технології формування лідерських якостей дітей старшого дошкільного віку вважаються інтегровані заняття з використанням інтерактивних методів навчання, діалогів, самопрезентацій, гри-стратегії, командного формату виконання освітніх завдань, ситуацій попереднього групового обговорення мети і плану спільних дій; полілогу як проблемної бесіди, гри-дослідження, групових інтелектуальних ігор з елементами змагання, колективного створення пізнавальних казок, пізнавальних проєктів; командних ігор з елементами змагання й самоорганізації, спортивних свят і розваг; театралізованих вистав, колективного сюжетоскладання, колективної творчої справа, ігрового проєкту, ситуацій колективної творчості; ігор-квестів за умов самоорганізації команд, сюжетно-рольових та інтелектуальних ігор з елементами змагання; чергування, колективної праці, спільного виконання трудових доручень, моделювання структури трудового процесу на прикладі різних видів діяльності; дослідів, спостереження, експериментуван-

ня, проблемних завдань з попереднім спільним обговоренням способів їх вирішення тощо. Усі вищеозначені форми можуть проводитися як самостійні, так і в контексті проєктів, їх розмаїття забезпечує кожній дитині знаходження свого місця в дитяче-дорослому співтоваристві, створює надзвичайні можливості для розвитку лідерських якостей у дітей.

Тематика освітніх проєктів може бути різною, як от: «Музей рідного краю», «Осінь у моєму місті», «Як створюється книга», «Вітаміни-помічники», «Фабрика новорічних прикрас», «Наш ігровий майданчик» тощо. Їх лідерський потенціал залежатиме від поставлених цілей, створених дорослими умов для їх реалізації, врахування вікових особливостей та інтересів дітей, готовності вихователя до формування лідерства в дитячому колективі.

Наведемо приклад одного із потенційних проєктів «Музей рідного краю». Спрямованість проєкту – краєзнавство, тип – колективний, вид – інформаційний. Мета проєкту – отримання досвіду лідерства через поглиблення краєзнавчих знань. Завдання проєкту – навчання навичок роботи в групі, формування комунікативно-організаторських вмінь (ставити групові цілі, об’єднувати членів групи на подальшу роботу, узгоджувати і координувати дії окремих учасників тощо). Обладнання й матеріали – канцелярські приладдя, відео і книги про рідний край. Передбачуваний продукт проєкту: куточок краєзнавчого музею в приміщенні групи. Учасники проєкту – діти, батьки, вихователі, музейні працівники. Тривалість – 10 днів. Попередня робота – відвідування краєзнавчого музею у місті/селі. Реалізація проєкту відбувається так: очолює проєкт дитина з яскраво вираженою лідерською позицією («директор музею»), яка бере на себе відповідальність за створення музею свого краю. У підпорядкуванні «директора» знаходяться «народознавці», «геологи», «зоологи» і «ботаніки». Спільними зусиллями вони повинні створити музей рідного краю. З цією метою діти спілкуються з батьками вдома, приносять старовинні речі, обереги, мінерали, фото рослин і тварин місцевості/регіону, цікаві відео на електронних носіях. Музейний працівник за потреби консультує дітей і педагогів. «Директору» музею важливо зацікавити усіх проблемою, знайти спільну мову з «підлеглими», спрямувати їхню діяльність в потрібне русло, навчитися керувати собою та іншими. Згодом інші діти беруть на себе лідерські функції, набуваючи навички управлінської діяльності через створення умовних ситуацій – директор у від'їзді, директор захворів, пішов з посади тощо. По завершенні пошукової роботи органі-

зовується презентація-захист результатів проєкту. За допомогою дорослих облаштовується краєзнавчий куточок у приміщенні групи, чи в музичній залі. Запрошуються діти з інших груп, батьки. «Директор» розповідає присутнім історію і мету створення музею, хто найактивніше працював, хто проявив особливу старанність, приніс найцікавіший експонат. Далі передає слово «екскурсоводам», які розповідають про цей експонат.

Іноді під час виконання проєкту доводиться долати прояви так званих негативних якостей лідера, зокрема у випадку самоствердження дитини як головної, найважливішої особи у колі однолітків, що супроводжується зневагою, зверхнім ставленням до їх думки, агресивністю, егоцентризмом тощо. Для лідера, сенс проєкту може полягати у підпорядкуванні собі (або своїй ідеї) інших членів групи, що не відповідає цінностям партнерства. Командна робота дітей зміщується в сферу міжособистісних стосунків, боротьби за лідерство, вибудовування ієрархічних структур відносин, що становить серйозну небезпеку в розвитку проєктної діяльності. Така ситуація виникає тому, що педагогу зручно мати постійного помічника, натомість він має дбати про те, щоб дати можливість кожній дитині проявити себе, спробувати себе у різних ролях.

Отже, проєктна діяльність є різновидом групової взаємодії дітей з властивими їй явищами розподілу групових ролей, спілкування, взаєморозуміння, співпраці, тобто того сприятливого виховного контексту, який дозволяє успішно формувати такі лідерські якості старших дошкільників, як комунікабельність, організаторські вміння, партнерство, співчутливість. Завдяки тому, що проєктна технологія моделює процес вирішення життєвих проблем, притаманних для світу дорослих, у дошкільників розвиваються такі лідерські якості, як самостійність, ініціативність, креативність, відповідальність. До специфічних можливостей проєктної технології у формуванні лідерських якостей віднесено: залучення до співпраці представників різних вікових категорій (діти, педагоги, батьки), що дає можливість для прояву дитиною лідерських якостей не лише стосовно однолітків, й у спілкуванні зі старшими людьми; розмаїття форм і змісту методів проєктної технології відкриває шлях для формування різних видів лідерства (комунікативного і ділового, офіційного і неофіційного тощо) та засвоєння різних лідерських ролей (як організатора, експерта, генератора ідей, комунікатора); партнерство під час виконання проєкту є запорукою попередження «негативних» рис лідера – таких як зверхність, домінантність, егоцентризм.

2.5.5. Музейна педагогіка в ознайомленні дітей із предметним довкіллям

Музейна педагогіка – освітня технологія, що має великий розвивально-виховний потенціал, як за умов очного навчання, так і в умовах обмеженого функціонування освітнього процесу (карантину, воєнного стану). Створення музеїв, міні-музеїв, музейних експозицій в закладах освіти – напрям музейної педагогіки, що забезпечує безпосередній контакт глядача з експонатами, маніпулювання окремими з них, чи споглядання макетів, моделей, копій оригіналів. Інший напрям музейної педагогіки – віртуальний вимір отримання знань про експонати музеїв, недоступних з певних причин для відвідування. Причинами можуть бути відсутність музею у селі, місті, регіоні, країні; обмежене функціонування музеїв та дистанційний формат навчання в закладах освіти на період карантину/ війни/ інших несприятливих умов, що стало викликом для сучасних українських педагогів і дітей.

Предметне довкілля – це середовище, в якому дитина живе, воно наповнене предметами побуту (посуд, меблі, одяг), які її оточують; мистецтва, транспорт тощо. Предметне довкілля – це: а) організована певним чином єдність виробів, що виробляються суспільством промисловими та іншими способами і забезпечують діяльність людини в побуті й на виробництві; разом з архітектурними спорудами і будинками створюють штучне середовище життєдіяльності людини; б) система предметних середовищ, обладнана іграшками, іграми, посібниками, обладнанням і матеріалами для організації самостійної творчої діяльності дітей (Н. Гавриш).

Повноцінний розвиток дитини і підготовка її до життя не може обмежуватися лише тим, що оточує дитину в садку (розвивальні осередки із відповідним наповненням) чи вдома. Хоча й серед цих предметів – можна зустріти ті, сприймання яких викликатиме безліч нових запитань. Щоб їх задовольнити, відповідь дорослого має бути зрозумілою, цікавою, охоплювати різні грані обстежуваного предмету (назва, ознаки і властивості, призначення і дії з ним, матеріал, з якого виготовлено, значення предмету для життя і побуту людини). Такий багатогранний інтегрований підхід до формування уявлень про предметне довкілля сприятиме не тільки тимчасовому задоволенню потреб дитячої цікавості і пізнання, а й збагаченню лексичного багажу, як індикатора й фасилітатора набуття життєвого досвіду. Розглядання й обговорення ознак, якостей і властивостей предметів,

їх зіставлення, порівняння стає предметом спілкування в комунікативній ситуації, активізує мислення, стимулює практичну діяльність у довкіллі.

Осягнення багатогранності предметного світу відбувається під час спеціальних занять, оглядових екскурсій, відвідування виставок, ярмарок, музеїв. *Музей* – установа, яка займається збиранням, вивченням, зберіганням матеріалів і їх класифікацією, демонстрацією предметів та документів, що мають історичну, наукову/художню цінність. *Музейна педагогіка* – напрям просвітницької діяльності, що розглядає музей як освітню систему і використовується з метою виховання й розвитку зростаючих поколінь. Вихователі можуть створити елементи музейного середовища в груповій кімнаті (міні-музеї, стендові музеї), або ж «справжній» музей, головна ознака якого – наявність у складі його експонатів і речей, що мають історичну чи культурну цінність: оригінали (а не копії) документів, справжні речі (а не їх фотографії), що належали конкретній людині або мають історичну цінність через давність свого походження, оригінальні художні твори (а не їх ксерокопії). Все інше належить до колекцій, хоча умовно їх можна назвати «міні-музей» або «тематична музейна експозиція». Специфіка музею в ЗДО полягає в тому, що він входить до структури закладу, відповідає його потребам. Матеріали музею систематично використовуються в освітньому процес. *Міні-музей у групі* – затишне місце, що займає невеликий простір, є постійно відкритими для відвідувачів – вихованців, батьків, гостей. Тут можна грати, слухати казки, малювати, досліджувати, і не лише споглядати, а й всього торкатися, обстежувати, запитувати.

Музейні колекції предметно-ознайомлювального спрямування в ЗДО можуть мати різну тематику, як от: «Музей годинників», «Музей ґудзиків», «Музей бісеру», «Музей вишиванки», «Музей свічки», «Музей книжки», «Музей сімейних реліквій», «Дива із глини», «Музей мила» тощо. Експонати та музейні колекції слугуватимуть для показу дітям, як використовувати знайоме по-новому, збагачувати дітей емоційними враженнями від зовсім нових невідомих предметів та вже знайомих. Важливо, щоб у міні-музеї діти щоразу дивилися на експонати з несподіваної точки зору, що викличе інтерес до об’єктів і бажання творчо використовувати предмети в іграх, оформленні побуту, продуктивній діяльності.

Основними *вимогами* до вибору методів і форм організації дошкільників у музейному середовищі є – довірливо-емоційне забарвлення спілкування дорослого й дитини; забезпечення індивідуального стилю діяльності музею в кожному ЗДО; дотримання музейної етики (не говорити голосно,

не торкатися експонатів, не рухатися швидко), обов'язкове включення дитини (за потреби і дорослого) у практичну діяльність, змотивовану відвідуванням музею. Наприклад, після відвідування музею/музейної експозиції глиняного посуду, мета якого – ознайомлення з гончарством, як видом народного мистецтва, виховання вміння бачити красу у речах, виготовлених гончарами, – діти ліплять з глини іграшковий посуд, закріплюють знання про властивості глини і призначення кожного із видів посуду. Відвідавши міні-музей космосу «Зіронька», чи планетарій з метою формування вмінь володіти елементарною інформацією про можливості вивчення Всесвіту, – діти самостійно або ж під керівництвом дорослих спостерігають за сонцем, зірками, ознайомлюючись водночас із таким предметом, як далекоглядна труба. Функціонування в садку міні-музею «Калинка» допоможе дітям збагнути різноманіття дерев'яних виробів і їх красу завдяки властивості деревини та вмілості майстра. Після цього діти розпізнають у побуті дерев'яні речі, називають їх, вказують на ознаки, хлопчики з татусями/ дідусями намагаючись створити власний виріб, засвоюють назви потрібних для цього інструментів, додаткових засобів (стіл, столярний верстат; дошка, лак, фарба, шліфувальний папір тощо). Такі музеї є частиною розвивального середовища групової кімнати, або закладу, що створює умови для стимулювання пізнавальної активності і творчості дошкільників.

Важливу роль у музейній педагогіці дошкілля займають екскурсії, які в ЗДО можуть проводитися як дорослими, так і дітьми. Наприклад: вихователь-методист проводить екскурсії для педагогічного колективу, а вихователь – для дітей, батьків, колег, гостей закладу. Діти також можуть проводити самостійні екскурсії для батьків і гостей закладу, якщо їх підготувати до цього. Екскурсії до музею, на відміну від екскурсій у природу, не прив'язані до сезонних чи погодних особливостей і можуть бути проведеними в будь-який зручний час. У музеї діти в стислий термін отримують всебічні знання про об'єкти вивчення, ознайомлюються з їх натуральним виглядом, історією розвитку, зоною поширення, умовами існування, дізнаються про їх властивості і призначення. Поряд із заходами, що проводяться безпосередньо в музеї (заняття-екскурсії, виставки та фестивалі, конкурси, свята, бесіди, самостійна робота старших дошкільників з музейними матеріалами фонду, гуртки дитячої творчості), проводиться робота у формі занять, бесід, тематичних розваг у груповій кімнаті з використанням окремих предметів-оригіналів, спеціально підготовлених виставок і монтажів.

Особлива сторона роботи музею в ЗДО – налагодження і розвиток співпраці з різними (краєзнавчими, художніми, літературними та ін.) музеями. Йдеться про наукову й методичну допомогу педагогам дитячого садка, проведення для них консультацій, курсів і практикумів з різних питань музейної справи та краєзнавства, роботи з музейним активом дошкільників (маленькими екскурсоводами), організації екскурсій для дітей і батьків, керівництва гуртками і студіями при музеях, надання допомоги в обліку і зберіганні музейних експонатів.

Не кожному ЗДО доступно створення музеїв, або відвідування класичних їх видів, особливо якщо вони знаходяться у сільській місцевості чи в невеличких містах. Умови дистанційного навчання обмежують таку можливість і для дітей із великих міст. Одним із шляхів вирішення проблеми є віртуальні екскурсії музеями. Віртуальна екскурсія відрізняється від реальної екскурсії віртуальним відображенням реально існуючих об'єктів з метою створення умов для самостійного спостереження, збору необхідних фактів. Перевагами її є доступність, можливість повторного перегляду, наочність. З технічного погляду, віртуальна екскурсія – це комбінація панорамних фотографій (сферичних або циліндричних), коли перехід від однієї панорами до іншої здійснюється через активну зону (їх називають точками прив'язки або точками переходу), що розміщуються безпосередньо на зображеннях, а також з урахуванням плану туру. Все це може доповнюватися озвучуванням переднього плану і фонової музикою, звичайними фотографіями, відео-роликами, flash-роликами, планами турів.

В умовах карантину багато музеїв України створюють віртуальні екскурсії для онлайн відвідувачів. Якщо вони є недоступними для дітей дошкільного віку, то вихователь має створити доступний цифровий ресурс на заплановану тему. При цьому потрібно визначити ідею та мету, завдання; зміст екскурсії; маршрут та її оформлення (музичний супровід, живий коментар дорослого чи його аудіозапис, спосіб зміни кадрів /слайдів, швидкість презентації тощо). Технології віртуальних турів дозволяють збагатити пізнавальний досвід вихованців, розширити досвід з пізнання предметів, речей та взаємозв'язків між ними. Цікавими для дошкільників будуть віртуальні екскурсії музеями старожитностей, вишиванок, гончарних виробів, писанок, музеїв під відкритим небом, архітектурних і природних заповідників, виставкових залів (транспортних засобів, унікальних книг, старовинного і сучасного посуду та меблів, музичних інструментів тощо) картинних галерей.

Отже, формування уявлень старших дошкільників про предметне довкілля – одне з важливих завдань розвитку пізнавальної діяльності загалом і пізнавального інтересу та активності – зокрема. Вирішення цього завдання на рівні ЗДО має складний шлях та високу мету – сприяння формуванню життєво-компетентної особистості. Музейна педагогіка є одним із шляхів реалізації цієї мети. Музейне середовище, у будь-якому масштабі та вимірі допомагає сформувати в дітей основи загальної культури шляхом розширення світогляду та апелювання до емоційної сфери, що пробуджується в результаті сприйняття експонатів під впливом образної розповіді дорослого. Його освітньо-виховний аспект сприяє виробленню у вихованців власної системи цінностей, водночас закладаючи основу для розуміння інших культур та систем цінностей; діти вчаться самостійно розглядати явища; шукати подібності в природі, житті і мисленні для досліджуваних явищ; формуються навички використання набутих знань та умінь у процесі пізнання.

2.5.6. Методика ознайомлення дітей із соціальним довкіллям як складова освіти сталого розвитку

Сталий розвиток (англ. *sustainable development*) – загальна концепція щодо необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі (*рис. 2.4*). За визначенням Комісії Брундтланд, це «розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби»; це філософія розвитку суспільства XXI століття, яка охоплює соціальну, економічну й екологічну сфери людського. Цілі сталого розвитку – https://surl.li/oumnbp.

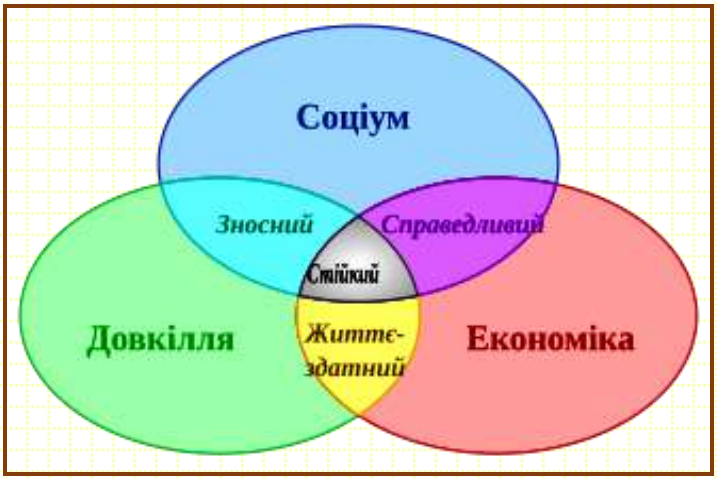

Рис. 2 4. ***Сфери сталого розвитку***

Освіта сталого розвитку (ОСР) – це освіта, яка розвиває знання, навички, цінності та погляди, що сприяють створенню більш стійкого та справедливого суспільства. Вона вчить комплексно вивчати соціальні, економічні та екологічні проблеми, враховуючи місцеві, національні та регіональні умови. Ключові принципи ОСР включають: зосередженість на людях, охорону довкілля як частину розвитку, задоволення потреб майбутніх поколінь та партнерство. У сучасних умовах освіта для сталого розвитку розглядається не лише як передача знань про довкілля чи економічні процеси, а насамперед як формування в дитини соціально значущих цінностей, навичок співпраці та відповідальності. Вона виступає однією з провідних технологій соціального розвитку дітей, оскільки допомагає поєднувати індивідуальні потреби з цінностями суспільства, виховує культуру спілкування, взаємоповагу та готовність до відповідальної участі в житті громади. Тому розгляд соціального аспекту в дошкільній освіті відкриває перед нами можливість виховати покоління, яке вмітиме жити в гармонії з собою, з іншими людьми та з довкіллям.

Роль дошкільної освіти у формуванні цінностей сталого розвитку полягає в закладанні основ світогляду дитини. Саме в дошкільному віці дитина робить перші кроки до усвідомлення себе як члена суспільства, у неї формуються перші соціальні навички, етика та моральні цінності. У межах концепції освіти для сталого розвитку (ОСР) ознайомлення дітей із соціальним довкіллям орієнтовано на виховання цінностей поваги, співчуття, толерантності, екологічної та соціальної відповідальності.

Соціальні навички: усвідомлення себе частиною суспільства та відповідальності за спільне благо; спілкування і взаємодія (домовляння, дотримування правил, розв’язування конфліктів, уміння ділитися, працювати разом, допомагати іншим і поважати їх, підтримувати один одного), розуміння того, що дії кожного впливають на інших і на довкілля. Таким чином, дошкільник усвідомлює свою причетність до спільноти. Також важливо виховувати в дітей толерантність та повагу до різноманітності людей, їхніх культур та поглядів. Усе це формує розуміння, того, що розвиток можливий лише у взаємодії з іншими. І здійснюється він через ігри, спілкування, спільну діяльність.

Етика та моральні цінності: формуються початкові уявлення про добро, справедливість, чесність, відповідальне ставлення до інших, до іграшок, до природи. У ЗДО це впроваджується через спільні ігри (діти вчаться розподіляти ролі, дотримуватися правил, співпрацювати задля

досягнення спільної мети). Педагоги заохочують дітей ставити себе на місце інших (емпатія), висловлювати співчуття та пропонувати допомогу. Діти можуть обговорювати поведінку інших, ділитися своїми думками про вчинки та їх наслідки. Формуючи етичні та моральні цінності дітей залучають до громадських справ – спільне прибирання ігрового майданчика, його озеленення, участь у волонтерських діях та акціях, виготовлення новорічних прикрас для головної ялинки міста чи мела, покладання квітів на алеях слави, біля пам'ятників.

Збагаченню уявлень дітей про суспільство сприяє і взаємодія з різними групами людей: представниками різних професій або людьми похилого віку, ветеранами війни і праці, митцями, представниками громадськості (соціальних і психологічних служб, школи, еколого-натуралістичних центрів і заповідників, музеїв тощо). Отже, ознайомлення дітей із соціальним довкіллям є невід'ємною частиною ОСР, оскільки готує дітей бути активними, відповідальними та гуманними членами суспільства, здатними дбати про майбутнє.

Методика соціального розвитку дошкільника у контексті ОСР *(Н. Гавриш, О. Пометун, О. Соприкіна).* Сучасні науковці Н. Гавриш, О. Пометун, О Соприкіна розробили парціальну програму роботи з дошкільниками 4-6 років «Освіта сталого розвитку», мета якої – сформувати у дітей мотивацію та моделі поведінки, орієнтовані на сталий спосіб життя, навички соціальної взаємодії, економії ресурсів та екологічну поведінку. За програмою діти навчаються у грі виконувати дії, які допомагають бути комунікабельними, здоровими та дбати про довкілля.

Основні напрями роботи за програмою: емоційний розвиток (використовувати казки, ігри з емоціями, малювання настрою; навчати дітей називати свої почуття та слухати інших); соціальні навички (організовувати колективні ігри, де важливо домовлятися; практикувати вправи «поділись іграшкою», «допоможи другові»); формування відповідальності (доручати дітям прості завдання (полити квітку, прибрати іграшки; роз'яснювати: навіть маленькі дії впливають на життя групи й на довкілля); співпраця та командна робота (проводити спільні творчі проєкти (аплікації, будівництво з кубиків; вчити дітей розподіляти ролі); екологічна свідомість (поєднувати соціальні теми з екологічними (дружба – турбота, довкілля – спільний дім; пояснювати, що турбота про природу – це теж добра справа.

Загальні підходи: інтегрованість (соціальний розвиток не має бути окремим блоком, його варто вплітати у всі види діяльності (гра, праця,

малювання, спостереження, прогулянка); особистісна орієнтація (враховувати індивідуальні особливості дітей, їхні інтереси й емоційний стан); приклад дорослого (вихователь показує власною поведінкою турботу, відповідальність, доброзичливість).

Основні принципи методики: діяльнісний підхід – дитина засвоює соціальні навички у грі, спілкуванні, спільній діяльності; моделювання життєвих ситуацій – створення ігрових або побутових сценаріїв (поділ іграшок, допомога другові, вирішення конфліктів); співпраця й партнерство – вихователь виступає як фасилітатор, а не лише як контролер/; ціннісна спрямованість – акцент на універсальних цінностях: дружба, взаємоповага, довіра, турбота про природу; безперервність і системність – формування соціальних компетентностей поступово, у різних видах діяльності (гра, праця, навчання, творчість).

Етапи соціального розвитку: розвиток емоційної сфери (через вправи на розпізнавання емоцій; обговорення казкових персонажів («що він відчуває?»); формування навичок комунікації (через ігри на знайомство та співпрацю, вміння слухати іншого, домовлятися); формування навичок співпраці та взаємодопомоги (через колективні ігри й творчі проєкти – створення спільної аплікації, прибирання ігрової зони разом тощо). Формування соціальної відповідальності («екологічні куточки» у групі, догляд за рослинами, сортування паперу, бережливе ставлення до іграшок, правила співіснування, не сміти); розвиток критичного мислення (запитання: що буде, якщо…?» (якщо ми не будемо ділитися, якщо викинемо сміття в лісі).

Методи й прийоми: соціально-рольова гра (лікар, продавець, сусіди) – для відпрацювання моделей поведінки; казкотерапія – обговорення вчинків героїв; тренінгові вправи – «Передай комплімент», «Зроби добру справу другові»; міні-проєкти – «Ми – друзі природи», «Моє місто чисте»; обговорення та коло друзів – діти висловлюють думки, слухають інших.

Роль вихователя: бути фасилітатором (організатором і помічником), а не лише контролером; показувати власним прикладом відповідальність і турботу; давати дітям можливість самостійно знаходити рішення в конфліктних або побутових ситуаціях; заохочувати ініціативність і підкреслювати значення навіть маленьких досягнень.

Результати: уміння співпрацювати, ділитися, домовлятися; здатність усвідомлювати свої емоції та поважати чужі; перші кроки до соціальної й екологічної відповідальності; закладена основа для громадянської активності в майбутньому.

Планується така робота на кожен день тижня. Наприклад (*таблиця 2.12)*.

Таблиця 2.12.

День	Тема	Мета	Практика сталого розвитку
Понеділок	Я і мої друзі.	Навчити знайомитися, будувати дружні стосунки.	*Гра «Познайомимося»* *Вправа «Коло компліментів* Дружба як турбота: бережемо друга так само, як природу.
Вівторок	Емоції і почуття.	Навчити розпізнавати й виражати емоції.	*Казка «Хмаринка радості й смутку»* *Гра «Вгадай емоцію* Усвідомлення, що всі почуття важливі; розуміння інших робить життя кращим.
Середа	Ми працюємо разом.	Розвиток співпраці й командної роботи.	*Колаж «Наш щасливий садочок»* *Гра «Будуємо місто разом»* Пояснити, що в природі все пов'язано – як у команді.
Четвер	Моє довкілля – моя відповідальність.	Формування почуття відповідальності за природу.	*Спостереження за рослинами* *Акція «Маленькі помічники»* Ігрове сортування сміття, догляд за рослинами.
П'ятниця	Добрі справи щодня.	Виховання доброзичливості й соціальної активності.	*Гра «Чарівна скринька добрих справ»* *Малювання «Я роблю добро»* Маленькі добрі вчинки змінюють світ на краще.

Приклад роботи з ситуаційними картками

Картка 1. «Познайомимося». Мета: розвиток уміння представляти себе, налагоджувати контакт. Хід гри: діти по черзі називають своє ім'я та щось про себе («Я люблю малювати», «Я люблю гратися з м'ячем»). Акцент на ОСР: показати, що кожна людина унікальна, але ми всі частина однієї спільноти.

Картка 2. «Вгадай емоцію». Мета: навчання розпізнаванню почуттів. Хід гри: одна дитина показує емоцію мімікою, інші відгадують. Акцент на ОСР: розуміння почуттів інших – основа гармонійного співіснування, як у природі всі елементи взаємопов'язані.

Картка 3. «Будуємо місто разом». Мета: розвиток співпраці та командної роботи. Хід гри: діти разом з кубиків будують місто, кожен додає деталі. Акцент на ОСР: так само, як у природі все працює разом, спільна робота дає кращий результат.

Картка 4. «Маленькі помічники» •Мета: формування відповідальності. Хід гри: діти отримують завдання (полити квітку, прибрати іграшку, розкласти папір і пластик). Акцент на ОСР: пояснити, що піклуючись про маленькі речі, ми зберігаємо природу для майбутнього.

Картка 5. «Чарівна скринька добрих справ». Мета: виховання доброзичливості. Хід гри: діти витягують картки з написаними «добрим вчинком» (посміхнись другові, поділись іграшкою, допоможи скласти олівці). Акцент на ОСР: навіть маленькі добрі дії змінюють атмосферу в групі та роблять світ кращим.

Отже, соціальний розвиток у контексті ОСР – це не тільки навчання дітей дружбі чи співпраці, а й формування у них цінностей відповідальності, гармонії й турботи, що відповідає принципам сталого розвитку.

Примітка: Зв'язок з глобальними цілями: ОСР є частиною програми ООН і пов'язана з її Цілями сталого розвитку, зокрема з Цілю 4: «Якісна освіта». Наталія Гавриш та Олена Пометун, розробляючи свою програму, підтримали глобальний рух за сталий розвиток, що передбачає створення суспільства, яке задовольняє потреби сьогодення, не ставлячи під загрозу можливості майбутніх поколінь.

2.5.7. Соціальний розвиток дошкільника у контексті програми «Крок за кроком»

Програма «Крок за кроком» базується на ідеях демократичного виховання, особистісно-орієнтованого підходу та партнерства між вихователем, дитиною й батьками. Загальна інформація про програму – http://archive.ussf.kiev.ua/comprehensive_child_program/

Основні ***принципи*** *програми:* особистісно-орієнтований підхід (у центрі виховання перебуває дитина з її потребами та можливостями); індивідуалізація навчання (кожна дитина отримує підтримку відповідно до своїх інтересів і темпу розвитку); навчання через діяльність (розвиток у грі, спільних проєктах, практичних ситуаціях); партнерство з родиною (батьки залучаються до життя групи); рівність і демократичність (повага до кожної особистості, незалежно від здібностей чи соціального статусу).

Напрями *соціалізації у програмі «Крок за кроком»:* формування позитивної «Я-концепції» через вправи для усвідомлення власних можли-

востей, створення ситуацій успіху, заохочення ініціативи; навички спілкування (робота в малих групах, ігри на розвиток уміння слухати та домовлятися; практика висловлення власної думки); формування моральних цінностей (обговорення життєвих ситуацій («Що робити, якщо друг засмутився?», виховання емпатії та поваги; розігрування етичних казок); соціальна активність і відповідальність (участь у спільних проєктах («Прикрашаємо групу», «Доглядаємо за квітами»), залучення до волонтерських ініціатив (посильні для дітей: допомога тваринам, турбота про молодших).

Методи *та організація роботи*: центри діяльності – куточки для гри, мистецтва, науки, книги, будівництва тощо (дитина сама обирає, де працювати); кооперативні ігри – завдання, де результат залежить від співпраці (наприклад, скласти пазл разом); коло спілкування (обговорення подій, обмін думками, вирішення конфліктів); портфоліо дитини – збір малюнків, фото, особистих досягнень.

Роль вихователя у соціалізації: бути модератором спілкування (допомагати дітям домовлятися, а не нав'язувати рішення; створювати атмосферу безпеки та довіри; спрямовувати дітей до взаємодопомоги; підтримувати зв'язок з батьками, інформувати їх про успіхи дитини).

Очікувані результати за програмою «Крок за кроком»: діти вміють співпрацювати та вирішувати конфлікти; мають позитивне уявлення про себе; проявляють ініціативу та творчість; поважають інших і приймають різноманітність; відчувають свою причетність до колективу.

Отже, соціальний розвиток дошкільника за програмою «Крок за кроком» відбувається природно – через гру, співпрацю, щоденні життєві ситуації, що допомагає дитині стати активним, доброзичливим і впевненим учасником суспільства. Для майбутніх вихователів важливо розуміти: головна мета цієї програми – не навчити дитину правилам «згори», а допомогти їй самій відкривати світ людей та стосунків крок за кроком.

Орієнтовні теми тематичних проєктів занять: «Ми і наші родини», «Ми піклуємось про природу», «Ми друзі, ми разом», «Я – унікальний» (самооцінка), «Ми – друзі» (дружба), «Я і моя сім'я» (сімейні цінності), «Я і світ» (відповідальність) тощо. Структура заняття: коло спілкування, спільна діяльність, підсумок. Розробки ранкових зустрічей, занять – https://www.slideshare.net/slideshow/ss-106857207/106857207

2.5.8. Соціально-розвивальний компонент технології Self-Esteem

У сучасній педагогіці однією з ключових задач є формування в дитини позитивної **Я-концепції**, уміння бачити власну цінність, довіряти собі й іншим. Саме тому технологія соціального розвитку **Self-Esteem** (з англ. – «самооцінка, самоповага») набуває великого значення для роботи у закладах дошкільної освіти. Вихователь ЗДО має не лише навчати та розвивати дитину, а й створювати таке освітнє середовище, де кожна дитина відчуватиме свою унікальність, важливість та впевненість у власних силах.

Технологію Self-Esteem розробили американські педагоги для забезпечення емоційного благополуччя дітей. Основна ідея – формування позитивної самооцінки через соціальну взаємодію та емоційно безпечне середовище. Технологія Self-Esteem формує у дітей стійку позитивну самооцінку; сприяє психологічному здоров'ю та емоційній стійкості; розвиває соціальні навички спілкування та співпраці; допомагає дитині адаптуватися до нових умов (школа, суспільство). Це не тільки технологія, а ціла філософія спілкування з дитиною, що формує покоління з високим рівнем самоповаги та поваги до інших.

Ключові ***принципи*** технології: прийняття дитини такою, якою вона є, створення ситуацій успіху – кожна дитина має відчути, що вона може й уміє; визнання індивідуальності – унікальність є цінністю; довіра та співпраця між вихователем і дітьми; позитивне підкріплення – підкреслювати сильні сторони, а не концентруватися на помилках.

Структура технології Self-Esteem. У практиці роботи з дітьми технологія реалізується через чотири основні *блоки:*

«Я – унікальний». Мета – формування позитивного ставлення до себе. За цим блоком виконуються вправи на самопізнання: «Хто я?», «Моє ім'я», «Мої вміння»; малювання автопортретів, складання історій про себе). Наприклад, у грі «Моє ім'я – найкраще**»** діти по черзі називають своє ім'я й додають прикметник, що їх характеризує («Я – Аня активна», «Я – Сашко сміливий»). Ця вправа розвиває впевненість і вміння висловлювати позитивні якості. У вправі «Сонечко мого настрою» Кожна дитина малює сонце, а в його промінчики вписує чи малює те, що їй подобається в собі.

«Я і мої друзі» передбачає проведення таких ігор, як: «Комплімент по колу» (діти сидять у колі і кожен говорить сусідові справа щось добре («Ти гарно співаєш», «Ти добрий друг»); «Мій друг – найкращий»; «Чарівний мікрофон» (передаючи іграшковий мікрофон, діти відповідають на питання вихователя: «Що я люблю робити з друзями?», «За що я можу подякувати товаришеві?»). Мета ігор цього блоку – формування культури взаємоповаги, уміння слухати, формування дружніх стосунків, розвиток довіри.

Блок *«Я і моя сім'я»* дозволяє усвідомити цінності рідних, почуття підтримки. Цьому сприятимуть бесіди про рідних, створення «сімейного дерева»; акції «Подарунок для мами», «Добрі справи для тата» тощо), творче завдання «Сімейний колаж» Діти приносять фотографії чи малюнки своєї сім'ї. Разом створюють великий колаж «Наші родини»; гра «Добрі справи для рідних» (кожна дитина придумує і розповідає, яку маленьку добру справу вона зробить удома.

Блок *«Я і світ»* передбачає формування відповідальності, відкритості до навколишнього світу через проведення екскурсій, спостереження за природою, участь у суспільно-корисних справах; виховання відповідальності й розуміння своєї ролі у світі. Тут доцільно використовувати вправу «Я можу допомогти» (вихователь показує картинки (сміття, поламана іграшка, квіти в горщику), діти придумують, як можна допомогти). Гра «Доброта за колом» (діти по колу передають іграшку й говорять, яку добру справу вони можуть зробити для світу (для природи, для інших дітей, для тварин)).

Методи та прийоми:

– коло визнання – діти по черзі говорять приємні слова одне одному;

– скарбничка успіхів – збір маленьких досягнень у спільну «скриньку радості»;

– символічні жести підтримки – аплодисменти, усмішка, обійми;

– метод позитивного відображення – дорослий допомагає дитині побачити хороше у власних діях.

Роль вихователя. Вихователь – не просто організатор освітнього процесу, а партнер і наставник. Його завдання: створити атмосферу довіри та безпеки; підтримувати навіть маленькі досягнення; уникати приниження, негативних ярликів; бути прикладом поваги та доброзичливості.

Додаткові щоденні практики:

– скарбничка успіхів – коробочка, куди діти щодня кладуть малюнки чи записки зі своїми маленькими перемогами;

– аплодисменти підтримки – після виступу чи відповіді вся група дружно аплодує;

– куточок радості – місце, де розміщені фото чи малюнки дітей у момент щастя.

Отже, практичне впровадження технології *Self-Esteem* у ЗДО допомагає дитині відчути свою унікальність; вчить співпрацювати та підтримувати інших; формує позитивний образ себе і світу, допомагає закласти фундамент майбутньої впевненості й соціальної компетентності дитини. Якщо дитина відчуває, що її люблять, цінують та визнають, вона росте відкритою до світу, активною, відповідальною й щасливою.

Вікові особливості роботи за технологією (*таблиця 2.13*).

Таблиця 2.13.

Вікова група	**Тема заняття**	**Основні вправи**	**Методи та прийоми**	**Очікувані результати**
Молодший дошкільний вік (4–5 р.)	«Я гарний і мій друг гарний!»	«Дзеркальце каже: я гарний». «Чарівний ведмедик» (добрі слова). «Сердечко радості» (малюнок)	Використання наочності (дзеркало, іграшки, смайлики). Ігрові ситуації. Колективна радість (оплески, усмішки)	Діти вчаться говорити добре про себе і друзів – розвивається емоційна відкритість. З'являється позитивний досвід у спільній діяльності
Старший дошкільний вік (5–6 р.)	«Я особливий і потрібний!»	«Моє сонечко» (малюнок якостей) «Комплімент по колу» «Скарбничка успіхів» (розповідь про досягнення)	Самопрезентація («Я можу…») Робота з власними досягненнями Усвідомлення цінності кожного	Діти називають свої позитивні риси. Вчаться підтримувати інших словами і діями. Формується впевненість і почуття власної значущості

Як бачимо у молодших групах – акцент робиться на емоціях і простих жестах (усмішка, добре слово, малюнок). У старших групах – на самопізнанні та самооцінці, умінні говорити про свої якості та досягнення.

План-конспект заняття на тему «Я особливий і потрібний!»

Мета: формувати в дітей позитивне ставлення до себе та інших; розвивати навички самопрезентації й уміння висловлювати добрі слова; виховувати почуття впевненості, взаємоповаги та доброзичливості.

Обладнання: аркуші з намальованим сонечком, кольорові олівці; «чарівний мікрофон» (іграшка, паличка); коробочка «Скарбничка успіхів»; сердечка або смайлики для дітей.

Тривалість: 30 хв.

Перебіг заняття

1. Організаційний момент (3 хв). Діти сідають у коло. Вихователь усміхається і каже, що «Сьогодні ми будемо вчитися бачити в собі і в друзях тільки хороше. Кожен із нас особливий і дуже потрібний».

2. Основна частина (20 хв).

Вправа 1. «Моє сонечко» (7 хв). Кожна дитина отримує аркуш із намальованим сонечком. У промінчики діти малюють або пишуть те, що їм подобається в собі (уміння, риси, таланти). Коротке обговорення: хто хоче, може показати своє сонечко групі.

Вправа 2. «Комплімент по колу» (5 хв). Діти передають «чарівний мікрофон» і говорять сусідові справа щось приємне. Вихователь підкреслює, що добрі слова роблять нас сильнішими і щасливішими.

Вправа 3. «Скарбничка успіхів» (8 хв). Вихователь дістає коробочку. Кожна дитина згадує і називає свою маленьку перемогу («Я навчився малювати дерево», «Я допоміг другові скласти конструктор»). Вихователь кладе від імені кожного символічне сердечко/смайлик у скарбничку. Група дружно аплодує кожній дитині.

3. Підсумок і рефлексія (7 хв). Вправа «Сердечко добрих слів»: вихователь передає сердечко й просить дітей закінчити фразу: – «Я особливий, тому що…». Підсумкові слова вихователя: «Коли ми бачимо своє добро і ділимося ним з іншими, ми стаємо щасливими і допомагаємо щастю друзів».

Очікувані результати: діти впевненіше говорять про свої позитивні риси, у групі формується атмосфера довіри й доброзичливості; кожна дитина переживає ситуацію успіху й отримує позитивне підкріплення.

Примітка: Цей конспект легко варіювати: замінювати вправи на інші з технології Self-Esteem (наприклад, «Аплодисменти підтримки», «Коло визнання» тощо).

План-конспект заняття для молодших дошкільників (4-5 років) за технологією Self-Esteem

Вправи тут простіші, з опорою на малюнки, іграшки та емоційні реакції.

Тема: «Я гарний і мій друг гарний!»

Тривалість: 30 хв.

Мета: формувати у дітей позитивне ставлення до себе та друзів; розвивати вміння висловлювати емоції та радість від спільної гри; створювати атмосферу доброзичливості та підтримки.

Обладнання: дзеркальце; м'яка іграшка («чарівний ведмедик»); кольорові смайлики; аркуші з намальованим великим сердечком, воскові олівці.

Перебіг заняття

1. *Вступне коло (3 хв***).** Вихователь:– «Кожен із вас – особливий і красивий. Сьогодні ми будемо радіти собі й друзям». Діти передають одне одному усмішку по колу.

2. Основна частина (20 хв).

Вправа 1. «Дзеркальце каже: я гарний» (5 хв). Діти по черзі дивляться у дзеркало й кажуть: «Я – гарний хлопчик/гарна дівчинка». Вихователь підкреслює: кожен має свою красу й цінність.

Вправа 2. «Чарівний ведмедик» (7 хв). Вихователь передає іграшку: хто отримує – каже другу добре слово («Ти веселий», «Ти хороший друг»). Група аплодує після кожного висловлювання.

Вправа 3. «Сердечко радості» (8 хв). Кожна дитина отримує аркуш із сердечком. У середині малює, що робить її щасливою (сонечко, іграшку, маму тощо). Разом складають малюнки в «Скриню радості».

*3. Підсумок (7 хв***).** Вихователь дістає кольорові смайлики й роздає дітям: – «Візьми смайлик і скажи: «Сьогодні я радів, бо…». Загальне коло: «Ми всі гарні й дружні!»

Очікувані результати: діти вміють говорити позитивні слова про себе та друзів. У них формується відчуття радості від спільної діяльності. Створюється доброзичлива атмосфера у групі.

Таким чином, для старших дошкільників акцент робиться на усвідомленні власних якостей, а для молодших – на простих емоційних реакціях (усмішка, добре слово, малюнок).

2.5.9. Розвиток соціальних навичок та ефективної взаємодії дітей дошкільного віку за проєктом «Вчимося жити разом» (Т. Піроженко, О. Хартман)

Дошкільний вік (4–6 років) – це період інтенсивного становлення особистості, формування перших уявлень про моральні норми, цінності та правила співжиття. Дитина відкриває для себе світ спілкування, навчається розуміти себе та інших, відчуває потребу у взаємодії з ровесниками. Саме тому важливим завданням педагогів є цілеспрямований розвиток соціальної компетентності, яка забезпечить успішність у подальшому навчанні й житті. Парціальна програма **«**Вчимося жити разом» створена українськими науковцями Т. Піроженко та О. Хартман спрямована на розвиток умінь дітей співіснувати в колективі, домовлятися, вирішувати конфлікти мирним шляхом, виявляти емпатію та толерантність.

Мета програми «Вчимося жити разом**:** формування в дітей соціальної компетентності; розвиток умінь регулювати поведінку відповідно до правил спільного життя; виховання здатності до емпатії, поваги, співчуття; навчання дітей діалогу, співпраці, мирного вирішення суперечок.

Основні завдання соціального розвитку дітей 4–6 років:

– усвідомлення себе серед інших: «Я – особистість, але поряд є й інші».

– формування навичок взаємодії: домовлятися, ділитися, слухати співрозмовника.

– розвиток емоційного інтелекту: розпізнавати власні та чужі емоції, висловлювати їх соціально прийнятним способом.

– формування толерантності: прийняття відмінностей між людьми (зовнішність, інтереси, національність).

– навчання ненасильницькому вирішенню конфліктів.

Змістові напрями програми (кожний може бути реалізований послідовно або одночасно) – «Простір, дружній до дитини», «Я та інші люди», «У злагоді та радощах творимо добрі справи», «*Ми поруч із тобою». Розглянемо їх.*

«Простір, дружній до дитини». Мета – створення середовища, що сприяє розвитку довіри та почуття безпеки. Зміст – робота з дорослими в обговоренні спільної мети та очікуваних результатів, форм, методів і способів освітніх дій із дітьми від 4 до 6–7 років. У контексті цього змісто-

вого напряму використовуються інтерактивні форми взаємодії педагогів, психологів, батьків вихованців, а саме: інтерв'ю, випуск газет, радіовиступ, індивідуальні та групові консультації, педагогічні наради, батьківські збори, створення інтернет-форумів на сайті навчального закладу, проведення конференцій та семінарів-тренінгів, Батьківська школа, Педагогічний лекторій, Університет педагогічних знань, День відкритих дверей або батьківський день, спільні (дітей і батьків) вікторини, конкурси, свята, розваги, дитячий туризм, прогулянки, екскурсії тощо) не лише сприятимуть психолого-педагогічній компетентності самих вихователів, а й будуть важливою профілактикою непорозумінь між поколіннями, необхідною запорукою єднання спільних зусиль дорослих у розв'язанні проблеми створення розвивального простору, довіри та безпеки розвитку дитини, формування навичок, необхідних для життя.

«Я та інші люди». Мета – організація цілеспрямованих форм освітньої роботи фахівців дошкільного закладу з дітьми 5-го, 6–7-го років життя з метою збагачення та розширення знань етичного спрямування. Зміст – забезпечення різних спеціально організованих дорослими видів занять, що актуалізують розуміння дітьми моральних понять, правил поведінки з однолітками, молодшими та старшими за віком людьми: бесіди, розглядання картин етичного змісту, читання художньої літератури, екскурсії з метою ознайомлення з працею дорослих людей тощо. Критерієм ефективності реалізованих завдань цього напряму є розвинені в дитини емоційні, пізнавальні а мовленнєві якості: вміння аналізувати, диференціювати, тлумачити та пояснювати в активному мовленні якості й ознаки, які характеризують одиничне, загальне, спільне в предметах і явищах природи та в людей, користуватися всіма формами мовленнєвих висловлювань, що свідчать про адекватність мисленнєвих, мовленнєвих і поведінкових дій, спрямованих на досягнення конструктивних цілей спілкування.

«У злагоді та радощах творимо добрі справи». Мета – організація самодіяльних форм взаємодії дорослих із дітьми 5-го та 6–7-го років життя, спрямована на розширення досвіду спілкування з різними групами людей. Зміст – ігрова діяльність, організація всіх видів праці в побуті, природі, художньої праці для прояву турботи та бережливого ставлення до соціального, предметного та природного оточення. У цій лінії актуалізуємо спільні з батьками, педагогами, людьми близького та віддаленого оточення творчі види діяльності з дітьми через такі форми: День відкритих дверей або батьківський день, спільні (дітей з батьками) вікторини,

конкурси, свята, розваги, дитячий туризм, прогулянки, екскурсії, створення авторських книжок цікавих історій, байок, казок тощо. Забезпечуємо дитині в сім'ї та в ЗДО оптимальні умови для повноцінного фізичного та психічного розвитку, сприяємо задоволенню її потреби в емоційно-особистісному спілкуванні, розвиваємо її творчі інтереси, пізнавальну сферу та розширюємо світогляд, судження стосовно життєвих явищ, ситуацій, вчинків, що допомагають дитині реально оцінювати життя в навколишньому середовищі.

«Ми поруч із тобою». Мета – організація індивідуальної психологічної роботи фахівців (психолог, психотерапевт, педіатр та ін.) з дітьми, котрі потребують супроводу та підтримки особистісного розвитку, мають прояви поведінкових розладів, страхів, агресії. Зміст – визначається запитом дитини. Цей напрям передбачає взаємодію міждисциплінарних фахівців (вихователь, практичний психолог, соціальний педагог, логопед, педіатр, психотерапевт та ін.); організацію індивідуальної психологічної допомоги дітям із проявами поведінкових розладів, страхів, агресії та дітям, які потребують супроводу й підтримки особистісного розвитку; проведення корекційних, відновлювальних і профілактичних заходів; роботу з батьками.

Методи та форми роботи: ігрові методи – сюжетно-рольові ігри, дидактичні ігри на розвиток комунікації; рухливі вправи з правилами: формування навички дотримуватися спільних домовленостей; бесіди та обговорення ситуацій: моделювання конфліктних випадків і пошук рішень; казкотерапія та інсценізації: казки про дружбу, взаємодопомогу, мир; методи арттерапії: малювання, колективні колажі, створення «дерева дружби»; групові проєкти: наприклад, створення правил групи, проведення «свята дружби».

*Приклади занять та вправ***: «**Чарівний клубочок» – діти передають клубок нитки, називаючи добрі слова одне одному; формується відчуття єдності. «Дзеркало» – діти відображають емоції товариша, вчаться розуміти почуття інших. «Миротворці» – розігрування ситуацій конфлікту між персонажами і спільний пошук рішень. «Коло дружби**»** – створення малюнків/аплікацій про дружбу, де кожен долучається.

Роль педагога: створювати атмосферу довіри та емоційної безпеки; бути прикладом толерантності та доброзичливості; підтримувати дітей у процесі вирішення суперечок, але поступово навчати їх робити це само-

стійно; залучати батьків до формування соціальних навичок (спільні заходи, сімейні завдання).

Очікувані результати: розвиток особистості дитини старшого дошкільного віку, яка має сформовані необхідні життєві навички позитивної ефективної взаємодії з близьким оточенням та може адаптуватися і творчо застосувати їх у нових ситуаціях, у ситуаціях невизначеності або непорозуміння з іншими, роблячи вибір щодо своїх дій на основі моральновольових якостей та цінностей, організованості, дисциплінованості, самостійності, відповідальності, Кінцевою метою психолого-педагогічних дій дорослих є сформованість таких якостей дитини: емоційно-ціннісне ставлення до себе та іншої людини, інтерес до нової інформації та діяльності, пов'язаної з категорією «людина»; позитивна картина світоглядних морально-етичних уявлень про себе та навколишній світ, уміння аналізувати та диференціювати такі моральні поняття, як «доброта», «чуйність», «справедливість», «дружба», «чесність», «товариськість» тощо, розвинена потреба та прагнення активної діяльності з іншою людиною, здатність реалізувати спільну діяльність із дорослими та однолітками, що спрямована на досягнення позитивних цілей, розвинена здатність дитини в ситуаціях невизначеності або конфлікту робити вибір на основі ціннісних орієнтацій, які відповідають духовності, утвердженню життя, безпеки та здоров'я людини наполегливості в досягненні позитивних цілей.

Отже, програма «Вчимося разом жити» є важливим інструментом формування соціальної компетентної особистості. Вона допомагає дітям засвоїти найважливіші цінності – повагу, взаємодопомогу, мир, співчуття. Саме в дошкільному віці закладаються ті «зерна», які згодом виростуть у зрілу громадянську позицію та культуру взаємин.

Більше про програму та вікові особливості розвитку – https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/doshkilna/programi/1.pdf

Запитання та завдання для самоперевірки і самоконтролю

1. *В чому полягає соціальний аспект технології «лялька-персона»?*
2. *Як технологія «Storytelling» сприяє формуванню соціальної компетентності дітей?*

3. *Окресліть можливості медіатехнологій в ознайомленні дітей із довкіллям.*
4. *Наведіть приклади інтерактивних ігор і вправ (для будь-якого віку дітей в ЗДО), сприятливих для комуніктивно-мовленнєвого розвитку дошкільників.*
5. *Висвітліть освітні можливості проєктної технології у формуванні лідерських якостей у дошкільників.*
6. *Назвіть напрями соціалізації дошкільників у програмі «Крок за кроком». Наведіть приклади дидактичного матеріалу.*
7. *У чому полягає відмінність технології розвитку соціальної взаємодії за програмою «Вчимося жити разом» від технології Self-Esteem. Яку б із них ви використовували в роботі з дітьми?*
8. *Що означає поняття «освіта для сталого розвитку» у контексті дошкільної освіти?*
9. *Які цінності та компетентності формує ОСР у дітей дошкільного віку? Чому саме дошкільний вік вважають ключовим для виховання культури сталого розвитку?*

10. *Створіть паспорт для Вашої ляльки-персони.*
11. *Запропонуйте історію вигаданої вами ляльки-персони.*
12. *Створіть освітній проєкт на одну із тем, що стосуються ознайомлення дітей із соціальним довкіллям. Вкажіть мету, завдання, учасників, тривалість, очікувані результати.*
13. *Підготуйте віртуальну екскурсію музеями регіону з метою ознайомлення дітей з елементами соціального довкілля.*
14. *Створіть презентацію для ознайомлення дітей із предметним довкіллям/ транспортом/ рідним містом, професіями тощо.*
15. *Запропонуйте історію для ознайомлення дітей із певним предметом чи явищем соціального довкілля за технологією «Storytelling».*
16. *Розробіть систему ігор за технологією Self-esteem.*
17. *Розробіть план заходів для проведення тематичного тижня в ЗДО, присвяченого освіті сталого розвитку.*

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ

Безпека життєдіяльності (БЖД) – це комплексна наука та практична діяльність, що вивчає небезпеки, які можуть загрожувати людині та навколишньому середовищу, досліджує їхню природу, закономірності виникнення та вплив на організм, а також розробляє методи для запобігання небезпекам, захисту від них та ліквідації їхніх наслідків. Це цілісна система знань, спрямована на забезпечення захищеності життя, здоров'я та добробуту людини і суспільства від природних та штучних небезпечних факторів.

Булінг (або цькування) – це систематична агресивна поведінка однієї особи або групи осіб стосовно іншої особи, яка має на меті принизити, залякати або завдати фізичної чи психологічної шкоди. Ключовими ознаками булінгу є: повторюваність (систематичність), дисбаланс сил (перевага агресора) та заподіяння шкоди жертві.

Вікові особливості – характерні для того чи іншого вікового періоду анатомо-фізіологічні і психологічні особливості.

Властивість предметів – це їхня характерна ознака, особливість, стан або поведінка, яка відрізняє їх від інших предметів або робить подібними до них. Це може бути колір, форма, розмір, фізичні або хімічні характеристики, а також будь-які інші ознаки, які дозволяють описувати та порівнювати предмети.

Взаємини – це сукупність зв'язків між людьми в родині, колективі чи інших соціальних групах.

Вправа – це спеціально організоване у навчальних умовах виконання окремих операцій, дій з метою оволодіння ними або їх удосконалення.

Гендер – це соціокультурний конструкт, що позначає соціальні ролі, поведінку, характеристики та очікування, які суспільство приписує чоловікам і жінкам, на відміну від біологічної статі, яка визначається на основі геніталій, репродуктивної системи та хромосомного набору. Гендер є результатом соціалізації та формується в процесі взаємодії з суспільством, а не є вродженим чи автоматично набутим.

Гендерна соціалізація дошкільника – це процес засвоєння ним соціальних (гендерних) ролей, поведінки та характеристик, що очікуються суспільством від чоловіків та жінок, формуючи його статеву самосвідомість і впливаючи на майбутній вибір професії, ставлення до сім'ї та суспільства. Цей процес починається з народження і триває все життя, при цьому в дошкільному віці він є особливо важливим для засвоєння гендерних стереотипів.

Гра-стратегія – це ігрова діяльність, яка вимагає від учасників планування, узгоджених дій, вміння домовлятися, приймати рішення та передбачати наслідки для досягнення певної мети або розв'язання проблеми. Вона може бути як самостійною грою (наприклад, шахи, відеоігри), так і освітнім інструментом, що розвиває інтелектуальні та соціальні навички дітей.

Гроші – це загальновизнаний в суспільстві засіб обміну, який є особливим товаром та загальним еквівалентом вартості всіх інших товарів і послуг. Вони виконують кілька ключових функцій: слугують мірою вартості (виражають ціну товарів), засобом обігу (забезпечують купівлю-продаж), засобом платежу (для погашення боргів) та засобом накопичення (для збереження багатства).

Діяльність – це активна взаємодія з довкіллям, у процесі якої індивід виступає як суб'єкт, який цілеспрямовано впливає на об'єкт, і задовольняє свої потреби.

Довкілля – це життєвий світ, що оточує дитину, в якому вона живе з перших днів свого життя, який вона пізнає і який дає їй можливість формувати образ свого «Я», себе як особистість; це середовище життя, з яким жива істота пов’язана обміном речовин, енергії, інформації, середовище, що постає перед дитиною як цілісність (цілісна картина світу), у якому все органічно взаємопов’язано. У широкому розумінні цього сло-

ва – це вся наша планета Земля, це Космос, це все те, що певним чином впливає і визначає життєвий цикл людини як біологічної і соціальної істоти. У вузькому розумінні, це поняття визначає конкретне середовище, що оточує дитину безпосередньо (природне, предметне, соціальне).

Дослідницький метод навчання – це метод, за допомогою якого діти самостійно вирішують пізнавальні й практичні завдання шляхом дослідів та експериментування при керівній ролі педагога.

Екскурсія (оглядова) – це навчальна форма роботи, яка передбачає спільне спостереження та ознайомлення дітей з різними об'єктами, явищами або процесами у природних умовах чи в межах дитячого садка для формування загальних уявлень про навколишній світ, виховання любові до нього та розвиток спостережливості, а також навички дисципліни.

Економічна соціалізація дошкільників – це багатокомпонентний процес, під час якого дитина засвоює соціально-культурний досвід, що стосується економічних відносин, норм та цінностей, формуючи таким чином своє ставлення до економіки та власного місця в ній. Це початковий етап, що закладає фундамент для майбутнього розуміння дитиною сутності грошей, праці, власності та розумного споживання

Засіб – спосіб, прийом, захід, якась спеціальна дія, що дає можливість досягти бажаного, мети; всі об’єкти і процеси (матеріальні і матеріалізовані, що слугують джерелом навчальної інформації та інструментами для засвоєння змісту навчального матеріалу, розвитку і виховання тих, хто навчається).

Засоби навчання – джерела одержання знань, формування умінь; інструментарій, за допомогою якого забезпечується реалізація й управління діяльністю педагога і дитини.

Заробітна плата – це винагорода в грошовому виразі, яку роботодавець виплачує працівникові за виконану роботу, що визначається трудовим договором. Вона включає основну винагороду (оклад) та додаткові виплати (премії, надбавки), а її розмір залежить від складності та умов праці, професійних якостей працівника та результатів його роботи.

Зміст навчання – це система знань, інтелектуальних і практичних навичок та вмінь, досвід здійснення творчої діяльності, емоційно-ціннісних ставлень.

Індивід – біологічна істота, якій притаманні: неподільність, або цілісність суб'єкта; наявність у нього особливих – індивідуальних властивостей, що вирізняють його від інших представників того самого виду. Людина народжується індивідом, з притаманним їй генотипом. Індивід стає особистістю у процесі життєдіяльності в соціокультурному середовищі у предметному і соціальному довкіллі, спілкуючись з іншими людьми і набуваючи соціального досвіду у процесі навчання. Під впливом соціального довкілля відбувається соціалізації особистості.

Індивідуальність – це людина, якій притаманні соціально значимі відмінності від інших людей: своєрідність психіки й особистості індивіда, її неповторність, що виступає у рисах характеру, темпераменту, у специфіці інтересів, інтелекту, потреб і здібностей індивіда. У процесі пізнавальної діяльності дітей під керівництвом педагога у предметному і соціальному довкіллі формується цілісна особистість дитини, виявляється її індивідуальність.

Інноваційні технології в освіті – це нові методи, прийоми, засоби та підходи до навчання, які підвищують ефективність освітнього процесу, роблять його більш персоналізованим, захопливим і орієнтованим на учня. До них належать: інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), такі як інтернет, мультимедіа та дистанційне навчання, а також педагогічні інновації, зокрема, проєктна діяльність, ігрові технології, пізнавально-дослідницька діяльність та особистісно-орієнтований підхід.

Інтегроване заняття – це заняття, спрямоване на розкриття цілісної сутності певної теми засобами різних видів діяльності, які об'єднуються у широкому інформаційному полі через взаємне проникнення та збагачення.

Інтелектуальна карта – структурно-логічна схема змістовно-процесуальних аспектів вивчення певної теми, у якій у радіальній формі відбиваються зв'язки ключового поняття, що розташовується у центрі, з іншими поняттями цієї теми (проблеми), та складає з ними нерозривну єдність. Така карта дає змогу майже на кожне поняття дивитись крізь призму його міжсистемних зв'язків, вони стають для того, хто навчається, наочними, очевидними.

Комплексне заняття – це заняття, спрямоване на різнобічне розкриття сутності певної теми засобами різних видів діяльності, які послідовно змінюють один одного.

Лідерство – це процес соціального впливу, здатність окремої людини або групи надихати, мотивувати та вести за собою інших для досягнення спільної мети. Це не просто посада, а набір цінностей, спосіб мислення та поведінка, що включає відповідальність за дії, уміння бачити потенціал у людях та приймати ефективні рішення.

Лідерські якості дошкільника – це сукупність особистісних і соціально-психологічних характеристик (наприклад, самостійність, рішучість, наполегливість, креативність, вміння співпрацювати), які дозволяють дитині ефективно взаємодіяти в колективі, брати на себе відповідальність, приймати рішення та вести інших до досягнення спільної мети. Розвиток цих якостей з дошкільного віку є важливою передумовою для формування успішної особистості в майбутньому.

Людина – свідома істота, наділена мозком і мовою, що дає їй можливість пізнати і зрозуміти закономірності довкілля, у якому вона живе, перейти у процесі пізнання від явищ до сутності, зрозуміти внутрішню будову предметів і явищ довкілля, правильно їх пояснити і використовувати набуті знання у своїй практичній діяльності.

Макрофактори – це космос, планета, суспільство, держава. Самі ці фактори створюють передумову для виховання толерантності, планетарного мислення, взаємовідносин між людьми планети Земля.

Лялька-персона – це педагогічний інструмент, а не дитяча іграшка, який використовується для соціального та психологічного розвитку дітей. Цій ляльці створюється індивідуальна історія, надаються особистісні риси, страхи та здібності, щоб перетворити її на «маленьку людину». Педагог використовує ляльку як посередника для встановлення діалогу з дітьми, обговорення складних тем (наприклад, особливості, інклюзія, страхи) та формування емпатії, співчуття і навичок вирішення проблем.

Мейкер-простір (від англ. makerspace) – це спільний робочий простір, обладнаний інструментами та технологіями, призначений для навчання, творчості, експериментів та створення прототипів. Це освітньо-креативне середовище, де люди можуть розвивати свої навички, реалізовувати ідеї та втілювати проєкти, поєднуючи знання, технології та творчий потенціал спільноти.

Мезофактори – це відповідні етнокультурні умови, у яких виховується і навчається дитина. Кожний етнос має свої специфічні риси, які становлять його менталітет і національний характер. Етнокультура пе-

редається дитині насамперед від батьків у сім'ї, які є носіями цієї культури. До мезофакторів належить і природне довкілля (клімат, географічне розташування місцевості, вода, їжа тощо).

Методика ознайомлення дітей з довкіллям – це педагогічна наука, що вивчає закономірності засвоєння дитиною узагальнених цілісних емпіричних уявлень та системи знань про довкілля (природне, предметне, соціальне) і місце в ньому людини; її духовну спадщину; специфіку педагогічної діяльності, спрямованої на формування у дітей потреби пізнати довкілля, культури поведінки в довкіллі.

Мікрофактори – це найближче оточення дитини (сім'я, батьки, родичі, однолітки (друзі); дошкільний навчальний заклад, школа. Для розуміння сучасної ситуації родинного виховання важливим є усвідомлення змінних процесів, пов'язаних з новим типом культури міжпоколінних відносин.

Мислення – пізавальний психічний процес. У мол. д. в. воно наочно-дієве, середньому – наочно-образне, старшому – словесно-логічне. Розуміння дітьми причинності свідчить про появу в них критичності мислення, його самостійності, незалежності й оригінальності.

Модель – це узагальнений образ суттєвих властивостей об'єкта, що моделюється (глобус, географічна карта, план ділянки тощо).

Моделювання – це метод дослідження об'єктів на їх моделях.

Музейна педагогіка – це освітня діяльність, яка використовує музейні фонди та середовище для передачі культурного досвіду, формування особистості та розвитку духовних цінностей на основі міждисциплінарного підходу. Вона передбачає активне залучення відвідувачів, зокрема дітей, до творчої, практичної діяльності, що робить процес навчання захопливим та сприяє адаптації до сучасного світу.

Навички – це психічні новоутворення, які характеризуються автоматизованістю, стійкістю, гнучкістю, відсутністю напруження, швидкої стомлюваності.

Навчально-мовленнєва пізнавальна діяльність – організований, цілеспрямований процес використання мови задля передавання та засвоєння суспільно-історичного досвіду, оволодіння суспільними способами дій у сфері наукових понять, встановлення комунікацій та планування своїх дій.

Навчання – це акт взаємодії того, хто навчає, з тим, кого навчають, з метою передачі одним і засвоєння іншим соціального досвіду. Навчання – це організована, двостороння діяльність, спрямована на максимальне засвоєння та усвідомлення навчального матеріалу і подальшого застосування отриманих знань, умінь та навичок на практиці.

Наукова картина світу – це цілісна система уявлень про реальний світ, його закони та властивості, що формується шляхом узагальнення та синтезу наукових знань, принципів і понять на певному етапі історичного розвитку науки. Вона є вищою формою систематизації наукового знання, що інтегрує результати конкретних наук у єдину систему, використовуючи наукову мову для опису реальності.

Національне виховання – це формування гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної та національно свідомої людини, наділеної громадянською відповідальністю, родинними й патріотичними почуттями, працьовитістю, підприємливістю й ініціативністю. Національно-патріотичне виховання в ЗДО.

Освіта для сталого розвитку (ОСР) – це освітній процес, що формує знання, навички, цінності та погляди для створення стійкого, справедливого та екологічно збалансованого суспільства. Вона передбачає інтегроване вивчення соціальних, економічних та екологічних аспектів, враховуючи місцеві та глобальні умови, щоб задовольнити потреби сьогодення, не ставлячи під загрозу добробут майбутніх поколінь.

Особистість – феномен суспільного розвитку. якісно нове утворення, яке формується тільки у процесі життєдіяльності індивіда в суспільстві, в соціальному довкіллі. Людина як суспільна істота набуває нових якостей, які відсутні в індивіда (мотивація поведінки, здатність до свідомого управління своєю поведінкою тощо) і характеризують її як індивідуальність.

Патріотизм (від латинського patria – країна, вітчизна, батьківщина) – це любов і відданість Батьківщині, прагнення своїми діями служити її інтересам. Патріотизм формується через формування зв’язків з рідною землею, рідною мовою, народними традиціями, звичаями та культурою.

Патріотичне виховання в ЗДО – це комплексна діяльність, спрямована на формування у дітей любові до Батьківщини, української культури та народу, а також відповідальності за спільне майбутнє. Його основні завдання включають ознайомлення з історією та символами Украї-

ни, традиціями, формування поваги до національних цінностей та толерантного ставлення до інших. Для цього використовуються різноманітні методи: бесіди, екскурсії, ігри, читання художньої літератури, прослуховування музики, а також спільні заходи з родинами.

Пізнавальна діяльність – це організований, цілеспрямований процес засвоєння дитиною нових знань, набуття нових умінь і навичок; уточнення й закріплення знань умінь і навичок, набутих у попередньому досвіді з допомогою дорослих чи самостійно.

План – це документальне відображення образу майбутнього і шляхів його досягнення.

Планування навчання – це складання проекту досягання цілей навчання, тобто проєктування змісту і структури навчальної діяльності дітей із засвоєння певного соціального досвіду.

Природне довкілля – це явища природи, жива і нежива природа, за якими спостерігає дитина.

Предметне довкілля – це предметне середовище, в якому дитина живе, це предмети побуту (посуд, меблі, одяг тощо), транспорт, мистецтво тощо.

Портфоліо – це систематизована збірка власних досягнень, проєктів та робіт, яка демонструє професійний рівень, навички та прогрес особистості за певний період часу, а також є інструментом для самооцінки, мотивації та залучення клієнтів чи роботодавців. Воно може мати різні форми, від фізичної папки з документами до онлайн-платформи чи особистого вебсайту, і слугує для представлення діяльності у навчанні, творчості чи професійній сфері.

Праця – це цілеспрямована діяльність людини, яка потребує фізичних або розумових зусиль і спрямована на створення матеріальних і духовних цінностей. Це може бути як оплачувана діяльність, яка приносить заробіток, так і будь-які зусилля, що призводять до створення продуктів або послуг для задоволення потреб.

Принцип (від лат. – основа, початок) – основне похідне положення якої-небудь теорії, вчення тощо; керівна ідея, правило діяльності. Кожний навчальний предмет, кожна фахова методика керується відповідною групою принципів, які забезпечують результативність навчання.

Принцип інтеграції знань **у** процесі діяльності в довкіллі передбачає взаємозв'язок завдань із різних розділів програми: ознайомлення дітей з рідною природою, довкіллям, розвитком мовлення, художньо-мовленнєвою діяльністю, формування елементарних математичних уявлень, розв'язання яких здійснюється на інтегрованих заняттях у дошкільному навчальному закладі.

Принцип цілісності і системності передбачає озброєння дітей системою знань про довкілля у їх цілісності, що забезпечує формування у дітей дошкільного віку цілісної особистості, цілісної свідомості, цілісної картини світу.

Принцип діяльнісного опосередкування передбачає занурення дітей у різні види пізнавальної діяльності (мовленнєву, художньо-мовленнєву, трудову, продуктивну, ігрову, конструктивну, комунікативну тощо). Один із принципів психології, що вимагає розглядати розвиток і формування особистості дитини, колективу, міжособистісних відносин в аспекті детермінації їх змісту мети діяльності, що здійснюється у довкіллі.

Принцип діадичної взаємодії, відповідно до якого, розвиток і формування цілісної особистості дитини можливий тільки в системах: «організм-середовище», «особистість-довкілля», «дитина-соціум», «педагог-дитина», «діти-довкілля». Дитина живе і виховується у соціальному оточенні, саме тому у процесі організації її життєдіяльності в довкіллі (природному, предметному, соціальному) необхідно враховувати як суб'єктивні, так і об'єктивні умови, систему взаємовідносин, у які включена дитина.

Принцип ізоморфізму вимагає враховувати взаємодію кожної дитини як індивіда, індивідуальності, особистості із зовнішнім світом, сприяти її входженню у процес діяльності, утворенню «особистісного світу дитини», її цілісного «життєдіяльнісного простору». Принцип забезпечення позитивного емоційного тла життєдіяльності дитини в довкіллі реалізується вихователем такою організацією діяльності (пізнавальної, комунікативної тощо) дітей, у якій кожна дитина одержує емоційне задоволення від роботи, спілкування, власних і колективних досягнень.

Принцип урахування культурно-етнографічних особливостей краю (району, області, міста) вимагає максимального використання культури, звичаїв, традицій тієї місцевості, у якій розташований дошкільний заклад; культури нації, етносу, спільноти, суспільства, країни; формування цілісної свідомої особистості дитини в рамках національної культури.

Принцип єдності зовнішніх впливів довкілля і внутрішніх умов (принцип єдності психіки і зовнішньої діяльності (пізнання) кожної дитини, її внутрішнього змісту, сприймання, уявлення, переживання, розуміння, усвідомлення відповідно до її індивідуальних властивостей, її поведінки, вчинків, знань, умінь. За цим принципом передбачається переведення способів пізнавальної діяльності дітей із плану соціальної свідомості у план свідомості індивідуальної. Будь-який новий вид пізнавальної діяльності в дошкільному закладі потрібно вводити як зовнішню матеріальну діяльність з поступовим її перетворенням у внутрішню.

Принцип наочності й об'єктивності – принцип, за яким будь-яке навчання будується за "золотим правилом дидактики" А.Я.Коменського: все, з чим зустрічається дитина в довкіллі, потрібно, щоб воно пройшло через її органи відчуття і сприймання (зорове, слухове, тактильне, моторне тощо). У процесі безпосереднього сприймання предметів і явищ довкілля або їх замінників (ілюстрацій, картин, макетів, муляжів, відеофільмів тощо) наочність забезпечує об'єктивність знань, здобутих фактів, умовисновків.

Принципи екологізації і валеологізації передбачають формування у процесі ознайомлення дітей з довкіллям екологічного ставлення до довкілля і до самого себе, виховання у дітей екологічного мислення, озброєння їх екологічними взаєминами організму з довкіллям. У процесі ознайомлення дітей з довкіллям вихователь знайомить з правилами безпеки життєдіяльності в довкіллі, збереження і зміцнення їхнього здоров'я; формування у дітей наукового розуміння здорового способу життя.

Принцип поєднання пізнавальних і виховних завдань у процесі ознайомлення дітей з довкіллям є провідним принципом навчально-виховної роботи з дітьми в дошкільному закладі. Плануючи будь-яку пізнавальну діяльність у довкіллі, вихователь обов'язково передбачає і виховні завдання: виховання любові до рідного краю, Батьківщини, рідних і близьких людей, виховання патріотичних почуттів, громадянськості; екологічне, валеологічне, економічне виховання; виховання працелюбності, допитливості, наполегливості тощо. Реалізація означених принципів буде сприяти формуванню цілісної свідомої особистості дитини, озброєною знаннями, вміннями і навичками поведінки і життєдіяльності.

Природне довкілля – це явища природи, жива і нежива природа, за якими спостерігає дитина; у процесі спостережень за явищами природи і

дослідницької діяльності в дітей формується інтегральний «образ» знань про природу («образ природи»).

Предметне довкілля – це предметне середовище, в якому дитина живе, це предмети побуту (посуд, меблі, одяг тощо), мистецтво, транспорт тощо.

Соціальне довкілля – це система взаємовідносин, яка склалась у суспільстві; це люди, суспільство, певна спільнота; соціальне довкілля люди створюють самі за певними законами і нормами спілкування; це суспільні матеріальні і духовні умови життєдіяльності особистості.

Соціально-громадянська компетентність – це комплексна здатність особистості виявляти патріотизм, соціальні почуття, розуміти свої права та обов'язки, брати активну участь у житті суспільства, а також ефективно взаємодіяти з іншими людьми відповідно до суспільних норм та цінностей. Це ціннісне ставлення до себе, інших людей, своєї країни та її культури.

STEM-освіта – це інтегрований підхід до навчання, який об'єднує науку (Science), технології (Technology), інженерію (Engineering) та математику (Mathematics). Ця система фокусується на практичному застосуванні знань через проєкти та дослідження, розвиваючи у учнів критичне мислення, творчість, аналітичні здібності та вміння вирішувати проблеми.

Розвивальне середовище створює потенційні можливості для позитивного впливу різноманітних чинників у їх взаємодії на інтелектуальний розвиток дитини і формування цілісної особистості.

Розуміння – процес мисленнєвої діяльності дитини у процесі пізнання довкілля. Розуміння виникає там, де є здатність живої істоти, проникнути в сутність тих чи тих об’єктів, це стан свідомості особистості, яка цю суть розкриває. *Зрозуміти об’єкт (предмет, явище)* – означає відобразити цей об’єкт у його істотних зв’язках з іншими об’єктами, утворити певне поняття про нього. *Зрозуміти явище* – означає розкрити його істотні зв’язки з іншими явищами матеріальної дійсності, з’ясувати умови, за яких воно виникає, причини, що його породжують; знайти загальне в неоднорідному і через це загальне пояснити поодиноке. *Зрозуміти новий об’єкт* – це розв’язати якусь, бодай, маленьку пізнавальну задачу, яку ставить перед дітьми кожен новий предмет спостереження (нова метафора, прислів’я, художній твір, описовий чи розповідний текст). Розуміння є природною потребою людини в освоєнні нею довкілля. Результа-

том розуміння є судження, поняття, умовисновки, погляди, переконання. У ході процесу розуміння змінюється стан свідомості дитини, вона набуває цілісності, для дитини стає зрозумілим те, що досі не було таким.

Середовище – сукупність умов, що оточують людину та взаємодіють з нею як з організмом і особистістю. Середовище може бути найближчим (родина, сім'я, родичі, друзі), далеким (суспільний устрій), зовнішнє, внутрішнє, пасивне, активне, актуальне, розвивальне. Стихійному, не стимульованому середовищу властива пасивна взаємодія дитини з довкіллям і дорослими. Дитина відчуває вплив середовища опосередковано у процесі щоденного перебування у природно-предметному та соціальному довкіллі (в сім'ї, у дворі, з друзями, у дошкільному закладі).

Соціальне довкілля – це система взаємовідносин, що склалась у суспільстві, в конкретному соціумі; це люди, суспільство, певна спільнота, соціальне довкілля люди створюють самі за певними законами і нормами спілкування; це суспільні матеріальні і духовні умови життєдіяльності особистості.

Соціальна дійсність – це конкретні події у суспільстві, спільноті, товаристві (у дошкільному закладі, сім'ї, школі тощо), факти, взаємовідносини в певний період життєдіяльності суспільства та окремих людей.

Соціальна ситуація розвитку – сутнісна характеристика вікового періоду розвитку; єдине і неповторне для певного вікового періоду відношення між дитиною і середовищем (природним, предметним і соціальним довкіллям).

Соціалізація дитини – процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвиток як цілісної особистості. На соціалізацію особистості впливають мікро-, мезо-, і макро-фактори.

Спостереження – це цілеспрямований і організований процес, спрямований на пізнання, уточнення і закріплення знань про довкілля.

Сприймання – це відображення в корі мозку наочних образів предметів і явищ дійсності в результаті їх безпосередньої дії на органи чуттів.

Стимульоване середовище – це максимально активна ініціативна взаємодія дитини з довкіллям та іншими учасниками соціуму; це занурення дитини педагогом в активну пізнавальну і комунікативну діяльність у дошкільному навчальному закладі і сім'ї.

Сторітелінг – це мистецтво розповіді історій для передачі повідомлень, цінностей, ідей чи емоцій, а також для залучення, переконання та створення емоційного зв'язку з аудиторією. Він використовує наративні елементи, як-от сюжет і персонажі, щоб зробити інформацію зрозумілою, такою, що запам'ятовується, та впливовою, що застосовується в маркетингу, освіті та особистому брендинг.

Толерантність – це соціальна цінність, що означає терпиме, поважне та розуміюче ставлення до інших людей, їхніх відмінностей у світогляді, культурі, способі життя та поведінці, без агресії, осуду та насильства. Вона передбачає прийняття культурного й світоглядного багатоманіття, а також здатність визнавати право інших бути іншими, бути собою.

Типи культури міжпоколінних відносин **(**визначають характер навчання й освіти**):** *постфігуративний* передавання у незмінному вигляді з боку старшого покоління та прийняття на віру заданих дорослим світом «нормативів» поколінням нащадків. Наслідки цього типу проявляються і змісті, методах та організації сучасної освіти; *кофігуративний* тип культури передбачає, що діти й дорослі вчаться у своїх сучасників, зокрема однолітків, хоча традиції, норми життя, задані предками, для них також мають велике значення. Цей тип культури в освітньому процесі породжує стосунки співпраці між педагогами та дітьми як рівноправними партнерами; *префігуративна* культура, відображає наш час, де дорослі вчаться у своїх дітей або разом з ними», адже вони, як і діти, можуть лише спрогнозувати, яким буде майбутній світ, отже, приречені на життєтворчість. Організаційні форми, методи навчання, характер взаємин суб’єктів освітнього процесу також мають оновитися, оскільки не можуть залишатися такими, якими були раніше.

Формування картини світу віку – система, в якій зміст навчання слугує основою пізнання світу за допомогою методів, засобів, організаційних форм у спеціально створених педагогічних умовах; цей процес забезпечується реалізацією ідей дослідження у єдності методологічного, теоретичного та методичного аспектів.

Цілісна картина світу – це природа, Космос, предмети, явища, люди у їх взаємозв’язку взаємозалежності співіснування (у просторі, часі, послідовності тощо). Для того, щоб виховати цілісну особистість у процесі її взаємодії з довкілля, вихователь повинен оволодіти відповідними

методиками і технологіями залучення дітей до активної пізнавальної діяльності та ініціативної взаємодії з іншими суб'єктами соціуму.

Якість предмета – це сукупність його характеристик і властивостей, які зумовлюють його придатність для задоволення конкретних потреб, а також ступінь його цінності та корисності для споживача відповідно до його призначення. Філософське визначення якості підкреслює внутрішню визначеність предмета, яка робить його унікальним і відрізняє від інших.

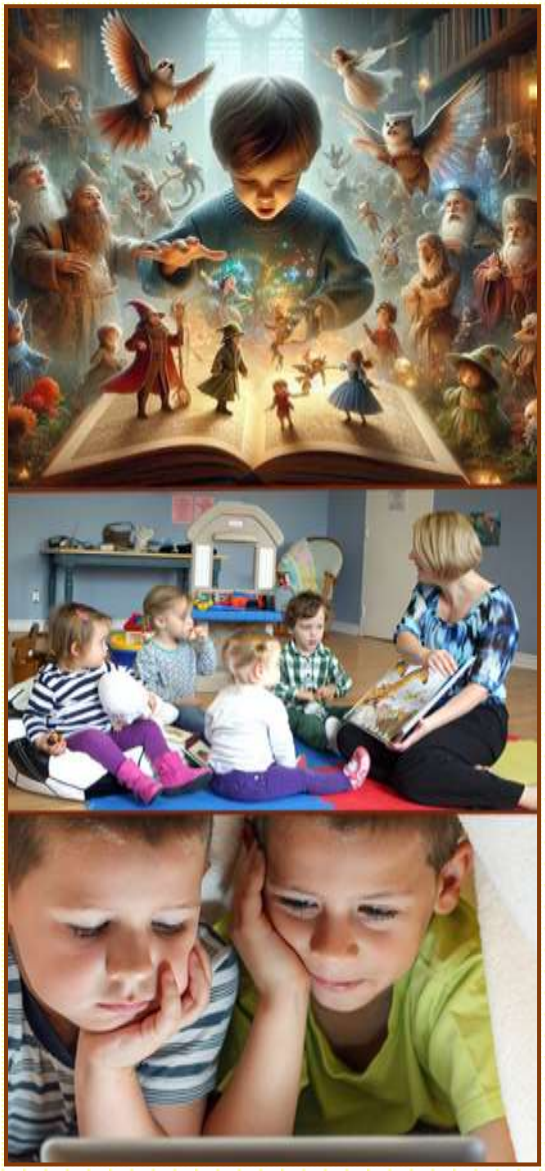

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусик О. та ін. Гендерні будні дошкілля: методичний посібник / Дрожжина Т., Єфімцева Г., Какадій В., Марущенко О., Рассказова О.; заг. ред. О. Андрусик, О. Марущенка. Харків: Планета-Принт, 2020. 174 с.
2. Андрєєнкова В. Л., Мельничук В. О. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід: метод. посіб. / В. Л. Андрєєнкова, В. О. Мельничук, О. А. Калашник. Київ: ТОВ агентство «Україна», 2019. 132 с.
3. Бабаєв В. М., Пономарьов О. С., Пазиніч С. М., Завєтний С. О. Соціальне пізнання: монографія / за заг. ред. О. С. Пономарьова. Харків: ХНУМГ, 2014. 320 с.
4. Безсонова О. Дефініційний аналіз поняття «лідерський потенціал дошкільника». Гуманізація навчально-виховного процесу. 2020. № 1(99). С. 17–26.
5. Бєлєнька Г. В. Місце музейної педагогіки в освітньому процесі сучасного дошкільного навчального закладу. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2015. Вип. 18. С. 396–400. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2015_18_72 (дата звернення: 29.03.2023).
6. Богуш А., Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей із довкіллям у дошкільному навчальному закладі: підручник для ВНЗ. Київ: Слово, 2008. 408 с.

7. Бойко О. М. Сюжетно-рольові ігри «Сфера послуг». Харків: Ранок, 2020. 64 с.
8. Бондаренко Н. Storytelling як комунікаційний тренд і всепредметний метод навчання. *Молодь і ринок*. 2019. № 7 (174). С. 30–135.
9. Васильченко І. П. Формування соціальної компетентності дітей дошкільного віку в умовах інклюзивної освіти. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. 2022. Вип. 76. С. 58–64.
10. Ватаманюк Г. П. Музика як унікальний чинник формування здатності до володіння інструментальною складовою спілкування дошкільників. *Педагогічна освіта: теорія і практика:* зб. наук. праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Бахмат Н. В.]. Київ: Міленіум, 2022. Вип. 32 (1−2022). С. 111−124. URL: http://pedosv.kpnu.edu.ua/article/view/259288
11. Ватаманюк Г. П. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника в сім'ї засобами музичного мистецтва. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Серія: педагогічні науки* / Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка; голов. ред. М. О. Носко. Чернігів: НУЧК, 2020. Вип. 11 (167). С. 47–51. URL: https://visnyk.chnpu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/209
12. Ватаманюк Г. П. Музика як чинник соціального розвитку дітей дошкільного віку. *Nauka i edukacja w warunkach zmian cywilizacyjnych:* Mater. II Międz. Konf. Nauk.-Prakt. / Pod red. Stanisława Kowalczyka. Łódź: Nowa nauka, 2020. С. 12–16. URL: https://nowanauka.files.wordpress.com/2020/11/materialy-31.10.2020.pdf
13. Ватаманюк Г. П. Ідеї формування морально-вихованої особистості у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського. *Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти*: збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції (14–15 квітня 2021 р., м. Кам'янець-Подільський). Київ: Міленіум, 2021. С. 56–59.
14. Ватаманюк Г. П. Методичні аспекти формування досвіду безпечної поведінки дітей старшого дошкільного віку в довкіллі. *Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Від твор-*

чого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії» (з міжнародною участю). (27–28 жовтня, 2021 року, м. Кам'янець-Подільський). Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2021. С. 44-49.

15. Ватаманюк Г. П. Мейкер-простір як спосіб реалізації steam-освіти у сучасному дошкіллі. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка:* зб. наук. праць за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Вип. 21. С. 133–136.
16. Ватаманюк Г.П. Формування уявлень старших дошкільників про предметне довкілля крізь призму музейної педагогіки. *Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти*: зб. матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції (5-6 квітня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський). Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В. 2023. С. 30–37.
17. Ватаманюк Г. П. Сутнісна характеристика лідерства у дошкільному віці. *Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти*: зб. матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції (5-6 квітня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський). Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В. 2023. С. 265–270.
18. Ватаманюк Г. П. Інноваційні технології формування національно-патріотичної вихованості у дітей старшого дошкільного віку. *Збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії» (з міжнародною участю)* / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра теорії та методик дошкільної освіти; управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради; [відпов. секр. І. Л. Пукас]. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2023. С. 28–33.
19. Виховання без стереотипів: посібник-помічник для фахівців і фахівчинь, які працюють із дітьми та батьками. ГО «Дівчата», ЮНІСЕФ, 2024. URL: https://divchata.org/info-materials/posibnik-vixovannia-bez-stereotipiv-dlia-faxivciv
20. Вінник Т., Пілецька І. Педагогічні умови формування гендерної культури молодших школярів в освітньому процесі початкової школи.

XXVI International Scientific and Practical Conference «Topical issues of practice and science», May 18–21, 2021. London, United Kingdom. С. 402–410.

21. Гавриш живе в кожному» для дітей дошкільного віку / за наук. ред. Н. Гавриш Київ: 124 с.
22. Гавриш Н. Лідерство – риса активних, або як і навіщо плекати лідерів змалку. *Дошкільне виховання*. 2017. № 3. С. 2–6.
23. Гончаренко Н. Сучасні підходи до ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з працею дорослих. *Дошкільне виховання*. 2019. № 10. С. 14–18.
24. Гринько О. В. STEAM-освіта як інноваційна технологія розвитку соціальної компетентності дошкільників. *Дошкільна освіта*. 2021. № 2. С. 45–51.
25. Державний стандарт дошкільної освіти / авт. кол.: Байєр О. М., URL: https://osvita-tremeta.gov.ua/uploads/Bazovij-komponent-doskilnoi-osviti-.pdf (дата звернення: 30.08.2025).
26. Державний стандарт дошкільної освіти: особливості впровадження / упоряд. О. Г. Косенчук, І. М. Новик, О. А. Венгловська, Л. В. Куземко. Харків: Ранок, 2021. 240 с.
27. Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку: навч.-метод. посіб. для дошкільних навч. закладів / Н. Гавриш, О. Саприкіна, О. Пометун; за заг. ред. О. Пометун. Дніпро: ЛІРА, 2014. 120 с.
28. Дитина у сучасному соціопросторі: навч. посіб. / Т. Піроженко, С. О. Ладивір, І. М. Біла; за заг. ред. Т. О. Піроженко. Київ–Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 272 с.
29. Закон України «Про дошкільну освіту» (нова редакція, зі змінами 2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text (дата звернення: 12.09.2025 р.).
30. Карасьова Н. Ю. Соціальне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами сюжетно-рольових ігор. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2023. № 3 (90). С. 61–65.
31. Кікінежді О. М., Говорун Т. В., Міщенко О. О. Ґендерне виховання дошкільнят: навч. посіб. Тернопіль: Навч. кн. Богдан, 2015. 192 с.

32. Клименко Л. Ознайомлення дітей дошкільного віку з культурними традиціями українського народу. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2021. № 4. С. 35–39.
33. Коваленко О. В. Використання віртуальних екскурсій як сучасних форм організації навчального процесу. *Інноваційна педагогіка. Теорія і методика професійної освіти*. 2019. Вип. 9. Т. 1. С 94–98.
34. Козак Л., Луцик Т. Характеристика педагогічних інновацій у роботі з дітьми дошкільного віку. *Інноватика у вихованні*. 2019. Вип. 10. С. 67–74.
35. Кравчук С. Що таке BYOD? URL: http://thefuture.news/byo (дата звернення: 20.01.2022).
36. Крутій К., Грицишина Т. STREAM-освіта дошкільнят: виховуємо культуру інженерного мислення. *Дошкільне виховання*. 2016. № 1. С. 3–7.
37. Лаврентьєва О. О. Розвиток методологічної культури майбутніх учителів у системі професійної освіти. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2016. № 2. С. 10–16.
38. Листопад О. Педагогічні умови гендерного виховання старших дошкільників в закладах дошкільної освіти. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2019. № 1 (64). С. 145–151.
39. Ляльки з особистими історіями (ляльки – персони): методика соціального та психологічного розвитку дитини / за заг. ред. Софій Н. З., Найди Ю. М. Київ: Плеяди, 2017. 52 с.
40. Максимова О. О. Ознайомлення дітей з суспільним довкіллям: навч. посіб. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2022. 175 с.
41. Мачинська Н. Гендерне виховання дітей дошкільного віку: теоретичний і практичний аспекти. *Continuing Professional Education: Theory and Practice*. 2024. № 3 (80). С. 45–55.
42. Матвієнко С. Віртуальні екскурсії як засіб ознайомлення старших дошкільників з рідним краєм. URL: http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/2944 (дата звернення: 02.09.2025 р.).
43. Мейкерський рух. URL: https://maker-movement.org/

44. Мельник Л. Гендерне виховання у дошкільному закладі: інтеграція в освітній процес. *Дошкільне виховання*. 2023. № 8. С. 28–32.
45. Метод Storytelling: як зацікавити дітей, розповідаючи історії. 2022. URL: https://naurok.com.ua/post/metod-storytelling-yak-zacikaviti-ditey-rozpovidayuchi-istori
46. Мороз О. В., Махиня Н. А. Соціалізація дошкільників у сучасному освітньому середовищі: інноваційні підходи. *Вісник післядипломної освіти*. 2021. Вип. 17 (2). С. 112–119.
47. Осовська О. І. Формування уявлень про професії дорослих у дітей дошкільного віку. URL: https://surl.li/nypoqe
48. Патрикеєва О., Лозова О., Горбенко С. STEM-освіта: умови впровадження у навчальних закладах України. *Управління освітою*. 2017. № 1. С. 28–31.
49. Піроженко Т. О. та ін. Методичний посібник до парціальної програми з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей віком від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом» / Т. О. Піроженко, О. Ю. Хартман, К. В. Палієнко, М. В Павленко. Київ: Алатон, 2016. 112 с.
50. Програма всебічного розвитку дитини «Крок за кроком». Всеукраїнський фонд «Крок за Кроком». URL: http://archive.ussf.kiev.ua/comprehensive_child_program/
51. Проблема лідерства в колективі дітей дошкільного віку / В. Іванова. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 2014. Вип. 32. С. 78-81.
52. Поряд і разом: соціалізуємо старшого дошкільника: навч.-метод. посіб. / С. Васильєва, Н. Гавриш, В. Луценко, В. Маршицька, В. Рагозіна, О. Райпольська, Н. Шкляр; за заг. ред. Н. Гавриш. Кропивницький: Імеенкс-ЛТД, 2018. 252 с.
53. Розгон О. В. Віртуальна версія музею як засіб упровадження цифрових технологій. URL: https://ekhnuir.karazin.ua/items/a521c2aa-bf81-4620-954d-c68eadc3656d/full
54. Рудкевич Н. І. Соціалізація особистості – середовищний підхід. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосві-*

тній школах: зб. наук. пр. Запоріжжя: КПУ, 2020. № 73. Т. 2. С. 168–172. URL: http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2020/73/part_2/33.pdf

55. Савченко М. С. Гендерне виховання дітей старшого дошкільного віку: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.07. Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2013. 23 с. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/dysert/6554_01.pdf
56. Савчук І. Формування у дітей старшого дошкільного віку навичок соціальної взаємодії. *Дошкільне виховання*. 2021. № 5. С. 20–24.
57. Світ сучасних професій / Полєвікова О. Б., Швець Т. А. Харків: Основа, 2020. 126 с.
58. Сергієнко І. Формування соціальної компетентності старших дошкільників у процесі сюжетно-рольових ігор. *Вихователь-методист дошкільного закладу.* 2020. № 6. С. 23–27.
59. Словник термінів і понять сучасної освіти / уклад. Л. М. Михайлова, О. В. Пагава, О. В. Проніна; за заг. ред. Л. М. Михайлової. Сєвєродонецьк, 2020. 194 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi68/0050022.pdf
60. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ: монографія / Н. Гавриш, О. Рейпольська та ін.; за заг. ред. О. Рейпольської. Київ–Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2018. 280 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711895
61. Соціальне пізнання: монографія / В. М. Бабаєв, О. С. Пономарьов, С. М. Пазиніч, С. О. Завєтний; за заг. ред. О. С. Пономарьова; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ, 2014. 320 с.
62. Стянунова О., Корнєєва О. Мій тато – турист, або Як ознайомлювати дошкільників із професіями дорослих. *Вихователь-методист дошкільного закладу.* 2018. № 11. С. 9–11.
63. Тесленко С. Національно-патріотичне виховання старших дошкільників: навч. метод. посіб. Миколаїв: Іліон, 2019. 117 с.
64. Шевченко О. Соціалізація дітей дошкільного віку через інтегровану освітню діяльність. *Вихователь-методист дошкільного закладу.* 2022. № 7. С. 15–19.

65. Шелестова Л. В. Діагностика картини світу у старших дошкільників та молодших школярів: метод. рек. Київ: Фенікс, 2016. 68 с.
66. Шелестова Л. В. Теорія і методика формування картини світу у старших дошкільників та молодших школярів: монографія. Київ: Фенікс, 2016. 416 с.
67. Шулигіна Р., Мовчун В. Гендерне виховання дітей дошкільного віку: досвід співробітництва учасників педагогічного процесу. *Вісник Інституту розвитку дитини*. *Серія: Філософія, педагогіка, психологія.* 2014. Вип. 35. С. 124–130. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/12667?show=full (дата звернення: 26.07.2024).
68. Федоренко О. М. Соціокультурний простір дошкільного закладу як середовище формування ціннісних орієнтацій дитини. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2020. Вип. 92 (2). С. 143–148.
69. Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення: навчально-методичний посібник / авт. кол-в: Кононко О. Л., Луценко В. О., Нечай С. П., Плохій З. П., Сидельникова О. Д., Старченко В. А., Терещенко О. П., Шелестова Л. В., Якименко Л. Ю. Київ: Імекс-ЛТД.2013. 260 с.
70. OECD. Early Learning and Child Well-being: A Study of Five-year-Olds in 17 Countries. Paris: OECD Publishing, 2020. DOI: https://doi.org/10.1787/3990407f-en
71. UNICEF. Early Childhood Development and Social-Emotional Learning: Global Framework. New York: UNICEF, 2020. URL: https://www.unicef.org/media/158496/file/Global-report-on-early-childhoodcare-and-education-2024-1.pdf (дата звернення: 12.09.2025).

Міністерство освіти і науки України
Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Навчальне електронне видання

ВАТАМАНЮК Галина Петрівна,
кандидат педагогічних наук, доцент, старший викладач кафедри теорії та методик дошкільної освіти Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ СОЦІАЛЬНИМ ДОВКІЛЛЯМ У ЗДО

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Електронне видання

Підписано 3.11.2025. Гарнітура «Arial».
Об’єм даних 4,2 Мб. Обл.-вид. арк. 17,9. Зам. № 1209.

Видавець і виготовлювач Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам’янець-Подільський, 32300

Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів видавничої справи серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.